

พัฒนาการแนวคิดและรูปแบบสถาปัตยกรรมและองค์ประกอบในเขตพุทธาวาส : กรณีศึกษา ผลงาน
ออกแบบของสถาปนิกยุคบุกเบิก (พ.ศ.2509-2553)

น.ส.พิมพ์พร ไชยพร

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาสถาปัตยกรรมศาสตรดุษฎีบัณฑิต
สาขาวิชาสถาปัตยกรรม ภาควิชาสถาปัตยกรรมศาสตร์
คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
ปีการศึกษา 2561
ลิขสิทธิ์ของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บทคัดย่อและแฟ้มข้อมูลฉบับเต็มของวิทยานิพนธ์ตั้งแต่ปีการศึกษา 2554 ที่ให้บริการในคลังปัญญาจุฬาฯ (CUIR)
เป็นแฟ้มข้อมูลของนิสิตเจ้าของวิทยานิพนธ์ที่ส่งผ่านทางบัณฑิตวิทยาลัย

The abstract and full text of theses from the academic year 2011 in Chulalongkorn University Intellectual Repository (CUIR)
are the thesis authors' files submitted through the Graduate School.

THE DEVELOPMENT OF CONCEPT AND STYLE OF ARCHITECTURE AND RELATED ELEMENTS IN BUDDHAVAS AREA : THE CASE STUDIES DESIGNED BY PIONEER ARCHITECTS
(1966 A.D. - 2010 A.D.)

Miss Pyporn Chaiyaporn

A Dissertation Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements
for the Degree of Doctor of Philosophy in Architecture

Department of Architecture

Faculty of Architecture

Chulalongkorn University

Academic Year 2018

Copyright of Chulalongkorn University

หัวข้อวิทยานิพนธ์	พัฒนาการแนวคิดและรูปแบบสถาปัตยกรรมและองค์ประกอบในเขตพุทธาวาส : กรณีศึกษา ผลงานออกแบบของสถาปนิกยุคนุวกเบิก (พ.ศ.2509-2553)
โดย	น.ส.พิมพ์พร ไชยพร
สาขาวิชา	สถาปัตยกรรม
อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก	ปิ่นรัชฎ์ กาญจนนัชฐิติ

คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย อนุมัติให้หัวข้อวิทยานิพนธ์ฉบับนี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาสถาปัตยกรรมศาสตรดุษฎีบัณฑิต

..... คณะบดีคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์
(รองศาสตราจารย์ ดร.ปิ่นรัชฎ์ กาญจนนัชฐิติ)

คณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์

..... ประธานกรรมการ
(ศาสตราจารย์ผู้สดี ทิพทัส)

..... อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก
(ปิ่นรัชฎ์ กาญจนนัชฐิติ)

..... กรรมการ
(รองศาสตราจารย์ ดร. หม่อมหลวงปิยลดา ทวีปรั้งชีพ)

..... กรรมการ
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.พีรศรี โปวาทอง)

..... กรรมการภายนอกมหาวิทยาลัย
(อาจารย์ ดร.เกรียงไกร เกิดศิริ)

พิมพ์พร ไชยพร : พัฒนาการแนวคิดและรูปแบบสถาปัตยกรรมและองค์ประกอบในเขตพุทธาวาส :
กรณีศึกษา ผลงานออกแบบของสถาปนิกยุคนุกเบิก (พ.ศ.2509-2553).

(THE DEVELOPMENT OF CONCEPT AND STYLE OF ARCHITECTURE AND RELATED ELEM
ENTS IN BUDDHAVAS AREA : THE CASE STUDIES DESIGNED BY PIONEER ARCHITECTS
(1966 A.D. - 2010 A.D.)) อ.ที่ปรึกษาหลัก : ปิ่นรัชฎ์ กาญจนนัชฐิติ

วิทยานิพนธ์นี้ศึกษาพัฒนาการแนวคิดและรูปแบบสถาปัตยกรรมและองค์ประกอบในเขตพุทธาวาส ได้แก่ เจดีย์ อุโบสถ วิหาร และมณฑป ที่ออกแบบโดยสถาปนิกไทยยุคนุกเบิกซึ่งมีผลงานในช่วงพ.ศ. 2509-2553 ที่คัดเลือกมาจำนวน 10 คน เพื่อให้เข้าใจถึงการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นของสถาปัตยกรรมวัดจากปัจจัยต่าง ๆ ได้แก่ ปัจจัยทางการเมือง เศรษฐกิจ สังคม ศาสนา และสถาปัตยกรรม โดยมีสมมติฐานว่าจุดเปลี่ยนที่มีบทบาทสำคัญคือการก่อตั้งหลักสูตรการเรียนการสอนสถาปัตยกรรมแบบสากลขึ้น

การศึกษาวิจัยใช้การเปรียบเทียบระหว่างสถาปัตยกรรมวัดที่ออกแบบโดยสถาปนิกไทยยุคนุกเบิกกับสถาปัตยกรรมวัดในอดีตซึ่งทั้งหมดอยู่ในสมัยรัตนโกสินทร์ โดยอิงทฤษฎีทางสถาปัตยกรรมไทยและสถาปัตยกรรมแบบสากล

กรณีศึกษาได้รวบรวมข้อมูลจากเอกสาร การสำรวจ และการสัมภาษณ์แนวคิดในการออกแบบสถาปัตยกรรมวัดจำนวน 53 หลัง จากวัด 42 แห่งทุกภูมิภาค และจำแนกกลุ่มลักษณะทางกายภาพตามประเด็นทางสถาปัตยกรรม ดังนี้ 1. ผังบริเวณวัดและผังบริเวณในเขตพุทธาวาส 2. รูปแบบทางสถาปัตยกรรม และการประดับตกแต่งและสัญลักษณ์ 3. การใช้สอย และที่ว่างภายใน และ 4. โครงสร้างและวัสดุก่อสร้าง และนำมาวิเคราะห์เพื่อศึกษาปัจจัยที่อยู่เบื้องหลังการเปลี่ยนแปลง

ผลการศึกษาสรุปว่าสถาปัตยกรรมวัดที่ทำการวิจัยมีความหลากหลายของรูปแบบและการใช้สอยและมีลักษณะเฉพาะอยู่เป็นจำนวนมาก การเปลี่ยนแปลงของสถาปัตยกรรมวัดไม่ได้เกิดขึ้นและจบลงตามลำดับเวลา แต่เกิดขึ้นพร้อมกันและยาวนานไปตั้งแต่เริ่มต้นจนถึงทุกวันนี้ ดังนั้นจึงไม่สามารถจำแนกเป็นกลุ่มรูปแบบตามลำดับช่วงเวลาอย่างพัฒนาการประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมทั่วไปได้นอกจากนี้ ยังพบว่าสถาปนิกยุคนุกเบิกได้พัฒนาแนวคิดในการออกแบบจากการใช้ศาสตร์สถาปัตยกรรมแบบสากลมาทำความเข้าใจองค์ความรู้เดิม ทำให้มีมุมมองว่าวัดเป็นสถาปัตยกรรมที่สร้างสรรค์ได้อย่างอิสระเหมือนกับสถาปัตยกรรมประเภทอื่น ๆ และสร้างสรรค์งานออกแบบที่มีรูปแบบตั้งแต่ประเพณีนิยมไปจนถึงรูปแบบใหม่ซึ่งเปลี่ยนแปลงพร้อมกับการใช้สอยและที่ว่างภายใน รวมถึงการทดลองใช้โครงสร้างและวัสดุก่อสร้างใหม่ ซึ่งผลงานออกแบบสถาปัตยกรรมวัดมีความเป็นปัจเจกตามแนวคิดและประสบการณ์ของสถาปนิก และยังคงพัฒนาตามแนวทางของแต่ละคนต่อไป

สาขาวิชา สถาปัตยกรรม

ลายมือชื่อนิสิต

ปีการศึกษา 2561

ลายมือชื่อ อ.ที่ปรึกษาหลัก

5573802925 : MAJOR ARCHITECTURE

KEYWORD: The development of concept and style Temple architecture Pioneer architects Design concept
Influenced factors of the transformation of temple architectures

Pyporn Chaiyaporn :
THE DEVELOPMENT OF CONCEPT AND STYLE OF ARCHITECTURE AND RELATED ELEMENTS IN BUDDHAVAS AREA : THE CASE STUDIES DESIGNED BY PIONEER ARCHITECTS (1966 A.D. - 2010 A.D.). Advisor: PINRAJ KHANJANUSTHITI

The main purpose of this thesis is to research buddhavas area such as stupa, ubosatha, vihara and mandapa designed by 10 Thai pioneer architects during 1966-2010 to study the development of concept and style of architecture and related elements and to understand architectural transformation that were influenced by political factor, economic factor, social factor, religious factor and architectural factor. The hypothesis is assuming that the turning point is to be founded in architecture schools.

The research method is to compare temple architectures designed by Thai pioneer architects with temple architecture in the past during Rattanakosin Period through the theory of traditional Thai architecture and the theory of international architecture.

The research data are collected from documents, site survey, and interviews with the Thai architects. Case studies consist of 53 temple architectures from 42 temples around Thailand and categorized by using 4 architectural points as follows: temple layout and buddhavas area layout; architectural style and ornaments and symbol; function and interior space and structure and material. Then the data is analysed to determine what influences transformation of the temple architectures.

The study concluded that temple architectures in the researched period are diverse in both style and functional aspects and the architectures exhibit their distinct characteristics. The transformation of Thai temple architectures did not occur and end in periodical order but rather simultaneously developed and changed in parallel amongst each other over time and still continued to do so until present days. Therefore it is unable to periodically categorize the case studies into groups. It also concluded that the pioneer architects have been developing their design concepts from using the theory of international architecture to understand the theory of traditional Thai architecture and consider temple architecture as another type of architecture as illustrated by the variety of styles from traditional to contemporary style which keeps changing and co-exists along with its function and interior space, and with architect's selection of modern structure and material. In the end, individuality, knowledge, and experience of each pioneer architect reveal to play a major role to transform and shape the Thai temple architectures in the past and will continue to advance in their own personal directions in the future.

Field of Study: Architecture

Student's Signature

Academic Year: 2018

Advisor's Signature

กิตติกรรมประกาศ

การศึกษาวชิยานิพนธ์เรื่อง พัฒนาการแนวคิดและรูปแบบสถาปัตยกรรมและองค์ประกอบในเขตพุทธาวาส: กรณีศึกษา ผลงานออกแบบของสถาปนิกยุคนุเบก (พ.ศ. 2509-2553) ได้รับทุนอุดหนุนการศึกษาสำหรับนิสิตระดับปริญญาเอกที่เข้าศึกษาในสาขาวิชาที่เกี่ยวข้องกับความเป็นไทยจากจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยเป็นเวลาทั้งสิ้นสองปีครึ่ง ข้าพเจ้าขอขอบพระคุณมา ณ ที่นี้ และวชิยานิพนธ์เล่มนี้จะไม่สามารรถสำเร็จได้ หากปราศจากท่านทั้งหลายเหล่านี้

รศ.ดร.ปิ่นรัชฎ์ กาญจนนัฐิ คณบดีและอาจารย์ที่ปรึกษาวชิยานิพนธ์ ที่มอบความรักและความเมตตาแก่ข้าพเจ้าตั้งแต่ก่อนเข้าศึกษาจนถึงทุกวันนี้ และขอขอบพระคุณ รศ.ดร.ทิพย์สุดา ปทุมมานนท์ ผู้ชี้แนะให้ข้าพเจ้าได้ศึกษาในครั้งนี้อย่างตั้งใจให้เสมอมา

ศ.กิตติคุณ ม.ร.ว.เน่งน้อย ศักดิ์ศรี ศ.เลอสม สถาปิตานนท์ ในความห่วงใยตลอดระยะเวลาที่ทำการศึกษาตลอดจนคณาจารย์คณะกรรมการสอบวชิยานิพนธ์ทุกท่าน ได้แก่

ศ.กิตติคุณ ผุสดี ทิพพัส ประธานกรรมการ

รศ.ดร.ม.ล.ปิยลดา ทวีปรั้งชีพ กรรมการ

ผศ.ดร.พีรศรี โปหาทอง กรรมการ

อ.ดร.เกรียงไกร เกิดศิริ กรรมการ

คณาจารย์และสถาปนิกที่มอบโอกาสให้สัมภาษณ์ได้แก่ รศ.ดร.ภิญโญ สุวรรณคีรี อ.วนิดา พึ่งสุนทร รศ.ถุทัย ใจจงรัก คุณสันติ ขยสมบัติ รวมถึงพระภิกษุและเจ้าหน้าที่ในวัดทุกแห่ง

คณาจารย์สาขาวิชาสถาปัตยกรรมไทยซึ่งเปรียบเสมือนครอบครัวที่สองของข้าพเจ้าได้แก่ ผศ.ประชา แสงสายัณห์ ผศ.พงศกร ยิ้มสวัสดิ์ ผศ.นภัส ขวัญเมือง ผศ.ศุภวัฒน์ ทิรัญธนวิวัฒน์ และผศ.จักรพรร สุวรรณนคร สำหรับกำลังใจและความช่วยเหลือเรื่องงานตลอดมา

ครอบครัวไชยพร ซึ่งมี ศ.ดร.ไชยันต์ ไชยพร และ นพ.กฤษณชัย ไชยพร เป็นหลัก ครอบครัวลิวศิริ ผศ.ดร.พิรยา บุญประสงค์ ผู้ให้กำลังใจและความช่วยเหลือทุกอย่างเสมอมา คุณเสาวลักษณ์ โปษะนันทน์ ผู้แปลบทความเป็นภาษาอังกฤษด้วยความเต็มใจ ข้าพเจ้าซาบซึ้งในความรักและความช่วยเหลือของทุกท่านเป็นอย่างมาก รวมถึงคณาจารย์ และเจ้าหน้าที่คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยทุกท่าน เพื่อน ๆ รวมถึงท่านอื่น ๆ ที่มอบกำลังใจระหว่างศึกษาทุกท่านที่ไม่สามารถกล่าวถึงได้หมด ข้าพเจ้าระลึกถึงเสมอและซาบซึ้งเป็นอย่างยิ่ง

และ คุณสหสพล เหลืองอร่าม ที่มอบความช่วยเหลือทุกรูปแบบอย่างเต็มใจ

พิมพ์พร ไชยพร

สารบัญ

	หน้า
.....	ค
บทคัดย่อภาษาไทย.....	ค
.....	ง
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	ง
กิตติกรรมประกาศ.....	จ
สารบัญ.....	ฉ
สารบัญตาราง.....	1
สารบัญภาพ.....	2
สารบัญภาพลายเส้น.....	1
สารบัญภาพถ่ายทางอากาศ.....	1
สารบัญแผนภาพ.....	1
บทที่ 1 บทนำ.....	1
1.1 ความเป็นมาและความสำคัญ.....	1
1.2 คำถามวิจัยและวัตถุประสงค์ในการวิจัย.....	4
1.2.1 คำถามวิจัย.....	4
1.2.2 วัตถุประสงค์ในการวิจัย.....	4
1.3 ขอบเขตในการวิจัย.....	5
1.4 ระเบียบวิธีวิจัย.....	8
1.4.1 การรวบรวมข้อมูล.....	8
1.4.1.1 การรวบรวมข้อมูลเอกสาร.....	8
1.4.1.2 การสัมภาษณ์.....	9

1.4.1.3 การวิจัยภาคสนาม.....	10
1.4.1.4 การสังเกต	10
1.4.2 การวิเคราะห์ข้อมูล	10
1.4.2.1 จัดหมวดหมู่ของข้อมูล.....	10
1.4.2.2 เปรียบเทียบข้อมูล.....	10
1.4.3 การสังเคราะห์ข้อมูล.....	10
1.5 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ.....	11
1.6 กรอบความคิดในการวิจัย.....	11
1.7 ทบทวนวรรณกรรม.....	11
1.7.1 พัฒนาการของสถาปัตยกรรมวัด	12
1.7.2 ประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมวัด.....	16
1.7.3 ทฤษฎีเกี่ยวกับสถาปัตยกรรมวัด	18
1.7.4 บริบทและปัจจัยในช่วงเวลาที่ศึกษา	19
1.8 นิยามศัพท์	21
บทที่ 2 ทฤษฎีสถาปัตยกรรมแบบประเพณีนิยม และทฤษฎีสถาปัตยกรรมแบบสากล.....	23
2.1 สถาปัตยกรรมวัดในพระไตรปิฎก	24
2.2 สถาปัตยกรรมวัดในอินเดียและลังกา.....	27
2.2.1 อินเดีย	27
2.2.2 ลังกา	30
2.3 สถาปัตยกรรมวัดก่อนสมัยรัตนโกสินทร์	33
2.3.1 สุโขทัย.....	33
2.3.2 ออยุธยา.....	37
2.4 สถาปัตยกรรมวัดในสมัยรัตนโกสินทร์	42
2.4.1 แบบแผนของสถาปัตยกรรมวัดในสมัยรัตนโกสินทร์.....	42

2.4.1.1 ประเภทวัด.....	42
2.4.1.2 การแบ่งพื้นที่วัด เขตพุทธาวาส เขตสังฆาวาส เขตธรณีสงฆ์ และที่กัลปนา ...	42
2.4.1.3 การวางผังบริเวณวัด และผังบริเวณเขตพุทธาวาส	43
2.4.1.4 สถาปัตยกรรมในเขตพุทธาวาส.....	44
2.4.2 พัฒนาการสถาปัตยกรรมวัดในสมัยรัตนโกสินทร์: รัชกาลที่ 1-8.....	49
2.4.2.1 ช่วงรัชกาลที่ 1-4.....	49
2.4.2.2 ช่วงรัชกาลที่ 5-7 : สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์.....	57
2.4.2.3 รัชกาลที่ 7-8: หลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง และนายช่างคนสำคัญ	64
2.5 ทฤษฎีและกรอบความคิดสำหรับศึกษาสถาปัตยกรรมวัดในรัชกาลที่ 9	71
2.5.1 ที่ตั้งของวัด	71
2.5.1.1 การเข้าถึง.....	72
2.5.1.2. ลักษณะสัณฐานของที่ตั้ง	72
2.5.1.3 สภาพแวดล้อมและดินฟ้าอากาศ	72
2.5.2 ผังบริเวณของวัด.....	73
2.5.2.1 การจัดองค์ประกอบผังบริเวณเขตพุทธาวาส.....	73
2.5.3 รูปแบบสถาปัตยกรรมวัด	75
2.5.3.1 ประเภทของสถาปัตยกรรมวัดและรูปแบบอาคาร	75
2.5.3.2 ลักษณะประจำตัวของอาคาร (character) สถาปัตยกรรมวัด.....	76
2.5.3.3 รูปแบบทางสถาปัตยกรรม (style)	77
2.5.4 การใช้สอย.....	77
2.5.4.1 ที่ว่างภายใน	78
2.5.5 โครงสร้างและวัสดุก่อสร้าง	79
2.5.6 ปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับการสร้างสถาปัตยกรรมวัด	80

บทที่ 3 บริบทบ้านเมืองในช่วงเวลาที่ศึกษา.....	82
3.1 บริบททางการเมือง	82
3.2 บริบททางสังคม	84
3.3 บริบททางเศรษฐกิจ	87
3.4 บริบททางพุทธศาสนา.....	89
3.5 บริบททางสถาปัตยกรรม.....	94
บทที่ 4 กรณีศึกษาและการจำแนกกลุ่ม.....	104
4.1 ผังบริเวณวัด และผังบริเวณเขตพุทธาวาส	111
4.1.1 วัดประเภทอรัญวาสี.....	112
4.1.1.1 วัดอรัญวาสีที่มีรูปแบบผังบริเวณตามแบบแผน	112
4.1.1.2 วัดอรัญวาสีที่มีรูปแบบผังบริเวณไม่เป็นไปตามแบบแผน	113
4.1.2 วัดประเภทคามวาสี	115
4.1.2.1 วัดที่มีแนวแกน หรือยังคงรูปแบบผังบริเวณแบบประเพณีนิยมบางอย่าง	116
4.1.2.2 วัดที่ออกแบบผังบริเวณโดยคำนึงถึงมุมมองของอาคารใหม่เป็นหลัก.....	117
4.1.2.3 วัดที่ออกแบบผังบริเวณโดยคำนึงถึงความสอดคล้องกับที่ตั้งและสภาพแวดล้อม	118
4.1.2.4 วัดที่ออกแบบผังบริเวณโดยคำนึงถึงความสำคัญของการใช้สอยเป็นหลัก....	119
4.1.2.5 วัดที่ตั้งใจไม่ใช้รูปแบบผังบริเวณตามแบบประเพณีนิยม	120
4.1.2.6 วัดที่ออกแบบผังบริเวณโดยคำนึงถึงมุมมองและลานโล่งเพื่อรองรับคนจำนวนมาก	121
4.1.3 วัดประเภทใหม่-วัดสำหรับปฏิบัติธรรม	122
4.2 รูปแบบสถาปัตยกรรม และการประดับตกแต่งและสัญลักษณ์.....	124
4.2.1 รูปแบบประเพณีนิยม.....	125
4.2.1.1 รูปแบบประเพณีนิยมที่มีการเปลี่ยนแปลงน้อย	125

4.2.1.2	กลุ่มรูปแบบไทยประเพณีตามแบบแผนเดิมที่ออกแบบหรือจัดองค์ประกอบใหม่.....	131
4.2.2	รูปแบบไทยประยุกต์.....	137
4.2.3	รูปแบบใหม่	139
4.3	การใช้สอย และที่ว่างภายใน	140
4.3.1	การใช้สอยและที่ว่างภายในแบบประเพณีนิยม	141
4.3.2	การใช้สอยและที่ว่างภายในที่เปลี่ยนแปลงบางส่วน	142
4.3.2.1	การใช้สอยแบบเดิม แต่ลักษณะที่ว่างภายในเปลี่ยน	142
4.3.2.2	การออกแบบให้มีที่ว่างภายในส่วนที่เคยทึบตันและเพิ่มการใช้สอยส่วนเสริม (service)	146
4.3.3	การใช้สอยและที่ว่างภายในแบบใหม่	149
4.3.3.1	การใช้สอยใหม่	149
4.3.3.2	การใช้สอยแบบรวมหน้าที่อาคารในเขตพุทธาวาสไว้ในอาคารเดียว	154
4.4	โครงสร้าง และวัสดุก่อสร้าง	157
4.4.1	โครงสร้างแบบประเพณีนิยม.....	158
4.4.2	โครงสร้างและวัสดุที่มีการเปลี่ยนแปลงบางส่วน.....	158
4.4.2.1	โครงสร้างที่เปลี่ยนแปลงกรรมวิธีการก่อสร้าง	158
4.4.2.2	โครงสร้างที่เปลี่ยนแปลงรูปแบบโครงสร้าง	159
4.4.2.3	โครงสร้างที่ใช้วัสดุก่อสร้างใหม่ แต่ระบบโครงสร้างเดิม	159
4.4.2.4	โครงสร้างที่ผสมผสานแนวคิดใหม่ในการออกแบบ	160
4.4.3	โครงสร้างระบบใหม่.....	162
4.4.4	วัสดุและกรรมวิธีการประดับตกแต่งแบบใหม่.....	163
บทที่ 5	ปัจจัยที่ส่งผลต่อการออกแบบสถาปัตยกรรมวัด.....	167
5.1	ปัจจัยที่ส่งผลต่อการออกแบบสถาปัตยกรรมวัดในวงกว้าง	167

5.1.1	ปัจจัยด้านการเมือง.....	167
5.1.1.1	มรดกการต่อต้านคอมมิวนิสต์จากอดีตรัฐบาล	167
5.1.1.2	พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ.2505.....	169
5.1.2	ปัจจัยด้านสังคม.....	170
5.1.3	ปัจจัยด้านเศรษฐกิจระดับมหภาค	170
5.1.3.1	การเปลี่ยนแปลงและการขยายตัวของเมือง และความคุ้มค่าในการใช้ที่ดิน.	170
5.1.3.2	การท่องเที่ยว	173
5.1.3.3	แนวคิดที่เกิดขึ้นในทางต่อต้านทุนนิยม	175
5.1.3.4	การคมนาคม	177
5.2	ปัจจัยที่ส่งผลต่อการออกแบบสถาปัตยกรรมวัดโดยตรง	178
5.2.1	ปัจจัยทางการเมือง	178
5.2.1.1	บทบาทและแนวคิดของพระมหากษัตริย์	178
5.2.2	ปัจจัยทางเศรษฐกิจของวัด.....	182
5.2.2.1	การได้มาซึ่งรายได้และสถานภาพทางการเงินของวัด	182
5.2.3	ปัจจัยทางศาสนา	185
5.2.3.1	ความนิยมในการปฏิบัติธรรม.....	185
5.2.3.2	ความศรัทธาในพระฝ่ายอรัญวาสี.....	188
5.2.3.3	แนวคิดใหม่ทางศาสนา.....	189
5.2.3.4	สายสำนัก.....	191
5.2.3.5	ความเชื่อเกี่ยวกับสังเวชนียสถาน-พระมหาเจดีย์พุทธคยา	192
5.2.4	ปัจจัยทางสถาปัตยกรรม.....	192
5.2.4.1	ที่ตั้ง.....	192
5.2.4.2	ความต้องการของผู้อุปถัมภ์.....	194
5.2.4.3	ขอบเขตการทำงานของสถาปนิก	196

5.2.4.4 วิธีการทำงานของสถาปนิก	197
5.2.4.5 แนวคิด อุปนิสัย ความประทับใจเกี่ยวกับสถาปนิก หรือประสบการณ์ส่วนตัว	198
5.2.4.6 แนวคิดจากการเรียนวิชาในหลักสูตรสถาปัตยกรรม.....	201
บทที่ 6 บทสรุปและข้อเสนอแนะ	208
บรรณานุกรม.....	218
ภาคผนวก ก สถาปัตยกรรมวัดประเพณี เจดีย์	219
ภาคผนวก ข สถาปัตยกรรมวัดประเพณี อุโบสถ	237
ภาคผนวก ค สถาปัตยกรรมวัดประเพณี วิหาร.....	257
ภาคผนวก ง สถาปัตยกรรมวัดประเพณี มณฑป.....	263
ประวัติผู้เขียน.....	270

สารบัญตาราง

หน้า

ตารางที่ 1 รายชื่อสถาปนิกในช่วงเปลี่ยนผ่านและปีที่เข้าศึกษาในคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์	104
ตารางที่ 2 ตารางแสดงจำนวนวัดที่เป็นกรณีศึกษาในจังหวัดและภาคต่าง ๆ	105

สารบัญภาพ

	หน้า
ภาพที่ 1 สถูปสาณูจี	28
ภาพที่ 2 รูปแบบเจดีย์สมัยสุโขทัย เจดีย์ทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ เจดีย์ทรงลังกา เจดีย์ทรงปราสาท.....	36
ภาพที่ 3 พระเจดีย์ วัดพระศรีสรรเพชญ์ พระปราสาท วัดไชยวัฒนาราม	40
ภาพที่ 4 พระเจดีย์ศรีสุริโยทัย วัดหลวงสบสวรรค์.....	40
ภาพที่ 5 พระมณฑป พระพุทธรูป วัดพระพุทธรูป สระบุรีพระอุโบสถ วัดหน้าพระเมรุราชิการาม	40
ภาพที่ 6 พระอุโบสถ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม	52
ภาพที่ 7 พระอุโบสถและหน้าบัน วัดราชโอรสาราม	54
ภาพที่ 8 พระวิหารวัดมกุฏกษัตริยาราม	56
ภาพที่ 9 พระอุโบสถ วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม และพระอุโบสถ วัดราชาธิวาส	62
ภาพที่ 10 พระอุโบสถ วัดเทพศิรินทราวาส และพระอุโบสถ วัดนิเวศธรรมประวัติ.....	62
ภาพที่ 11 พระเจดีย์อุโบสถ วัดอัมพวันนมิตร	62
ภาพที่ 12 พระอุโบสถ วัดพระปฐมเจดีย์	64
ภาพที่ 13 ภาพถ่ายมุมสูง วัดพระศรีมหาธาตุ.....	68
ภาพที่ 14 พระเจดีย์ และพระอุโบสถ วัดพระศรีมหาธาตุ.....	69
ภาพที่ 15 ภาพพระอุโบสถ วัดอมรินทราราม และพระอุโบสถ วัดไตรมิตรวิทยาราม	69
ภาพที่ 16 พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต และพิพิธภัณฑพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต วัดป่าสุทธาวาส จ. สกลนคร.....	92
ภาพที่ 17 บน: สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ล่างจากซ้ายไปขวา: พระพรหมพิจิตร และหลวงวิศาลศิลปกรรม.....	96
ภาพที่ 18 ภาพถ่ายมุมสูง เจดีย์และอุโบสถ	98
ภาพที่ 19 พระพุทธรูปประธาน พระศรีศากยะ ทศพลญาณ ประธานพุทธมณฑลสุพรรณบุรี	98
ภาพที่ 20 เจดีย์และอุโบสถ วัดพระศรีมหาธาตุ.....	99

ภาพที่ 21 อุโบสถ วัดศาลาลอย จ.นครราชสีมา	102
ภาพที่ 22 แผนที่แสดงตำแหน่งวัดกรณีศึกษาในจังหวัดต่าง ๆ.....	Error! Bookmark not defined.
ภาพที่ 23 ด้านหน้าอุโบสถที่มองเห็นเจดีย์ของวัดสันติคีรีญาณสังวราราม และ พระมหาธาตุเจดีย์ ภักดีประกาศ วัดทางสาย.....	119
ภาพที่ 24 เปรียบเทียบพระธาตุตั้งเจดีย์ วัดอโศการาม องค์เดิมและหลังบูรณะปฏิสังขรณ์	125
ภาพที่ 25 เจดีย์ วัดเทพพิทักษ์ปุณณาราม และ พระบรมธาตุเกตุมวดีย์ วัดเกตุมวดีศรีวนาราม ...	126
ภาพที่ 26 พระบรมธาตุเจดีย์ศรีนครินทรามหาสันติคีรี วัดสันติคีรีญาณสังวราราม และ พระมหาธาตุ เจดีย์พุทธธรรมประกาศ วัดพุทธาธิวาส	127
ภาพที่ 27 อุโบสถและวิหารรูปแบบสถาปัตยกรรมท้องถิ่น อุโบสถ วัดอรัญญวาสี และ วิหาร วัดสันติ สังฆาราม.....	130
ภาพที่ 28 อุโบสถรูปแบบสถาปัตยกรรมที่ได้รับอิทธิพลจีน อุโบสถ วัดวังพุไทร และ พระอุโบสถ วัด พระราม 9	130
ภาพที่ 29 มณฑป วัดเขาดิสลัก	131
ภาพที่ 30 พระมหาเจดีย์พุทธคยา อินเดีย เปรียบเทียบกับ พระวิริยมงคลมหาเจดีย์ฯ วัดธรรมมงคลฯ	132
ภาพที่ 31 พระมหาธาตุเจดีย์ศรีจันเสน วัดจันเสน และ ฐูรีทัตต์เจดีย์ วัดป่าฐูรีทัตต์ปฏิบัติทาราม...	133
ภาพที่ 32 พระมหาธาตุเจดีย์ภักดีประกาศ วัดทางสาย	134
ภาพที่ 33 พระอุโบสถ-พระวิหาร วัดโสธรวราราม ภายนอก และ ภายใน	135
ภาพที่ 34 พระมหามณฑปพระพุทธรบาท ภปร สก วัดญาณสังวราราม และ พระมหามณฑป วัดไตร มิตรวิทยาราม.....	136
ภาพที่ 35 มณฑป วัดเพชรวราราม และ มณฑป วัดเลียบ	137
ภาพที่ 36 อุโบสถ วัดพระธรรมกาย พระอุโบสถ วัดญาณสังวราราม และ อุโบสถ วัดญาณเวศกวัน	139
ภาพที่ 37 เจดีย์พิพิธภัณฑสถานบุรีการ หลวงปู่ขาว อนาลโย วัดถ้ำกลองเพล และ พระมหาเจดีย์ชัย มงคล วัดเจดีย์ชัยมงคล	140
ภาพที่ 38 ภายในพระบรมธาตุเกตุมวดีย์ วัดเกตุมวดีศรีวนาราม	143

ภาพที่ 39 ภายในอุโบสถ วัดวัดอรัญญวาสี วัดวังพุไทร และ พระอุโบสถ วัดพระราม 9	144
ภาพที่ 40 ภายใน อุโบสถ วัดพระธรรมกาย	144
ภาพที่ 41 ภายในวิหารพระพุทธชินราช วัดสันติสังฆาราม.....	145
ภาพที่ 42 ภายในพระมหามณฑป พระพุทธบาท ภปร สก วัดญาณสังวราราม.....	146
ภาพที่ 43 ภายใน มหาวิหารจัตุรมุข วัดจันทรังษี.....	153
ภาพที่ 44 แสดงงานระบบต่าง ๆ ภายในพระมหามณฑป วัดไตรมิตรวิทยาราม	154
ภาพที่ 45 ปูนปั้นประดับหน้าบันอุโบสถ วัดวังพุไทร และพระอุโบสถ วัดพระราม 9	163
ภาพที่ 46 ซุ้มประตูปูนซีเมนต์เสริมสแตนเลสถอดพิมพ์ และบานประตูคันทองแดง อุโบสถ วัดอรัญญิกาวาส.....	164
ภาพที่ 47 ซุ้มเชรามิก อุโบสถ วัดพระพุทธฉาย	165
ภาพที่ 48 พระบรมธาตุเจดีย์ศรีนครินทราภิรมหาสันติคีรี วัดสันติคีรีญาณสังวราราม พระมหามณฑป วัดไตรมิตรวิทยาราม.....	165
ภาพที่ 49 พระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าสิริภาจุฑาภรณ์เสด็จทรงประกอบพิธีบวงสรวงการบูรณะ พระบรมธาตุเจดีย์ วิหารพระพิศณุเศวต และวิหารเจ้าแม่กวนอิม	169
ภาพที่ 50 โถงลิฟต์ชั้นที่ 1 และบันไดทางขึ้นสู่ชั้นบน	171
ภาพที่ 51 ภายในชั้นฐานอุโบสถ วัดอรัญญิกาวาส และอุโบสถ วัดหลวงพ่อดธรรมกายาราม.....	173
ภาพที่ 52 ภายในพระอุโบสถ วัดโสธรวราราม.....	175
ภาพที่ 54 พระอุโบสถ วัดพระราม 9 กาญจนาภิเษก เปรียบเทียบกับพระอุโบสถ วัดเบญจมบพิตร ซึ่งพระอุโบสถทั้งสองแห่งเป็นสถาปัตยกรรมวัดที่พระมหากษัตริย์ทรงมีพระราชดำริให้สร้าง	177
ภาพที่ 54 อุโบสถ วัดนาบุญ อ.วังน้ำเย็น จ.สระแก้ว นำแบบพระอุโบสถ วัดพระราม 9 มาปรับใหม่ เพิ่มซุ้มประตู-หน้าต่าง และช่อฟ้า.....	177
ภาพที่ 55 พื้นที่โดยรอบพระวิริยมงคลมหาเจดีย์ฯ และพื้นที่รอบอุโบสถ วัดธรรมมงคลฯ	178
ภาพที่ 56 มุมมองจากภายนอก และภายในพุทธาวาสโดยรอบพระอุโบสถ-พระวิหาร วัดโสธรวราราม	181
ภาพที่ 57 ยอดพระมหามณฑปทรงมณฑปยอดมงกุฎ และสภาพแวดล้อมที่ตั้งของพระมหามณฑป วัดญาณสังวราราม.....	182

ภาพที่ 58 อุโบสถ และหน้าบัน วัดคลองธรรม จ.นครสวรรค์.....	184
ภาพที่ 59 เจดีย์พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติอุบลราชธานี อ.นาตาล โย วัดถ้ำกลองเพล และ จันทสารเจดีย์อนุสรณ์ วัดป่าสุทธาวาส.....	189
ภาพที่ 60 อุโบสถ และพื้นที่ใช้สอยชั้นล่าง วัดญาณเวศกวัน.....	191
ภาพที่ 61 อุโบสถ วัดพระธรรมกายที่ได้รับแรงบันดาลใจจากพระอุโบสถ วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนา ราม	191
ภาพที่ 62 การแบ่งสัดส่วนพื้นที่ภายใน ตำแหน่งและลักษณะช่องเปิด และประตูของพระมหาธาตุ เจดีย์ศรีจันทร์ วัดจันทร์.....	204

สารบัญภาพลายเส้น

หน้า

ภาพลายเส้นที่ 1 รูปด้านเจดีย์รุ้งวันเวลิ และเจดีย์อุปัชฌายาราม.....	32
ภาพลายเส้นที่ 2 ผังบริเวณวัดพระเขี้ยวแก้ว เมืองโปลงนารูวะ	32
ภาพลายเส้นที่ 3 ผังบริเวณวัดมหาธาตุ สุโขทัย	35
ภาพลายเส้นที่ 4 ผังบริเวณเขตพุทธาวาส วัดราชบูรณะ อยุธยา.....	39
ภาพลายเส้นที่ 5 แบบแผนองค์ประกอบเจดีย์ทรงลังกาและเจดีย์ทรงเครื่อง.....	45
ภาพลายเส้นที่ 6 แบบแผนปราสาท การแบ่งส่วนฐาน เรือนธาตุ และยอด และองค์ประกอบ	46
ภาพลายเส้นที่ 7 ภาพแสดงการทอนปริมาตรอาคารเพื่อสะท้อนความเบาลอย	47
ภาพลายเส้นที่ 8 องค์ประกอบเครื่องล่ายองของอาคารทรงจั่ว	47
ภาพลายเส้นที่ 9 รูปด้านและรูปตัด พระมณฑปพระพุทธบาท สระบุรี	48
ภาพลายเส้นที่ 10 ผังบริเวณวัดราชบูรณะ และผังบริเวณวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม	51
ภาพลายเส้นที่ 11 ผังบริเวณวัดราชโอรสาราม และวัดเทพธิดาราม.....	53
ภาพลายเส้นที่ 12 ผังบริเวณวัดวัดโสมนัส	56
ภาพลายเส้นที่ 13 รูปตัด พระเจดีย์อุโบสถ วัดอัมรินทร์นิมิตร	62
ภาพลายเส้นที่ 14 แบบพระอุโบสถมาตรฐาน ก.ข.ค.	66
ภาพลายเส้นที่ 15 ผังบริเวณพุทธมณฑล.....	98
ภาพลายเส้นที่ 16 รูปตัดเจดีย์ วัดพระศรีมหาธาตุ	99
ภาพลายเส้นที่ 17 แบบพระอุโบสถมาตรฐานแบบ ก.....	100
ภาพลายเส้นที่ 18 ผังบริเวณอุโบสถ วัดอรัญญิกาวาส	115
ภาพลายเส้นที่ 19 รูปตัด พระธาตุเจดีย์ วัดตรีทศเทพ และ พระบรมธาตุเจดีย์ศรีนครินทราสถิตมหา สันติคีรี วัดสันติคีรีญาณสังวราราม	147
ภาพลายเส้นที่ 20 รูปตัด อุโบสถ วัดหลวงพ่อดุสิตธรรมกายาราม	148
ภาพลายเส้นที่ 21 รูปตัด อุโบสถ วัดสันติคีรีญาณสังวราราม.....	149

ภาพลายเส้นที่ 22 รูปตัด พระวิริยมงคลมหาเจดีย์ฯ วัดธรรมมงคลฯ.....	150
ภาพลายเส้นที่ 23 รูปตัด เจดีย์อัฐบริวารหลวงปู่ขาว อนาลโย วัดถ้ำกลองเพล.....	151
ภาพลายเส้นที่ 24 รูปตัด พระมหาธาตุเจดีย์ศรีจันเสน วัดจันเสน.....	153
ภาพลายเส้นที่ 25 รูปตัด พระมหาธาตุเจดีย์ภักดีประกาศ วัดทางสาย	155
ภาพลายเส้นที่ 26 ผังพื้น และรูปตัด พระอุโบสถ-พระวิหาร วัดโสธรวราราม	157
ภาพลายเส้นที่ 27 รูปตัด พระอุโบสถ วัดพระราม 9.....	159
ภาพลายเส้นที่ 28 รูปตัด อุโบสถ วัดพระพุทธฉาย	160
ภาพลายเส้นที่ 29 ผังพื้น พระมหาธาตุเจดีย์ภักดีประกาศ วัดทางสาย	161
ภาพลายเส้นที่ 30 รูปตัดตามขวางวิหารพระพุทธชินราช วัดสันติสังฆาราม.....	162

สารบัญภาพถ่ายทางอากาศ

หน้า

ภาพถ่ายทางอากาศที่ 1 บริเวณที่ตั้งวัดถ้ำกลองเพล ซึ่งปรากฏเจดีย์พิพิธภัณฑ์อัฐบริวารหลวงปู่ขาว อนาลโย อยู่ทางซ้ายมือ	112
ภาพถ่ายทางอากาศที่ 2 ผังบริเวณวัดป่าภูกิริที่ตตปฏิพัทธาราม.....	113
ภาพถ่ายทางอากาศที่ 3 ผังบริเวณวัดอรุญญิกาวาส.....	114
ภาพถ่ายทางอากาศที่ 4 ผังบริเวณวัดวังฟูไทร	116
ภาพถ่ายทางอากาศที่ 5 แสดงอาณาเขตและแนวแกนของ เขตพุทธาวาส วัดโสธรวราราม.....	117
ภาพถ่ายทางอากาศที่ 6 ผังบริเวณวัดจันเสน.....	117
ภาพถ่ายทางอากาศที่ 7 ผังบริเวณวัดญาณเวศกวัน.....	121
ภาพถ่ายทางอากาศที่ 8 แสดงความสัมพันธ์ระหว่างอาคารพระอุโบสถ กับพระมณฑป วัดไตร มิตรวิทยาราม.....	122
ภาพถ่ายทางอากาศที่ 9 เขตพุทธาวาสในช่วงเริ่มก่อตั้งวัดประมาณพ.ศ. 2520 ของวัดพระธรรมกาย	123
ภาพถ่ายทางอากาศที่ 10 แสดงแนวแกนของอาคารในเขตพุทธาวาส ที่ตั้งอยู่บนพื้นที่ที่เป็นป่า วัด ญาณสังวราราม.....	123
ภาพถ่ายทางอากาศที่ 11 ผังบริเวณวัดพุทธาธิวาส ที่เขตพุทธาวาสขนาบเขตสังฆาวาสด้านบน-ล่าง เปลี่ยนแปลงจากการสร้างสถาปัตยกรรมวัด คือพระมหาธาตุเจดีย์พุทธธรรมประกาศ วัดพุทธาธิวาส ทำให้เกิดพื้นที่เขตพุทธาวาสใหม่ที่ศาสนิกชนต้องเดินผ่านเขตสังฆาวาส	183
ภาพถ่ายทางอากาศที่ 12 ผังบริเวณวัดอโศการาม วัดพระธรรมกาย	187

สารบัญแผนภาพ

หน้า

แผนภาพที่ 1 แผนที่ตั้งตำแหน่งวัดกรณีศึกษาในจังหวัดต่าง ๆ.....	105
แผนภาพที่ 2 กรณีศึกษาสถาปัตยกรรมวัด 4 ประเภท เรียงตามลำดับเวลาที่สร้างแล้วเสร็จ (หน้า 107-110).....	107

บทที่ 1 บทนำ

1.1 ความเป็นมาและความสำคัญ

วัดเป็นศาสนสถานที่มีความผูกพันกับสังคมไทยมาช้านาน มีหน้าที่หลักคือเป็นสถานที่ประกอบพิธีกรรมทางศาสนาและเป็นที่พักอาศัยของภิกษุสงฆ์¹ นอกจากนี้ยังรับบทบาทต่าง ๆ เพื่อตอบสนองความต้องการที่หลากหลายของสังคมทั้งด้านการศึกษา ด้านสังคมสงเคราะห์ ด้านอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรมของชาติ ด้านที่พึ่งพิงทางจิตใจ² รวมไปถึงด้านเศรษฐกิจและการท่องเที่ยว รูปแบบทางสถาปัตยกรรมของวัดจึงมีการเปลี่ยนแปลงไปตามปัจจัยต่าง ๆ ของสังคมในแต่ละช่วงเวลา

สถาปัตยกรรมวัดสมัยรัตนโกสินทร์โดยเฉพาะในเขตพุทธาวาส สืบเนื่องแนวคิดและรูปแบบมาจากสมัยอยุธยา และได้พัฒนาเป็นแบบแผนของตนเองเนื่องจากมีบริบทและปัจจัยที่แตกต่างกันตามแต่ละรัชสมัย ในช่วงที่มีการปกครองระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ช่วงรัชกาลที่ 1-4 ปกครองโดยใช้ระบบฐานานุศักดิ์หรือระบบชนชั้นจัดระเบียบสังคม ช่วงต้นรัตนโกสินทร์ในรัชกาลที่ 1-2 ได้สืบเนื่องและรื้อฟื้นรูปแบบสถาปัตยกรรมจากสมัยอยุธยา โดยคติความเชื่อไตรภูมิมีบทบาทเป็นอย่างมากต่อการวางผังบริเวณเขตพุทธาวาส รวมทั้งรูปแบบสถาปัตยกรรมและการประดับตกแต่ง การปกครองและความเชื่อทางศาสนาดังกล่าวไปสะท้อนออกมาทางผังบริเวณเขตพุทธาวาส รูปแบบและการประดับตกแต่งสถาปัตยกรรมวัด ในรัชกาลที่ 3 เมื่อเศรษฐกิจเฟื่องฟูทำให้มีการสร้างวัดจำนวนมาก ปรากฏแนวทางการสร้างสรรค์ที่ต่างไปจากช่วงแรก ประกอบกับรับอิทธิพลศิลปะสถาปัตยกรรมต่างชาติจึงเกิดการผสมผสานเป็นรูปแบบใหม่ขึ้น เกิดการเปลี่ยนแปลงของรูปแบบสถาปัตยกรรมและกรรมวิธีการประดับตกแต่ง ต่อมาในรัชกาลที่ 4 การเมืองที่ต้องเผชิญกับอำนาจของชาติตะวันตก ส่งผลให้เกิดการปรับภาพลักษณ์ของประเทศให้แสดงถึงความมีอารยะ ซึ่งวัดก็เป็นสิ่งสะท้อนเหตุการณ์ดังกล่าวผ่านผังบริเวณที่หวนกลับไปใช้แนวคิดแบบอยุธยา รูปแบบที่กลับไปใช้แบบสถาปัตยกรรมไทย โดยลักษณะทางกายภาพของวัดที่กล่าวมาในแต่ละช่วงได้ถือเป็นแบบแผนในสายช่างหลวงที่ส่งต่อไปยังช่วงเวลาต่อมา

รัชกาลที่ 5-7 อิทธิพลทางแนวคิดและวัฒนธรรมตะวันตกแผ่ขยายและมีบทบาทมากในกรุงเทพฯ ส่งผลให้เกิดการปฏิรูปการปกครอง ด้านสถาปัตยกรรมมีการสืบเนื่องสายช่างหลวง และ

¹ ชาติ กัลยาณมิตร, พจนานุกรมสถาปัตยกรรมและศิลปะเกี่ยวเนื่อง, (กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ, 2548), หน้า 454.

² เนตรนภิศ นาควัชระ, ปิยนาด บุนนาค และ จุลทัศน์ พยาฆรานนท์, วัดในกรุงเทพฯ : การเปลี่ยนแปลงในรอบ 200 ปี (พ.ศ. 2325-2525), (กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2525), หน้า 264-294.

เริ่มรับแนวคิดในการออกแบบและวิทยาการการก่อสร้างจากตะวันตกมาปรับใช้ สถาปัตยกรรมวัดมีพัฒนาการอย่างมากในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ นายช่างใหญ่ผู้มึบบทบาทในการออกแบบงานสถาปัตยกรรมในช่วงรัชกาลที่ 5-7 ทรงมีแนวคิดและสร้างสรรค์สถาปัตยกรรมวัดภายใต้รูปแบบของสถาปัตยกรรมไทยให้เปลี่ยนแปลงไปจากเดิมจนกลายเป็นแบบแผนใหม่ที่ส่งอิทธิพลต่อมาจนายช่าง 2 ท่านได้แก่ พระพรหมพิจิตร และหลวงวิศาลศิลปกรรม อย่างไรก็ตาม การสร้างวัดได้ยุติลงในรัชกาลที่ 6 ทำให้ห้องความรู้ที่เกิดขึ้นจำกัดอยู่ในวงแคบไม่กว้างขวางอย่างที่ควรจะเป็น

ในรัชกาลที่ 7 มีเปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นระบอบประชาธิปไตย ในพ.ศ. 2475 ทำให้เกิดขึ้นชั้นทางสังคมแบบใหม่ และจุดเปลี่ยนสำคัญของวงการสถาปัตยกรรมคือ มีการก่อตั้งหลักสูตรการเรียนการสอนสถาปัตยกรรมแบบสากลในระดับอุดมศึกษา โดยนายช่าง 2 ท่านที่ได้รับแนวคิดและองค์ความรู้ในการออกแบบจากสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ซึ่งทำงานออกแบบวัดจำนวนมากในช่วงหลังเปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นต้นมา ยังมีบทบาทสำคัญในการเป็นอาจารย์สอนในคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์³ มหาวิทยาลัยศิลปากร ส่งผลให้บัณฑิตที่สำเร็จการศึกษาในช่วงที่อาจารย์ทั้งสองยังสอนอยู่ได้รับความรู้ทางสถาปัตยกรรมไทยที่เป็นแบบแผนจากสายช่างหลวง ซึ่งมีมุมมองต่องานสถาปัตยกรรมวัดในช่วงก่อนหน้าว่าเป็นความรู้สำหรับออกแบบทั้งสิ้น ในขณะที่เดียวกันก็ได้รับความรู้ในการออกแบบสถาปัตยกรรมอย่างสากลด้วย ซึ่งสถาปนิกเหล่านี้จะมีบทบาทต่อสถาปัตยกรรมวัดต่อมา

รัชกาลที่ 9 เป็นรัชสมัยที่ยาวนานที่สุดตั้งแต่สถาปนากรุงรัตนโกสินทร์ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชทรงขึ้นครองราชย์ตั้งแต่พ.ศ. 2489 จนถึงพ.ศ. 2561 รวมเป็นระยะเวลาถึง 70 ปี การเปลี่ยนแปลงอย่างชัดเจนและรวดเร็วเริ่มขึ้นในช่วงพ.ศ. 2500 เกิดปัจจัยที่หลากหลาย โดยปัจจัยทางการเมืองและเศรษฐกิจส่งผลกระทบต่อสังคมในภาพรวม เกิดสังคมแบบทุนนิยมที่นำไปสู่บริโภคนิยม วัดหลายแห่งกลายเป็นแหล่งท่องเที่ยว อีกทั้งแนวคิดทางศาสนามีความหลากหลายกว่าเดิมมาก และเป็นช่วงที่เริ่มปรากฏผลงานการออกแบบวัดของสถาปนิกที่สำเร็จการศึกษาจากหลักสูตรสถาปัตยกรรมแบบสากลทั้งในกรุงเทพฯ และจังหวัดต่าง ๆ ตั้งแต่ต้นจนถึงช่วงท้ายของรัชกาล

จากการรวบรวมข้อมูลเบื้องต้นเกี่ยวกับวัดและสถาปัตยกรรมวัดที่ออกแบบโดยสถาปนิกที่สำเร็จการศึกษาจากหลักสูตรสถาปัตยกรรมแบบสากลในขั้นแรก ซึ่งรวบรวมจากผลงานการออกแบบ

³ เดิมใช้ชื่อว่าคณะสถาปัตยกรรมไทย ภายหลังเปลี่ยนเป็นคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ เมื่อพ.ศ. 2500 เมื่อมีการเปลี่ยนแปลงหลักสูตรการเรียนการสอน

สถาปัตยกรรมวัดของสถาปนิกที่ทำงานออกแบบด้านนี้มาโดยตลอด และสถาปนิกที่ทำงานออกแบบอาคารประเภทอื่นแล้วหันมาทำงานออกแบบสถาปัตยกรรมวัดและมีผลงานสถาปัตยกรรมที่มีความโดดเด่น ทั้งอาคารในเขตพุทธาวาสและสังฆาวาสของวัด พบว่าผลงานมีความหลากหลายของแนวคิดและรูปแบบสถาปัตยกรรมมาก และพบข้อสังเกตที่สำคัญคือสถาปัตยกรรมวัดที่อยู่ในเขตพุทธาวาส เช่น เจดีย์ อุโบสถ เป็นอาคารที่มีการเปลี่ยนแปลงด้านรูปแบบสถาปัตยกรรมและการใช้สอยที่น่าสนใจ จึงคัดกรองข้อมูลให้มีขอบเขตเฉพาะอาคารในเขตพุทธาวาส

เมื่อจำกัดขอบเขตลงมาพิจารณาเฉพาะสถาปัตยกรรมวัดในเขตพุทธาวาส ก็พบความเปลี่ยนแปลงของผังบริเวณวัดและผังบริเวณเขตพุทธาวาส รูปแบบสถาปัตยกรรม การใช้สอย และโครงสร้างจากสถาปัตยกรรมวัดในอดีต จึงมีสมมติฐานว่าจุดเปลี่ยนสำคัญคือการก่อตั้งคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ที่มีหลักสูตรการเรียนการสอนแบบสากล แต่ช่วงแรกนั้นก็ยังมีอาจารย์พระพรหมพิจิตร และอาจารย์หลวงวิศาลศิลปกรรม ที่เป็นนายช่างออกแบบสถาปัตยกรรมวัดจากช่วงก่อนหน้าด้วย ดังนั้น ผลงานการออกแบบวัดของสถาปนิกที่ได้ศึกษาในคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ช่วงที่นายช่างทั้งสองสอนอยู่ น่าจะมีความสืบเนื่องและความแตกต่างออกไปที่สามารถใช้ทฤษฎีทางสถาปัตยกรรมแบบประเพณีนิยมและแบบสากลมาเป็นหลักในการศึกษาได้ พบความเปลี่ยนแปลงมากน้อยในระดับต่าง ๆ ของผังบริเวณวัดและผังบริเวณเขตพุทธาวาส รูปแบบสถาปัตยกรรม การใช้สอย และโครงสร้างจากผลงานของสถาปนิกที่สำเร็จการศึกษาในช่วงต้นแห่งการก่อตั้งหลักสูตรการเรียนการสอน ซึ่งยังไม่เคยมีผู้ศึกษาว่าการเปลี่ยนแปลงนั้นเกิดจากเหตุใด และส่งผลให้สถาปัตยกรรมวัดเปลี่ยนแปลงไปจากช่วงก่อนหน้าอย่างไรบ้าง ดังนั้น ผลงานการออกแบบวัดของสถาปนิกที่ได้ศึกษาในคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ช่วงที่นายช่างทั้งสองสอนอยู่ น่าจะมีความสืบเนื่องและความแตกต่างออกไป โดยสามารถใช้ทฤษฎีทางสถาปัตยกรรมแบบประเพณีนิยมและแบบสากลมาเป็นหลักในการศึกษาได้

จากการศึกษาสถาปัตยกรรมวัดในรัชกาลที่ 9 เบื้องต้น พบความเปลี่ยนแปลงในประเด็นต่าง ๆ ได้แก่ ผังบริเวณ รูปแบบและการประดับตกแต่ง การใช้สอยและที่ว่างภายใน โครงสร้าง มีการเปลี่ยนแปลง ซึ่งมีทั้งสิ่งที่เคยและไม่เคยปรากฏในงานสถาปัตยกรรมวัด โดยมีประเด็นสำคัญอาทิ

- การเพิ่มขนาดและประเภทพื้นที่ใช้สอยใหม่ และการรวมพื้นที่ใช้สอยหลายประเภทไว้ในอาคารเดียว ซึ่งส่งผลต่อรูปแบบและขนาดอาคารโดยเฉพาะสถาปัตยกรรมวัดประเภทเจดีย์
- การใช้องค์ประกอบรูปแบบใหม่ ที่ไม่เคยปรากฏมาก่อน
- การใช้โครงสร้างชนิดใหม่กับอุโบสถและวิหาร ซึ่งแม้จะไม่ส่งผลต่อรูปทรงภายนอกแต่เปลี่ยนแปลงลักษณะของที่ว่างภายในไปจากเดิม เป็นต้น

การเปลี่ยนแปลงของสถาปัตยกรรมวัด ประกอบกับช่วงรัชกาลที่ 9 นั้นบริบทของบ้านเมืองได้พัฒนาและมีความซับซ้อนมากขึ้น สังคมเปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็วและมีปัจจัยใหม่เกิดขึ้น

มากมาย การศึกษาสถาปัตยกรรมวัดในรัชกาลที่ 9 จึงต้องพิจารณาบริบทและปัจจัยของยุคสมัยควบคู่ไปพร้อมกันด้วย

วิทยานิพนธ์เรื่อง “พัฒนาการแนวคิดและรูปแบบของสถาปัตยกรรมและองค์ประกอบในเขตพุทธาวาส: กรณีศึกษา ผลงานการออกแบบของสถาปนิกยุคนุบุกเบิก” จึงศึกษาลักษณะทางกายภาพของสถาปัตยกรรมวัดโดยใช้หลักการทางสถาปัตยกรรมไทยร่วมกับแนวคิดในการออกแบบสถาปัตยกรรมแบบสากลพิจารณา โดยเปรียบเทียบกับสถาปัตยกรรมวัดในช่วงก่อนหน้า คือตั้งแต่รัชกาลที่ 1-8 เพราะนอกจากจะเป็นความรู้แม่บทให้แก่การสร้างวัดที่ศึกษาแล้ว ยังเป็นพื้นฐานในการพัฒนาต่อยอดอีกด้วย โดยถูกแบ่งแยกด้วยจุดเปลี่ยนสำคัญทางการศึกษาสถาปัตยกรรม รวมไปถึงศึกษาปัจจัยจำเพาะที่อยู่เบื้องหลังการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวเพื่อทำความเข้าใจแนวคิดในการออกแบบซึ่งน่าจะช่วยให้สามารถเข้าใจบริบทของสังคมที่มีต่อสถาปัตยกรรมวัด และอาจคาดคะเนทิศทางของสถาปัตยกรรมวัดในอนาคตได้

1.2 คำถามวิจัยและวัตถุประสงค์ในการวิจัย

1.2.1 คำถามวิจัย

คำถามหลัก

พัฒนาการแนวคิดและรูปแบบของสถาปัตยกรรมและองค์ประกอบในเขตพุทธาวาส: กรณีศึกษา ผลงานการออกแบบของสถาปนิกยุคนุบุกเบิกเป็นอย่างไร และมีคำถามย่อย ดังนี้

- ผลงานการออกแบบสถาปัตยกรรมวัดของสถาปนิกในช่วงเปลี่ยนผ่านมีจุดร่วมอะไรบ้าง
- แนวคิดในการออกแบบสถาปัตยกรรมวัดของกลุ่มสถาปนิกดังกล่าวคืออะไรบ้าง
- ปัจจัยอะไรบ้างที่ส่งผลต่อแนวคิดของสถาปนิกกลุ่มนี้

1.2.2 วัตถุประสงค์ในการวิจัย

(1) รวบรวมข้อมูลพื้นฐานของสถาปัตยกรรมและองค์ประกอบในเขตพุทธาวาสของวัดที่เป็นผลงานการออกแบบของสถาปนิกในยุคนุบุกเบิก

(2) เพื่อศึกษาและทำความเข้าใจลักษณะทางกายภาพของวัดและสถาปัตยกรรมวัดที่เป็นผลงานการออกแบบของสถาปนิกในยุคนุบุกเบิก

(3) เพื่อหาปัจจัยที่มีผลต่อแนวคิดและรูปแบบสถาปัตยกรรมวัดที่เป็นผลงานการออกแบบของสถาปนิกในยุคนุบุกเบิก

(4) ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างแนวคิดในการออกแบบและรูปแบบสถาปัตยกรรมวัดที่เป็นผลงานของสถาปนิกยุคนุบุกเบิก

1.3 ขอบเขตในการวิจัย

งานวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นของวัดและสถาปัตยกรรมวัด มีสมมติฐานว่าจุดเปลี่ยนสำคัญที่ทำให้สถาปัตยกรรมวัดมีการเปลี่ยนแปลงไปจากเดิมคือการก่อตั้งหลักสูตรการเรียนการสอนสถาปัตยกรรมแบบสากลที่ผลิตสถาปนิกผู้ประกอบวิชาชีพออกแบบสถาปัตยกรรมโดยเฉพาะ ดังนั้นจึงมุ่งศึกษาผลงานออกแบบของสถาปนิกที่สำเร็จการศึกษาจากคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์เป็นสำคัญ และจากการรวบรวมข้อมูลเบื้องต้นซึ่งครอบคลุมเขตพุทธาวาสและสังฆาวาสของวัด พบว่าอาคารที่มีการเปลี่ยนแปลงทางสถาปัตยกรรมที่สำคัญส่วนใหญ่เป็นอาคารในเขตพุทธาวาส ได้แก่ อุโบสถ วิหาร เจดีย์ และมณฑป จึงได้จำกัดขอบเขตลงเพื่อพิจารณาเฉพาะอาคารในเขตนี้ และพบว่าผลงานการออกแบบสถาปัตยกรรมวัดที่มีการเปลี่ยนแปลง แต่ยังคงศึกษาทำความเข้าใจโดยใช้หลักทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับสถาปัตยกรรมวัดและสถาปัตยกรรมสากลได้เป็นผลงานการออกแบบของสถาปนิกที่สำเร็จการศึกษาจากคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยและมหาวิทยาลัยศิลปากรในช่วงต้นแห่งการก่อตั้ง

ดังนั้นขอบเขตของกรณีศึกษาตัวอย่างจึงได้รวบรวมงานสถาปัตยกรรมและองค์ประกอบในเขตพุทธาวาสที่ออกแบบโดยสถาปนิกยุคบุกเบิกซึ่งผลงานทั้งหมดอยู่ในช่วงรัชกาลที่ 9 โดยอิงปีที่งานสถาปัตยกรรมวัดที่เป็นกรณีศึกษาสร้างเสร็จเป็นสำคัญ ขึ้นแรกสร้างแล้วเสร็จในพ.ศ. 2509 (เริ่มสร้างตั้งแต่พ.ศ. 2499) และสิ้นสุดท้ายสร้างในพ.ศ. 2553 (เริ่มสร้างตั้งแต่พ.ศ. 2550) เป็นผลงานสุดท้ายของสถาปนิกที่อายุน้อยที่สุดในกลุ่มแต่ได้เสียชีวิตลงแล้ว จึงกำหนดให้ขอบเขตช่วงปลายอยู่ในปีที่งานสิ้นสุดท้ายแล้วเสร็จ เพื่อควบคุมปัจจัยที่ส่งผลต่อสถาปัตยกรรมให้อยู่ในช่วงเวลาเดียวกัน และเพื่อที่จะสามารถหาข้อมูลจากการวิจัยภาคสนามในสถานที่จริงได้ และเมื่อพิจารณา ร่วมกับบริบทปัจจัยทางสังคมที่มีจุดเปลี่ยนที่ส่งผลต่อภาพรวมของสังคมจึงขอกำหนดขอบเขตเวลาที่ศึกษา เป็นช่วงเวลาตั้งแต่พ.ศ. 2509-2553

กรณีศึกษาเป็นสถาปัตยกรรมวัดที่ออกแบบโดยสถาปนิกที่สำเร็จการศึกษาจากคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยและมหาวิทยาลัยศิลปากรในช่วงเวลาที่ พระพรหมพิจิตร⁴และหลวงวิศาลศิลปกรรม⁵ เป็นอาจารย์สอนวิชาสถาปัตยกรรมไทยในจุฬาลงกรณ์

⁴ พระพรหมพิจิตร สอนที่คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยในช่วงประมาณพ.ศ.2476-2500 (อ้างอิงจากงานวิจัยเรื่อง สถาปนิกสยาม ของผู้สดี ทิพทัส หน้า 69-73 และประวัติชีวิตและผลงานของรศ.ดร.ภิญโญ สุวรรณคีรี ของปียนุช สุวรรณคีรี) ต่อมาเมื่อมีการสถาปนาคณะสถาปัตยกรรมไทย มหาวิทยาลัยศิลปากรในพ.ศ. 2498 ท่านได้ดำรงตำแหน่งคณบดีและเป็นอาจารย์ตั้งแต่พ.ศ. 2498 ถึงประมาณพ.ศ. 2506

⁵ หลวงวิศาลศิลปกรรม สอนที่คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยในตั้งแต่ประมาณพ.ศ.2476 และสอนที่คณะสถาปัตยกรรมไทย มหาวิทยาลัยศิลปากรตั้งแต่ประมาณพ.ศ. 2498-2510

มหาวิทยาลัยและมหาวิทยาลัยศิลปากรประมาณช่วง 10-20 ปีแรกของการสถาปนาคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ในสถาบันทั้งสองแห่ง สถาปนิกที่มีโอกาสเรียนกับอาจารย์ทั้งสอง⁶ เป็นผู้ที่ได้รับองค์ความรู้ทางสถาปัตยกรรมไทยแบบประเพณีนิยมซึ่งใช้ในการออกแบบวัดในช่วงก่อนรัชกาลที่ 9 และได้ศึกษาเกี่ยวกับทฤษฎีการออกแบบสถาปัตยกรรมแบบสากลตามหลักสูตรการเรียนการสอนในคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ ซึ่งถือเป็นยุคบุกเบิกของวิชาชีพออกแบบสถาปัตยกรรมจากนายช่างสู่สถาปนิก ที่สามารถศึกษาผลงานโดยใช้ทฤษฎีทางสถาปัตยกรรมเพื่อทำความเข้าใจได้ อย่างไรก็ตามยังมีผู้ที่สร้างสรรค์งานสถาปัตยกรรมวัดที่มีความโดดเด่นและได้รับการยกย่องในวงการสถาปัตยกรรมแต่ไม่ได้อยู่ในขอบเขตการศึกษาเนื่องจากสำเร็จการศึกษาในสาขาอื่นที่มีวิชาที่มีแนวทางการศึกษาแตกต่างไปจากภาควิชาสถาปัตยกรรมศาสตร์ การศึกษาวิเคราะห์โดยใช้ทฤษฎีทางสถาปัตยกรรมอาจทำให้ได้ผลการศึกษาที่ไม่ครอบคลุม เช่น วิโรฒ ศรีสุโร ผู้ออกแบบอุโบสถ วัดศาลาลอย จ.นครราชสีมา ซึ่งได้รับรางวัลสถาปัตยกรรมดีเด่นจากสมาคมสถาปนิกสยามในพระบรมราชูปถัมภ์ ซึ่งมีช่วงเวลาศึกษาที่คาบเกี่ยวกับขอบเขตที่กำหนดด้วย แต่ไม่ได้รวมผลงานเป็นกรณีศึกษาเนื่องจากท่านสำเร็จการศึกษาปริญญาสถาปัตยกรรมศาสตรบัณฑิต แผนกวิชาศิลปกรรม หรือต่อมาคือภาควิชาออกแบบอุตสาหกรรมในปัจจุบัน หรืออีกท่านหนึ่งที่ไม่ได้อยู่ในขอบเขตการศึกษาคือ ประดิษฐ์ ยุวพุทกะ ผู้ออกแบบพระบรมธาตุเจดีย์มหาจักรีพิพัฒน์ วัดญาณสังวราราม จ.ชลบุรี สำเร็จการศึกษาจากโรงเรียนศิลปากร แผนกช่างเขียนและเปลี่ยนเป็นแผนกช่างออกแบบและตกแต่งภายหลัง เป็นต้น ดังนั้น จึงกำหนดเป็นเกณฑ์ในการเลือกขอบเขตโดยสถาปนิกที่จะศึกษาผลงานออกแบบต้องมีคุณสมบัติดังนี้

(1) สถาปนิกมีผลงานออกแบบสร้างสรรค์สถาปัตยกรรมประเภทวัดในพุทธศาสนานิกายเถรวาท

(2) สถาปนิกสำเร็จการศึกษาในภาควิชาสถาปัตยกรรมศาสตร์หรือเทียบเท่า(ในกรณีที่มีการเปลี่ยนแปลงชื่อหลักสูตรจากอดีตถึงปัจจุบัน จากคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และคณะสถาปัตยกรรมไทย มหาวิทยาลัยศิลปากร ในช่วงที่พระพรหมพิจิตร และหลวงวิศาลศิลปกรรมเป็นอาจารย์สอนอยู่ ซึ่งอยู่ในช่วงพ.ศ. 2476-2506)

⁶ ตรวจสอบจากปีที่เข้าเรียน และประวัติการศึกษาของสถาปนิก

จากเกณฑ์ดังกล่าว มีกลุ่มสถาปนิกที่ได้พิจารณาแล้วว่าอยู่ในขอบเขตที่ศึกษาจำนวน 10 ท่าน ได้แก่

ลำดับ	สถาปนิก	ปีพ.ศ.ที่เข้าศึกษา
1	ปรียา ฉิมโฉม	2476
2	ม.ร.ว. มิตรรารุณ เกษมศรี	2478
3	ศิริ สุขะวัลลิ	2489
4	ไชศรี ตันศิริ	2495
5	ประเวศ ลิมปริงชี	2498
6	ประเสริฐ สุนทรโรวาท	2499
7	ฤทัย ใจจงรัก	2500
8	ภิญโญ สุวรรณศิริ	2501
9	วนิดา พึ่งสุนทร	2501
10	อาวุธ เงินชูกลิ่น	2502

กรณีศึกษาได้เลือกตัวอย่างจากผลงานของสถาปนิกทั้ง 10 ท่าน มาอธิบายตามประเด็นสำคัญทางสถาปัตยกรรมดังนี้

- ผังบริเวณวัดและผังบริเวณเขตพุทธาวาส
- รูปแบบสถาปัตยกรรม และการประดับตกแต่งและสัญลักษณ์
- การใช้สอย และที่ว่างภายใน
- โครงสร้าง และวัสดุก่อสร้าง

ขอบเขตในการศึกษา มุ่งพิจารณาประเด็นเรื่องการเปลี่ยนแปลงของแนวคิดและรูปแบบสถาปัตยกรรม ไม่รวมขั้นตอนการเขียนแบบและก่อสร้าง เน้นการวิจัยภาคสนาม โดยการสำรวจและเก็บข้อมูลโดยบันทึกภาพ บันทึกข้อมูลเป็นลายลักษณ์อักษร และสเก็ทซ์เพื่อทำความเข้าใจ ไม่รวมการรังวัดเขียนแบบ

1.4 ระเบียบวิธีวิจัย

วิทยานิพนธ์เรื่องพัฒนาการแนวคิดและรูปแบบของสถาปัตยกรรมและองค์ประกอบในเขตพุทธาวาส: กรณีศึกษา ผลงานการออกแบบของสถาปนิกยุคบุกเบิกเป็นงานวิจัยคุณภาพ ในเชิงประวัติศาสตร์ โดยรวบรวมข้อมูลเอกสารเป็นเบื้องต้น เน้นวิธีการวิจัยภาคสนาม โดยสำรวจทางสถาปัตยกรรม ณ สถานที่จริงเพื่อให้ได้ข้อมูลหลักทางสถาปัตยกรรม ประกอบกับการรวบรวมข้อมูลจากการสังเกต และการสัมภาษณ์

1.4.1 การรวบรวมข้อมูล

1.4.1.1 การรวบรวมข้อมูลเอกสาร

กลุ่มข้อมูลที่ทำกรรวบรวมจากเอกสารประเภทต่าง ๆ มีดังนี้

(1) กลุ่มสถาปัตยกรรมวัดที่เป็นกรณีศึกษา

- งานสถาปัตยกรรมวัดที่สร้างขึ้นในรัชกาลที่ 9 โดยรวบรวมให้ได้มากที่สุดแล้วมาคัดกรองข้อมูลเพื่อหาตัวอย่างที่สามารถอธิบายประเด็นทางสถาปัตยกรรมที่สำคัญ

- ข้อมูลเบื้องต้นเกี่ยวกับงานสถาปัตยกรรมวัด ได้แก่ ประวัติการสร้าง แนวคิดในการออกแบบรายละเอียดต่าง ๆ เกี่ยวกับโครงการ

แหล่งข้อมูล ได้แก่ หนังสือ งานวิจัย สุจิตร์นิทรศการ สื่อออนไลน์ของวัดและหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เช่น บัญชีรายชื่อวัดทั่วประเทศ ของสำนักงาน

พระพุทธศาสนาแห่งชาติ

(2) กลุ่มพัฒนาการของสถาปัตยกรรมวัด

- พัฒนาการของสถาปัตยกรรมวัดในช่วงเวลาเดียวกันหรือคาบเกี่ยวกัน โดยเฉพาะช่วงหลังเปลี่ยนแปลงการปกครองในพ.ศ. 2475 เป็นต้นมา ที่ส่วนใหญ่จะให้ความสำคัญกับการตั้งหลักสูตรการเรียนการสอนสถาปัตยกรรมแบบสากล เพื่อ

อ้างอิงข้อมูล และศึกษาวิธีการศึกษา

แหล่งข้อมูล ได้แก่ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

(3) กลุ่มประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมวัด

- ประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมวัดในประเทศไทย โดยเฉพาะสมัยรัตนโกสินทร์เพื่อศึกษาแนวคิดและรูปแบบสถาปัตยกรรมวัดในอดีตเพื่อประกอบกับทฤษฎีวิเคราะห์สถาปัตยกรรมสำหรับเป็นข้อมูลอ้างอิงและเปรียบเทียบ

แหล่งข้อมูล ได้แก่ หนังสือ ตำราทั้งภาษาไทยและภาษาอังกฤษ งานวิจัยเอกสารในงานสัมมนาวิชาการเรื่องที่เกี่ยวข้อง

(4) กลุ่มทฤษฎีเกี่ยวกับสถาปัตยกรรมวัด

- ทฤษฎีสถาปัตยกรรมไทยประเภทวัด และทฤษฎีสถาปัตยกรรมสากลเพื่อปรับใช้ในการศึกษาวิเคราะห์กรณีศึกษางานสถาปัตยกรรมวัด ในรัชกาลที่ 9
แหล่งข้อมูล ได้แก่ หนังสือ ตำราทฤษฎีสถาปัตยกรรม ทั้งภาษาไทยและภาษาอังกฤษ

(5) กลุ่มบริบทและปัจจัยในช่วงเวลาที่เกี่ยวข้องกับกรณีศึกษา

- ประวัติศาสตร์สังคมไทยสมัยรัตนโกสินทร์ โดยเฉพาะรัชกาลที่ 9 รวมไปถึงช่วงเปลี่ยนผ่านสำคัญทางสถาปัตยกรรม ได้แก่ รัชกาลที่ 5 และรัชกาลที่ 7-8 เพื่อให้เข้าใจถึงบริบทสังคมอันเป็นเหตุปัจจัยที่ส่งผลถึงการเปลี่ยนแปลงของแนวคิดและรูปแบบสถาปัตยกรรม
แหล่งข้อมูล ได้แก่ หนังสือ และงานวิจัยทางสังคมศาสตร์
- แนวคิดและการตีความทางศาสนาที่เกิดขึ้นในปัจจุบัน ที่มีอิทธิพลต่อสังคมในวงกว้าง ซึ่งส่งผลต่อความคิดของศาสนิกชนในสังคม
แหล่งข้อมูล ได้แก่ หนังสืออธิบายแนวคิดของพระภิกษุรูปต่าง ๆ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เอกสารในงานสัมมนาวิชาการเรื่องที่เกี่ยวข้อง
- ข้อบัญญัติของคณะสงฆ์ ได้แก่ พระราชบัญญัติการปกครองคณะสงฆ์ พ.ศ. 2505 และฉบับแก้ไขปรับปรุงในพ.ศ. 2532 และศึกษาเปรียบเทียบกับพระราชบัญญัติการปกครองคณะสงฆ์ในอดีต ฉบับร.ศ.121 และพ.ศ. 2484

(6) กลุ่มแนวคิดและหลักธรรมของพุทธศาสนานิกายเถรวาท

- พระวินัย พุทธบัญญัติที่เกี่ยวกับการสร้างเสนาสนะและแนวทางในการสร้างวัด ซึ่งเปรียบเสมือนแม่บทในการพิจารณาร่วมกับแนวคิดในการออกแบบ เพื่อให้เกิดสถาปัตยกรรมที่เหมาะสมแก่การใช้ชีวิตตามหลักธรรมคำสอนขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าให้ได้มากที่สุด
แหล่งข้อมูล ได้แก่ พระไตรปิฎก หนังสือเกี่ยวกับพุทธประวัติ หลักธรรม

1.4.1.2 การสัมภาษณ์

ในกรณีที่ไม่มีบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษรเกี่ยวกับมูลเหตุและแนวคิดของอาคารที่เป็นกรณีศึกษา จะทำการสัมภาษณ์ผู้ออกแบบเกี่ยวกับแนวคิดในการออกแบบ บุคคลที่เกี่ยวข้องกับการออกแบบ การก่อสร้าง ข้อจำกัดและเงื่อนไขต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในการทำงาน พร้อมกับสอบถามข้อมูล

ด้านอื่น ๆ ด้วย เช่น วิชาที่เรียนในคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ ความประทับใจในงานออกแบบของสถาปนิกท่านอื่น ตลอดจนสภาพสังคมและกระแสความคิดเกี่ยวกับการสร้างวัดในขณะนั้น ความตั้งใจที่อยากให้เป็นเมื่ออาคารมีการใช้สอยจริง เป็นต้น เพื่อจะได้สร้างความเข้าใจเบื้องต้นเกี่ยวกับอาคารที่จะทำการวิจัยภาคสนาม และใช้ประกอบการวิเคราะห์ต่อไป

1.4.1.3 การวิจัยภาคสนาม

เพื่อเก็บข้อมูลที่ไม่สามารถศึกษาได้จากแบบทางสถาปัตยกรรมและภาพ เช่น มุมมอง ลำดับการเข้าถึง คุณลักษณะของที่ว่างและการเชื่อมต่อทั้งภายนอกและภายในอาคาร การเปลี่ยนระดับรายละเอียดขององค์ประกอบและลวดลาย การรับรู้และความรู้สึกเมื่อได้เข้าไปใช้อาคาร เพื่อให้เกิดการเข้าใจเชิงประจักษ์ระหว่างมิติต่าง ๆ ของอาคาร โดยจะนำประเด็นในการวิเคราะห์จาก ทฤษฎีสำคัญสถาปัตยกรรม มาเป็นเกณฑ์ในการสำรวจรวมทั้งข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์ผู้ออกแบบ และบันทึกข้อมูลในลักษณะบรรยายและถ่ายภาพ

1.4.1.4 การสังเกต

การเก็บข้อมูลด้วยการสังเกตนี้ต้องการข้อมูลเชิงประจักษ์ด้านพฤติกรรมการใช้สอย เพื่อประกอบกับข้อมูลจากการสัมภาษณ์กลุ่มผู้ใช้อาคารโดยจะทำการเก็บข้อมูลในวันสำคัญทางศาสนา โดยเฉพาะวัดที่เป็นตัวอย่างสำคัญในประเด็นเรื่องการใช้สอย เพื่อให้เห็นถึงการใช้งานในพื้นที่สำคัญ ชิดจำกัดของพื้นที่ในการรองรับพุทธศาสนิกชนจำนวนมาก และการเปลี่ยนแปลงการใช้พื้นที่ตามมิติของเวลาโดยการบันทึกภาพ

1.4.2 การวิเคราะห์ข้อมูล

1.4.2.1 จัดหมวดหมู่ของข้อมูล โดยเรียงตามลำดับเวลาและจัดตามประเด็นสำคัญที่พบ

1.4.2.2 เปรียบเทียบข้อมูล จากกลุ่มที่อยู่ในประเด็นเดียวกัน เช่น กลุ่มตัวอย่างเรื่องรูปแบบสถาปัตยกรรม เปรียบเทียบระหว่างกลุ่มที่ใช้รูปแบบสถาปัตยกรรมไทยแบบประเพณีนิยม กับกลุ่มที่ไม่ใช้รูปแบบนี้ เปรียบเทียบเวลาในการสร้าง แนวคิดในการออกแบบ และปัจจัยแวดล้อมอื่น ๆ หรือเปรียบเทียบกับงานสถาปัตยกรรมที่มีจุดร่วมอย่างเดียวกันในอดีต

1.4.3 การสังเคราะห์ข้อมูล

นำข้อมูลที่ได้มาศึกษาความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นในลักษณะต่าง ๆ เนื่องจากคำตอบที่ต้องการทราบคือปัจจัยที่อยู่เบื้องหลังการเปลี่ยนแปลงของแนวคิดและรูปแบบสถาปัตยกรรม ซึ่งเป็นสิ่งมีความเชื่อมโยงกันอย่างแยกไม่ออก ดังนั้นต้องพิจารณาข้อมูลทั้งหมดให้เห็นภาพรวมเพื่อสรุปเป็นคำตอบงานวิจัย

1.5 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

- (1) สามารถสร้างวิธีการที่เหมาะสม และเข้าใจในกระบวนการศึกษาเรื่องพัฒนาการแนวคิด และรูปแบบสถาปัตยกรรมและองค์ประกอบในเขตพุทธาวาสของวัดในรัชกาลที่ 9
- (2) เห็นแนวโน้มของแนวคิดและรูปแบบสถาปัตยกรรมวัดที่จะดำเนินต่อไปในอนาคต
- (3) เข้าใจหลักในการออกแบบสถาปัตยกรรมวัดในปัจจุบัน

1.6 กรอบความคิดในการวิจัย

ศึกษาวิเคราะห์งานสถาปัตยกรรม โดยเรียงเรียงข้อมูลตามลำดับเวลา และอธิบายตามการเขียนประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมแบ่งช่วงการศึกษาตามประเด็นทางสถาปัตยกรรมที่เกิดขึ้น ทั้งนี้จะบรรยายถึงบริบททางสังคมในเบื้องต้นได้แก่การเมือง เศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม รวมทั้งปัจจัยจำเพาะคือ สภาพการณ์ของศาสนาพุทธ และการเปลี่ยนแปลงในวงการสถาปัตยกรรมเพื่อเป็นข้อมูลพื้นฐานที่จะใช้เชื่อมโยงถึงเหตุปัจจัยที่มีผลต่อรูปแบบสถาปัตยกรรม การศึกษานี้จะเน้นการวิเคราะห์เปรียบเทียบเป็นสำคัญ เพื่อหาความแตกต่างและความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นในแต่ละประเด็น ที่เชื่อมโยงและปรากฏเป็นแนวทางต่าง ๆ ของแนวคิดและรูปแบบสถาปัตยกรรมและองค์ประกอบในเขตพุทธาวาสของวัดในรัชกาลที่ 9 อย่างไรก็ตามวิธีข้างต้นนี้ไม่สามารถตอบคำถามงานวิจัยได้ครอบคลุมทั้งหมด จึงจำเป็นต้องอาศัยทฤษฎีทางสถาปัตยกรรมไทยและหลักที่เกี่ยวข้องกับการสร้างวัดพุทธศาสนาในประเทศไทยมาประกอบเพื่อใช้วิเคราะห์ตัวอย่างได้ครบถ้วนดังนี้

- (1) มูลเหตุในการสร้างวัด การจัดประเภทวัด
- (2) ที่ตั้งและผังบริเวณวัด
- (3) สถาปัตยกรรมในเขตพุทธาวาส
- (4) การประกอบพิธีกรรมและพื้นที่ใช้สอย
- (5) การก่อสร้างและเทคโนโลยี
- (6) ผู้มีบทบาทในโครงการออกแบบและสร้างวัด

1.7 ทบทวนวรรณกรรม

วิทยานิพนธ์เรื่อง “พัฒนาการแนวคิดและรูปแบบสถาปัตยกรรมและองค์ประกอบในเขตพุทธาวาสของวัด รัชกาลที่ 9 : กรณีศึกษาผลงานของสถาปนิกช่วงเปลี่ยนผ่าน” เป็นการศึกษาโดยการวิเคราะห์และจำแนกลักษณะทางกายภาพของสถาปัตยกรรมวัดด้วยทฤษฎีทางสถาปัตยกรรมและ

การเปรียบเทียบ เพื่อหาลักษณะที่เป็นจุดร่วมสำหรับอธิบายการเปลี่ยนแปลงของแนวคิดและรูปแบบสถาปัตยกรรมวัด และปัจจัยที่อยู่เบื้องหลังแนวคิดและรูปแบบต่าง ๆ

การศึกษาพัฒนาการของสถาปัตยกรรม เป็นการมองความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในช่วงเวลาที่ต่อเนื่องกัน ดังนั้น จึงจำเป็นที่จะต้องศึกษาข้อมูลของสถาปัตยกรรมประเภทเดียวกันที่เกิดขึ้นก่อนหน้าในประเด็นเดียวกันหรือใกล้เคียงกันที่มีความสัมพันธ์ต่อเนื่องมาถึงช่วงที่ศึกษาเพื่อที่จะเปรียบเทียบและมองเห็นความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นได้ ส่วนการศึกษาที่มาของแนวคิดและรูปแบบสถาปัตยกรรมในช่วงรัชกาลที่ 9 ก็จำเป็นต้องพิจารณาบริบทแวดล้อม เหตุการณ์หรือปัจจัยที่เกี่ยวข้องควบคู่กันไปด้วย สำหรับการวิเคราะห์และจำแนกลักษณะทางกายภาพของสถาปัตยกรรมวัด จำเป็นต้องมีทฤษฎีทางสถาปัตยกรรมที่เกี่ยวข้องสำหรับทำความเข้าใจ

จากความจำเป็นในการศึกษาที่กล่าวมาทั้งหมด พบว่าเอกสารที่เกี่ยวข้องกับวิทยานิพนธ์มีประเด็นสำคัญในการศึกษาดังนี้

- พัฒนาการของสถาปัตยกรรมวัด
- ประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมวัด
- ทฤษฎีเกี่ยวกับสถาปัตยกรรมวัด และ
- บริบทและปัจจัยในช่วงรัชกาลที่ 9 และช่วงเวลาสืบเนื่อง

1.7.1 พัฒนาการของสถาปัตยกรรมวัด

วรรณกรรมที่กล่าวถึงพัฒนาการของสถาปัตยกรรมวัดส่วนใหญ่เป็นงานวิจัยที่มีช่วงเวลาอยู่ในสมัยรัตนโกสินทร์ โดยช่วงเวลาในการศึกษาจะถูกแบ่งอย่างชัดเจนที่พ.ศ. 2475 เป็นช่วงก่อน และหลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง อย่างไรก็ตาม ไม่พบวรรณกรรมที่ศึกษาเกี่ยวกับพัฒนาการของสถาปัตยกรรมวัดโดยตรง แต่สถาปัตยกรรมวัดจะเป็นประเด็นหนึ่งในการศึกษาร่วมกับอาคารประเภทอื่น ซึ่งงานวิจัยหลักที่นำมาใช้เป็นแนวทางได้แก่

งานวิจัยเรื่อง *พัฒนาการแนวความคิดและรูปแบบของงานสถาปัตยกรรม อดีต ปัจจุบัน และอนาคต* ของ วิมลสิทธิ์ หรยางกูร และคณะ (2536) มีขอบเขตที่มุ่งศึกษาสถาปัตยกรรมในช่วง 57 ปี ระหว่างพ.ศ. 2475-2532 เนื่องจากมีจุดเปลี่ยนสำคัญคือ การกำเนิดของสถาปนิกไทยและวิชาชีพสถาปัตยกรรมโดยการวางรากฐานการศึกษาทางสถาปัตยกรรมขึ้นในประเทศไทย โดยแบ่งช่วงเวลาเป็น 4 ช่วงดังนี้

- ช่วงที่ 1 พ.ศ. 2475 (หลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง) -2500
- ช่วงที่ 2 พ.ศ. 2501-2515
- ช่วงที่ 3 พ.ศ. 2516-2525
- ช่วงที่ 4 พ.ศ. 2526-2532

ซึ่งแบ่งตามปัจจัยแวดล้อมได้แก่ เศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม การเมือง และเน้นปัจจัยแวดล้อมที่เกี่ยวข้องกับสถาปัตยกรรมโดยตรง กรณีศึกษาทั้งหมดเป็นการคัดเลือกผลงานของสถาปนิกที่สำเร็จการศึกษาจากคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และมหาวิทยาลัยศิลปากร และงานวิจัยนี้ศึกษา วิเคราะห์ และจำแนกหมวดหมู่เฉพาะประเด็นเรื่องรูปแบบสถาปัตยกรรม

งานวิจัยนี้เริ่มปูพื้นด้วยประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมสมัยรัตนโกสินทร์ตั้งแต่รัชกาลที่ 1-7 (ก่อนเปลี่ยนแปลงการปกครอง) โดยนำเสนอบริบทและสถาปัตยกรรมที่เกิดขึ้นในแต่ละรัชสมัย ทำให้เห็นการเปลี่ยนแปลงของบ้านเมืองที่ซับซ้อนขึ้นเรื่อย ๆ และการสร้างสถาปัตยกรรมที่มีความหลากหลายทั้งรูปแบบและการใช้สอยอันเกิดจากอิทธิพลของปัจจัยต่าง ๆ ที่อยู่เบื้องหลัง โดยกล่าวอย่างกระชับ ส่วนที่เป็นเนื้อหาสำคัญจะเริ่มตั้งแต่หลังเปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นต้นไป ครอบคลุมรัชกาลที่ 7-9 ซึ่งช่วงเวลาส่วนใหญ่คาบเกี่ยวอยู่ในสมัยรัชกาลที่ 9

เนื้อหาหลักตั้งแต่พ.ศ. 2475 นำเสนอโดยแบ่งหัวข้อตามประเภทอาคารได้แก่ อาคารสาธารณะ อาคารพักอาศัย และงานสถาปัตยกรรมไทย ในแต่ละช่วงเวลาจะเกริ่นถึงปัจจัยแวดล้อมและปัจจัยทางสถาปัตยกรรมที่เกิดขึ้น เพื่อนำเข้าสู่อาคารที่สร้างตามลำดับเวลา เนื้อหาที่เกี่ยวกับสถาปัตยกรรมวัดส่วนใหญ่ถูกจัดกลุ่มอยู่ในหัวข้องานสถาปัตยกรรมไทย และมีบางส่วนอยู่ในกลุ่มอาคารสาธารณะ เนื่องจากมีประเด็นคาบเกี่ยวเรื่องรูปแบบ โดยรูปแบบสถาปัตยกรรมวัดสามารถจำแนกแนวทางได้ดังนี้ แนวอนุรักษ์นิยม แนวสีบทอรูปแบบไทยประเพณี แนวสถาปัตยกรรมไทยร่วมสมัย แนวเน้นเอกลักษณ์ท้องถิ่น โดยแต่ละรูปแบบอาจเกิดรูปแบบแยกย่อยใหม่ของตัวเองขึ้นในแต่ละช่วงเวลา

งานวิจัยเรื่อง พัฒนาการแนวความคิดและรูปแบบของงานสถาปัตยกรรม อดีต ปัจจุบัน และอนาคต งานวิจัยดังกล่าวทำให้เห็นภาพรวมของความสัมพันธ์ระหว่างงานสถาปัตยกรรม กับบริบทและปัจจัยแวดล้อมในภาพรวมโดยเน้นที่ช่วงรัชกาลที่ 9 ซึ่งยังไม่มีผู้ศึกษามาก่อน เป็นตัวอย่างในการจำแนกหมวดหมู่งานสถาปัตยกรรม โดยสรุปการเปลี่ยนแปลงของรูปแบบงานสถาปัตยกรรมเสนอแนะแนวโน้มของปัจจัยที่เกี่ยวข้องและงานสถาปัตยกรรม ตลอดจนแนวทางการพัฒนางานสถาปัตยกรรมในอนาคตซึ่งสอดคล้องกับวิทยานิพนธ์ที่ศึกษา อย่างไรก็ตาม งานวิจัยดังกล่าวเป็นการศึกษาอาคารหลายประเภทและปัจจัยแวดล้อมในทางกว้าง ดังนั้น แนวทางการศึกษาจากงานวิจัยที่จะใช้ในการศึกษาวิทยานิพนธ์จึงต้องปรับให้มีความเฉพาะเจาะจงกับสถาปัตยกรรมวัด

งานวิจัยที่มีช่วงเวลาร่วมสมัยเรื่องสำคัญอีกเรื่องคือ *สถาปนิกสยาม: พื้นฐาน บทบาท ผลงาน และแนวคิด (พ.ศ. 2475-2537) เล่ม 1-2* ของ มุสดี ทิพทัส (2539) มีขอบเขตที่มุ่งศึกษาสถาปัตยกรรมในช่วง 62 ปีระหว่างพ.ศ. 2475-2532 ซึ่งมีจุดเริ่มต้นการศึกษาจากจุดเปลี่ยนสำคัญประการเดียวกันคือ การก่อตั้งหลักสูตรการเรียนการสอนสถาปัตยกรรมตามแบบสากล โดยแบ่งช่วงเวลาเป็น 5 ช่วงตามเหตุการณ์และปัจจัยสำคัญทางสังคมและวงการศึกษาสถาปัตยกรรมได้แก่

ช่วงที่ 1 พ.ศ. 2475-2489

ช่วงที่ 2 พ.ศ. 2490-2500

ช่วงที่ 3 พ.ศ. 2501-2516

ช่วงที่ 4 พ.ศ. 2517-2525

ช่วงที่ 5 พ.ศ. 2526-2537

โดยช่วงหลังจากพ.ศ. 2537 เป็นต้นไปซึ่งเป็นช่วงเวลาที่ศึกษาในวิทยานิพนธ์ไม่ได้รวมอยู่ในงานวิจัยเรื่องนี้

งานวิจัยนี้มุ่งนำเสนอความสำคัญของวิชาชีวะสถาปนิก จึงนำเสนอข้อมูลตั้งแต่การผลิตสถาปนิกโดยมีพื้นฐานคือการเรียนการสอนตามหลักสูตรสากลที่ก่อตั้งขึ้นในพ.ศ. 2476 การปฏิบัติวิชาชีวะที่กล่าวถึงแนวคิดในการออกแบบสถาปัตยกรรม บทบาทในการประกอบวิชาชีวะ และผลงานการออกแบบ ซึ่งทำให้เห็นกระบวนการในการเกิดงานสถาปัตยกรรมอย่างละเอียด และเห็นถึงความสำคัญของแนวคิดในการออกแบบที่สัมพันธ์กับปัจจัยแวดล้อมเช่น วิชาที่เรียน ประสบการณ์ส่วนตัวของสถาปนิก ปัจจัยต่าง ๆ ทางสังคม ซึ่งส่งผลและปรากฏเป็นรูปแบบสถาปัตยกรรมในท้ายที่สุด ซึ่งมีความสอดคล้องกับวิทยานิพนธ์ที่มุ่งหาคำตอบเกี่ยวกับที่มาของรูปแบบสถาปัตยกรรมวัด ทำให้มองเห็นประเด็นเรื่องแนวคิดและที่มาเป็นปัจจัยสำคัญที่ต้องคำนึงถึงในการศึกษาด้วย

ส่วนงานวิจัยสำคัญที่ศึกษาเกี่ยวกับสถาปัตยกรรมวัดในช่วงก่อนพ.ศ. 2475 คือ *มรดกสถาปัตยกรรมกรุงรัตนโกสินทร์ เล่ม 1-2* ของ หม่อมราชวงศ์ แฉ่งน้อย ศักดิ์ศรี (2537) มีขอบเขตการศึกษาตั้งแต่ พ.ศ. 2325-2475 แบ่งช่วงเวลาเป็นรัชสมัย 7 ช่วงคือ รัชกาลที่ 1 เป็นต้นไปถึงรัชกาลที่ 7 โดยมีจุดมุ่งหมายที่จะรวบรวมและศึกษารูปแบบสถาปัตยกรรมภายใต้อิทธิพลของปัจจัยต่าง ๆ ที่อยู่ในช่วงที่กรุงรัตนโกสินทร์มีการปกครองระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ กรณีศึกษาส่วนใหญ่จึงเป็นสถาปัตยกรรมที่พระมหากษัตริย์ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้สร้างขึ้น

งานวิจัยนี้เริ่มปูพื้นด้วยการกล่าวถึงบริบททางกายภาพของกรุงรัตนโกสินทร์ก่อนที่จะเป็นราชธานี ซึ่งคาบเกี่ยวช่วงกรุงศรีอยุธยาตอนปลายและกรุงธนบุรี และกล่าวถึงสถาปัตยกรรมที่มีอยู่เดิมและสร้างขึ้นในสมัยกรุงธนบุรี แล้วจึงกล่าวถึงการสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์ มีเนื้อหาที่อธิบายตามรัชสมัย โดยกล่าวถึงบริบทด้านต่าง ๆ ในภาพกว้าง จำแนกอาคารตามระเบียบของสังคมกลุ่มหนึ่งและตามลักษณะการใช้สอยอีกกลุ่มหนึ่ง ได้แก่ สถาปัตยกรรมสำหรับพระมหากษัตริย์ สถาปัตยกรรมสำหรับพระมหากุปราช สถาปัตยกรรมสำหรับพระราชวงศ์ สถาปัตยกรรมที่พักอาศัยของขุนนางและราษฎร สถาปัตยกรรมอาคารราชการ สถาปัตยกรรมเนื่องในพระพุทธศาสนา สถาปัตยกรรมของเมืองซึ่งสถาปัตยกรรมวัดอยู่ในหัวข้อสถาปัตยกรรมเนื่องในพระพุทธศาสนา โดยศึกษาผ่านลักษณะทางกายภาพจากการสำรวจและเก็บข้อมูลภาคสนาม มุ่งศึกษาในเรื่องการจัดองค์ประกอบ (composition) จากผังบริเวณ ตัวสถาปัตยกรรม และองค์ประกอบ โดยเปรียบเทียบลักษณะทาง

กายภาพที่เปลี่ยนแปลงไปตามอิทธิพลของปัจจัยต่าง ๆ ซึ่งปัจจัยหลักคือ ระบบการปกครอง เศรษฐกิจ และสังคม และวัสดุก่อสร้าง เทคนิคการก่อสร้าง ส่วนปัจจัยที่เกิดขึ้นหรือหายไปตามแต่ละ รัชกาลเช่น อิทธิพลศิลปะต่างชาติ ระบบสาธารณูปโภคและสาธารณูปการ เป็นต้น แสดงให้เห็นถึง การเปลี่ยนแปลงของปัจจัยที่เกิดจากสังคมโดยรวม ซึ่งจะส่งผลต่อรูปแบบและการก่อสร้าง สถาปัตยกรรม

การสร้างสถาปัตยกรรมวัดโดยพระราชดำริของพระมหากษัตริย์ มีการสร้างอย่างต่อเนื่อง ตั้งแต่รัชกาลที่ 1 จนยุติการสร้างลงในรัชกาลที่ 6 และเปลี่ยนแนวคิดไปสร้างสถานศึกษาแทน อย่างไรก็ดี ในช่วงรัชกาลที่ 1-5 ได้แสดงให้เห็นถึงความต่อเนื่องของงานสถาปัตยกรรมวัด ซึ่งสะท้อนถึงองค์ ความรู้ของสถาปัตยกรรมสายช่างหลวงที่สืบทอดต่อมาด้วย งานวิจัยนี้เน้นการศึกษาการจัด องค์ประกอบทางกายภาพของงานสถาปัตยกรรม ได้แก่ ผังบริเวณวัด ผังบริเวณเขตพุทธาวาส รูปแบบสถาปัตยกรรมและองค์ประกอบโดยการจำแนกพิจารณาเป็นส่วน ๆ เนื้อหาแสดงภาพรวมของ รูปแบบที่เกิดขึ้นในช่วงเวลาที่ศึกษามากกว่าเจาะลึก มีการสรุปผลการศึกษาว่าสถาปัตยกรรมวัดมี รูปแบบที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะแต่ละรัชกาล ซึ่งมีข้อสังเกตว่าสถาปัตยกรรมวัดในรัชกาลที่ 1-4 มี รูปแบบที่มีแนวทางเดียวกันในแต่ละรัชกาล แต่เมื่อมาถึงรัชกาลที่ 5 ซึ่งเป็นช่วงสุดท้ายที่ พระมหากษัตริย์โปรดเกล้าฯ ให้สร้างวัดพบว่าสถาปัตยกรรมวัดมีรูปแบบที่หลากหลายเนื่องจากมีนาย ช่างใหญ่คนสำคัญเกิดขึ้น

หนังสือเรื่อง *มรดกสถาปัตยกรรมกรุงรัตนโกสินทร์* จึงเป็นข้อมูลสำหรับปูพื้นความเข้าใจเรื่อง พัฒนาการรูปแบบสถาปัตยกรรมวัดก่อนรัชกาลที่ 9 ได้อย่างดี และชี้ให้เห็นจุดเปลี่ยนสำคัญของ สถาปัตยกรรมวัดในรัชกาลที่ 5 ซึ่งต้องรวบรวมข้อมูลเพื่อขยายความในวิทยานิพนธ์ต่อไป

วิทยานิพนธ์เรื่อง *การศึกษาแนวทางการออกแบบพุทธศิลป์สถาปัตยกรรมไทย รัชกาลที่ 9* ของ ศุภวัฒน์ หิรัญธนวิวัฒน์ (2549) เป็นการศึกษาเปรียบเทียบลักษณะทางกายภาพได้แก่ ผังบริเวณ และองค์ประกอบทางกายภาพของสถาปัตยกรรมวัดในแนวทางที่สอดคล้องกับงานวิจัยเรื่องมรดก สถาปัตยกรรมกรุงรัตนโกสินทร์ แต่ไม่มีส่วนวิเคราะห์เชื่อมโยงถึงปัจจัยและบริบทแวดล้อมที่เปลี่ยนไป ของยุคสมัย

นอกจากนี้ยังมีงานวิจัยเรื่อง *วัดในกรุงเทพฯ: การเปลี่ยนแปลงในรอบ 200 ปี (พ.ศ. 2325-2525)* ของ เนตรนภิศ นาควัชระ ปิยนาด บุนนาค และจุลทัศน์ พยาฆรานนท์ (2525) มีขอบเขต การศึกษาวัดอยู่ในเขตกรุงเทพฯ โดยมุ่งเน้นการศึกษาเรื่องการเปลี่ยนแปลงของการใช้พื้นที่วัดและ บทบาทของวัดที่เกิดจากปัจจัยด้านต่าง ๆ ซึ่งผลการวิจัยได้พบว่า อิทธิพลจากวัฒนธรรมจากตะวันตก มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงของระบบเศรษฐกิจและสังคมไทย รวมถึงความก้าวหน้าทางเทคโนโลยี การคมนาคม การสื่อสาร ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงของบทบาท การใช้ที่ดิน ตลอดจนสภาพแวดล้อมของ วัด ซึ่งเป็นประเด็นที่สอดคล้องกับวิทยานิพนธ์

จากการทบทวนวรรณกรรมในประเด็นพัฒนาการของสถาปัตยกรรมวัด สรุปประเด็นสำคัญร่วมได้ว่า จุดเปลี่ยนสำคัญคือ การเปลี่ยนแปลงการปกครองในพ.ศ. 2475 ที่ส่งผลต่อโครงสร้างและความซับซ้อนของสังคม ทำให้เกิดปัจจัยด้านต่าง ๆ มากมาย และการก่อตั้งหลักสูตรการเรียนการสอนสถาปัตยกรรมแบบสากลในพ.ศ. 2476 ที่สร้างความเปลี่ยนแปลงต่อการสร้างสถาปัตยกรรมวัด รวมไปถึงประเด็นปลีกย่อย อาทิ ความหลากหลายของรูปแบบสถาปัตยกรรมวัดในรัชกาลที่ 5 การยุติการสร้างวัดในรัชกาลที่ 6 ที่ต้องทำการศึกษาต่อ

1.7.2 ประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมวัด

ประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมวัดจะแบ่งทบทวนเป็น 2 ช่วงคือ ประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมวัดช่วงก่อนรัตนโกสินทร์ และช่วงรัตนโกสินทร์ โดยเลือกศึกษาในประเด็นที่เชื่อมโยงมาถึงสถาปัตยกรรมวัดในรัชกาลที่ 9

ประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมวัดช่วงก่อนรัตนโกสินทร์ในที่นี้หมายรวมถึงตั้งแต่สมัยพุทธกาลซึ่งคือ ดินแดนชมพูทวีปได้แก่ อินเดีย ลังกา และดินแดนที่เป็นประเทศไทยปัจจุบันได้แก่ ทวารวดี ศรีวิชัย ลพบุรี เชียงแสน สุโขทัย อยุธยา ส่วนใหญ่จะเป็นวรรณกรรมที่นำเสนอประวัติศาสตร์ในสมัยใดสมัยหนึ่ง มีเพียงบางส่วนที่จะนำมาศึกษาในวิทยานิพนธ์นี้ที่เป็นการรวมทุกสมัยไว้ด้วยกัน โดยจะเน้นศึกษาเฉพาะส่วนที่เกี่ยวข้อง โดยวรรณกรรมสำคัญที่เกี่ยวข้องมีดังต่อไปนี้

ตำราเรื่อง *สถาปัตยกรรมในประเทศไทย* ของ นารถ โปธิประสาธ (พิมพ์ครั้งแรก 2487) เป็นตำราประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมเล่มแรกของไทยตามแนวทางแบบสากลที่ศึกษาโดยการเปรียบเทียบผังพื้น รูปด้าน รูปตัดอาคาร มีขอบเขตตั้งแต่สมัยทวารวดีถึงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 8 สถาปัตยกรรมส่วนใหญ่เป็นศาสนสถาน โดยปูพื้นความเข้าใจในช่วงแรกด้วยเรื่องมูลเหตุแห่งกำเนิดสถาปัตยกรรมในประเทศไทย มีประเด็นย่อยได้แก่ สถาปัตยกรรมสร้างขึ้นเนื่องแต่การพระพุทธศาสนา สมัยพระพุทธศาสนาเป็นประธานในอินเดีย ทั้งช่วงก่อนและหลังพุทธกาล พระพุทธศาสนาในประเทศไทย มูลเหตุของการสร้างวัดในพระพุทธศาสนา มูลเหตุแห่งกำเนิดสถาปัตยกรรมไทย สถาปัตยกรรมแบบไทย จากประเด็นดังกล่าวทำให้เห็นที่มาที่ไปของสถาปัตยกรรมวัดที่มีรูปแบบผสมผสานระหว่างศิลปะและความเชื่อที่หลากหลาย เมื่อมาถึงช่วงพุทธกาลก็มีมูลเหตุในการสร้างอาคารประเภทต่าง ๆ ปรากฏในพระไตรปิฎก เช่น หลักเจดีย์ 4 และเมื่อมีการเผยแผ่ศาสนาไปยังดินแดนที่เป็นประเทศไทยปัจจุบันก็เกิดการสร้างสรรค์ โดยปัจจัยสำคัญที่เป็นสิ่งกำกับการเลือกใช้รูปแบบคืออนิกายและความเชื่อในพุทธศาสนาซึ่งจะถูกเผยแผ่ควบคู่กัน เมื่อพุทธศาสนานิกายใดได้ประดิษฐานยังพื้นที่นั้นแล้ว ก็จะพัฒนาต่อโดยมีปัจจัยหลัก 6 ประการได้แก่ ภูมิศาสตร์ วัตถุประสงค์สร้าง ดินฟ้าอากาศในประเทศไทย ศาสนา สังคม และประวัติศาสตร์ จนกลายเป็น

รูปแบบไทยในที่สุด ดังนั้น สถาปัตยกรรมวัดจึงเป็นส่วนหนึ่งของสถาปัตยกรรมไทย ซึ่งมีหลักในการศึกษาอย่างเดียวกัน

นอกจากนี้ยังมีตำรา *วิวัฒนาการศิลปสถาปัตยกรรมไทยพุทธศาสนา* ของ เฉลิม รัตนทัศนีย์ (2539) มีการนำเสนอที่คล้ายคลึงกัน แต่เน้นเฉพาะสถาปัตยกรรมประเภทสถูปเจดีย์

อนึ่ง ตำรา *สถาปัตยกรรมในประเทศไทย* เป็นตำราที่ใช้ในการเรียนการสอนวิชาประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม ในคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย มีเนื้อหาที่แสดงความสัมพันธ์ระหว่างรูปแบบสถาปัตยกรรมกับยุคสมัยการปกครองและภูมิศาสตร์ โดยการยกตัวอย่างสถาปัตยกรรมที่เด่น ๆ ของกลุ่ม ซึ่งประเด็นนี้น่าจะมีอิทธิพลต่อแนวคิดในการออกแบบสถาปัตยกรรมวัดตามภูมิภาคต่าง ๆ ของสถาปนิกที่สำเร็จการศึกษาจากที่นี่

ส่วนประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมวัดในช่วงรัตนโกสินทร์ นอกจากจะมีแนวที่รวมพุทธชสมัยให้เห็นพัฒนาการอย่าง *มรดกสถาปัตยกรรมกรุงรัตนโกสินทร์* ของ หม่อมราชวงศ์ แฉ่งน้อย ศักดิ์ศรี แล้ว ยังมีการศึกษาประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมวัดเฉพาะรัชกาล โดยส่วนใหญ่จะพบการศึกษาในรัชกาลที่ 3 และ 4 เนื่องจากมีรูปแบบที่ชัดเจน งานแต่ละชิ้นมีประเด็นเฉพาะต่างกันไป ซึ่งมีเอกสารที่เกี่ยวข้องดังต่อไปนี้

งานวิจัยเรื่อง *การศึกษาอิทธิพลของสถาปัตยกรรมตะวันตก ที่มีต่อแบบอย่างของงานสถาปัตยกรรมในประเทศไทย ระหว่าง พ.ศ. 2208-2475* ของ ไชแสง ศุขะวัฒนะ (2521) และรูปแบบพระอุโบสถและพระวิหาร ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ของ สมคิด จิระทัศนกุล (2547) จากงานวิจัยทั้งสองพบว่าการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นเช่น ผังบริเวณเขตพุทธาวาสของวัดในรัชกาลที่ 4 ที่หวนกลับไปใช้รูปแบบอยุธยา หรือรูปแบบสถาปัตยกรรมในรัชกาลที่ 3 ที่ได้รับอิทธิพลจากจีน หรือการสร้างสรรค์รูปแบบองค์ประกอบสถาปัตยกรรมแบบใหม่ในรัชกาลที่ 3 และ 4 มีปัจจัยจำเพาะที่อยู่เบื้องหลังการเปลี่ยนแปลง เช่น ปัจจัยทางการเมือง ปัจจัยทางเศรษฐกิจ ปัจจัยเรื่องความคงทนถาวร เป็นต้น

และยังมีงานวิจัยเรื่อง *งานออกแบบสถาปัตยกรรมไทยผีพระหัตถ์สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ภาคต้น-ปลาย* ของ สมคิด จิระทัศนกุล (2556) ซึ่งศึกษาเกี่ยวกับความเป็นมาแนวคิด บทบาท และอิทธิพลที่มีต่องานออกแบบสถาปัตยกรรมไทยผีพระหัตถ์สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ นายช่างคนสำคัญที่เปลี่ยนแนวคิดในการออกแบบสถาปัตยกรรมไทยและสถาปัตยกรรมวัด ทำให้เห็นว่าสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ทรงมีแนวคิดและบทบาทใกล้เคียงสถาปนิกในปัจจุบัน พระองค์ทรงเริ่มต้นจากการศึกษาความรู้งานสถาปัตยกรรมในสายช่างหลวงคืออาคารในพระบรมมหาราชวัง และพระอารามสำคัญในกรุงเทพฯ โดยวิธีครูพักลักจำ และวิเคราะห์ออกมาเป็นหลักในการออกแบบของพระองค์เอง และเมื่อพระองค์ได้เสด็จไปทอดพระเนตรศาสนสถานในหัวเมืองต่าง ๆ รวมถึงต่างประเทศอย่างเขมร ชวา พระองค์ทรงมองว่าสิ่ง

ที่เห็นนั้นเป็นวัตถุดิบที่สามารถนำมาสร้างสรรค์กับหลักการออกแบบสถาปัตยกรรมสายช่างหลวงที่มีได้ ประกอบกับทรงมีแนวคิดที่มีความเป็นสมัยใหม่คือ เน้นความเป็นระเบียบ ความสว่าง และที่ว่างในงานสถาปัตยกรรม ซึ่งทำให้เกิดจุดเปลี่ยนทางสถาปัตยกรรมไทยและสถาปัตยกรรมวัด และเป็นแนวทางที่สืบเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน

1.7.3 ทฤษฎีเกี่ยวกับสถาปัตยกรรมวัด

ทฤษฎีที่ใช้ทำความเข้าใจสถาปัตยกรรมวัดเพื่อวิเคราะห์จำแนกหมวดหมู่มีด้วยกัน 2 กลุ่มคือ ทฤษฎีทางสถาปัตยกรรมไทย และทฤษฎีสถาปัตยกรรมแบบสากล เนื่องจากกรณีศึกษาตัวอย่างเป็นผลงานของสถาปนิกที่ได้เรียนทั้งสองด้าน ดังนั้นทฤษฎีทางสถาปัตยกรรมไทยอย่างเดียวยังคงไม่เพียงพอต่อการทำความเข้าใจ

ตำรา *สถาปัตยกรรมแบบไทยเดิม* ของ โชติ กัลยาณมิตร (2539) พยายามหาคำตอบของรูปแบบสถาปัตยกรรมไทย โดยนำเสนอปรัชญาที่อยู่เบื้องหลังลักษณะทางกายภาพของสถาปัตยกรรมไทย โดยมุ่งเน้นไปที่งานสถาปัตยกรรมสมัยอยุธยาถึงรัตนโกสินทร์ตอนต้น ผู้เขียนมีความเห็นว่แนวคิดศาสนาและคติความเชื่อเป็นปัจจัยที่ส่งผลต่อรูปทรงและรูปแบบสถาปัตยกรรม องค์ประกอบและการประดับตกแต่ง และมีสมมติฐานว่าตราบไคที่ปรัชญาทางพุทธศาสนายังไม่เปลี่ยน รูปแบบสถาปัตยกรรมก็น่าจะเกิดการเปลี่ยนแปลงได้ยาก นอกจากนี้ยังกล่าวถึงความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับวัด ได้แก่ ประเภทวัด การใช้พื้นที่ในวัด อาคารประเภทต่าง ๆ

ตำรา *พุทธศิลป์สถาปัตยกรรม ภาคต้น* ของ พระพรหมพิจิตร (2495) กล่าวถึงหลักการสำคัญของสถาปัตยกรรมไทยซึ่งสืบทอดมาจากสมเด็จฯ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ สำหรับการออกแบบ ได้แก่ รูปทรง ลักษณะ และจังหวะ โดยมีภาพลายเส้นอธิบายองค์ประกอบของอาคาร เครื่องลายอง สัดส่วนและองค์ประกอบของฐาน เพื่อเป็นหลักเบื้องต้นสำหรับนิสิตนักศึกษา และมีการยกตัวอย่างแนวทางการขึ้นทรงหลังคา เห็นได้ว่าตำรานี้ให้ความสำคัญกับลักษณะทางกายภาพ แต่สังเกตได้ว่าไม่มีเรื่องเกี่ยวกับคติความเชื่อหรือปรัชญาศาสนาอย่างตำราสถาปัตยกรรมแบบไทยเดิม

ส่วนทฤษฎีสถาปัตยกรรมแบบสากล หนังสือเรื่อง *Understanding Architecture: An introduction to architecture and architectural history* ของ Hazel Conway และ Rowan Roenisch (1994) กล่าวถึงสิ่งที่ต้องพิจารณาในงานสถาปัตยกรรมเป็นประเด็นต่าง ๆ ได้แก่ ที่ตั้ง ลักษณะภายนอก ที่ว่างและการใช้สอย วัสดุและการก่อสร้าง โดยชี้ให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างประเด็นทางสถาปัตยกรรม และหนังสือเรื่อง *Meaning in Western Architecture* ของ Christian Norberg-Schulz (1975) ที่กล่าวถึงสิ่งที่ต้องพิจารณาเพื่อทำความเข้าใจกับมิติความศักดิ์สิทธิ์และความหมายของศาสนสถาน ซึ่งสามารถปรากฏผ่านที่ตั้ง ผังบริเวณ ทิศทางการวางอาคาร การปิดล้อม

ลักษณะที่ว่างภายใน ผังพื้น สัดส่วน ตลอดจนองค์ประกอบและโครงสร้าง ซึ่งขึ้นอยู่กับแนวคิดและความเชื่อทางศาสนา รวมทั้งปัจจัยแวดล้อมของช่วงเวลา

1.7.4 บริบทและปัจจัยในช่วงเวลาที่ศึกษา

การศึกษาบริบทและปัจจัยในช่วงรัชกาลที่ 9 และในช่วงเวลาสืบเนื่องจากการทบทวนวรรณกรรมในประเด็นพัฒนาการของสถาปัตยกรรมวัดและประวัติศาสตร์ของสถาปัตยกรรมวัด พบว่ามีปัจจัยหลักที่จำเป็นต้องศึกษาคือปัจจัยด้านการเมือง เศรษฐกิจ และสังคม และยังมีปัจจัยจำเพาะ ได้แก่ ปัจจัยทางศาสนา และปัจจัยทางสถาปัตยกรรม

งานวิจัยเรื่อง *ประวัติศาสตร์ไทยร่วมสมัย (2557)* และ *เศรษฐกิจการเมืองไทยสมัยกรุงเทพฯ (2546)* ของ ผาสุก พงษ์ไพจิตร และคริส เบเคอร์ เป็นการรวบรวม วิเคราะห์ และแสดงพลวัตของเหตุการณ์ด้านการเมือง เศรษฐกิจ และสังคมของไทยอย่างละเอียด โดยมีขอบเขตตั้งแต่กรุงศรีอยุธยาตอนปลายถึงพ.ศ. 2550 สำหรับเรื่องประวัติศาสตร์ไทยร่วมสมัย และพ.ศ. 2530 สำหรับเรื่องเศรษฐกิจการเมืองไทยสมัยกรุงเทพฯ จากงานวิจัยทั้งสองชิ้น จะเห็นได้ชัดเจนว่าบรรยากาศของบ้านเมืองในสมัยรัชกาลที่ 9 ช่วงแรกนั้นมีความสืบเนื่องจากช่วงหลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง ซึ่งเป็นช่วงรัชกาลที่ 7-8 ที่สังคมมีการเปลี่ยนแปลงช้า เมื่อมาถึงพ.ศ. 2500 ในรัชกาลที่ 9 สังคมมีการเปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็วจากอิทธิพลของปัจจัยทางการเมืองและเศรษฐกิจ และพบประเด็นที่เกี่ยวข้องเนื่องเช่น การเมืองและพุทธศาสนา บทบาทของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 9 กระแสความเชื่อในพุทธศาสนาปัจจุบัน เป็นต้น ซึ่งสามารถนำไปเชื่อมโยงและวิเคราะห์ร่วมกับกรณีศึกษาที่มีอยู่ได้

งานวิจัยเรื่อง *วิวัฒนาการเศรษฐกิจวัดไทย* ของ อุทิศ จิณนิพนธ์สกุล (2528) แสดงให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจที่ส่งผลกระทบต่อที่อยู่รอดของวัด ทำให้วัดต้องหารายได้ด้วยตนเองด้วยการจัดสรรที่ดินโดยการสร้างอาคารให้เช่า หรือให้ประชาชนเช่าที่ดินวัด พระต้องยุ่งเกี่ยวกับการเงินของวัดเพื่อบริหารค่าใช้จ่ายต่าง ๆ ให้วัดอยู่รอด

ส่วนบริบทและปัจจัยทางพุทธศาสนาพบว่า มีพระไตรปิฎก เอกสารที่เป็นการเรียบเรียงเหตุการณ์ตามประวัติศาสตร์ และเอกสารแนวสะท้อนสภาพการณ์ของพุทธศาสนาในปัจจุบัน ได้แก่

พระไตรปิฎก เป็นแม่บทของพุทธศาสนา แสดงแนวคิดในการสร้างวัดและอาคารต่าง ๆ ในวัดสมัยพุทธกาลว่าเกิดจากเหตุปัจจัยไม่ใช่การกำหนดรูปแบบโดยพระพุทธรเจ้า ดังนั้น สถาปัตยกรรมวัดจึงไม่มีข้อกำหนดเรื่องรูปแบบ แต่จะมีแนวทางกว้าง ๆ ในการสร้าง ยกเว้นอุโบสถ ซึ่งเป็นสถานที่สำคัญสำหรับประกอบสังฆกรรมจะกำหนดเรื่องสีมาและขนาดที่เล็กที่สุดที่สร้างได้ นอกจากนี้ เนื้อหาในพุทธประวัติที่เกี่ยวข้องเนื่องกับการสร้างวัดหรือทำบุญในรูปแบบต่าง ๆ เป็นสิ่งที่มีอิทธิพลต่อแนวคิดของพุทธศาสนิกชนในปัจจุบันด้วย

หนังสือ *พระพุทธศาสนาในเอเชีย* ของ พระธรรมปิฎก (ประยูร ปยุตโต) (2540) เรียบเรียง เหตุการณ์สำคัญในการประดิษฐานพุทธศาสนาในประเทศต่าง ๆ ในทวีปเอเชีย รวมทั้งประเทศไทย ซึ่งแสดงภาพรวมตามลำดับเวลาตั้งแต่ต้นทางคือสมัยพระเจ้าอโศกที่แผ่แผ่พุทธศาสนาเถรวาทแบบ ลังกาวงศ์มาสู่สุโขทัย อโยธยา และรัตนโกสินทร์ อาจไม่ได้มีประเด็นสำคัญแต่เป็นวรรณกรรมที่ทำให้ เห็นจุดหมายในการพัฒนาและเปลี่ยนแปลงของพุทธศาสนาในประเทศไทย

ส่วนงานแนวสะท้อนสภาพการณ์ของพุทธศาสนาได้แก่ *พุทธศาสนาไทยในอนาคต แนวโน้ม และทางออกจากวิกฤต* ของ พระไพศาล วิสาโล (2558) นำเสนอว่าพุทธศาสนาปัจจุบันกำลังไหลไป ตามกระแสของลัทธิบริโภคนิยมที่เกิดจากการเปลี่ยนแปลงของเศรษฐกิจไปสู่ระบบทุนนิยม ซึ่ง ประเด็นนี้มีความต่อเนื่องจากวรรณกรรมเรื่องวิวัฒนาการเศรษฐกิจวัดไทย ที่วัดต้องทำทุกวิถีทางเพื่อ หารายได้มาจุนเจือให้วัดอยู่รอด จนบางครั้งอาจลืมหลับบาทสำคัญของวัดไป นอกจากนี้ หนังสือเรื่อง *สวนโมกข์ ธรรมกาย สันติอโศก* ของ ประเวศ วะสี (2530) สามารถเป็นตัวอย่างสำคัญที่แสดงถึงการ ที่วัดบางแห่งพยายามสร้างภาพลักษณ์และพิธีกรรมที่ตอบสนองความต้องการของคนในปัจจุบันที่ มุ่งหวังความร่ำรวยและความสำเร็จ โดยการตั้งสำนักปฏิบัติขึ้น ในอีกมุมมองหนึ่ง เห็นได้ว่าปัจจุบัน พุทธศาสนาในนิกายเถรวาท เกิดสำนักคิดและสำนักปฏิบัติต่าง ๆ ขึ้นมามากมาย สะท้อนความ หลากหลายของสังคมและแนวคิดพุทธศาสนาในช่วงก่อนหน้าที่ไม่สามารถเติมเต็มความต้องการของ พุทธศาสนิกชนได้

1.8 นิยามศัพท์

วัด หมายถึง พื้นที่และอาคารทั้งหมดที่อยู่ในขอบเขตของวัดได้แก่ เขตพุทธาวาส เขตสังฆาวาส และธรณีสงฆ์

คำ *วัดอรัญวาสี* และ *พระอรัญวาสี* มีนิยามซึ่งบัญญัติใช้โดยทั่วไป ซึ่งในวิทยานิพนธ์นี้ได้กล่าวถึงในบทที่ 2 แต่ในบทที่ 3 ซึ่งจะใช้คำเหล่านี้ในการอธิบาย จะมีความหมายต่างจากนิยามทั่วไป ดังนี้

วัดอรัญวาสี ในการศึกษาที่พบในบทที่ 3 เป็นต้นไป หมายถึง วัดที่มีที่ตั้งอยู่ในพื้นที่ป่าหรือในพื้นที่ชุมชน ซึ่งเป็นที่พำนักของพระอรัญวาสี(ดูการนิยามคำ *พระอรัญวาสี* ต่อไป) ที่มุ่งในการปฏิบัติธรรมเป็นหลัก ซึ่งต่างจากนิยามของวัดอรัญวาสีที่บัญญัติใช้โดยทั่วไปที่ระบุดังถึงระยะห่างจากชุมชนที่ชัดเจน

พระอรัญวาสี ในการศึกษาที่พบในบทที่ 3 เป็นต้นไป หมายถึง พระที่มุ่งในการปฏิบัติธรรม เคยจุดธูปเทียนที่ป่าเพื่อฝึกวิปัสสนากรรมฐาน อาจออกจาริกและทำยที่สุดได้พำนักอยู่ในป่าอย่างถาวรหรือเข้ามาตั้งวัดในเขตเมือง ส่วนใหญ่ได้กล่าวว่าเป็นพระในสายพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโตซึ่งเป็นพระอาจารย์ของพระอรัญวาสีที่นับถือกันในปัจจุบัน คำเรียกพระประเภทนี้ที่คุ้นเคยในปัจจุบันเช่น พระเกจิ พระป่า เป็นต้น

สถาปัตยกรรมวัด หมายถึง อาคารในเขตพุทธาวาสทั้ง 4 ประเภทที่ศึกษา ได้แก่ เจดีย์ อุโบสถ วิหาร และมณฑป

สถาปนิกในช่วงเปลี่ยนผ่าน หมายถึง สถาปนิกเข้าเรียนในหลักสูตรสถาปัตยกรรมแบบสากล ในคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และมหาวิทยาลัยศิลปากร ที่มีโอกาสศึกษากับนายช่างคนสำคัญได้แก่ พระพรหมพิจิตร และหลวงวิศาลศิลปกรรม

สายช่างหลวง หมายถึง องค์ความรู้ในการออกแบบงานสถาปัตยกรรมไทยสมัยรัตนโกสินทร์ ซึ่งเป็นงานสถาปัตยกรรมไทยที่ปรากฏในกรุงเทพฯเป็นหลัก เป็นผลงานของช่างหลวงที่ได้รับความอุปถัมภ์จากพระมหากษัตริย์

แบบประเพณีนิยม หมายถึง แนวคิดหรือรูปแบบสถาปัตยกรรมที่เคยเกิดขึ้นในช่วงก่อนรัชกาลที่ 9 หรือกล่าวอีกอย่างหนึ่งว่าแนวคิดหรือรูปแบบสถาปัตยกรรมที่เคยเกิดขึ้นในรัชกาลที่ 1-8

ความสัมพันธ์ของเนื้อหาวิทยานิพนธ์

บทที่ 1 บทนำ

กล่าวถึง คำถามวิจัยหลักว่า พัฒนาการแนวคิดและรูปแบบของสถาปัตยกรรมและองค์ประกอบในเขตพุทธาวาส : กรณีศึกษา ผลงานออกแบบของสถาปนิกยุคบุกเบิก เป็นอย่างไร

บทที่ 2 ทฤษฎี

กล่าวถึง หลักในการทำความเข้าใจและแบบแผนของสถาปัตยกรรมวัด ที่เป็นแนวคิดการสร้างสถาปัตยกรรมวัดในช่วงก่อนที่จะปรากฏสถาปัตยกรรมวัดกรณีศึกษา หรือเรียกอีกอย่างว่าแนวคิดแบบประเพณีนิยม

บทที่ 3 บริบทของบ้านเมืองในช่วงเวลาที่ศึกษา

กล่าวถึง เหตุการณ์ในด้านต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการสร้างสถาปัตยกรรมวัดกรณีศึกษา ในภาพรวม ซึ่งช่วงเวลาของบริบทที่เกี่ยวข้องนั้นเริ่มตั้งแต่การเปลี่ยนแปลงการปกครองในพ.ศ. 2475 และการก่อตั้งหลักสูตรการเรียนการสอนสถาปัตยกรรมแบบสากลในพ.ศ. 2476

ซึ่งมีคำถามว่า เหตุการณ์ต่าง ๆ ส่งผลให้เกิดรูปแบบสถาปัตยกรรมวัดแบบใด และอย่างไรบ้าง

บทที่ 4 กรณีศึกษาและการจำแนกกลุ่ม

กล่าวถึง ลักษณะทางกายภาพของสถาปัตยกรรมวัดในกรณีศึกษา โดยใช้ทฤษฎีจากบทที่ 2 ในการวิเคราะห์จำแนกกลุ่ม เพื่อเป็นการตอบคำถามในบทที่ 3 ว่ามีรูปแบบสถาปัตยกรรมวัดแบบใดบ้าง

และมีคำถามว่า รูปแบบสถาปัตยกรรมวัดที่ปรากฏนี้เกิดจากปัจจัยใดบ้าง

บทที่ 5 ปัจจัยที่ส่งผลต่อแนวคิดในการออกแบบสถาปัตยกรรมวัด

กล่าวถึง การวิเคราะห์ว่ามีปัจจัยใดบ้างที่ส่งผลต่อแนวคิดและรูปแบบสถาปัตยกรรม และส่งผลอย่างไร

บทที่ 6 บทสรุป

กล่าวถึง ข้อเสนอแนะคิดในการออกแบบที่สัมพันธ์กับรูปแบบสถาปัตยกรรมวัด แนวโน้มของสถาปัตยกรรมวัดที่จะเกิดขึ้นในอนาคต ประโยชน์ของการศึกษาต่อสังคม

บทที่ 2

ทฤษฎีสถาปัตยกรรมแบบประเพณีนิยม และทฤษฎีสถาปัตยกรรมแบบสากล

สถาปัตยกรรมวัดกรณีศึกษาผลงานออกแบบของสถาปนิกยุคบุกเบิก เป็นผลงานที่เกิดจากการผสมผสานองค์ความรู้ทางสถาปัตยกรรมแบบประเพณีนิยม และสถาปัตยกรรมแบบสากล แน่แน่นอนว่าแนวคิดและรูปแบบสถาปัตยกรรมวัดที่ปรากฏต้องสะท้อนแนวคิดจากความรู้ทั้งสองสาย เพราะฉะนั้นในการศึกษาพัฒนาการแนวคิดและรูปแบบสถาปัตยกรรมวัดในขอบเขตของกรณีศึกษา จึงต้องอาศัยหลักในการพิจารณาที่ครอบคลุมสาระสำคัญขององค์ความรู้ในการออกแบบสถาปัตยกรรมวัด ทั้งแบบประเพณีนิยมและแบบสากล

สถาปัตยกรรมวัดกรณีศึกษา เป็นศาสนสถานที่สูงขึ้นตามแนวคิดของพุทธศาสนานิกายเถรวาทแบบลังกาวงศ์ เมื่อสืบค้นการเผยแพร่และยอมรับนับถือศาสนาพุทธในสายนี้ที่สืบเนื่องมาถึงประเทศไทยปัจจุบัน พบว่าแนวคิดในการสร้างวัดได้รับการการเผยแพร่ไปพร้อมกับแนวคิดทางศาสนา ดังนั้น ความเป็นมาของวัด แนวทางในการสร้างวัด และอิทธิพลของรูปแบบสถาปัตยกรรมวัดที่พัฒนาไปสู่สถาปัตยกรรมวัดกรณีศึกษานี้ เป็นสายที่สืบเนื่องมาจากสมัยต่าง ๆ ดังนี้

- สมัยพุทธกาล
- สมัยอินเดีย พุทธศาสนาได้รับการฟื้นฟู โดยพระเจ้าอโศกมหาราชในอินเดีย
- สมัยลังกา พุทธศาสนาได้เผยแพร่จากอินเดียสู่ลังกา และสมัยที่พุทธศาสนาได้รับการฟื้นฟูในลังกา
- สมัยสุโขทัย ยอมรับนับถือพุทธศาสนาแบบลังกาวงศ์และเริ่มมีแบบแผนในการสร้างวัด
- สมัยอยุธยา และ
- สมัยรัตนโกสินทร์

ส่วนทฤษฎีสถาปัตยกรรมแบบสากล เป็นแนวทางที่เน้นความสำคัญของแนวคิดในการออกแบบ ดังนั้นจึงทำการศึกษาเกี่ยวกับเกณฑ์ที่ต้องคำนึงถึงในการออกแบบอาคารทางศาสนา โดยผสมผสานกับความเป็นมาของวัด แนวทางในการสร้างวัด และแบบแผนของรูปแบบสถาปัตยกรรมวัด หรือทฤษฎีสถาปัตยกรรมแบบประเพณีนิยม เพื่อใช้ในการทำความเข้าใจกรณีศึกษาในบทที่ 4 และ 5 ต่อไป

2.1 สถาปัตยกรรมวัดในพระไตรปิฎก

พระไตรปิฎกเปรียบเสมือนคู่มือแม่บทของพุทธศาสนิกชน เป็นหลักที่ใช้อ้างอิงเมื่อเกิดข้อสงสัยในเรื่องต่าง ๆ เกี่ยวกับพุทธศาสนา สำหรับการสร้างวัดและเสนาสนะหรืออาคารต่าง ๆ ภายในวัดมีข้อบัญญัติไว้ในพระวินัยซึ่งเป็น “...ประมวลพุทธพจน์หมวดพระวินัย คือพุทธบัญญัติเกี่ยวกับความประพฤติ ความเป็นอยู่ ขนบธรรมเนียมและการดำเนินกิจการต่างๆของภิกษุสงฆ์และภิกษุณีสงฆ์...”⁷ อย่างไรก็ตามต้องทำความเข้าใจก่อนว่า ข้อบัญญัติที่มีนั้นไม่ได้เกิดจากการบัญญัติขึ้นล่วงหน้า แต่เมื่อมีเหตุใดเกิดขึ้น พระพุทธองค์จึงมีข้อบัญญัติเพื่อหาทางออกให้กับเหตุนั้น เพื่อเป็นแนวทางให้กับภิกษุที่คล้ายคลึงกันต่อไป นอกจากนี้ยังต้องพึงระลึกว่าพุทธบัญญัติเป็นผลที่เกิดจากเหตุที่เกิดขึ้นในสมัยพุทธกาลซึ่งมีบริบทแตกต่างจากสังคมปัจจุบัน ดังนั้น การนำมาใช้จึงจำเป็นต้องตีความตามเจตนารมณ์มากกว่ายึดในคำบัญญัติ

แนวคิดหลักของพุทธศาสนาให้ความสำคัญกับการตระหนักถึงความจริงของโลกคือ ทุกสิ่งทุกอย่างเกิดขึ้นแล้วดับไป ไม่คงที่ มีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา และไม่มีใครสามารถควบคุมหรือบังคับให้เป็นไปตามต้องการได้ ซึ่งความจริงดังกล่าวเป็นสิ่งที่ปรากฏอยู่ทุกเมื่อเชื่อกันในธรรมชาติ พระพุทธเจ้าเป็นผู้ค้นพบ พิจารณา และนำมาเผยแผ่สั่งสอนสัตว์โลก โดยพระองค์ให้ถือเอาพระธรรมคำสอนหรือแนวคิดอย่างพุทธเป็นสิ่งสำคัญยิ่งกว่าองค์พระพุทธรูปเอง เพื่อผู้ที่มีศรัทธา ใช้ปัญญาทำความเข้าใจธรรม และฝึกปฏิบัติด้วยตัวเอง จะสามารถพัฒนาจิตใจของตนให้เข้าใจและละกิเลสตัณหาอันเป็นสิ่งฉุดรั้งการดับสิ้นซึ่งความทุกข์ โดยมีจุดมุ่งหมายสูงสุดคือนิพพาน สามารถดับกิเลสและความทุกข์ของตนได้⁸ ดังนั้น เมื่อทุกสิ่งมีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา เราจึงไม่ควรยึดมั่นถือมั่นกับสิ่งใด โดยเฉพาะกับสิ่งที่เป็รูปร่าง เพราะ “...สิ่งทั้งหลายที่เรายึดถือเป็นตัวตนในบัดนี้ ก็คือภาพปรากฏของเหตุปัจจัยที่เป็นไปตามกระบวนการของมัน เมื่อเหตุปัจจัยมาสัมพันธ์กันเป็นกระบวนการ ก็แสดงผลเป็นปรากฏการณ์ที่เราเรียกเป็นตัวเป็นตน แต่แท้จริงแล้วตัวตนอย่างนั้นไม่มี มีแต่เพียงภาพปรากฏชั่วคราว”⁹ ข้อบัญญัติเกี่ยวกับเสนาสนะในพระวินัยก็สอดคล้องไปกับหลักพุทธศาสนา นั่นคือ ไม่มีข้อบังคับเรื่องรูปแบบสถาปัตยกรรม มีแต่หลักการกว้าง ๆ เพื่อเป็นแนวทางที่ช่วยกำกับการสร้างอาคาร

⁷ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, (2559), หน้า 111.

⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 167.

⁹ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), แก่นแท้ของพระพุทธศาสนา (ทุกข์สำหรับเห็น - สุขสำหรับเป็น), (2555).

และวัดตามเท่าที่จำเป็นต่อการใช้สอย และมีข้ออนุญาตให้ใช้รูปแบบที่มีอยู่ในท้องถิ่นและสามารถก่อสร้างได้โดยไม่ลำบาก¹⁰

พระพุทธเจ้าทรงสร้างสังคมสงฆ์ขึ้นมาเพื่อเป็น “...ชุมชน หรือสังคมแบบอย่าง ซึ่งเป็นพยานยืนยันว่า มนุษย์ทั่วไปมีความสามารถที่จะบรรลุความจริงความดีงามสูงสุดได้...”¹¹ แรกเริ่มนั้น พระองค์มีบัญญัติให้พระสงฆ์ออกจาริกไปตามท้องถิ่นต่าง ๆ เพื่อเผยแผ่ธรรมะ พระองค์และเหล่าสาวกได้เดินทางมาถึงแคว้นมคธ พระเจ้าพิมพิสารพระราชินีได้มารับเสด็จพระพุทธเจ้า และมีความศรัทธาเลื่อมใสในพระพุทธองค์เป็นอย่างยิ่ง จึงน้อมถวาย “สวนเวฬุวัน” เพื่อเป็นที่ประทับ โดยสวนนี้ถือเป็นวัดแห่งแรกในพุทธศาสนา ซึ่งมีคุณสมบัติที่เหมาะสมแก่การเป็นที่ประทับ หรือกล่าวอีกอย่างหนึ่งคือคุณสมบัติของวัดที่เหมาะสม ได้แก่ “...เป็นสถานที่ไม่ไกลไม่ใกล้จากบ้านมากนัก การไปและการมาสะดวก คนทั้งหลายผู้มีความต้องการสามารถจะเข้าไปเฝ้าได้ กลางวันไม่พลุกพล่านกลางคืนเงียบสงบ ไม่มีเสียงกึกก้องมาจากพระนคร คนเดินเข้าออกไม่มาก สมควรเป็นที่ประกอบกรรมลับของมนุษย์ และสมควรเป็นที่หลีกเลี่ยง...”¹² แสดงความคิดว่าตำแหน่งที่ตั้งระหว่างวัดกับชุมชนต้องไม่ไกลเกินกว่าที่จะถือฤกษ์ฟ้ากันได้ และมีความสงบเหมาะสมแก่การประกอบพิธีกรรมและดำเนินชีวิตในสมณเพศ

ในครั้งที่พระพุทธเจ้าเสด็จไปถึงกรุงสาวัตถี อนาคตบัณฑิตเศรษฐีผู้มีจิตศรัทธาในพระพุทธองค์ได้ชักชวนให้คนทั้งหลายร่วมกันสร้างวิหารในอุทยานที่เจ้าเซตราชกุมารร่วมถวาย และได้สร้างอาคารและสิ่งก่อสร้างต่าง ๆ ได้แก่ ชุมประตู่ ศาลาหอนัน โรงไฟ กบปียกฏี วัจจกฏี สถานที่จงกรม ศาลาจงกรม บ่อน้ำ ศาลาบ่อน้ำ เรือนไฟ ศาลาเรือนไฟ สระโบกขรณี และมณฑป¹³ ซึ่งทั้งหมดนี้คือ “วิหารเชตวัน” หรือวัดแห่งที่สองในพุทธกาลที่มีอาคารที่พักอาศัยสำหรับพระสงฆ์โดยทั่วไปที่จาริกผ่านไปมา ดังที่พระพุทธองค์ตรัสกับอนาคตบัณฑิตเศรษฐีว่า “ดูกรคหบดี ถ้าเช่นนั้นเธอจงถวายพระเชตวันวิหารแก่สงฆ์ที่มาจากทิศทั้ง 4 ทั้งที่มาแล้วและยังไม่มีมา”¹⁴ และการสร้างวิหารหรืออาคารสำหรับใช้สอยต่าง ๆ ถือเป็นทานยิ่งใหญ่ดังที่พระพุทธเจ้าทรงอนุโมทนากับอนาคตบัณฑิตตอนหนึ่งว่า

¹⁰ พระพุทธเจ้าทรงมีพุทธอนุญาตเสนาสนะ 5 ชนิด “...ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตเสนาสนะ ๕ ชนิด คือ วิหาร เรือนมุงแถบเดียว ปราสาท เรือนโล้น ถ้ำ...”

¹¹ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย, (2555), หน้า 903.

¹² สันติ เดชอัศวกุล, ตามรอยบาทพระพุทธองค์: ตามรอยคำสอนขององค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า, (นครปฐม: สาละ, 2553), หน้า 326.

¹³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 385.

¹⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 386.

“การถวายวิหารแก่สงฆ์...พระพุทธรเจ้าทั้งหลายทรงสรรเสริญว่าเป็นทานอันเลิศ”¹⁵ ต่อมาเมื่อพระพุทธรเจ้าได้เสด็จมายังกรุงสวตถิอีกครั้งหนึ่ง นางวิสาขาอุบาสิกาผู้ได้มีโอกาสฟังธรรมจากพระพุทธรเจ้าก็บรรลุโสดาบัน และมีความเลื่อมใสอย่างยิ่ง นางได้ซื้อที่ดินขนาดใหญ่และสร้างปราสาท (เรือนชั้น) 2 ชั้น ชั้นล่าง 500 ห้อง ชั้นบน 500 ห้อง เพื่อเป็นที่อยู่อาศัยของพระสงฆ์

จากพุทธานุญาตในการสร้างวัดและสถาปัตยกรรมวัดข้างต้น จะสังเกตได้ว่า การสร้างวัดเกิดจากความศรัทธาของพุทธศาสนิกชนที่มีกำลังทรัพย์ ได้แก่ พระมหากษัตริย์ คหบดี ที่ครอบครองที่ดินหรือเงินที่สามารถซื้อที่ดินเพื่อถวายแด่พระพุทธรเจ้า ลักษณะของอนาถบิณฑิกเศรษฐีที่ชักชวนคนมาช่วยกันสร้างวิหาร ไม่ต่างกับเจ้าภาพหรือประธานในการจัดสร้างวัดในปัจจุบัน ด้วยค่านิยมทนายของพระพุทธรองค์ที่กลายเป็นความเชื่อของพุทธศาสนิกชนทั่วไปว่าการสร้างวิหารหรืออาคารภายในวัด ถือเป็นทานอันยิ่งใหญ่ นอกจากนี้ยังมีข้อสังเกตเรื่องรูปแบบสถาปัตยกรรมอีกว่าพระพุทธรเจ้าทรงบัญญัติเป็นแนวทางกว้าง ๆ คืออนุญาตที่ตั้งวัดด้วยคุณสมบัติที่เหมาะสม และไม่ทรงบัญญัติเรื่องรูปแบบสถาปัตยกรรมแบบใดแบบหนึ่ง วัดในสมัยพุทธกาลมีลักษณะเหมือนเขตสังฆาวาสของวัดในปัจจุบันคือมีเฉพาะที่อยู่ของสงฆ์ แต่มีการกำหนดขอบเขตชัดเจนด้วยซุ้มประตู เพื่อสร้างความแตกต่างระหว่างพื้นที่วัดจากชุมชนโดยรอบ ทั้งนี้ก็เพื่อที่จะได้เปิดโอกาสให้พุทธศาสนาสามารถหยั่งราก ปรับตัว และเติบโตเข้ากับวัฒนธรรมความเป็นอยู่ในดินแดนต่าง ๆ ได้อย่างกลมกลืน

อย่างไรก็ตาม ยังมีบัญญัติที่ถือเป็นข้อบังคับในการสร้างสถาปัตยกรรมประเภทอุโบสถ เรื่องการสมมติเขตสำหรับประกอบพิธีหรือเขตพัทธสีมา ต้องเป็นที่บริสุทธิ์และได้รับความยินยอมจากหมู่สงฆ์ ขนาดอาคารซึ่งสัมพันธ์กับจำนวนพระสงฆ์ที่สามารถกระทำสังฆกรรมได้ทุกชนิดคือต้องจุพระไม่น้อยกว่า 21 รูป และมีขนาดใหญ่ไม่เกิน 3 โยชน์¹⁶ เนื่องจากเป็นพิธีกรรมสำคัญที่เป็นการรักษาความสามัคคีในหมู่สงฆ์และสืบอายุพระศาสนา

นอกจากนี้ ก่อนพระพุทธรเจ้าปรินิพพาน มีแนวคิดในการสร้างสถาปัตยกรรมประเภทสถูปเจดีย์ขึ้น เนื่องจากพระอานนทได้ทูลถามเกี่ยวกับการจัดการสรีระของพระพุทธรองค์ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า “ดูก่อนอานนท...สร้างพระสถูป...ไว้ที่ทางใหญ่ 4 แพร่ง...[และ]พึงปฏิบัติต่อพระสรีระของพระตถาคต เหมือนอย่างที่เราปฏิบัติต่อพระสรีระของพระเจ้าจักรพรรดิ ฉะนั้น...ชนเหล่าใดจักยกขึ้นซึ่งดอกไม้ ของหอม หรือจุก จักอภิวัต หรือทำจิตใจให้เลื่อมใสในพระสถูปนั้น การกระทำนั้นจักเป็นไปเพื่อประโยชน์ เพื่อความสุขแก่ชนเหล่านั้นตลอดกาลนาน”¹⁷ และบุคคลที่ควรที่จะสร้างสถูป

¹⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 386.

¹⁶ ความยาว 1 โยชน์ มีระยะเทียบเท่ากับ 16,000 เมตร หรือ 16 กิโลเมตร

¹⁷ สันติ เตชธรรมาภรณ์, ตามรอยบาทพระพุทธรองค์: ตามรอยคำสอนขององค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า, (นครปฐม: สาคะ, 2553), หน้า 290.

ไว้สักการะบูชาขึ้นให้ถือตามหลัก ๓ ปารหุบุคคล ได้แก่ พระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า พระอรหันตสาวก พระเจ้าจักรพรรดิ¹⁸ ซึ่งแนวทางในการเลือกตำแหน่งสร้างสถูปคือการเลือกจุดที่เป็นที่หมายตา (landmark) แลเห็นได้ง่าย รวมทั้งหลักในการสร้างเพื่ออุทิศถวายก็เป็นบุคคลที่มีคุณงามความดี ซึ่งเป็นผู้ที่บรรลอรหันต์ และพระมหากษัตริย์

ข้อบัญญัติ แนวทาง หลักการ และความเชื่อทั้งหมดที่กล่าวมาซึ่งปรากฏในพระไตรปิฎก ได้เป็นหลักในการอ้างอิงและปรับใช้กับการสร้างวัดและสถาปัตยกรรมภายในวัดในเวลาต่อมา

2.2 สถาปัตยกรรมวัดในอินเดียและลังกา

อินเดียและลังกาเป็นต้นทางของแนวคิดในพุทธศาสนานิกายเถรวาทที่มาสู่ไทย ซึ่งเชื่อมโยงกับต้นแบบแนวคิดและรูปแบบสถาปัตยกรรมวัด และรวมถึงคติความเชื่อในการปกครองและบทบาทของกษัตริย์ในการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา

2.2.1 อินเดีย

หลังจากพระพุทธเจ้าปรินิพพาน พุทธศาสนาก็เสื่อมความนิยมลง จนกระทั่งพ.ศ.300 ในสมัยของพระเจ้าอโศกมหาราช หลังจากพระองค์หันมาปกครองโดยหลักธรรมวิชัยและทรงเป็นพุทธมามกะ พันธุ์พุทธศาสนานิกายหินยานหรือเถรวาทขึ้นมาใหม่ และทรงอุปถัมภ์พระพุทธศาสนาตามคติจักรพรรดิราชได้แก่ สร้างวัด 84,000 แห่ง สร้างศาลาจาริก ประกาศหลักแห่งเสรีภาพแบบสมัคสมานทางศาสนา อุปถัมภ์การสังคายนาพระไตรปิฎกครั้งที่ 3 และส่งสมณทูตไปเผยแผ่พระศาสนาในดินแดนห่างไกล¹⁹ โดยสถาปัตยกรรมและองค์ประกอบซึ่งสร้างขึ้นในสมัยนี้ที่เป็นสัญลักษณ์ทางพุทธศาสนาที่สืบเนื่องมาจนทุกวันนี้ได้แก่ สถูป และธรรมจักร

สถูป

การสร้างสถูปในสมัยพระเจ้าอโศกได้ริ่ขึ้นหลักจากสมัยพุทธกาล ได้แก่ หลักการเลือกที่ตั้งสถูป และหลัก ๓ ปารหุบุคคล 4 เพื่อเป็นเครื่องระลึกถึงคุณของพระรัตนตรัย²⁰ โดยทรงรวบรวมพระอริราชทูตของพระพุทธเจ้าจากเมืองต่าง ๆ มาประดิษฐานภายใน สถูปสำคัญที่ทรงสร้างคือ สถูปสาญจี มีลักษณะเป็นมูลดินทรงครึ่งวงกลมขนาดใหญ่ (ธาตุคัพหรืออันทะ) มีผังพื้นรูปวงกลม ภายนอกกรุด้วยแผ่นหินเพื่อสร้างความแข็งแรงให้กับมูลดิน ด้านบนมีบัลลังก์ (हारमिका) และฉัตรซึ่งเป็นสัญลักษณ์ของพระมหากษัตริย์ โดยทั้งหมดนี้ตั้งอยู่บนฐานไพทีที่มีทางเดินประทักษิณรอบสถูป ล้อม

¹⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 291.

¹⁹ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), กาลานุกรม, (กรุงเทพฯ: ผลิธัมม์, 2552), หน้า 25.

²⁰ การสังคายนาพระไตรปิฎกครั้งที่ 3 ยกคำเรื่องสร้างสถูปมา

อาณาจักรด้วยกำแพงแก้ว และมีซุ้มประตูในทิศสำคัญทั้ง 4 คือ ทิศเหนือ ใต้ ตะวันออก และตะวันตก โดยเรียงทางเข้าเพื่อนำให้ผู้ที่มาสักการะเดินวนไปทางขวา เพื่อแสดงความเคารพอย่างสูงสุดด้วยการเดินเวียนขวา

เห็นได้ถึงสถาปัตยกรรมที่สร้างขึ้นเพื่อการรำลึก มีผังเน้นศูนย์กลาง มีองค์ประกอบที่สื่อสัญลักษณ์ทางฐานานุศักดิ์ของผู้ที่สร้างอุทิศให้ ทั้งยังเน้นความสำคัญด้วยการยกฐาน ล้อมอาณาเขตด้วยรั้ว และเน้นทางเข้าด้วยซุ้มประตู นอกจากนี้ยังคิดถึงความคงทนถาวรโดยการกรุผิวภายนอกด้วยหินซึ่งช่วยกันน้ำและสร้างความแข็งแรง

ภาพที่ 1 สถูปสาญจี

(ที่มา: <http://www.shunya.net/Pictures/NorthIndia/Sanchi/Sanchi.htm>)

วัดถ้ำ

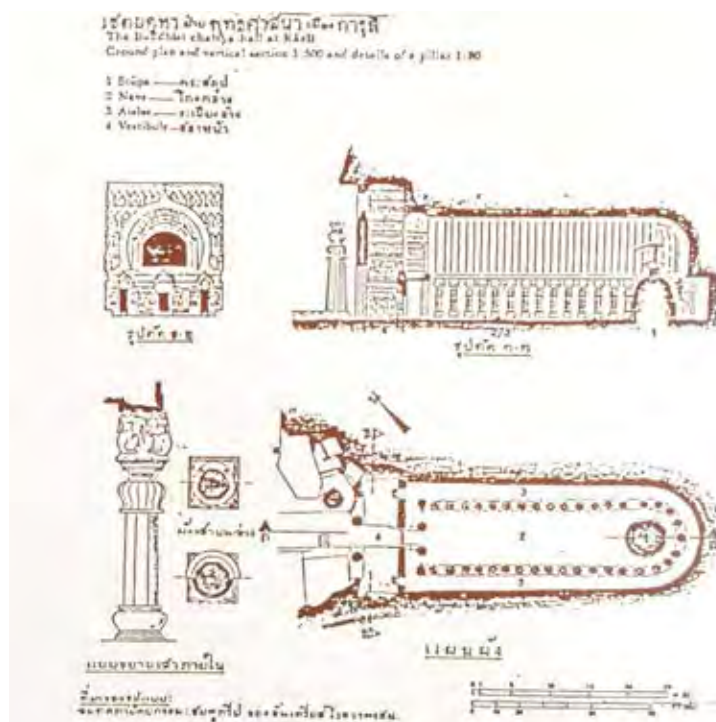
หลังจากสมัยของพระเจ้าอโศก มีการเจาะสกัดภูเขาเป็นถ้ำคูหาเพื่อใช้เป็นศาสนสถาน ได้แก่ ถ้ำเจตियวิหาร ใช้ประกอบพิธีกรรม และถ้ำวิหาร เป็นที่อาศัยของพระสงฆ์ ซึ่งไม่มีรูปลักษณะของสถาปัตยกรรมภายนอก แต่ในขณะเดียวกันได้เน้นสร้างการใช้สอยและที่ว่างของพื้นที่ประกอบพิธีกรรมให้ชัดเจนขึ้น

ถ้ำเจตियวิหาร ในหมู่ถ้ำอชันดา ที่ขุดขึ้นเพื่อเป็นที่ประกอบพิธีกรรมของนักบวชในพุทธศาสนา มีผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าปลายถ้ำโค้ง บริเวณปลายถ้ำประดิษฐานประธานหรือสัญลักษณ์ของพระพุทธเจ้าซึ่งอาจเป็นสถูปหรือพระพุทธรูป ภายในสกัดหินเป็นที่ว่างแบบโค้งประทุน (vault) สกัดหินเป็นเสาร่วมในและโครงสร้างฝ้าเพดานเพื่อการแสดงขอบเขตที่ว่างและประดับตกแต่ง ไม่ได้มีความจำเป็นทางโครงสร้างจริง แนวเสาร่วมในทั้งสองข้างนำสายตาไปสู่ประธาน ด้านหน้าหรือทางเข้าออก

ของเจดีย์สถานมีโถงตันรับที่ระดับฝ้าสูงกว่าภายใน และหันออกสู่ทิศตะวันออกเฉียงเหนือเพื่อรับแสงที่ผ่านช่องหน้าต่างด้านบนที่จะสร้างบรรยากาศเมื่อแสงส่องผ่านแผงไม้ฉลุ สิ่งเหล่านี้แสดงให้เห็นว่าวัดถ้ามีแนวคิดที่ชัดเจนในการออกแบบพื้นที่ภายในเพื่อใช้ประกอบพิธีกรรม โดยการกำหนดรูปร่างของผังพื้น ตำแหน่งประธาน และเน้นความสำคัญของพื้นที่ด้วยองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมคือเสาร่วมใน รวมทั้งคำนึงถึงทิศทางในการสร้างที่สอดคล้องกับแสงธรรมชาติเพื่อการใช้งานและความศักดิ์สิทธิ์

นอกจากนี้ มูลเหตุสำคัญอย่างหนึ่งในการสร้างสถาปัตยกรรมวัดหลังพุทธกาล เกิดจากความรำลึกถึงพระพุทธรองค์ พุทธศาสนิกชนจึงเดินทางไปสักการะสังเวชนียสถาน 4 หรือสถูปต่าง ๆ ศาสนิกชนบางกลุ่มพำนัก ณ ที่นั้นเพื่อดูแลศาสนสถานไม่ให้เสื่อมโทรม ต่อมาจึงมีการสร้างอาคารเพื่อรองรับการประกอบพิธีกรรมและการอยู่อาศัย และได้กลายเป็นวัดในที่สุด

จากการที่พระเจ้าอโศกมหาราชได้ส่งสมณทูตไปเผยแผ่ศาสนา 9 สาย ซึ่งสายของพระโสณะและพระอุตตระได้เดินทางมายังดินแดนสุวรรณภูมิหรือบริเวณประเทศไทยปัจจุบันซึ่งตรงกับสมัยทวารวดี ส่วนสายสำคัญอีกสายหนึ่งคือสายของพระมหินทระที่ไปเผยแผ่ศาสนาที่ลังกา

ภาพลายเส้นที่ 1 รูปตัดและผังพื้นเจดีย์วิหาร เมืองการ์ลี อินเดีย

(ที่มา: เฉลิม รัตนทัศนีย์, วิวัฒนาการศิลปสถาปัตยกรรมไทยพุทธศาสนา, (กรุงเทพฯ: สมาคมสถาปนิกสยาม, 2539))

2.2.2 ลังกา

ในสมัยของพระเจ้าเทวานัมปิยติสสะ แห่งอนูราธปุรี พระมหินทาศาสนทูตจากอินเดียเดินทางเข้ามาเผยแผ่ศาสนา พุทธศาสนาจึงประดิษฐานในลังกา หลังจากนั้นไม่นานพระสังฆมิตตาเถรี ภิกษุณีก็ได้เดินทางมาประกอบพิธีสังฆกรรมให้สตรีในลังกาที่ประสงค์จะบวช พร้อมนำกิ่งพระศรีมหาโพธิ์มาปลูกที่อนูราธปุระด้วย²¹ อย่างไรก็ตามหลังจากรัชสมัยดังกล่าว พุทธศาสนาต้องเผชิญกับการต่อต้านของชาวทมิฬที่เข้ายึดอำนาจบ้านเมือง จนกระทั่งประมาณพ.ศ. 1800 หลังจากพระเจ้าปรีกรมพาทูปราบทมิฬลงได้ ก็ฟื้นฟูพุทธศาสนานิกายเถรวาทแบบลังกาวงศ์ขึ้นมาอีกครั้ง ทรงอุปถัมภ์การสังคายนาพระไตรปิฎกครั้งที่ 7²² เกิดระบบการปกครองคณะสงฆ์โดยพระมหากษัตริย์ ทรงสถาปนาสมเด็จพระสังฆราช มีการสร้างวัดมากมาย จนในที่สุดลังกาได้กลายเป็นศูนย์กลางการศึกษาพุทธศาสนา ทำให้มีพระสงฆ์จากต่างแดนเดินทางมาศึกษาพุทธศาสนาและมีพระสงฆ์ที่บวชเรียนจำนวนมาก²³

ประเภทของวัด

เมื่อพุทธศาสนาในลังกาเฟื่องฟู ทำให้มีพระสงฆ์จำนวนมาก ส่วนหนึ่งมุ่งศึกษาและปฏิบัติธรรม มักหลีกเลี่ยงจากสังคม อีกส่วนหนึ่งมุ่งศึกษาธรรมะเพื่อสั่งสอนศาสนิกชนในเมือง “...การแบ่งพระสงฆ์เป็น ๒ ฝ่าย คือคามวาสี และอรัญวาสี เกิดขึ้นในลังกาทวีป และปรากฏชัดเจนในรัชกาลพระเจ้าปรีกรมพาทูที่ 1 มหาราช (พ.ศ. 1696–1729)...”²⁴ ซึ่งส่งผลให้เกิดการแบ่งประเภทวัดและลักษณะของวัดในเรื่อง ตำแหน่งที่ตั้ง รูปแบบผังบริเวณวัด รูปแบบผังและองค์ประกอบในเขตพุทธาวาส พระฝ่ายอรัญวาสีประสงค์จะหลีกเลี่ยงไปอยู่ตามป่าหรือที่สงบปราศจากการรบกวน วัดอรัญวาสีจึงต้องอยู่ไกลจากเขตชุมชนหรืออยู่ในป่า สร้างสถาปัตยกรรมตามความจำเป็น อาจมีอุโบสถในขนาดที่เพียงพอต่อจำนวนพระเพื่อประกอบสังฆกรรม นอกนั้นเป็นอาคารในส่วนสังฆาวาส ทำให้ไม่จำเป็นต้องมีแบบแผนในการวางผังบริเวณ แต่สร้างขึ้นให้สอดคล้องกับลักษณะของที่ตั้ง ส่วนวัดคามวาสีซึ่งพระสงฆ์ต้องการที่จะให้ความเกื้อกูลแก่ศาสนิกชน มีฆราวาสเข้ามาใช้สอยอาคารต่าง ๆ ร่วมกันในวัด ดังนั้นจึงแบ่งพื้นที่อย่างชัดเจนเป็นเขตพุทธาวาสและสังฆาวาส ในเขตพุทธาวาสมีการวางผังบริเวณเพื่อให้เกิดความเป็นระเบียบและสง่างามเป็นที่น่าศรัทธาแก่ศาสนิกชน รวมทั้งมีการสร้างสถาปัตยกรรมเพื่อรองรับการใช้สอยต่าง ๆ ของพระสงฆ์และฆราวาส

²¹ พระพรหมคุณาภรณ์ ป.อ.ปยุตฺโต, กาลานุกรม (กรุงเทพฯ: ผลิตภัณณ์, 2552), หน้า 30.

²² พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พระพุทธานุภาพในเอเชีย, (กรุงเทพฯ: ธรรมสภา, 2540), หน้า 146.

²³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 225.

²⁴ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, (2559), หน้า 521.

วัดและองค์ประกอบที่สำคัญ

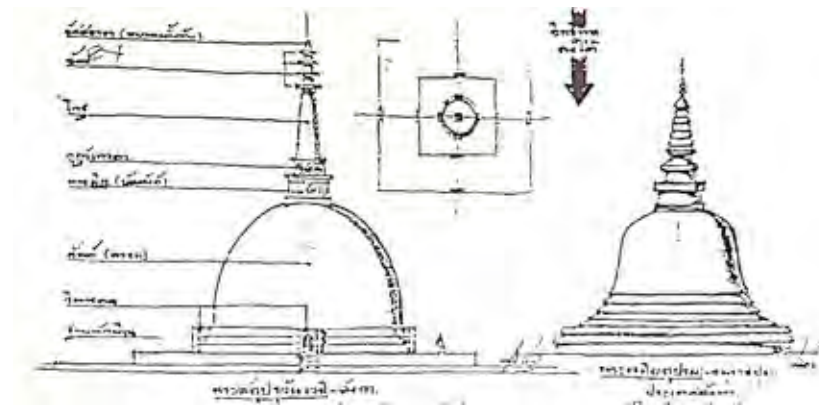
มหาวิทยาลัย วัดแห่งแรกในลังกาที่พระเจ้าเทวนัมปิยติสสะพระราชทานที่ดินเพื่อสร้างวัดที่หมายให้เป็นศูนย์กลางของพุทธศาสนาในลังกา²⁵ มีสถาปัตยกรรมสำคัญ 2 องค์ด้วยกันคือ เจดีย์รุวันเวลลี และเจดีย์อุปาราม ซึ่งมีรูปแบบที่พัฒนาจากสถาปัตยกรรมในเรื่องผังบริเวณ ขนาดอาคาร และองค์ประกอบ ในภาพรวมยังคงลักษณะสำคัญของสถาปัตยกรรมคือ องค์เจดีย์เป็นทรงกลม และมีบัลลังก์ส่วนยอดที่เคยเป็นฉัตรได้พัฒนากันฉัตร ปลี (โกฐ) ที่คล้ายกับปล้องไฉนของเจดีย์ทรงระฆังในปัจจุบัน และจบด้วยลูกแก้วหรือหยาดน้ำค้าง (วิสาขาราย) องค์เจดีย์รองรับด้วยฐานเตี้ย ๆ 3 ชั้น และล้อมอาณาเขตโดยรอบด้วยกำแพงแก้วฝั่งสี่เหลี่ยมจัตุรัส 2 ชั้นที่มีทางเข้าในทิศทั้ง 4 พัฒนาการรูปแบบดังกล่าวแสดงให้เห็นองค์ประกอบที่เป็นฐาน องค์เจดีย์ และยอดเจดีย์ชัดเจนขึ้น และให้ความสำคัญกับส่วนยอดและแนวแกนที่ชี้ขึ้นบนท้องฟ้า

องค์ประกอบสำคัญในมหาวิหารอีกอย่างหนึ่งคือ ต้นพระศรีมหาโพธิ์ ซึ่งเพาะขยายพันธุ์จากกิ่งที่นำมาจากต้นพระศรีมหาโพธิ์ เมืองพุทธคยา อินเดีย สันนิษฐานว่าพระเจ้าเทวนัมปิยติสสะทรงนำมาปลูกและได้กลายเป็นองค์ประกอบสำคัญของวัดในลังกา เนื่องจากเป็นสัญลักษณ์แห่งการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า²⁶

วัดอีกแห่งหนึ่งที่สำคัญคือ วัดพระเชี้ยวแก้ว ตั้งอยู่ที่เมืองโปลนารุวะซึ่งเป็นเมืองหลวงแห่งที่ 2 ต่อจากเมืองอนูราธปุระ เป็นวัดที่มีอาคารและสิ่งก่อสร้างหลากหลายประเภท จากผังบริเวณจะเห็นแนวแกนประธาน โดยมีสถูป (วภูทาคะ) และวิหาร (ฮาททาคะ) ซึ่งเป็นอาคารขนาดใหญ่ทั้งสองหลังตั้งเรียงกันตามยาว ส่วนแนวแกนรองปรากฏโพธิชระหรือวิหารต้นพระศรีมหาโพธิ์ตั้งอยู่ด้านข้างสถูปภายในบริเวณวัดยังมีวิหารน้อยใหญ่อีกหลายหลัง ซึ่งส่วนใหญ่จะใช้ประดิษฐานพระพุทธรูป รวมถึงมณฑป นอกจากนี้ยังมีอุโบสถ แต่มีขนาดเล็กและไม่ได้อยู่ในตำแหน่งสำคัญ หลักฐานที่ปรากฏในวัดพระเชี้ยวแก้วแสดงให้เห็นถึงแนวคิดในการวางผังบริเวณ ที่มีเรื่องแนวแกนหลัก-รอง และขนาดอาคารมาเน้นความสำคัญของสถาปัตยกรรมที่มีหลากหลายประเภท และจากตัวอย่างวัดสำคัญทั้งสองในลังกา เห็นได้ว่าองค์ประกอบสำคัญของวัดได้แก่ สถูปหรือเจดีย์ โพธิชระ และวิหาร

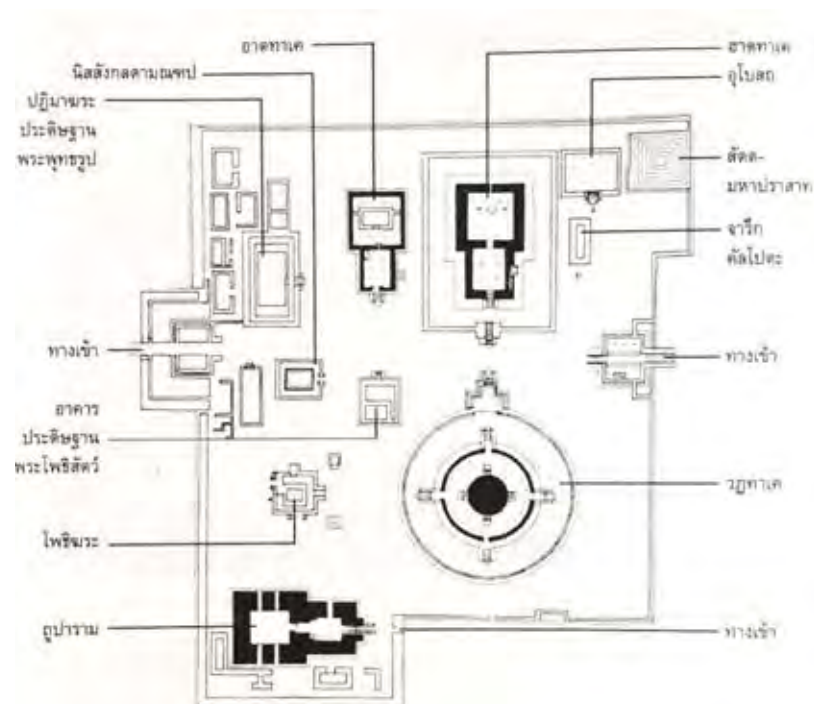
²⁵ รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง, พุทธศิลป์ลังกา งานช่างแห่งสิงหลทวีป และแรงบันดาลใจสู่สยามประเทศ (นนทบุรี: โรงพิมพ์มติชนปากเกร็ด, 2556), หน้า 39.

²⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 44-45.

ภาพลายเส้นที่ 1 รูปด้านเจดีย์สุวันเวลลี และเจดีย์อุปัราวม

(ที่มา: เฉลิม รัตนทัศนีย์, วิวัฒนาการศิลปสถาปัตยกรรมไทยพุทธศาสนา, (กรุงเทพฯ: สมาคมสถาปนิกสยาม, 2539))

ภาพลายเส้นที่ 2 ฝั่งบริเวณวัดพระเขี้ยวแก้ว เมืองโปลนารูวะ

(ที่มา: รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง, พุทธศิลป์ลังกา งานช่างแห่งสิงหลทวีป และแรงบันดาลใจสู่สยามประเทศ, (นนทบุรี: โรงพิมพ์มติชนปากเกร็ด, 2556))

การเผยแพร่พุทธศาสนาจากอินเดียสู่ลังกา นอกจากจะเป็นการเผยแพร่แนวคิดแล้ว อิทธิพลทางรูปแบบสถาปัตยกรรมก็ส่งผลต่อดินแดนปลายทางด้วย และเป็นหลักฐานที่ยืนยันถึงการประดิษฐาน

ของพุทธศาสนาในดินแดนนั้น อย่างไรก็ตาม องค์ประกอบของศาสนสถานและรูปแบบสถาปัตยกรรม ได้ถูกปรับเปลี่ยนไปตามบริบทของสังคมนั้น ๆ แต่ยังคงลักษณะหรือความหมายบางประการไว้ ซึ่งแนวคิดพุทธศาสนาของลังกา รวมทั้งรูปแบบสถาปัตยกรรมวัดก็ได้กลายเป็นต้นสายของพุทธศาสนาในดินแดนประเทศไทยต่อมา

2.3 สถาปัตยกรรมวัดก่อนสมัยรัตนโกสินทร์

ในดินแดนที่เป็นประเทศไทยในปัจจุบัน สันนิษฐานว่าพุทธศาสนาได้มาประดิษฐานตั้งแต่สมัยทวารวดี ประมาณก่อนพ.ศ. 500 ซึ่งเป็นพุทธศาสนานิกายหินยานหรือเถรวาทจากการส่งสมณทูตออกเผยแผ่ศาสนาในสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช โดยปรากฏหลักฐานอยู่เพียงจำนวนน้อย หลังจากนั้นประมาณพ.ศ. 1300 พุทธศาสนานิกายมหายานได้แผ่อิทธิพลมาสู่บริเวณนครศรีธรรมราช ต่อมาประมาณพ.ศ. 1600 พุทธศาสนาแบบพุกามได้แพร่เข้ามาสู่บริเวณตอนเหนือของไทย จนประมาณพ.ศ. 1800 พุทธศาสนานิกายหินยานหรือเถรวาทแบบลังกาวงศ์ได้ประดิษฐานที่นครศรีธรรมราช และเผยแผ่สู่พื้นที่ต่าง ๆ ต่อมา²⁷ ซึ่งถือว่า “พุทธศาสนาในยุคนี้[ยุคเถรวาทแบบลังกาวงศ์ นับตั้งแต่สมัยสุโขทัย อยุธยา และรัตนโกสินทร์] คือ แบบที่นับถือมาเป็นศาสนาประจำชาติของไทยจนถึงปัจจุบัน...”²⁸ ซึ่งการแผ่อิทธิพลของศาสนาก็ควบคู่ไปกับการแผ่อิทธิพลทางศิลปสถาปัตยกรรม ดังนั้นการศึกษาสถาปัตยกรรมวัดในรัชกาลที่ 9 ซึ่งอยู่ในสมัยรัตนโกสินทร์จึงจำเป็นที่จะต้องศึกษาแนวคิดและรูปแบบสถาปัตยกรรมในอดีตที่เกี่ยวข้อง โดยอิงจากหลักฐานการนับถือศาสนาในนิกายเดียวกัน และยุคสมัยที่มีความคาบเกี่ยวต่อเนื่องกันได้แก่ สมัยสุโขทัย และสมัยอยุธยา

2.3.1 สุโขทัย

สุโขทัยตั้งต้นเป็นอาณาจักรอิสระขึ้นในพ.ศ. 1800 หลังจากถูกปกครองโดยเขมรซึ่งยังคงหลงเหลือร่องรอยเป็นอาคารศาสนสถานในศาสนาพราหมณ์-ฮินดูอยู่ทั่วไป แต่ในทางความคิดนั้นสุโขทัยมีแนวทางเป็นของตัวเอง กษัตริย์ปกครองด้วยระบอบพ่อปกครองลูกและใกล้ชิดกับราษฎร รวมถึงการนับถือศาสนาซึ่งมีความชัดเจนในสมัยพ่อขุนรามคำแหง รัชกาลที่ 3 แห่งสุโขทัย

ประมาณพ.ศ. 1820 ความเจริญรุ่งเรืองของพุทธศาสนาในลังกาทั้งด้านการศึกษาและการปฏิบัติ ทำให้มีพระสงฆ์จากประเทศต่าง ๆ เดินทางเข้ามา “...ศึกษาธรรมเนียมและบวชแปลงใหม่ แล้ว

²⁷ เฉลิม รัตนทัศนีย์, *วิวัฒนาการศิลปสถาปัตยกรรมไทยพุทธศาสนา*, (กรุงเทพฯ: สมาคมสถาปนิกสยามในพระบรมราชูปถัมภ์, 2539), หน้า 22.

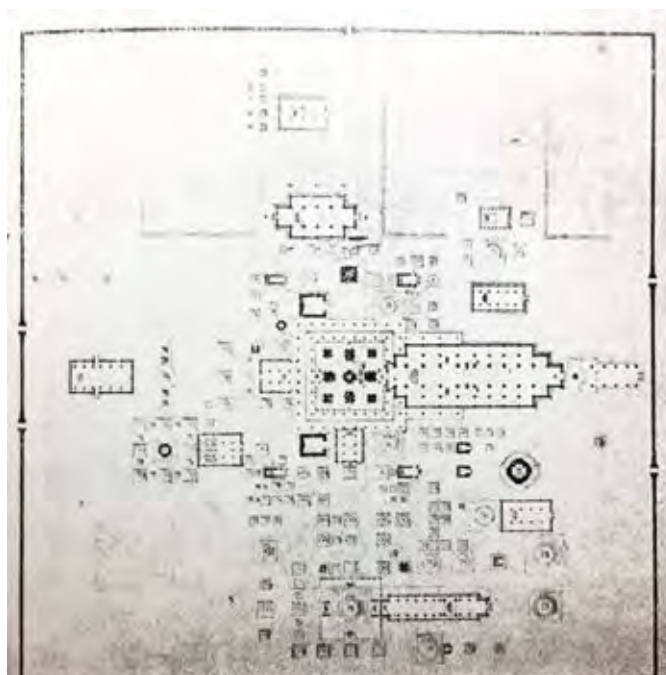
²⁸ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), *พระพุทธศาสนาในเอเชีย*, (กรุงเทพฯ: ธรรมสภา, 2540), หน้า 146.

กลับไปเผยแผ่พุทธศาสนาแบบลังกาวงศ์ในประเทศของตน บ้างก็นิมนต์พระลังกามาด้วย...”²⁹ ในดินแดนประเทศไทย มีพระสงฆ์สายลังกาวงศ์มาตั้งสำนักอยู่ที่เมืองนครศรีธรรมราชและได้รับความนับถืออย่างรวดเร็ว ความน่าเลื่อมใสศรัทธาของพระสงฆ์สายลังกาวงศ์ได้แผ่ขยายไปถึงอาณาจักรสุโขทัย พ่อขุนรามคำแหงมหาราช กษัตริย์สุโขทัยที่ปกครองในช่วงเวลานั้นจึงได้อาราธนาพระมหาเถรสังฆราชจากนครศรีธรรมราชเข้ามาเผยแผ่พุทธศาสนาจนในที่สุดสุโขทัยต่างนับถือนิกายเถรวาทลังกาวงศ์ทั้งสิ้น

หลังจากสุโขทัยยอมรับนับถือพุทธศานานิกายเถรวาทแบบลังกาวงศ์แล้ว ก็ได้้นำแนวคิดในการปกครองสงฆ์ การแบ่งประเภทพระสงฆ์และประเภทวัดเป็นแบบคามวาสีและอรัญวาสีมาใช้ด้วย และอิทธิพลของพุทธศาสนาแบบลังกาวงศ์ที่มีต่อคนในสมัยสุโขทัย ยังสะท้อนออกมาทางงานศิลปะแขนงต่าง ๆ ได้แก่ สถาปัตยกรรม และวรรณกรรม ซึ่งด้านวรรณกรรมมี *ไตรภูมิพระร่วง* พระราชนิพนธ์ของพระมหาธรรมราชาที่ 1 (ลิไทย) ที่มีอิทธิพลต่อมนทัศน์ของศาสนิกชนต่อมาในสมัยอยุธยา นอกจากนี้ สุโขทัยยังติดต่อกับอาณาจักรข้างเคียงโดยเฉพาะทางตอนเหนือ เช่น ล้านนา เชียงแสน ทำให้ได้รับอิทธิพลศิลปวัฒนธรรมที่มาจากอาณาจักรต่าง ๆ ด้วย

สมัยสุโขทัยเป็นช่วงที่เริ่มเกิดแบบแผนของวัด ซึ่งปรับจากแนวคิดที่ได้รับจากลังกา แบบแผนของวัดอรัญวาสีและคามวาสีมีความชัดเจนในเรื่องการเลือกที่ตั้ง ขนาดของวัด ความหลากหลายของอาคารภายในเขตพุทธาวาส วัดคามวาสีจะสร้างอยู่ในเขตกำแพงเมืองหรือไม่ไกลจากเขตชุมชนที่อยู่อาศัยซึ่งส่วนใหญ่เป็นที่ราบ มีวัดมหาธาตุ เป็นตัวอย่างสำคัญ เขตพุทธาวาสล้อมรอบด้วยกำแพงแก้ว การวางผังเริ่มเห็นความคิดเรื่องแนวแกนแต่ยังไม่ชัดเจน วัดส่วนใหญ่มีเจดีย์เป็นประธาน ตั้งอยู่บริเวณศูนย์กลางของพื้นที่ และมีวิหารอยู่ด้านหน้าในแนวแกนเดียวกันซึ่งคล้ายคลึงกับวัดในลังกา ส่วนอุโบสถเป็นอาคารขนาดเล็กตั้งอยู่นอกแนวแกน นอกจากนี้ยังมีอาคารบริวารอื่น ๆ เช่น เจดีย์ วิหาร มณฑป ตั้งอยู่รายรอบเต็มพื้นที่วัด

²⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 146-147.

ภาพลายเส้นที่ 3 ผังบริเวณวัดมหาธาตุ สุโขทัย

(ที่มา: นารถ โทธิประสาท, สถาปัตยกรรมไทยประเทศไทย, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์กรุงเทพ (1984), 2556))

ส่วนวัดอรุณวาสีจะตั้งอยู่ในเขตอรุณภูมิ เป็นเขตตะวันตกของเมืองที่อยู่บนเนินเขา ห้างออกไป ส่วนใหญ่เป็นวัดขนาดเล็ก เขตพุทธาวาสอาจมีเพียงเจดีย์และอุโบสถ การสร้างวัดในสมัยสุโขทัย นอกจากจะแบ่งประเภทตามพระสงฆ์แล้ว ยังมีจุดประสงค์ในการสร้างใหม่เกิดขึ้นตามบริบทและปัจจัยอาทิ การสร้างวัดสำคัญกลางเมืองเพื่อเป็นวัดประจำเมืองอย่างวัดมหาธาตุ ซึ่งตั้งอยู่บริเวณใจกลางเมือง มีขนาดใหญ่กว่าวัดอื่น ๆ สันนิษฐานว่าน่าจะเป็นวัดที่อยู่ใกล้กับวังที่ประทับของกษัตริย์ และใช้เป็นที่ประกอบพิธีกรรมสำคัญทางศาสนา

รูปแบบสถาปัตยกรรมวัดในสมัยสุโขทัยมีความหลากหลาย ด้วยมีที่มาจากหลายทางด้วยกัน เช่น รูปแบบที่เกิดจากความคิดสร้างสรรค์ของสุโขทัยเอง รูปแบบสถาปัตยกรรมที่มาพร้อมกับพุทธศาสนาลังกาวงศ์ อิทธิพลจากอาณาจักรชางเคียง หรืออิทธิพลจากรูปแบบสถาปัตยกรรมที่ดำรงอยู่ก่อนหน้าอย่างเขมร ซึ่งเห็นเอกลักษณ์ของรูปแบบสถาปัตยกรรมได้ชัดเจนผ่านอาคารประเภทเจดีย์ โดยมีรูปแบบที่สำคัญได้แก่ เจดีย์ทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ เจดีย์ทรงลังกาหรือทรงระฆัง เจดีย์แบบศรีวิชัย และปราสาทเขมร³⁰ ซึ่งเจดีย์ทุกรูปแบบสร้างขึ้นหรือได้แปลงเป็นศาสนสถานในวัดพุทธศาสนาเถรวาทแล้วทั้งสิ้น

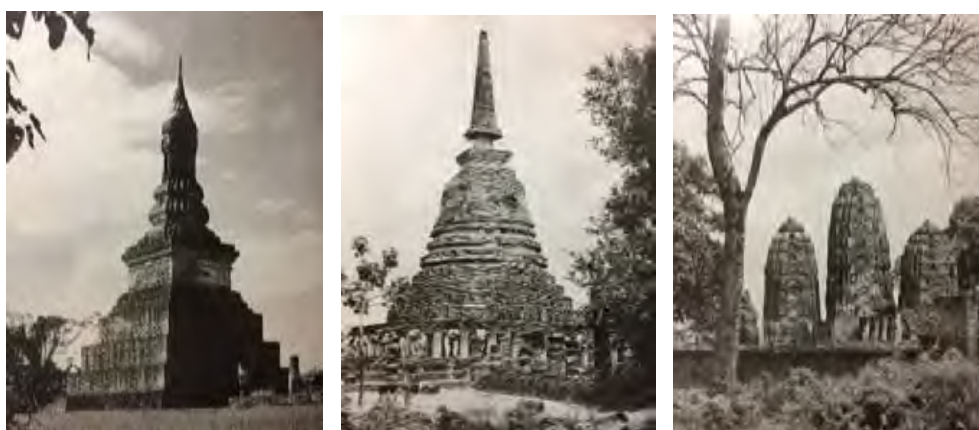
³⁰ นารถ โทธิประสาท, สถาปัตยกรรมในประเทศไทย, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์กรุงเทพ (1984), 2556), หน้า 159-160.

เจดีย์ทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ถือเป็นรูปแบบสถาปัตยกรรมที่เป็นเอกลักษณ์ของสมัยสุโขทัย เนื่องจากไม่เคยปรากฏที่ใดมาก่อน ยอดเจดีย์มีลักษณะคล้ายดอกบัวตูม รองรับด้วยองค์เจดีย์ที่ทรงเหลี่ยมย่อมุม โดยทั้งหมดตั้งอยู่บนฐานสี่เหลี่ยมซ้อน 2-4 ชั้น องค์ประกอบส่วนฐานมีระเบียบที่ชัดเจน ซึ่งมีองค์ประกอบหลักได้แก่ หน้ากระดาน บัวหาง คอห้องไม้ และบัวคว่ำ และเป็นแบบแผนที่พัฒนาสืบเนื่องกันต่อไป

เจดีย์ทรงลังกาหรือทรงระฆัง ซึ่งได้รับอิทธิพลจากสถูปเจดีย์ในลังกา ยังคงรูปทรงคล้ายเดิม แต่มีขนาดเล็กกว่ามาก มีการปรับส่วนองค์ระฆังที่เป็นทรงครึ่งวงกลมให้มีเส้นสายอ่อนช้อยแบบรูปทรงของระฆัง ส่วนยอดได้ปรับให้ชะลูดขึ้น และซ้อนฐานเพื่อเน้นความสำคัญ ทำให้ภาพรวมของเจดีย์ทรงลังกาอ่อนช้อย สูงเพรียว และเน้นแกนทางตั้งมากกว่าต้นแบบจากลังกา ในวัดบางแห่งมีการประดับประดากรรมรูปร่างที่ฐานของเจดีย์ เพื่อสื่อถึงช้างที่ปรากฏในพระสุบินของพระพุทธมารดา ก่อนทรงครรภ์

ส่วนปราสาทยังใช้รูปแบบสถาปัตยกรรมเขมรตามอาคารเดิม แต่มีการเปลี่ยนรูปเคารพในอาคารและแก้ไขสัญลักษณ์ในการประดับตกแต่งภายนอกที่สื่อถึงแนวคิดในศาสนาพราหมณ์-ฮินดูให้เป็นสัญลักษณ์ในพุทธศาสนา

โครงสร้างของสถาปัตยกรรมประเภทเจดีย์เป็นโครงสร้างแบบผนังรับน้ำหนักโดยการก่อศิลาแลงทับกัน ส่วนปราสาทนั้นใช้โครงสร้างแบบผนังรับน้ำหนักกับการก่อขึ้นเพื่อสร้างที่ว่างภายในสำหรับประดิษฐานสิ่งศักดิ์สิทธิ์

ภาพที่ 2 รูปแบบเจดีย์สมัยสุโขทัย เจดีย์ทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ เจดีย์ทรงลังกา เจดีย์ทรงปราสาท
(ที่มา: สุภัทรดิศ ดิศกุล, ม.จ., ศิลปะสุโขทัย, (กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร, 2542))

สำหรับสถาปัตยกรรมวัดประเภทวิหารและอุโบสถที่เป็นอาคารทรงจั่ว แม้จะไม่มีหลักฐานส่วนหลังคาหลงเหลืออยู่เนื่องจากเป็นโครงสร้างไม้ แต่มีการสันนิษฐานว่าเป็นโครงสร้างแบบเครื่องประดับ³¹ และก่อศิลาแลงเป็นเสาหรือผนังขึ้นไปรับ

การประดิษฐานพุทธศาสนาเถรวาทแบบลังกาวงศ์ในสุโขทัยได้นำแนวคิดและรูปแบบการสร้างวัดและสถาปัตยกรรมวัดมาพร้อมกัน สำหรับรูปแบบสถาปัตยกรรมช่างชาวสุโขทัยก็ไม่ได้ทำตามแบบเดิมเพียงอย่างเดียว แต่มีความคิดเป็นของตนเอง จากการผสมผสานศิลปวัฒนธรรมในอาณาจักรข้างเคียง ความสร้างสรรค์ดังกล่าวทำให้เกิดการพัฒนาต่อยอดทางศิลปะสถาปัตยกรรม เกิดรูปแบบสถาปัตยกรรมใหม่ขึ้น นอกจากนี้ยังเห็นถึงความอิสระในการเลือกปรับใช้ศาสนสถานที่มีอยู่ให้เป็นวัดในพุทธศาสนา ทำให้ขอบเขตรูปแบบสถาปัตยกรรมวัดกว้างขวางขึ้นไป ซึ่งแนวคิดและรูปแบบสถาปัตยกรรมวัดดังกล่าวมาเป็นแรงบันดาลใจสำคัญต่อการสร้างสรรค์สถาปัตยกรรมวัดในเวลาต่อมา อย่างไรก็ดี หลังรัชสมัยของพ่อขุนรามคำแหงอาณาจักรสุโขทัยก็เสื่อมลง เริ่มมีการต่อสู้กับอาณาจักรอยุธยาที่เกิดขึ้นมาใหม่ และหลังจากพระมหาธรรมราชาที่ 4 แห่งสุโขทัย สวรรคตใน พ.ศ. 1981 อาณาจักรสุโขทัยจึงถูกผนวกรวมเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรอยุธยาตั้งแต่นั้น³²

2.3.2 อยุธยา

อาณาจักรอยุธยาสถาปนาขึ้นใน พ.ศ. 1893 หลังจากสุโขทัยประมาณ 100 ปี โดยพระรามาธิบดีที่ 1 หรือพระเจ้าอู่ทอง นำไพร่พลย้ายจากเมืองอู่ทองที่เกิดปัญหาการเปลี่ยนทิศทางกระแสน้ำของลำน้ำหลัก ส่งผลให้เกิดความแห้งแล้ง อดอยาก และโรคระบาด มาตั้งชุมชนใหม่ที่เมืองอโยธยาซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของอู่ทองมาแต่เดิม ซึ่งทั้งสองเมืองนี้เคยอยู่ภายใต้การปกครองของอาณาจักรเขมรมาก่อน และได้สถาปนาเป็นราชธานีใหม่มีนามว่า กรุงเทพมหานครศรีอยุธยา³³

อยุธยามีการปกครองที่ผสมผสานแนวคิดหลากหลาย ได้แก่ ระบอบศักดินาคติสมมติเทวราช พุทธศาสนา และคติไตรภูมิ การปกครองด้วยระบอบศักดินาเป็นการแบ่งชนชั้นของสังคมเป็น เจ้านาย ขุนนาง พระสงฆ์ และราษฎร ส่วนคติสมมติเทวราชเป็นความเชื่อที่เปรียบพระมหากษัตริย์เป็นเทพ ซึ่งเทพที่เคารพนับถือนั้นก็มาจากหลากหลายความเชื่ออาทิ พระเจ้าจักรพรรดิตามคติมหาชมพูบดีสูตรในพุทธศาสนานิกายมหายาน หรือพระอินทร์ผู้เป็นใหญ่ในสวรรค์ สถิตบนเขาพระสุเมรุซึ่งปรากฏทั้งในคติไตรภูมิในพุทธศาสนา และศาสนาพราหมณ์ฮินดู นอกจากนี้ยัง

³¹ สมใจ นิ่มเล็ก, เครื่องประดับและกระเบื้องกานู, (กรุงเทพฯ: ภาควิชาสถาปัตยกรรมศาสตร์ คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2546), หน้า 16.

³² ม.จ. สุภัทรดิศ ดิศกุล, ศิลปะสุโขทัย, (กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร, 2542), หน้า 11.

³³ นารถ โพลีประสาท, สถาปัตยกรรมในประเทศไทย, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์กรุงเทพ (1984), 2556), หน้า 190-191.

เปรียบเป็นเทพองค์อื่น ๆ อีกได้แก่ พระนารายณ์ พระอิศวร พระพรหม โดยเน้นความสำคัญของพระนารายณ์ในเรื่องอวตารลงมาปราบยุคเข็ญบนโลกมนุษย์เป็นพิเศษ รวมไปถึงเปรียบพระมหากษัตริย์เทียบเท่ากับพระพุทธเจ้าในฐานะที่อยู่ในวาระกษัตริย์เหมือนกัน แนวคิดดังกล่าวได้สะท้อนออกมาทางการตั้งพระนามพระมหากษัตริย์ที่คล้ายกับนามของเทพ การประกอบพระราชพิธีที่เป็นพิธีพราหมณ์เพื่อสร้างความศักดิ์สิทธิ์ให้แก่พระมหากษัตริย์ และปรากฏเป็นรูปธรรมที่ชัดเจนในการสร้างสถาปัตยกรรมและการประดับตกแต่ง³⁴

แม้อยุธยาจะมีความหลากหลายทางแนวคิดที่เป็นอิทธิพลจากวัฒนธรรมต่าง ๆ อย่างไรก็ตามพระมหากษัตริย์และประชาชนส่วนใหญ่นับถือพุทธศาสนานิกายเถรวาทแบบลังกาวงศ์เช่นเดียวกับสุโขทัย³⁵ จึงสืบเนื่องแบบแผนการแบ่งประเภทวัดอรัญวาสีและคามวาสี วัดกลางเมืองที่สัมพันธ์กับพระราชวัง และในสมัยอยุธยาเริ่มมีมูลเหตุการสร้างวัดเพิ่มเติมอีกได้แก่

- วัดคูบัวเมืองเพื่อประดิษฐานสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่เป็นหลักของเมือง
- วัดที่สร้างขึ้นโดยการอุทิศนิวาสนสถานเดิมของเจ้านายเพื่อประโยชน์แก่พระศาสนา
- วัดที่สร้างขึ้นบนพื้นที่ที่เคยถวายพระเพลิงพระศพเจ้านายเพื่ออุทิศส่วนกุศลและเป็นอนุสรณ์
- วัดอนุสาวรีย์ที่สร้างบนพื้นที่ที่เกิดเหตุการณ์สำคัญ³⁶

ในงานวิจัยต่าง ๆ แบ่งรูปแบบศิลปะสถาปัตยกรรมสมัยอยุธยาเป็น 3 หรือ 4 ช่วงตามพัฒนาการ อย่างไรก็ตาม ในวิทยานิพนธ์นี้จะกล่าวถึงรูปแบบสถาปัตยกรรมที่พบมากและเป็นแบบแผนต่อเนื่องมายังสมัยรัตนโกสินทร์

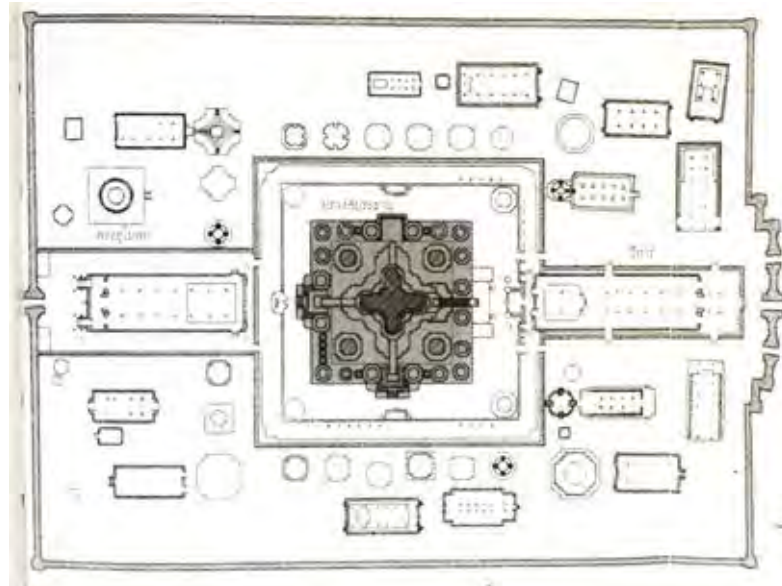
คติไตรภูมิเป็นเรื่องที่ว่าด้วยจักรวาลซึ่งมีเขาพระสุเมรุเป็นแกนกลาง เมื่อมองผังของจักรวาลจะปรากฏเขาพระสุเมรุเป็นศูนย์กลาง มีทวีปใหญ่น้อยตั้งอยู่ในทิศสำคัญทั้งสี่และทิศรอง ล้อมด้วยเขาเป็นเส้นวงกลมออกไปอีก 7 ชั้นสลับกับทะเลมหานทีสี่พันนครและสิ้นสุดอาณาเขตที่ขอบจักรวาล มโนทัศน์นี้ได้ส่งผลต่อแนวคิดในการจัดวางตำแหน่งอาคารและองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมด้วยการอิงศูนย์กลาง มีแนวแกนประธาน แนวแกนรองที่สัมพันธ์กับทิศสำคัญทั้งสี่ ผังบริเวณเขตพุทธาวาสมีเจดีย์หรือปราสาทซึ่งเป็นสัญลักษณ์ของเขาพระสุเมรุตั้งอยู่บริเวณศูนย์กลางล้อมรอบด้วยระเบียงคดซึ่งเปรียบเสมือนเขาสัตตบริภัณฑ์ ด้านหน้ามีวิหารและด้านหลังมีอุโบสถตั้งอยู่ในแนวแกนประธาน

³⁴ โชติ ภัลยาณมิตร, สถาปัตยกรรมแบบไทยเดิม, (กรุงเทพฯ: สมาคมสถาปนิกสยามในพระบรมราชูปถัมภ์, 2539), หน้า 74-77.

³⁵ อยุธยา : *Discovering Ayutthaya* (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโตโยต้าประเทศไทย ; มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2546), หน้า 302.

³⁶ โชติ ภัลยาณมิตร, สถาปัตยกรรมแบบไทยเดิม, (กรุงเทพฯ: สมาคมสถาปนิกสยามในพระบรมราชูปถัมภ์, 2539), หน้า 87-88.

เดียวกัน องค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมอื่น ๆ เช่น ชุ่มประตู่ กำแพงแก้ว ต่างก็ตั้งอยู่ตามทิศที่สัมพันธ์กับแนวแกนและสื่อความหมายถึงองค์ประกอบในจักรวาลไตรภูมิ สังเกตจากตำแหน่งของอุโบสถในสมัยอยุธยาแสดงถึงความสำคัญที่มากขึ้นกว่าสมัยสุโขทัย ตัวอย่างเช่น วัดราชบูรณะ

ภาพลายเส้นที่ 4 ผังบริเวณเขตพุทธาวาส วัดราชบูรณะ อยุธยา

(ที่มา: ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, อยุธยา : *Discovering Ayutthaya*, (กรุงเทพฯ: มุลนิธิโตโยต้าประเทศไทย ; มุลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2546))

สำหรับรูปแบบสถาปัตยกรรม อาคารประเภทเจดีย์มีการใช้รูปแบบที่สืบเนื่องจากสุโขทัย ได้แก่ เจดีย์ทรงลังกาหรือทรงระฆัง และปราสาท แต่ด้วยคติไตรภูมิมีอิทธิพลต่อแนวคิดในการสร้างวัด จึงมีข้อสันนิษฐานว่าในสมัยอยุธยา เปรียบเจดีย์หรือปราสาทเสมือนเป็นเขาพระสุเมรุ โดยให้

ภาพที่ 3 พระเจดีย์ วัดพระศรีสรรเพชญ์ พระปรางค์ วัดไชยวัฒนาราม

(ที่มาภาพซ้าย: <http://www.dhammathai.org/watthai/central/watnaphrameru.php>)

(ที่มาภาพขวา: https://www.silpa-mag.com/club/art-and-culture/article_15950)

ภาพที่ 5 พระมณฑป พระพุทธบาท วัดพระพุทธบาท สระบุรี พระอุโบสถ วัดหน้าพระเมรุราชิการาม

ภาพที่ 4 พระเจดีย์ศรีสุริโยทัย วัดสวนหลวงสบสวรรค์

(ที่มา: <https://www.bloggang.com/viewdiary.php?id=vinitisiri&month=112010&date=14&group=65&gblog=87>)

องค์ประกอบส่วนยอดแทนชั้นภูมิต่าง ๆ ซึ่งจำนวนนั้นก็แปรผันไปตามคติไตรภูมิของแต่ละนิกาย อย่างเจดีย์ทรงลังกาได้กำหนดจำนวนชั้นของปล้องไฉนแทนชั้นภูมิ³⁷ ตัวอย่างเช่น พระเจดีย์ วัดพระศรีสรรเพชญ์ ส่วนยอดปราสาทนั้นเป็นการจำลองเทวภูมิที่มีจำนวน 6 ชั้น และใช้สัญลักษณ์ในการประดับตกแต่งได้แก่ ชุ่มบันแถลงที่สื่อถึงวิมานที่ประทับของเทวดาในชั้นรัตประคตแต่ละชั้น และตรีศูลที่สื่อถึงอาวุธของพระอินทร์ผู้พิทักษ์พุทธศาสนาบนยอดปราสาท³⁸ ตัวอย่างเช่น พระปราสาท วัดไชยวัฒนาราม

นอกจากนี้ในสมัยอยุธยาได้มีการสร้างสรรค์เจดีย์ทรงเครื่องหรือเจดีย์เหลี่ยม ซึ่งพัฒนาต่อจากเจดีย์ทรงลังกา โดยปรับผังพื้นจากรูปวงกลมเป็นสี่เหลี่ยมย่อมุมและเสริมฐานให้สูงสง่ายิ่งขึ้น ตัวอย่างเช่น พระเจดีย์ศรีสุริโยทัย วัดสวนหลวงสวรวรรค์ พระเจดีย์ วัดภูเขาทอง

ในช่วงกลางของสมัยอยุธยาได้รับแนวคิดเรื่องพระพุทธรูปจากลังกา ทำให้มีการสร้างอาคารประเภทมณฑปเพื่อเป็นที่ประดิษฐานรอยพระพุทธรูปซึ่งส่วนใหญ่อยู่บนเขา มณฑปในสมัยอยุธยามีรูปแบบแตกต่างจากสมัยสุโขทัย กล่าวคือเป็นอาคารที่มีผังพื้นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสก่อผนังทึบและมีชุ่มประตูทางเข้า 4 ด้าน หลังคาเป็นทรงกรวยแหลมมักนิยมแบ่งเป็น 7 ชั้น โดยหลังคาชั้นล่างสุดมีเสารับโดยรอบ ซึ่งมณฑปนี้ก็มีการเปรียบชั้นหลังคาเป็นชั้นภูมิของเขาพระสุเมรุเช่นกัน

ส่วนอาคารประเภทอุโบสถ วิหารที่เป็นอาคารทรงโรงหลังคาทรงจั่วยังคงใช้ระบบโครงสร้างแบบเครื่องประดับเนื่องจากสุโขทัย ยังคงมีผังพื้นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า มีทางเข้าด้านหน้าที่เห็นอาคารในลักษณะสมมาตร แต่มีรูปทรงหลังคาสูงสง่า มีขนาดอาคารที่ใหญ่กว่า มีการซ้อนและแบ่งชั้นดับหลังคามากกว่า ทำให้หลังคาที่คลุมอาคารขนาดใหญ่มีระนาบเล็กกลง และสร้างอาคารให้เสาด้านข้างล้มสอเพื่อส่งรูปทรงขึ้นสู่ท้องฟ้า มีคำอธิบายว่าเกิดจากอิทธิพลของพุทธปรัชญาที่กล่าวถึงภาวะการหลุดพ้นจากกิเลส แสดงออกด้วยลักษณะสงบนิ่ง เบา ลอย และขึ้นสู่เบื้องสูง³⁹ ส่วนการประดับตกแต่งด้วยการปิดทองประดับกระจก สะท้อนแนวคิดพุทธศาสนาฝ่ายมหายาน เปรียบวิหาร อุโบสถที่ประดิษฐานพระพุทธรูปว่าเป็นที่ประทับของพระอมิตาภพุทธในสวรรค์ชั้นสุขาวิมีความวิจิตรงดงามยิ่ง⁴⁰ ส่วนหน้าบันนั้นก็นิยมประดับรูปสัญลักษณ์ หากเป็นวัดที่พระมหากษัตริย์สร้างจะประดับรูปนารายณ์ทรงครุฑ สะท้อนแนวคิดการปกครองตามคติสมมติเทวราช

³⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 28-29.

³⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 38.

³⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 58-59.

⁴⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 55.

สมัยอยุธยาดำเนินมาเป็นระยะเวลาประมาณ 400 ปี มีการสร้างวัดจำนวนมากจนเกิดแบบแผนชัดเจนทั้งการวางผังบริเวณ รูปแบบสถาปัตยกรรม องค์ประกอบและการประดับตกแต่ง ตลอดจนโครงสร้าง ในเขตพุทธาวาสมีอาคารสำคัญได้แก่ เจดีย์ ปราสาท วิหาร อุโบสถ มณฑป โดยอาคารประเภทเจดีย์มีการสร้างสรรค์รูปแบบใหม่ขึ้น สำหรับเรื่องแนวคิดการสร้างรูปแบบสถาปัตยกรรมต่าง ๆ แม้จะเป็นเพียงข้อสันนิษฐานในการอธิบายเพื่อทำความเข้าใจการสร้างสถาปัตยกรรม แต่ก็แสดงให้เห็นถึงแนวทางบางอย่างที่เกิดขึ้นซ้ำ ๆ จนอาจเรียกได้ว่าเป็นแบบแผนของสถาปัตยกรรมวัด เมื่อคราวกรุงศรีอยุธยาล่มสลายในพ.ศ. 2310 ชาวอยุธยาแตกกระสานซ่านเซ็นไปตามที่ต่าง ๆ และมารวมกันอีกครั้งในสมัยธนบุรี ต่อมาเมื่อมีการสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์ขึ้น ผู้คนซึ่งมาจากอยุธยาจึงนำแบบแผนการสร้างวัดดังกล่าวมาฟื้นฟูและพัฒนาให้สอดคล้องกับบ้านเมืองใหม่ของตน

2.4 สถาปัตยกรรมวัดในสมัยรัตนโกสินทร์

การสร้างวัดเมื่อแรกสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์ ได้สืบเนื่องแบบแผนเดิมจากสมัยอยุธยา มาปรับให้สอดคล้องกับบริบทของบ้านเมืองซึ่งมีความแตกต่างจากในอดีต ก่อนจะกล่าวถึงสถาปัตยกรรม วัดในสมัยรัตนโกสินทร์ จะขออธิบายถึงแบบแผนสืบเนื่องมาจากสมัยอยุธยาเพื่อทำความเข้าใจสถาปัตยกรรมวัดที่จะพัฒนาต่อไปในแต่ละช่วงเวลา

2.4.1 แบบแผนของสถาปัตยกรรมวัดในสมัยรัตนโกสินทร์

2.4.1.1 ประเภทวัด

วัดในรัตนโกสินทร์ยังมีแนวคิดที่แบ่งวัดออกเป็น 2 ประเภทได้แก่ วัดอรุณวาสี และวัดคามวาสี ยังให้ความสำคัญกับตำแหน่งที่ตั้งของวัดที่มีความเหมาะสมกับวัตรปฏิบัติของพระสงฆ์แต่ละฝ่าย ส่วนสิ่งก่อสร้างภายในวัดเปลี่ยนแปลงไปตามปัจจัยสังคม

2.4.1.2 การแบ่งพื้นที่วัด เขตพุทธาวาส เขตสังฆาวาส เขตธรณีสงฆ์ และที่กัลปนา

วัดมีการแบ่งพื้นที่เป็นสัดส่วนอย่างชัดเจน เพื่อความเป็นระเบียบเรียบร้อย โดยมีพื้นที่ใช้สอยดังนี้

(1) *ที่วัด* คือ ที่ดินอันเป็นที่ตั้งวัด ตลอดจนขอบเขตของวัดนั้น ประกอบด้วย 2 เขตได้แก่

- เขตพุทธาวาส คือ พื้นที่ประกอบสังฆกรรมและพิธีกรรมทางศาสนาอื่น ๆ ประกอบด้วยอาคารต่าง ๆ ได้แก่ อุโบสถ วิหาร เจดีย์ มณฑป เป็นต้น ฆราวาสสามารถเข้าไปประกอบ พิธีกรรม

บางอย่างในเขตนี้ได้ เช่น การทำวัตรเช้า-เย็น การทอดกฐิน การสักการะสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เป็นต้น โดยพื้นที่ส่วนนี้ถือเป็นพื้นที่กึ่งสาธารณะที่ใช้ร่วมกันระหว่างพระสงฆ์และฆราวาส⁴¹

- เขตสังฆาวาส คือ พื้นที่อยู่อาศัยของพระสงฆ์ ประกอบด้วยอาคารต่าง ๆ ได้แก่ กุฏิ และอาคารรองรับกิจกรรมในชีวิตประจำวันของพระสงฆ์ ซึ่งเขตนี้ถือเป็นพื้นที่ส่วนตัวของพระสงฆ์⁴²

(2) ที่สำหรับทำประโยชน์บำรุงวัด มี 2 ประเภทได้แก่

- ที่ธรณีสงฆ์ คือ ที่ดินซึ่งได้รับโอนเป็นสมบัติของวัด สำหรับทำผลประโยชน์บำรุงวัด เช่น สวน ไร่ เป็นต้น

- ที่กัลปนา คือ ที่ดินซึ่งทำผลประโยชน์บำรุงวัด แต่เจ้าของที่ดินยังคงสงวนกรรมสิทธิ์ที่ดินเป็นของตน⁴³

โดยพื้นที่ทั้ง 2 ประเภทนี้ถือเป็นพื้นที่ส่วนสาธารณะของวัดที่ทุกคนทั้งภายนอกและภายในวัดสามารถใช้ร่วมกันได้

2.4.1.3 การวางผังบริเวณวัด และผังบริเวณเขตพุทธาวาส

การจัดวางตำแหน่งของเขตพุทธาวาสและสังฆาวาสไม่มีข้อกำหนดตายตัว แต่มีข้อสังเกตว่า พุทธาวาสจะอยู่ด้านหน้าวัดเสมอ เนื่องจากเป็นส่วนกึ่งสาธารณะมีฆราวาสเข้ามาใช้งานด้วย ส่วนสังฆาวาสจะวางอยู่ด้านหลัง หรือกระหนาบข้างพุทธาวาส ด้านหน้าวัดส่วนใหญ่หันไปทิศที่เป็นทางสัญจร เช่น ถนน แม่น้ำ คลอง เพื่อตอบรับกับชุมชน ไม่นับทิศตะวันออกอย่างเคร่งครัดเหมือนสมัยอยุธยา แต่ก็พบว่ามักจะหันไปทางทิศตะวันออกหรือทิศเหนือ และจะไม่หันด้านหน้าวัดไปทางทิศตะวันตกหากไม่จำเป็น แสดงถึงแนวคิดที่เชื่อในคติทิศมงคลอยู่บ้าง

ผังบริเวณเขตพุทธาวาสซึ่งเป็นส่วนสำคัญของวัด เน้นความสำคัญด้วยการล้อมกำแพงแก้วที่สร้างความพิเศษให้วัดต่างจากพื้นที่นอกวัด เน้นทางเข้าด้วยซุ้มประตูขนาดใหญ่ ที่สำคัญคือเน้นความสมมาตรและความสง่างามของผัง โดยการใช้แนวแกนประธานแบ่งพื้นที่และการจัดวางอาคารในเขตพุทธาวาส และมีแนวแกนรองช่วยเสริมความสมบูรณ์ ซึ่งตำแหน่งซุ้มประตูและอาคารต่าง ๆ จะสัมพันธ์กับแนวแกนหลักและรองนี้

⁴¹ สมคิด จิระทัศนกุล, วัด : พุทธศาสนสถาปัตยกรรมไทย, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2544), หน้า 34.

⁴² เรื่องเดียวกัน, หน้า 34.

⁴³ เนตรนภิศ นาควัชระ, วัดในกรุงเทพฯ : การเปลี่ยนแปลงในรอบ 200 ปี (พ.ศ. 2325-2525), (กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2525), หน้า 299.

องค์ประกอบของเขตพุทธาวาส ประกอบด้วยอาคารสำคัญได้แก่ อุโบสถ วิหาร เจดีย์ มณฑป ซึ่งแต่ละวัดอาจจะมีอาคารครบทุกประเภทหรือมีเพียงบางหลัง โดยมีอาคารประธานเป็นส่วนสำคัญที่สุดของวัด อาจจะเป็นอุโบสถ วิหาร หรือเจดีย์ หรือเป็นกลุ่มอาคารตามแนวคิดแต่ละยุคสมัย ซึ่งเน้นความสำคัญด้วยการใช้ระเบียงคดล้อมรอบ นอกจากนี้อาจมีอาคารบริวารเพื่อทอนสัดส่วนจากอาคารประธานมาสู่คน และช่วยทำให้องค์ประกอบของผังบริเวณมีความสมบูรณ์ลงด้วยยิ่งขึ้น

2.4.1.4 สถาปัตยกรรมในเขตพุทธาวาส

สถาปัตยกรรมวัดที่สำคัญในเขตพุทธาวาสที่จะศึกษาในบทต่อไปได้แก่ เจดีย์ อุโบสถ วิหาร มณฑป ซึ่งแต่ละประเภทมีรูปแบบทางสถาปัตยกรรมและหน้าที่แตกต่างกันไปตามนิยามและความเป็นมา อย่างไรก็ตามพบว่าอาคารบางประเภทมีความคล้ายคลึงกันในหน้าที่ใช้สอย แต่ก็ยังแบ่งแยกด้วยรูปแบบสถาปัตยกรรมได้อยู่ สำหรับการพิจารณาองค์ประกอบอาคารทุกประเภทมีหลักเดียวกัน คือ การแบ่งเป็น 3 ส่วนได้แก่ ยอดหรือหลังคา เรือน และฐาน

เจดีย์

เจดีย์ หมายถึง “สิ่งก่อสร้างขึ้นเพื่อเป็นเครื่องระลึกถึงสิ่งที่ควรเคารพบูชา และตรงกับคำในภาษาบาลีว่า *ธูป* และคำในภาษาสันสกฤตว่า *สถูป*”⁴⁴ ซึ่งหมายรวมสถาปัตยกรรมประเภทเจดีย์ทุกรูปแบบไม่ว่าจะเป็น เจดีย์ทรงลังกาหรือเจดีย์ทรงระฆัง เจดีย์ทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ เจดีย์ทรงเหลี่ยมหรือเจดีย์ทรงเครื่อง และปราสาท⁴⁵ ดังนั้นจึงขอเรียกรวมอาคารที่สร้างขึ้นเพื่อเป็นที่ระลึกถึงสิ่งที่ควรบูชาว่าเจดีย์ โดยมูลเหตุในการสร้างเจดีย์นั้น ซึ่งแบ่งออกได้เป็นวัตถุประสงค์ 4 ประการ คือ

- *ธาตุเจดีย์* สำหรับบรรจุพระบรมสารีริกธาตุ
- *ปริโภคเจดีย์* เป็นสถานที่เกี่ยวเนื่องกับเหตุการณ์สำคัญในพุทธประวัติ
- *ธรรมเจดีย์* สำหรับบรรจุจารึกธรรมของพระพุทธเจ้า
- *อุเทสิกเจดีย์* สร้างเพื่ออุทิศถวายเป็นพุทธบูชา อาจมิได้บรรจุสิ่งใดแต่มีใช้อย่างเดียวกับ 3

ประเภทข้างต้น⁴⁶

องค์ประกอบของเจดีย์แบ่งพิจารณาเป็น 3 ส่วนได้แก่ ส่วนฐาน เรือน(องค์ระฆัง) ยอด โดยสัดส่วนของส่วนองค์ระฆังต่อส่วนยอดประมาณ 1:2 แต่สัดส่วนชั้นฐานจะมีความหลากหลายและ

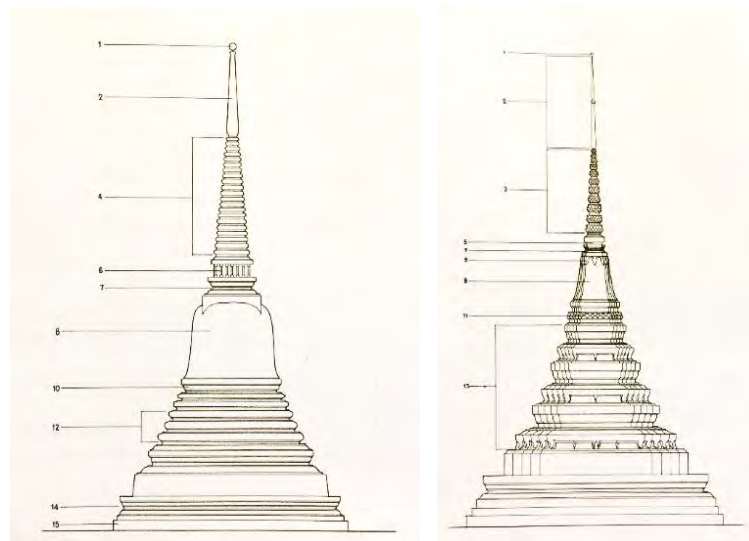
⁴⁴ โชติ ภัลยาณมิตร, *พจนานุกรมสถาปัตยกรรมและศิลปเกี่ยวเนื่อง*, (กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ, 2548), หน้า 150.

⁴⁵ ตั้งแต่สมัยสุโขทัยได้ปรับให้ปราสาทเป็นอาคารในพุทธศาสนา และกำหนดให้เป็นอาคารประธานอย่างเดียวกันกับเจดีย์ ซึ่งได้สืบเนื่องแนวคิดนี้ต่อมาในสมัยอยุธยา

⁴⁶ โชติ ภัลยาณมิตร, *พจนานุกรมสถาปัตยกรรมและศิลปเกี่ยวเนื่อง*, (กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ, 2548), หน้า 150.

แปรเปลี่ยนไปตามการออกแบบ⁴⁷ อาคารประเภทเจดีย์มีลักษณะร่วมคือเป็นอาคารที่มีผังเน้น ศูนย์กลางที่สามารถบรรจุอยู่ในรูปวงกลมได้เช่น ผังรูปวงกลม สี่เหลี่ยมจัตุรัส สี่เหลี่ยมจัตุรัสย่อมุม เป็นต้น และมีรูปทรงอยู่ในทรงจอมแห⁴⁸

หน้าที่ของเจดีย์คือการบรรจุสิ่งศักดิ์สิทธิ์และเป็นสิ่งยึดเหนี่ยวจิตใจ เจดีย์ส่วนใหญ่มีข้อจำกัดของโครงสร้างและวัสดุระบบผนังรับน้ำหนักทำให้ไม่สามารถสร้างที่ว่างภายในที่มีคุณลักษณะเหมาะสมกับการใช้สอยได้ อย่างมากอาจมีพื้นที่ขนาดเล็กสำหรับสักการะสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งส่วนใหญ่พบในเจดีย์ประเภทปราสาท

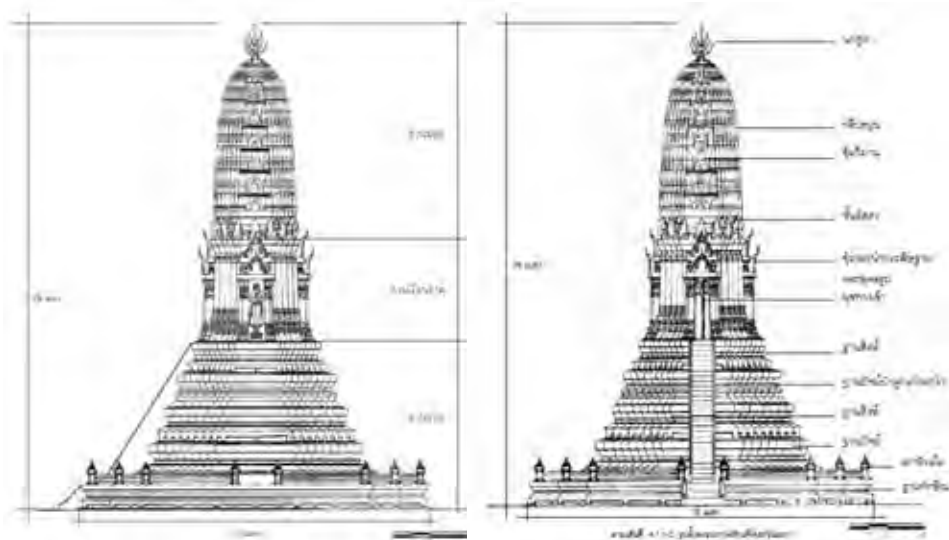

ภาพลายเส้นที่ 5 แบบแผนองค์ประกอบเจดีย์ทรงลังกาและเจดีย์ทรงเครื่อง

(ที่มา: สมคิด จิระทัศนกุล, วัด: พุทธศาสนสถาปัตยกรรมไทย (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ธรรมศาสตร์, 2544))

⁴⁷ นภัศ ขวัญเมือง, "การศึกษาพระเจดีย์ซึ่งมีพื้นที่ใช้สอยภายในสมัยรัตนโกสินทร์เพื่อการออกแบบพระมหาธาตุเจดีย์ป่าสักชลสิทธิ์ จังหวัดลพบุรี" (วิทยานิพนธ์สถาปัตยกรรมศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาวิชาสถาปัตยกรรมศาสตร์ คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2547), หน้า 369-370.

⁴⁸ สมภาพ ภิรมย์, ภูฏาคาร, (กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน, 2545), หน้า 66-67.

ภาพลายเส้นที่ 6 แบบแผนปราสาท การแบ่งส่วนฐาน เรือนธาตุ และยอด และองค์ประกอบ
(ที่มา: นภัส ขวัญเมือง, “การศึกษาพระเจดีย์ซึ่งมีพื้นที่ใช้สอยภายในสมัยรัตนโกสินทร์ เพื่อการออกแบบ
พระมหาธาตุเจดีย์ป่าสักชลสิทธิ์ จังหวัดลพบุรี” (วิทยานิพนธ์ระดับปริญญาโท สาขาวิชาสถาปัตยกรรม
คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2547))

อุโบสถ

อุโบสถหรือโบสถ์ เป็นอาคารที่ใช้ประกอบสังฆกรรมได้แก่ การสวดปาฏิโมกข์ของสงฆ์⁴⁹ และการบรรพชาอุปสมบท ต้องกระทำในพื้นที่บริสุทธิ์ โดยกำหนดโดยหมู่สงฆ์ไว้แล้วเรียกว่า สี่มา⁵⁰ อุโบสถส่วนใหญ่มีผังพื้นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าสัดส่วนความกว้างต่อความยาวประมาณ 1:2 อาจมีผังแบบอื่นซึ่งพบไม่มากนัก เช่น ตรีมุข หรือจตุรมุข อย่างไรก็ตาม จะเห็นได้จากผังพื้นว่าแม้จะมีผังรูปร่างอื่น ๆ ก็ยังเน้นขนาดความยาวของพื้นที่ด้านหน้าพระประธานสัดส่วนสี่เหลี่ยมผืนผ้า และสามารถเห็นได้จากรูปทรงภายนอกที่มุขหน้ายาวมากกว่าด้านอื่น ขนาดเล็กสุดจะทำยาว 5 ห้อง ขนาดกลางยาว 7 ห้อง และขนาดใหญ่จะมีตั้งแต่ 9 ถึง 11 ห้อง⁵¹ อย่างไรก็ตาม ขนาดของอุโบสถถูกบังคับด้วยขนาดของสี่มาหรือเขตที่สามารถประกอบสังฆกรรมได้ ตามพระวินัยระบุขอบเขตของสี่มาไว้ว่าห้ามใหญ่เกิน 4 โยชน์หรือควรมีขนาดประมาณ 3 โยชน์หรือประมาณ 48 กิโลเมตร และห้ามเล็กเกินขนาดพระสงฆ์จำนวน 21 รูปนั่งในระยะหัตถบาฬ⁵² หรือประมาณ 50 ตารางเมตร⁵³ ประธานของพื้นที่คือพระพุทธรูป

⁴⁹ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, (2559), หน้า 570.

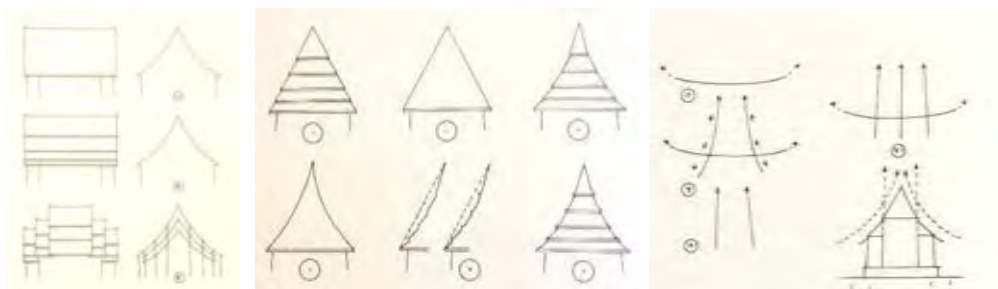
⁵⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 454.

⁵¹ สมใจ นิ่มเล็ก, อุโบสถ สถาปัตยกรรมไทย, (กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ, 2547), หน้า 12.

⁵² อรรถกถา มหาวรรคภาค 1 อุโบสถขันธกะ

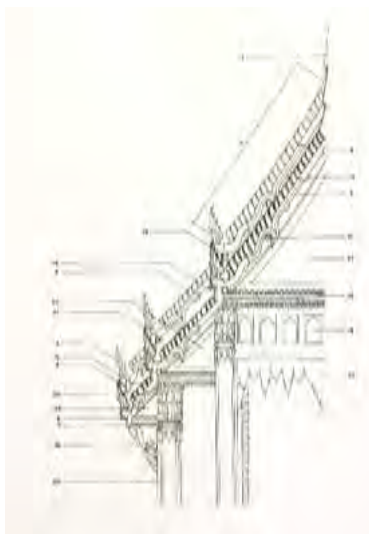
ประธาน ประดิษฐานที่ผนังด้านสกัดตรงข้ามกับทางเข้าหลัก เป็นจุดปลายตาที่เห็นตั้งแต่ก่อนเข้าสู่ภายในอาคาร

อุโบสถส่วนใหญ่เป็นอาคารทรงจั่ว ประดับเครื่องล่ายองเพื่อแสดงความสำคัญของการเป็นอาคารทางศาสนา รูปแบบสถาปัตยกรรมได้สืบเนื่องแบบแผนเรื่องความสงบนิ่ง เบา ลอย และขึ้นสู่เบื้องสูงมาจากอาคารทรงจั่วในสมัยอยุธยา

ภาพลายเส้นที่ 7 ภาพแสดงการทอนปริมาตรอาคารเพื่อสะท้อนความเบาลอย

(ที่มา: โชติ กัลยาณมิตร, สถาปัตยกรรมแบบไทยเดิม (กรุงเทพฯ: สมาคมสถาปนิกสยาม, 2539))

ภาพลายเส้นที่ 8 องค์ประกอบเครื่องล่ายองของอาคารทรงจั่ว

(ที่มา: สมคิด จิระทัศนกุล, วัด: พุทธศาสนสถาปัตยกรรมไทย (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ธรรมศาสตร์, 2544))

⁵³ สมบัติ ประจัญสานต์, "การกำหนดขนาดพื้นที่สังฆกรรมตามพุทธบัญญัติ

Area Requirement for Religious Rites Performed by Buddhist Monks Follow the Buddhist Canon," in การประชุมวิชาการระดับชาติ "โฮมภูมิ ครั้งที่ 3 : Wisdom to the Future : ภูมิปัญญาสู่อนาคต" (คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น 2560), หน้า 118.

วิหาร

วิหาร สร้างขึ้นเพื่อประดิษฐานพระพุทธรูป เป็นอาคารที่เปรียบได้กับที่ประทับของ พระพุทธเจ้า⁵⁴

ส่วนใหญ่เป็นอาคารทรงจั่ว ผนังเคลือบสีผิวเช่นเดียวกับอุโบสถ แต่มีรูปแบบที่หลากหลาย มีความอิสระในการสร้างสรรค์เนื่องจากเป็นที่ประดิษฐานสิ่งศักดิ์สิทธิ์เพื่อการสักการะ ไม่ได้เคร่งครัด ในการประกอบพิธีกรรม

มณฑป

มณฑป หมายถึง “อาคารรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส ประกอบเครื่องยอดรูปปราสาท มีรูปคล้ายบุษบก ขยายส่วนให้ใหญ่ให้มีการใช้สอยภายในได้...”⁵⁵ มีหน้าที่สำหรับประดิษฐานสิ่งศักดิ์สิทธิ์ภายใน เช่น พระบรมสารีริกธาตุ รอบพระพุทธรูปจำลอง พระไตรปิฎก เป็นต้น สังเกตได้ว่าหน้าที่ของมณฑปมีความคล้ายคลึงกับเจดีย์ แต่ต่างกันที่เป็นอาคารที่มีรูปแบบที่ชัดเจนและมีพื้นที่ใช้สอยภายใน

รูปแบบที่ถือเป็นแบบแผนของมณฑปอาทิ พระมณฑปพระพุทธรูป สระบุรี เป็นอาคารผนังที่เคลือบสีจัตุรัส ไม่มีมุข หลังคาเป็นยอด ตั้งบนฐานทึบไม่สูงมากเมื่อเทียบกับส่วนเรือน ที่สำคัญ พระมณฑปจะก่อหรือกันเป็นฝาผนังทึบทุกด้าน อาจมีหรือไม่มีหน้าต่างก็ได้⁵⁶

ภาพลายเส้นที่ 9 รูปด้านและรูปตัด พระมณฑปพระพุทธรูป สระบุรี
(ที่มา: <https://twitter.com/hashtag/มณฑปพระพุทธรูป>)

⁵⁴ แฉ่งน้อย ศักดิ์ศรี, มรดกสถาปัตยกรรมกรุงรัตนโกสินทร์, เล่ม 1 (กรุงเทพฯ: สำนักราชเลขาธิการ, 2537), หน้า 63.

⁵⁵ โชติ กัลยาณมิตร, สถาปัตยกรรมแบบไทยเดิม, (กรุงเทพฯ: สมาคมสถาปนิกสยามในพระบรมราชูปถัมภ์, 2539), หน้า 374.

⁵⁶ สมคิด จิระทัศนกุล, วัด : พุทธศาสนสถาปัตยกรรมไทย, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2544), หน้า 55.

2.4.2 พัฒนาการสถาปัตยกรรมวัดในสมัยรัตนโกสินทร์: รัชกาลที่ 1-8

พัฒนาการสถาปัตยกรรมวัดในสมัยรัตนโกสินทร์ แบ่งศึกษาเป็น 3 ช่วงตามบริบทและเหตุการณ์สำคัญที่เกี่ยวข้องกับการสร้างสถาปัตยกรรมวัดดังนี้

ช่วงต้น: ช่วงรัชกาลที่ 1-4 เป็นช่วงที่มีการสร้างวัดตามแบบแผนที่เคยมีมาในสมัยอยุธยา

ช่วงที่สอง: ช่วงรัชกาลที่ 5-7 เป็นช่วงที่สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ นายช่างคนสำคัญมีบทบาทในการสร้างสถาปัตยกรรมวัด

ช่วงที่สาม: ช่วงรัชกาลที่ 7-8 เป็นช่วงที่พระพรหมพิจิตร และหลวงวิศาลศิลปกรรม นายช่างคนสำคัญ มีบทบาทในการออกแบบสถาปัตยกรรมวัด และมีการเปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์มาสู่ระบอบประชาธิปไตย

วัดในรัตนโกสินทร์ได้สืบเนื่องแบบแผนทางสถาปัตยกรรมจากสมัยอยุธยาที่จริง แต่ด้วยบริบทของบ้านเมืองที่แตกต่างกันส่งผลให้เกิดการปรับเปลี่ยนแนวคิดและรูปแบบสถาปัตยกรรมวัดจากเดิมให้สอดคล้องกับบริบทที่เปลี่ยนแปลงไป

2.4.2.1 ช่วงรัชกาลที่ 1-4

พ.ศ. 2325 พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชทรงสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์ นำราษฎรมาตั้งถิ่นฐานบริเวณฝั่งตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยา ปกครองโดยระบอบศักดินาสืบเนื่องจากสมัยอยุธยาซึ่งจัดลำดับชนชั้นออกเป็น เจ้านาย ขุนนาง ไพร่หลวง และไพร่สม⁵⁷ ภารกิจสำคัญในช่วงรัชกาลที่ 1-2 คือสร้างบ้านแปงเมืองมีองค์ประกอบหลักคือ วัด บ้านหรือชุมชน โดยถือว่าวัดเป็นศูนย์กลางของชุมชน เพราะนอกจากจะเป็นที่ประกอบพิธีกรรมทางศาสนาแล้ว ยังมีบทบาทสำคัญอื่น ๆ อาทิ บทบาทในการแสดงความเป็นปึกแผ่นมั่นคงของบ้านเมือง บทบาททางด้านสืบอายุพระศาสนา บทบาทด้านการศึกษา บทบาทด้านสังคมสงเคราะห์ บทบาทในฐานะเป็นที่พึ่งทางใจ⁵⁸ และบทบาทในการเป็นแหล่งแรงงานและผลผลิตทางการเกษตร⁵⁹

การสร้างวัดสำคัญเกิดจากแนวคิดของพระมหากษัตริย์โปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้สร้างโดยมีแม่กองหรือผู้ควบคุมการก่อสร้างดูแลงานและการทำงานของช่างแขนงต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง ในช่วงนี้ยังไม่ปรากฏบทบาทของผู้ออกแบบ ส่วนใหญ่พบว่ารูปแบบสถาปัตยกรรมวัดเกิดจากแนวคิดของ

⁵⁷ แม่งน้อย ศักดิ์ศรี, มรดกสถาปัตยกรรมกรุงรัตนโกสินทร์, เล่ม 1 (กรุงเทพฯ: สำนักราชเลขาธิการ, 2537), หน้า 12.

⁵⁸ เนตรนภิศ นาควัชระ, วัดในกรุงเทพฯ : การเปลี่ยนแปลงในรอบ 200 ปี (พ.ศ. 2325-2525), (กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2525), หน้า 255-285.

⁵⁹ อุทิศ จิงนิพนธ์สกุล, วิวัฒนาการเศรษฐกิจวัดไทย, (นนทบุรี: บริษัทสำนักพิมพ์สร้างสรรค์ จำกัด, 2528),

พระมหากษัตริย์ จากนั้นพระบรมวงศานุวงศ์ ขุนนาง หรือราษฎรก็สร้างตามแต่ลตทอนการประดับ ตกแต่งลงตามลำดับฐานานุศักดิ์

วัดในช่วงต้นนี้สามารถจำแนกรูปแบบสถาปัตยกรรมออกเป็น 3 ช่วงย่อย ได้แก่ รัชกาลที่ 1-2 รัชกาลที่ 3 และรัชกาลที่ 4

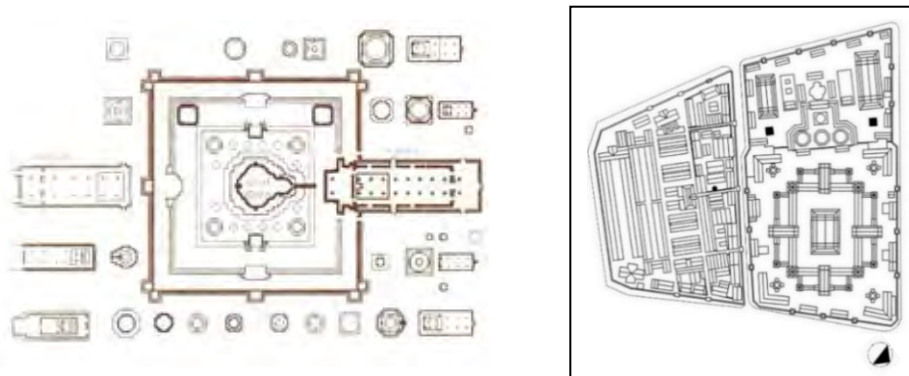
รัชกาลที่ 1-2

ในรัชกาลที่ 1-2 “...เป็นระยะของการสร้างพระนคร สร้างประเทศให้เป็นปึกแผ่นและสร้างความสามัคคีของคนในชาติ เพื่อเป็นการเรียกขวัญคืนมาให้กับราษฎรหลังจากที่ไทยได้เสียกรุงศรีอยุธยาเป็นต้นมา ฉะนั้นรูปแบบการสร้างเมือง สร้างพระราชวัง สร้างวัดวาอาราม ...การสาธารณสุขปโภคต่าง ๆ ...ตลอดจนศิลปวัฒนธรรม ประเพณี ...ระเบียบทางสังคม...” ล้วนสืบทอดมาจากสมัยอยุธยาทั้งสิ้น ในช่วงนี้มีการสร้างวัดขึ้นใหม่ 2 วัดได้แก่ วัดพระศรีรัตนศาสดารามซึ่งเป็นวัดประจำพระบรมมหาราชวัง และวัดสุทัศนเทพวราราม ส่วนใหญ่เป็นการบูรณะปฏิสังขรณ์วัดที่มีอยู่เดิม เพราะแรงงานในการก่อสร้างและผลิตวัสดุมีจำกัด ด้วยยังมีศึกสงครามไม่ขาด

แนวคิดหลักในการสร้างและปฏิสังขรณ์วัดในช่วงรัชกาลที่ 1-2 นี้ ก็เพื่อให้วัดเป็นศูนย์กลางของชุมชนเพื่อสร้างความเป็นปึกแผ่น ดังนั้น วัดในช่วงนี้จึงเป็นวัดคามวาสีเสียส่วนใหญ่ มีวัดราชสีหราชารามเพียงวัดเดียวเท่านั้นที่ประสงค์ให้เป็นวัดอรัญวาสีแต่แรกเริ่มซึ่งตั้งอยู่ทางฝั่งธนบุรีไกลจากเขตพระนคร อย่างไรก็ตามด้วยลักษณะของเมืองในสมัยรัตนโกสินทร์ที่ขยายตัวออกไปเรื่อย ๆ ทำให้แนวคิดในการสร้างวัดอรัญวาสีลดความสำคัญลง วัดส่วนใหญ่จึงตั้งอยู่ในชุมชน หันหน้าเข้าทางสัญจร ไม่ยึดทิศทางเคร่งครัดอย่างในสมัยอยุธยา วัดคามวาสีเหล่านี้มีกำแพงแก้วล้อมรอบวัดชัดเจนเพื่อแบ่งแยกระหว่างวัดกับชุมชนภายนอก

คติความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับการสร้างวัดในช่วงนี้สืบเนื่องคติไตรภูมิจากสมัยอยุธยา แต่ความเข้มข้นของอิทธิพลลดลง เห็นได้จากจำนวนวัดที่มีผังบริเวณเขตพุทธาวาสสะท้อนแนวคิดจักรวาลไตรภูมิที่ชัดเจน อาจกล่าวได้ว่ามีวัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามเพียงแห่งเดียวที่ผังบริเวณเขตพุทธาวาสมีแนวแกนหลัก-รองสร้างความสมมาตรทุกด้าน การปิดล้อมด้วยพระระเบียงคด 2 ชั้น และมีอาคารบริวารในทิศหลัก-รองทั้งสิ้น ส่วนวัดอื่น ๆ แสดงแนวคิดผ่านการวางผังเพียงบางส่วนเท่านั้น เช่น วัดสุทัศนเทพวราราม มีเฉพาะส่วนพระวิหารหลวงล้อมรอบด้วยพระระเบียง หรือวัดอรุณราชวรารามที่แสดงคติไตรภูมิเฉพาะส่วนพระปรางค์ เป็นต้น อย่างไรก็ตาม คติความเชื่อเรื่องไตรภูมิปรากฏชัดเจนในภาพเขียนจิตรกรรมฝาผนังซึ่งเป็นการประดับตกแต่งภายในอุโบสถและวิหาร นอกจากนี้ความเชื่อเรื่องพระบรมสารีริกธาตุลดความสำคัญลง ประกอบกับการสร้างเจดีย์จำเป็นต้องใช้แรงงานในการก่อสร้างและผลิตวัสดุเป็นจำนวนมากซึ่งสภาพบ้านเมืองในขณะนั้นไม่เอื้ออำนวย ทำให้เจดีย์ลดความสำคัญลงไม่ได้เป็นอาคารประธาน

เมื่อเปรียบเทียบผังบริเวณในสมัยรัตนโกสินทร์กับสมัยอยุธยา โดยพิจารณาองค์ประกอบหลัก ได้แก่ อาคารประธานและอาคารบริวาร แนวแกนและทิศทางการวางอาคาร องค์ประกอบที่เน้นความสำคัญของอาคารประธาน ซึ่งพบความเปลี่ยนแปลงในการเลือกใช้ประเภทอาคารและการจัดองค์ประกอบที่ต่างกัน วัดส่วนใหญ่ในช่วงนี้มีพระอุโบสถเป็นประธาน และเน้นความสำคัญด้วยพระระเบียงคต สำหรับการวางผังบริเวณวัดอรุณวาสีในสมัยรัตนโกสินทร์ เช่น วัดราชสิทธิาราม ซึ่งสถาปนาขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 1 สันนิษฐานว่ามีสถานะเป็นวัดป่าตั้งแต่ก่อนสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์⁶⁰ ส่วนสิ่งก่อสร้างในวัดเดิมเป็นอย่างไรนั้นไม่มีการกล่าวถึง อาคารสำคัญในเขตพุทธาวาสที่ปรากฏจนถึงปัจจุบันสร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 3 และรัชกาลที่ 4 ได้แก่ พระอุโบสถ พระวิหาร และพระเจดีย์คู่⁶¹ ซึ่งหากเปรียบเทียบกับลักษณะวัดป่าตามนิยามข้างต้นจะเห็นความแตกต่างอย่างสิ้นเชิง มีอาคารถาวรหลายหลังด้วยกัน พระอุโบสถมีขนาดใหญ่ถึง 7 ห้องเสา ประดับตกแต่งทั้งภายในภายนอก และมีพระเจดีย์คู่ขนาดใหญ่ตั้งขนานบทางเข้าด้านหน้า อย่างไรก็ตาม ยังมี การวางผังบริเวณและอาคารที่แตกต่างจากวัดฝ่ายคามวาสีทั่วไปคือ รอบพระอุโบสถ ถัดจากวงล้อมของซุ้มเสมา มีพระวิหารกลมล้อมทั้งสี่ด้าน สันนิษฐานว่าใช้เป็นที่ปฏิบัติวิปัสสนา หรืออาจใช้เป็นที่พักพระภิกษุรูปประติมากรรมหรือรูปของพระภิกษุผู้เป็นที่เลื่อมใสและได้มรณภาพไปแล้ว⁶² แต่ไม่ว่าวิหารกลมในวัดนี้จะมีการใช้สอยอย่างไร ก็ไม่พบว่ามีการสร้างอาคารประเภทนี้และจัดผังบริเวณแบบนี้ในวัดคามวาสีในสมัยรัตนโกสินทร์

ภาพลายเส้นที่ 10 ผังบริเวณวัดราชบูรณะ และผังบริเวณวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม

(ที่มา: ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, อยุธยา : Discovering Ayutthaya, (กรุงเทพฯ: มุลนิธิโตโยต้าประเทศไทย ; มุลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2546))

⁶⁰ กรมศิลปากร, ประวัติวัดราชสิทธิาราม, (พระนคร: กรมศิลปากร, 2509), หน้า 3.

⁶¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 7.

⁶² โทติ กัลยาณมิตร, พจนานุกรมสถาปัตยกรรมและศิลปะเกี่ยวเนื่อง, (กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ, 2548), หน้า 458.

ส่วนรูปแบบสถาปัตยกรรมและการประดับตกแต่ง อุโบสถ วิหาร เจดีย์ มณฑป ยังสืบเนื่องรูปแบบจากสมัยอยุธยา มีขนาดและองค์ประกอบแตกต่างกันไปตามฐานานุศักดิ์ของผู้สร้าง การศึกษารูปแบบสถาปัตยกรรมจึงจำแนกเป็นผังพื้นอาคารและองค์ประกอบต่าง ๆ ที่อยู่ภายนอกเป็นหลัก ได้แก่ หลังคา หน้าบัน เสา ผนัง ชุ่มและบานประตู-หน้าต่าง โดยพิจารณาเฉพาะลักษณะทางกายภาพ เช่น รูปทรง ลวดลาย กรรมวิธีการประดับตกแต่งและการเลือกใช้วัสดุก่อสร้าง สถาปัตยกรรมวัดในช่วงรัชกาลที่ 1-2 มีรูปแบบที่เรียกว่าแบบไทยประเพณี ซึ่งถือเป็นแบบแผนของสถาปัตยกรรมวัดในช่วงต่อมา

การใช้สอยของอาคารต่าง ๆ เป็นสิ่งที่พิจารณาได้จากผังพื้นที่วางภายใน จากการทบทวนเอกสารทางสถาปัตยกรรมไทยเรื่องผังพื้นอาคารไม่ได้ถูกกล่าวถึงหรือให้ความสำคัญเท่าไรนัก เนื่องจากเน้นความสำคัญเรื่องรูปแบบ ทรวดทรง และสัดส่วนมากกว่า ผังพื้นอาคารจึงเป็นสิ่งที่ปรับเปลี่ยนไปตามรูปทรงภายนอก รวมทั้งในช่วงนี้ยังใช้โครงสร้างแบบเดิมที่มีข้อจำกัดของโครงสร้างและวัสดุก่อสร้าง ทำให้ไม่เกิดการเปลี่ยนแปลงไปจากสมัยอยุธยาเท่าไรนัก

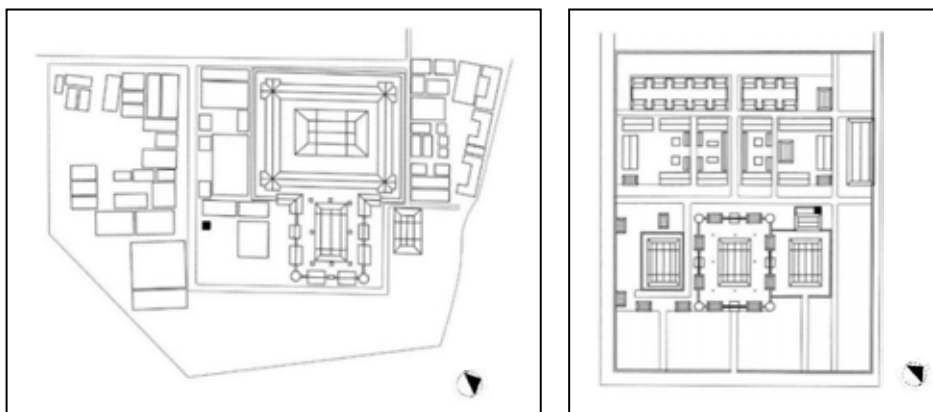
ภาพที่ 6 พระอุโบสถ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม
(ที่มา: <http://www.sac.or.th/databases/thaiarts/artwork/1>)

รัชกาลที่ 3

การค้าขายกับจีนในช่วงปลายรัชกาลที่ 2 ทำให้เกิดการถ่ายเทแรงงานช่างฝีมือและอิทธิพลศิลปะสถาปัตยกรรมจีน ลักษณะเด่นคือเป็นอาคารเครื่องก่อที่ประดับตกแต่งด้วยปูนปั้นและกระเบื้องเคลือบ ทนทานต่อสภาพแวดล้อมและก่อสร้างได้รวดเร็ว เมื่อมาถึงรัชกาลที่ 3 เป็นช่วงที่บ้านเมืองเริ่ม

สงบปลอดภัยจากสงคราม การค้าขายเฟื่องฟูขึ้น ราษฎรมีฐานะดีขึ้นจำนวนมาก ทั้งเป็นช่วงที่วัดวาอารามจำนวนมากที่สร้างมาแต่รัชกาลที่ 1 ทร์ุดโทรมลง⁶³ ประกอบกับเกิดไฟไหม้อาคารไม้ในพระบรมมหาราชวังและวัดต่าง ๆ บ่อยครั้ง ด้วยพระราชศรัทธาในพระพุทธศาสนาของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นทุนเดิม จึงโปรดเกล้าฯ ให้สร้างและปฏิสังขรณ์วัดต่าง ๆ มากมาย โดยส่วนใหญ่จะผสมผสานรูปแบบสถาปัตยกรรม กรรมวิธีการประดับตกแต่งแบบจีน เพื่อแก้ปัญหาที่เคยเกิดขึ้น นอกจากนี้ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงชักชวนพระบรมวงศานุวงศ์ รวมถึงขุนนางที่มีกำลังทรัพย์กำลังแรงงานมาร่วมกันสร้างและปฏิสังขรณ์วัด จึงเกิดมูลเหตุการสร้างวัดใหม่คือ การสร้างวัดประจำตระกูล โดยใช้ที่ดินของตนเป็นที่ตั้งวัด⁶⁴

การสร้างวัดจำนวนมาก ทำให้เกิดพัฒนาการทางรูปแบบผังบริเวณและรูปแบบสถาปัตยกรรมที่หลากหลาย พบทั้งความเหมือนและความต่างจากช่วงก่อนหน้า รูปแบบผังบริเวณเขตพุทธาวาสที่ต่างไปจากเดิมคือ การวางอาคารโดยเน้นมุมมองดูสถาปัตยกรรมในรูปแบบต่าง ๆ ไม่ได้เน้นให้อาคารประธานอยู่ในบริเวณศูนย์กลางของผังอย่างช่วงก่อนหน้า ซึ่งมีผัง 2 รูปแบบด้วยกันคือ แบบที่แนวแกนของอาคารประธานตั้งฉากกับรองประธาน และแบบที่แนวแกนอาคารประธานอยู่กึ่งกลางแล้ววางอาคารรองประธานขนานสองข้าง

ภาพลายเส้นที่ 11 ผังบริเวณวัดราชโอรสาราม และวัดเทพธิดาราม

ส่วนรูปแบบสถาปัตยกรรมวัดในช่วงนี้ได้สืบเนื่องรูปแบบไทยประเพณีต่อมา และมีรูปแบบใหม่ซึ่งผสมผสานอิทธิพลจีนซึ่งมีคำเรียกหลายอย่างเช่น แบบพระราชนิยมในพระบาทสมเด็จพระ

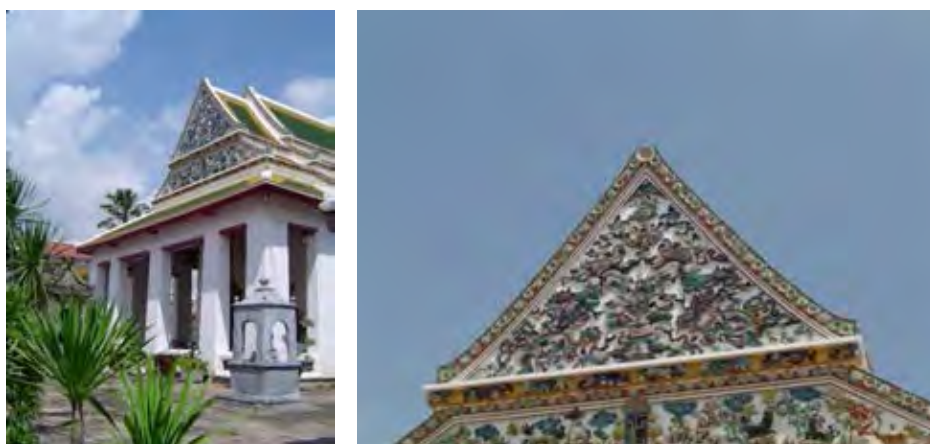
⁶³ เนตรนภิศ นาควัชร, วัดในกรุงเทพฯ : การเปลี่ยนแปลงในรอบ 200 ปี (พ.ศ. 2325-2525), (กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2525), หน้า 25.

⁶⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 26.

พระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว หรือ *แบบนอกอย่าง* ซึ่งรูปแบบหลังนี้มีการเปลี่ยนแปลงชัดเจนโดยเฉพาะอย่างยิ่งกับอาคารทรงจั่ว ส่วนหลังคานั้นรูปทรงในภาพรวมยังคงมีลักษณะเป็นอาคารทรงจั่วแบบไทยแต่ลดความชันลง การประดับตกแต่งหน้าบันเปลี่ยนไปใช้ปูนปั้นและกระเบื้องเคลือบ ซึ่งไม่จำเป็นต้องยื่นไขว้าออกมากันแต่กันฝน รูปทรงหลังคาจึงเปลี่ยนไปเป็นแบบที่เรียกว่า หน้าบันแบบหน้าอุด หรือ กระทั่งเศ และใช้ปูนถมปูนแทนเครื่องลายอง พื้นที่ใช้สอยของอาคารทรงจั่วนิยมชักกระเบื้องโดยรอบเพื่อกันแดดฝนให้กับผนังและประตู-หน้าต่าง ชายคาจึงไม่จำเป็นต้องยื่นยาวและมีคันทวย แต่สร้างเป็นเสาสี่เหลี่ยมเรียบ ๆ ตลอดแนวเกิดลักษณะที่เรียกว่า ช่องกบ นอกจากนี้ในรัชกาลที่ 3 ทรงมีพระบรมราโชบายสนับสนุนให้ราษฎรบวชเรียน ส่งผลให้อุโบสถ วิหารในรัชสมัยนี้มีขนาดใหญ่ ขอบเขตของวัดจึงใหญ่ขึ้นตาม

สำหรับอาคารประเภทอื่น เช่น มณฑป ได้สร้างเป็นอาคารเครื่องก่อ โดยนำอาคารทรงปราสาทมาผนวกกับยอดรูปทรงต่าง ๆ และประดับตกแต่งด้วยปูนปั้นและกระเบื้องเคลือบแบบจีน ตัวอย่างเช่น พระเศวตภูฏาคารวิหารยอด วัดพระศรีรัตนศาสดาราม พระมณฑป วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม เป็นต้น

การสร้างวัดในรัชกาลที่ 3 มีปัจจัยเกื้อหนุนสำคัญอาทิ พระราชศรัทธาในพระศาสนาของพระมหากษัตริย์ เศรษฐกิจบ้านเมืองที่เฟื่องฟู ส่งผลให้รัชกาลนี้สร้างและปฏิสังขรณ์วัดมากที่สุด⁶⁵ และยังมีปัจจัยของอิทธิพลศิลปะสถาปัตยกรรมจีนที่รับมาปรับใช้เพื่อแก้ปัญหาความไม่คงทนถาวรของวัสดุและกรรมวิธีการประดับตกแต่งแบบเดิม รวมทั้งการวางผังบริเวณเขตพุทธาวาสที่คำนึงถึงมุมมองความสง่างาม การจัดองค์ประกอบที่ลงตัวมากกว่ายึดคติความเชื่อเดิม แสดงการสร้างสรรค์ที่มีอิสระมากขึ้น เกิดการเปลี่ยนแปลงรูปแบบสถาปัตยกรรมไปจากแบบไทยประเพณีที่สืบเนื่องจากอยุธยาเป็นอย่างมาก

ภาพที่ 7 พระอุโบสถและหน้าบัน วัดราชโอรสาราม

⁶⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 25.

รัชกาลที่ 4

ในช่วงปลายรัชกาลที่ 3 ชาตินตะวันตกได้แผ่อาณานิคมเข้ามาในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้และทวีปอำนาจในดินแดนนี้มากขึ้น เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จขึ้นครองราชย์จึงทรงเห็นความสำคัญที่ไทยจะต้องปรับตัวยอมรับวัฒนธรรมของชาตินตะวันตก ส่งผลต่อแนวคิดทางศาสนาและต่อเนื่องมายังแนวคิดในการสร้างสถาปัตยกรรมวัด

ในช่วงที่พระองค์ทรงผนวชอยู่นั้น ทรงศึกษาความรู้และอารยธรรมของชาตินตะวันตกได้แก่ วิทยาศาสตร์ ภาษา และข่าวสารต่าง ๆ ขณะเดียวกันทรงศึกษาพระไตรปิฎกจนเข้าใจอย่างถ่องแท้ ทรงเห็นว่าแนวคิดแนวปฏิบัติของพระสงฆ์ที่มีอยู่เดิมนั้นผิดเพี้ยนและย่อหย่อนจากพระธรรมวินัยเป็นอันมาก พระองค์จึงทรงสถาปนากายใหม่ขึ้นคือ ธรรมยุติกนิกาย มีจุดเด่นทางแนวคิดพุทธศาสนาที่เป็นเหตุผล มีพื้นฐานอยู่บนวิถีชีวิตที่เป็นจริงของมนุษย์ สอดคล้องกับแนวคิดทางวิทยาศาสตร์ของตะวันตก นอกจากนี้ยังมีปัจจัยทางการเมืองภายในประเทศเกี่ยวกับพระราชอำนาจภายในของพระองค์ รวมถึงปัจจัยทางการเมืองภายนอกประเทศ การจัดการความสัมพันธ์ดั้งเดิมกับจีนซึ่งขณะนั้นตกอยู่ในอำนาจของอังกฤษเนื่องจากแพ้สงคราม พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงใช้สถาปัตยกรรมวัดเป็นเครื่องมือหนึ่งที่จะรักษาพระราชอำนาจและความมั่นคงของประเทศ⁶⁶

วัดที่สร้างในรัชกาลที่ 4 ส่วนใหญ่อยู่ในธรรมยุติกนิกาย ซึ่งยังมีพระสงฆ์จำนวนไม่มาก การประกอบสังฆกรรมได้ปรับเปลี่ยนให้เกิดความบริสุทธิ์ถูกต้องเสียใหม่ และด้วยแนวคิดของธรรมยุติกนิกายยึดตามแบบลังกาวงศ์ เนื่องจากมีการติดต่อกับพระสงฆ์ในลังกาดังแต่ปลายรัชกาลที่ 3 และในรัชกาลที่ 4 จึงมีการส่งสมณทูตไปยังลังกาอีกครั้ง แน่แน่นอนว่านอกจากจะรับแนวคิดทางศาสนาแล้ว ย่อมต้องรับแนวคิดในการสร้างวัดมาด้วย และการที่เงินหมดอำนาจลงไปนั้นทำให้พระองค์หวนกลับไปใช้รูปแบบสถาปัตยกรรมแบบไทยซึ่งก็คือแบบที่สืบเนื่องมาจากอยุธยา ดังนั้น วัดในรัชกาลที่ 4 จึงมีขนาดเล็กกว่าในรัชกาลที่ 3 ผังบริเวณเขตพุทธาวาสจัดองค์ประกอบโดยวางอาคารสำคัญได้แก่ พระวิหาร พระเจดีย์ และพระอุโบสถ เรียงตามแนวแกนหลักจากด้านหน้าไปด้านหลังตามลำดับ พระเจดีย์ซึ่งเป็นอาคารประธานอยู่ตรงกลางล้อมรอบด้วยพระระเบียง วัดบางแห่งมีต้นโพธิ์ตามแนวคิดการสร้างวัดในลังกาเป็นองค์ประกอบที่เพิ่มมา

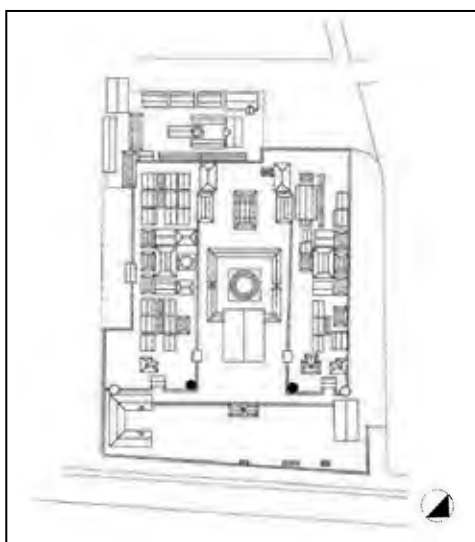
รูปแบบสถาปัตยกรรมเจดีย์เป็นอาคารประธานใช้รูปแบบเจดีย์ทรงลังกาเท่านั้น ส่วนอุโบสถและวิหารมีทั้งแบบสืบเนื่องแบบจีน กล่าวคือเป็นอาคารทรงจั่วหน้าบันแบบหน้าออกแต่ปรับองค์ประกอบส่วนหลังคาให้มีรูปแบบไทย และแบบไทยประเพณีที่มีเครื่องลำยอง ตกแต่งด้วยลวดลายแบบไทยและอาจผสมผสานศิลปะตะวันตกบ้าง เช่น การใช้บัวปลายเสาแบบฝรั่ง การใช้ลวดลาย

⁶⁶ สมคิด จิระทัศนกุล, รูปแบบพระอุโบสถและพระวิหาร ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว,

ในซุ้มประตู-หน้าต่างแบบฝรั่ง เป็นต้น ในด้านการใช้สอยอุโบสถซึ่งเป็นพื้นที่ประกอบสังฆกรรมแสดงขอบเขตด้วยการล้อมเสมา มีการเปลี่ยนแปลงตามแนวคิดนิกายธรรมยุตให้สามารถประกอบสังฆกรรมได้ทุกพื้นที่ของวัดทำให้มีขอบเขตการล้อมเสมาหลายระดับ ในบางวัดอาจพบว่าการล้อมเสมารอบอุโบสถและยังมีที่กำแพงแก้ว หรือบางวัดอาจล้อมที่กำแพงแก้วอย่างเดียว

แนวคิดโดดเด่นที่ปรากฏในสถาปัตยกรรมวัดในรัชกาลที่ 4 คือ การใช้ตราสัญลักษณ์ประจำพระองค์ประดิษฐานในส่วนต่าง ๆ ได้แก่ หน้าบัน ซุ้มประตู-หน้าต่าง เพื่อเน้นความสำคัญของพระองค์และสถาบันกษัตริย์ ส่วนการเลือกใช้วัสดุก่อสร้างในรัชกาลนี้ยังคงสืบเนื่องแนวคิดเรื่องความคงทนถาวรจากรัชกาลที่ 3 การประดับตกแต่งหน้ายังใช้ปูนปั้นประดับกระเบื้อง นอกจากนี้ยังเพิ่มความคงทนสวยงามให้กับผนังอาคารด้วยการกรุผิวด้วยหินอ่อน ซึ่งแสดงว่าการสร้างวัดตั้งแต่รัชกาลที่ 3 เป็นต้นมาได้พัฒนาแนวคิดเรื่องความคงทนถาวรอย่างต่อเนื่อง

การเปลี่ยนแปลงของรูปแบบสถาปัตยกรรม ที่เกิดขึ้นในรัชกาลที่ 4 เกิดจากอิทธิพลของปัจจัยด้านต่าง ๆ โดยเฉพาะปัจจัยทางการเมืองและแนวคิดทางศาสนา ทำให้หันกลับไปใช้รูปแบบสถาปัตยกรรมในสมัยอยุธยา แต่มีแนวคิดเบื้องหลังที่ไม่เกี่ยวข้องกับคติความเชื่อที่เคยมีในอดีตเลย ส่งผลให้เกิดรูปแบบสถาปัตยกรรมที่เป็นแบบเฉพาะของรัชกาลขึ้น

ภาพลายเส้นที่ 12 ผังบริเวณวัดวัดโสมนัสวิหาร

ภาพที่ 8 พระวิหารวัดมกุฏกษัตริยาราม

2.4.2.2 ช่วงรัชกาลที่ 5-7 :

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์

รัชกาลที่ 5 หลังจากที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาสยุโรปสองครั้ง ทรงมีแนวคิดที่จะพัฒนาบ้านเมืองให้มีความเจริญทัดเทียมประเทศตะวันตก จึงทรงปฏิรูปการปกครองสู่ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์แบบรวมศูนย์ แบ่งหน้าที่รับผิดชอบเป็นหน่วยงานต่าง ๆ แบบกระทรวง ทบวง กรม ตามแนวคิดแบบตะวันตก โดยทุกส่วนขึ้นตรงกับพระมหากษัตริย์ มีการจ้างชาวตะวันตกเข้ามารับราชการในหน่วยงานต่าง ๆ ในหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการก่อสร้างมีการจ้างนายช่างวิศวกรและสถาปนิกจำนวนมาก

พุทธศาสนาในประเทศไทยมี 2 นิกายคือ มหานิกาย กับ ธรรมยุติกนิกาย และในรัชกาลที่ 5 มีการสถาปนามหาเถรสมาคมและพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ ร.ศ. 121 ขึ้นเป็นองค์กรบริหารฝ่ายสงฆ์ จุดประสงค์เพื่อบริหารและควบคุมกิจการพระศาสนาทั่วพระราชอาณาจักรให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน องค์กรสงฆ์จึงเป็นอีกหน่วยงานหนึ่งที่ขึ้นตรงต่อรัฐหรือพระมหากษัตริย์⁶⁷ แนวคิดในสายธรรมยุตมีบทบาทสำคัญในการบริหารจัดการคณะสงฆ์ที่ก่อตั้งขึ้น อย่างไรก็ตามการตั้งองค์กรสงฆ์โดยมีพระภิกษุที่ดำรงตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราชอยู่ในฝ่ายธรรมยุตนั้นได้พัฒนาแนวคิดทางศาสนาจนแตกต่างจากแนวคิดตั้งต้นอยู่มาก ดังเห็นได้จากการ “...ส่งเสริมให้พระสงฆ์ใส่ใจในเรื่องปริยัติธรรมและการปกครองอย่างเห็นได้ชัด...โดยใช้ระบบสมณศักดิ์เป็นเครื่องหนุนเสริม...”⁶⁸ มีการจัดตั้งหลักสูตรและการสอบเปรียญธรรมเพื่อให้พระสงฆ์มีแบบแผนอย่างเดียวกันทั้งประเทศตามการปกครองแบบรวมศูนย์อำนาจ ส่งผลให้ผู้ที่ไม่ใช่ในทางวิปัสสนากรรมฐานกลายเป็นพระนอกระบบ

ด้านการบริหารประเทศ รัฐได้โยกย้ายงบประมาณในการดูแลวัดและกิจการทางพระศาสนาไปใช้พัฒนาประเทศด้านอื่น ๆ ⁶⁹รวมทั้งการตราพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ ร.ศ. 121 โดยกำหนดให้วัดเป็นเจ้าของที่ดินของวัด ที่ธรณีสงฆ์ และที่กัลปนา⁷⁰ “...ตั้งมรรคทายกหรือไวยาวัจกรขึ้นมาจาก

⁶⁷ ผาสุก พงษ์ไพจิตร และ คริส เบเคอร์, เศรษฐกิจการเมืองไทยสมัยกรุงเทพฯ. (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ โอ. เอส. พริ้นติ้ง เฮ้าส์ กรุงเทพฯ, 2546),

⁶⁸ พระไพศาล วิสาโล, พุทธศาสนาไทยในอนาคต แนวโน้มและทางออกจากวิกฤต. (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโกมลคีมทอง, 2558), หน้า 33.

⁶⁹ อุทิศ จีนิพนธ์สกุล, “เศรษฐกิจวัดในกรุงเทพมหานคร (พ.ศ. 2325-2453)” (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2525), หน้า 154-160.

⁷⁰ พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ ร.ศ. 121

ฆราวาส เพื่อที่จะได้ดูแลเรื่องเงินได้โดยไม่ผิดพระวินัย จะได้พึ่งพางบประมาณแผ่นดินน้อยลง... ”⁷¹ เปิดทางให้วัดสามารถหาประโยชน์เพื่ออยู่ได้ด้วยตัวเอง “ช่วงรัชกาลที่ 4-5 วัดที่มีเงินทุนสะสมและมีที่ดินก็นำเงินทุนเหล่านี้ไปลงทุนสร้างอาคารและตึกแถวเป็นส่วนใหญ่ เนื่องจากให้ผลกำไรสูง แม้วัดที่ไม่มีเงินทุนก็จะหาทางกู้เงินจากแหล่งต่างๆหรือชักชวนให้หน่วยราชการหรือเอกชนเข้ามาลงทุนเพื่อสร้างผลประโยชน์แก่วัด ที่ดินวัดตามริมถนนใหญ่ๆในสมัยรัชกาลที่ 5 จึงเริ่มปรากฏตึกแถวอาคารตั้งอยู่ทั่วไป โดยเฉพาะในปัจจุบัน ตึกแถวและอาคารพาณิชย์มีความสำคัญอย่างยิ่งต่อวัดจนหลายวัดสามารถอาศัยเงินรายได้จากค่าเช่าตึกแถวและอาคารเป็นแหล่งจุนเจือวัดที่สำคัญ”⁷² นอกจากนี้วัดยังใช้พื้นที่ในกิจการหารายได้อื่น ๆ อีกเช่น การจัดงานวัด การฌาปนกิจ เป็นต้น⁷³

การสร้างวัดในรัชกาลที่ 5 ยังคงอยู่ภายใต้แนวคิดและการอุปถัมภ์ของพระมหากษัตริย์ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 5 ทรงมีแนวคิดที่เข้าใจถึงแก่นของพุทธศาสนานั้น คือการไม่ยึดติดกับรูปลักษณ์ ดังมีพระราชดำริว่า “...วัดนิเวศฯ นั้นใครเห็นแต่ไกล มักสำคัญว่าเป็นวัดศาสนาคริสต์ตั้งเพราะสร้างตามแบบอย่างโกธิค ซึ่งฝรั่งมักสร้างวัดในศาสนาของเขา สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงทรงพระราชดำริว่า ศาสนาไม่ได้อยู่ที่อิฐปูน การสร้างวัดในพระพุทธศาสนา ก็ไม่มีข้อบังคับว่าจะต้องสร้างเป็นรูปร่างอย่างไร แม้วัดหลวงที่เคยสร้างมาแต่ก่อน พระเจ้าแผ่นดินก็ทรงยกย่องแบบอย่างตามพระราชอัธยาศัย (เช่นแบบที่สร้างวัดพระเชตุพนฯ กับวัดราชโอรสฯ ก็ผิดกันห่างไกล) ทรงอุปมาการสร้างวัดว่าเหมือนเก็บดอกไม้บูชาพระ ถึงจะเป็นดอกไม้หลายอย่างต่างพรรณ ถ้าถวายโดยเจตนาบูชาพระแล้วก็ยังเป็นพุทธบูชานั่นเอง...”⁷⁴ แนวความคิดดังกล่าวส่งผลต่อรูปแบบสถาปัตยกรรมวัดในรัชสมัย ให้มีความหลากหลายและบางแห่งไม่มีรูปแบบสถาปัตยกรรมไทยประเพณี เช่น วัดนิเวศธรรมประวัติที่จำลองรูปแบบโบสถ์ในศาสนาคริสต์แบบโกธิค หรือพระอุโบสถวัดราชบพิธสถิตมหาสีมารามที่ประดับตกแต่งภายในด้วยศิลปะแบบโกธิค แต่ภายนอกเป็นแบบไทยประเพณี เป็นต้น รูปแบบดังกล่าวสร้างแนวทางที่ฉีกออกจากกรอบเดิม และเป็นจุดเริ่มต้นของการสร้างสรรค์สถาปัตยกรรมวัดที่มีอิสระมากขึ้น

⁷¹ อุทิศ จีนิพนธ์สกุล, วิวัฒนาการเศรษฐกิจวัดไทย, (นนทบุรี: บริษัทสำนักพิมพ์สร้างสรรค์ จำกัด, 2528), หน้า 142-143.

⁷² เรื่องเดียวกัน, หน้า 239.

⁷³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 181, 185

⁷⁴ ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา, ประวัติพระยาพยุหยาภิบาลบดีศรีสัตยานุการ(อ่อน โคมลววรรณะ) และเรื่องแรกสร้างวัดนิเวศธรรมประวัติ ในจดหมายเหตุของพระราชวังบางปะอินและวัดนิเวศธรรมประวัติ, อ้างถึงใน พงศกร ยิ้มสวัสดิ์, พระอารามหลวงที่สถาปนาขึ้น ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, ใน สืบสานสถาปัตยกรรมไทย 7, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2550), หน้า 57.

ด้านการก่อสร้าง ในช่วงก่อนหน้าการก่อสร้างสถาปัตยกรรมต่าง ๆ จะมีเพียงแม่กองควบคุม การก่อสร้าง แต่ไม่ปรากฏตำแหน่งที่มีบทบาทอย่างสถาปนิกในปัจจุบันอย่างชัดเจน บทบาทที่ ใกล้เคียงที่สุดคือ นายช่าง ซึ่งมีความสามารถหลายด้าน ทั้งการก่อสร้าง งานศิลปกรรม ฯลฯ ต่อมาใน รัชกาลที่ 5 สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ มีบทบาทใกล้เคียงกับ สถาปนิกในปัจจุบันมากที่สุด โดยในช่วงที่ “...เข้าสู่กลางยุคสมัยแล้ว ในท่ามกลางการสร้างงาน สถาปัตยกรรมแบบ “ประเพณีนิยม” ...ก็ได้เกิดปรากฏแบบอย่างของงานประเพณีนิยมขึ้นมาใหม่ใน อีกลักษณะหนึ่งโดยมีพระหัตถ์ของสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ นายช่างเอกที่ได้รับ การยอมรับและยกย่องว่าทรงเป็นบรมครูในทางเชิงช่างของไทยแทบทุกแขนงอย่างหาคนเทียบได้ยาก ...โดยเฉพาะอย่างยิ่งทางด้านสถาปัตยกรรมด้วยแล้ว ถือได้ว่ามีความโดดเด่นจนยึดกันเป็น “สายช่าง” สำคัญสายหนึ่งในช่วงสมันกรุงรัตนโกสินทร์นี้...”⁷⁵

สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์⁷⁶ พระองค์มีบทบาทสำคัญในหน่วยงานราชการ ที่เกี่ยวข้องกับการก่อสร้าง เนื่องจากทรงมีพระปรีชาสามารถด้านการออกแบบงานสถาปัตยกรรม รวมไปถึงงานศิลปกรรมแขนงต่าง ๆ พระองค์มีแนวคิดในการออกแบบต่างไปจากแบบแผนที่เคยมี หลุดออกจากกรอบวิธีคิดแบบเดิม ไม่ทำตาม ๆ อย่างที่เคยมีมา⁷⁷ ทรงมีมุมมองใหม่ต่อการนำรูปแบบ สถาปัตยกรรมในอดีตมาสร้างสรรค์และใช้วิธีการเขียนแบบอย่างตะวันตกในขั้นตอนการออกแบบงาน สถาปัตยกรรมไทย ซึ่งมุมมองใหม่ที่กล่าวถึง อาทิ

- การคิดนอกกรอบไม่ได้ทำตามแต่ที่เคยมีมา
- การออกแบบที่เน้นความเป็นระเบียบและสร้างที่ว่างในผังบริเวณ
- การออกแบบการใช้สอยภายในโดยคำนึงถึงการใช้สอยมากขึ้นในลักษณะการใช้งานแบบ อเนกประสงค์
- การให้ความสำคัญกับความสัมพันธ์ระหว่างพื้นที่ทางราบและทางตั้งกับสัดส่วนและรูปทรง
- การให้ความสำคัญกับสัจจะของวัสดุ

⁷⁵ สมคิด จิระทัศนกุล, งานออกแบบสถาปัตยกรรมไทยมีพระหัตถ์สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์, ภาคต้น (กรุงเทพฯ: บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด(มหาชน), 2556), หน้า 19.

⁷⁶ สมเด็จฯ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ทรงเป็นพระโอรสของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและ หม่อมพรรณราย ทรงเป็นพระราชอนุชาของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

⁷⁷ สมคิด จิระทัศนกุล, งานออกแบบสถาปัตยกรรมไทยมีพระหัตถ์สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์, ภาค ปลาย (กรุงเทพฯ: บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด(มหาชน), 2556), หน้า 246.

- การออกแบบที่มีแนวคิดอิสระไม่ยึดติดกับคติความเชื่อซึ่งเป็นสิ่งผูกมัดรูปแบบสถาปัตยกรรม⁷⁸

ช่วงแรก วัดหลายแห่งสร้างตามแนวทางของวัดในรัชกาลที่ 4 ทั้งการวางผังบริเวณ รูปแบบสถาปัตยกรรม การประดับตกแต่งและการใช้สัญลักษณ์ แต่มีการผสมผสานอิทธิพลตะวันตกมากขึ้นในการตกแต่งภายใน

ต่อมางานออกแบบสถาปัตยกรรมวัดของสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ มีการเปลี่ยนแปลงจากวัดในช่วงก่อนหน้าอย่างชัดเจนอย่างเช่น วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม สะท้อนแนวคิดในการออกแบบแตกต่างจากอดีต เน้นมุมมอง ความสว่าง เปิดโล่ง ตรงไปตรงมา อาทิ การแสดงขอบเขตของวัด ใช้วิธีการแบ่งส่วนพุทธาวาสและสังฆาวาสด้วยองค์ประกอบทางภูมิสถาปัตยกรรมได้แก่ คลอง สะพาน แนวต้นไม้ใหญ่ สร้างระยะด้วยสนามหญ้าเพื่อผลักดันสังฆาวาสให้เกิดความสงบแยกจากพุทธาวาส

ทางเข้าหลักสู่เขตพุทธาวาสมีซุ้มประตูเป็นกรอบภาพให้มองเห็นเฉพาะพระอุโบสถที่เป็นอาคารประธาน เมื่อเข้ามาภายในวัดมีลานด้านหน้าทอดระยะห่างให้เกิดมุมมองที่สง่างาม มีศาลาคู่สองหลังเป็นกรอบภาพให้กับพระอุโบสถและพระระเบียงซึ่งเป็นกลุ่มอาคารเดียวกันทั้งหมด จากลานนี้สามารถเข้าถึงอาคารประธานได้โดยตรง คำนึงถึงลำดับการมองเห็นในระยะต่าง ๆ โดยใช้สถาปัตยกรรมเป็นกรอบภาพ ต่างจากช่วงก่อนหน้าที่มีอาคารหรือระเบียงคั่นอยู่ชั้นหนึ่ง

การออกแบบพระอุโบสถคำนึงถึงมุมมองด้านหน้าเป็นสำคัญ แต่ขณะเดียวกันก็คำนึงถึงความต่อเนื่องของการใช้สอยพระอุโบสถและพระระเบียง และรูปทรงอาคารที่จะเกิดขึ้น สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์จึงทรงออกแบบพระอุโบสถออกแบบเป็นอาคารจัตุรมุข มีมุขซ้อนชั้นลดหลั่นลงมาทั้งด้านหน้าและด้านข้างถึง 3 ชั้น แต่มุมมองที่เกิดขึ้นด้านหน้านั้นเห็นมุขด้านหน้าเพียงมุขเดียว ส่วนมุขที่ลดลงด้านข้างและต่อเนื่องกับพระระเบียงทำหน้าที่เป็นฉากหลังให้กับมุขหน้าสามารถเดินต่อเนื่องจากพระอุโบสถมายังพระระเบียง นอกจากนี้ ทรงออกแบบรูปทรงของพระอุโบสถให้มีแนวเสาดั้งฉากไม้ได้ล้มสออย่างแบบแผนของอาคารทรงจั่ว แต่ยังคงลักษณะอย่างไทยสะท้อนความสงบนิ่งและความเบาลอยได้

การประดับตกแต่ง ส่วนเครื่องลายทองยังคงใช้กรรมวิธีการเดิมคือการปิดทองประดับกระจก แต่ใช้เพียงกระจกสีขาวอย่างเดียวเป็นพื้นหลังเพื่อให้องค์ประกอบที่ปิดทองให้เด่นอย่างเรียบง่ายและมีพลัง การใช้สัญลักษณ์หน้าบันพระอุโบสถ แม้จะใช้นารายณ์ทรงครุฑ สื่อถึงสถาบันกษัตริย์แบบเดิม

⁷⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 246-247, 267-271.

แต่ทรงจัดองค์ประกอบท่าทางให้มีความสมดุลแบบไม่สมมาตร ส่วนหน้าบนมุขพระระเบียงประดับ ตราภระทรวงต่าง ๆ ที่ตั้งขึ้นใหม่หลังปฏิรูปการปกครอง ซึ่งเป็นการสื่อความหมายเกี่ยวกับองค์ทรงของ รัฐที่ไม่เคยมีมาก่อน การประดับตกแต่งผิวอาคารยังคงคำนึงถึงความคงทนถาวรโดยกรูหินอ่อนทั้งพระ อุโบสถและพระระเบียง ตลอดจนประติมากรรม และพนักระเบียง เพื่อสร้างความเป็นเอกภาพของ กลุ่มอาคารทั้งหมด

งานออกแบบสถาปัตยกรรมวัดของสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ที่มีการ เปลี่ยนแปลงรูปทรงจากแบบแผนคือ พระอุโบสถ วัดราชาธิวาส เป็นอาคารที่ได้รับอิทธิพล สถาปัตยกรรมเขมร ภาพรวมของพระอุโบสถจึงสะท้อนความขึงขัง มวลที่หนาและหนักแน่นอย่าง ปราสาทหิน หลังคามีชั้นเดียวและปีกนกคลุมรอบ ตัวอาคารไม่ลึบสอ เป็นลักษณะที่แสดงแนวคิด การออกแบบที่ไม่ได้ยึดถือการสะท้อนความสงบนิ่ง ความเบาลอยในปรัชญาพุทธศาสนา ส่วนหน้าบน ด้านหน้ามีลักษณะเหมือนงานประติมากรรมมีช่องค้ำประกอบหน้าบนในงานสถาปัตยกรรม นับเป็น ผลงานที่เปิดทางให้คนรุ่นหลังได้ออกแบบสร้างสรรค์สถาปัตยกรรมวัดอย่างอิสระและกว้างขวาง

นอกจากนี้ยังมี สถาปัตยกรรมวัดอื่น ๆ ในรัชกาลที่ 5 ที่แสดงการเปลี่ยนแปลงนิยามประเภท อาคารและการใช้สอยที่เคยมี ตัวอย่างเช่น พระเจดีย์อุโบสถ วัดอัมพวันนรินทร์ ในพระจุฑาธุชราชฐาน เกาะสีชัง จ.ชลบุรี ด้วยข้อจำกัดของขนาดพื้นที่ ทำให้ไม่สามารถสร้างอาคารหลายหลังได้ จึงเกิดการ ผนวระหว่างรูปทรงของเจดีย์กับการใช้สอยของอุโบสถไว้ด้วยกัน ภายนอกมีลักษณะเป็นเจดีย์ทรง ระฆังตั้งอยู่บนฐานยกสูง ภายในมีที่วางที่มีปริมาตรตามรูปทรงอาคารกล่าวอย่างง่ายคือเป็นเจดีย์กลวง พระอุโบสถแห่งนี้จึงมีพื้นที่ประกอบสังฆกรรมรูปวงกลมที่มีปริมาตรทางแนวตั้งและมีฝ้าเพดานโค้ง ทั้งนี้ การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวเกิดจากการใช้โครงสร้างเพอร์โรคอนกรีตหรือคอนกรีตเสริมเหล็ก ซึ่ง เป็นการรับอิทธิพลการก่อสร้างจากตะวันตก

สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ทรงร่วมงานกับศิลปินและช่างแขนงอื่น ๆ อย่างเช่น จิตรกรชาวอิตาลีเลียน คาร์โล ริโกลิ ในงานปฏิสังขรณ์พระอุโบสถ วัดราชาธิวาส โดย พระองค์มีบทบาทเป็นผู้ออกแบบงานสถาปัตยกรรมและงานศิลปกรรมที่เกี่ยวข้องทั้งหมด ทรงให้ แนวคิดและกำกับการทำงานของจิตรกร โดยให้เขียนตามเทคนิคและแนวทางอย่างตะวันตก

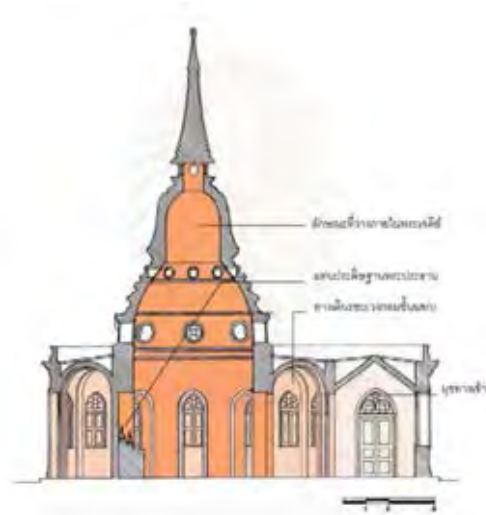
ภาพที่ 10 พระอุโบสถ วัดเทพศิรินทราวาส และพระอุโบสถ วัดนิเวศธรรมประวัติ

ภาพที่ 9 พระอุโบสถ วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม และพระอุโบสถ วัดราชาธิวาส

ภาพที่ 11 พระเจดีย์อุโบสถ
วัดอัมฤงคณิมิตร

ภาพลายเส้นที่ 13 รูปตัด พระเจดีย์อุโบสถ
วัดอัมฤงคณิมิตร

วัดในรัชกาลที่ 5 มีรูปแบบที่หลากหลาย โดยเฉพาะงานออกแบบของสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ แสดงถึงความเปลี่ยนแปลงของแนวคิดที่มีความอิสระและพลังสร้างสรรค์ ละทิ้งแบบแผนเดิมบางอย่างที่เคยมีมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 1-4 ซึ่งแนวคิดในการออกแบบของพระองค์นั้นมีมุมมองที่ครอบคลุมมิติหลายด้าน ทั้งด้านการทำงาน การสืบสานและพัฒนางานสถาปัตยกรรมไทย การออกแบบที่คำนึงถึงการจัดองค์ประกอบ สภาพแวดล้อม การใช้สอย ความงาม ความหมายและสัญลักษณ์ ตลอดจนวัสดุและการก่อสร้าง นับว่าเป็นนายช่างที่มีบทบาทและแนวคิดใกล้เคียงกับสถาปนิกในปัจจุบัน ลักษณะดังกล่าวส่งผลให้งานออกแบบสถาปัตยกรรมวัดของพระองค์มีความแตกต่างจากช่วงก่อนหน้าอย่างชัดเจน นับเป็นจุดเปลี่ยนก้าวสำคัญของวงการสถาปัตยกรรมในประเทศไทยที่แสดงให้เห็นบทบาทหน้าที่และแนวคิดของผู้ออกแบบที่มีผลต่องานสถาปัตยกรรม

รัชกาลที่ 6

ในรัชกาลที่ 6 ยังมุ่งสานต่อนโยบายพัฒนาประเทศในด้านต่าง ๆ ต่อจากรัชกาลก่อน จึงยุติการสร้างวัด เนื่องจากมีวัดเดิมอยู่เป็นจำนวนมากต้องซ่อมบำรุงดูแล อย่างไรก็ตาม วัดและพระได้รับและปรับตัวเองต่อบทบาทสำคัญคือการตั้งโรงเรียนขึ้นภายในวัด เกิดการรวบรวมหน้าที่ด้านศาสนาและการศึกษาไว้ด้วยกัน แม้วัดจะมีบทบาทเป็นแหล่งให้ความรู้และขัดเกลากุลบุตรมาในอดีต แต่การรวบรวมกิจการ 2 ด้านไว้ด้วยกัน ทำให้พระมีหน้าที่เพิ่มขึ้นส่งผลให้การใช้พื้นที่ภายในวัดและบรรยากาศของวัดเปลี่ยนแปลงไป การสร้างสถาปัตยกรรมและงานศิลปกรรมไทยลดลงอย่างมาก พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเกรงว่าเอกลักษณ์ความเป็นไทยจะสูญหายไป จึงโปรดเกล้าฯ ให้สถาปนาโรงเรียนเพาะช่างขึ้นเพื่อสืบทอดองค์ความรู้และได้รับการตอบรับที่ดี⁷⁹ นี้เป็นจุดเริ่มต้นไปสู่การตั้งสถาบันอุดมศึกษาเพื่อผลิตสถาปนิกสู่นายช่างในวังหลวงต่อไป เป็นจุดเริ่มต้นของวิชาชีพสถาปนิก โดยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชทานคำเรียก งานแขนงนี้ว่า *สถาปัตยกรรม* และผู้ประกอบวิชาชีพนี้ว่า *สถาปนิก*

รัชกาลที่ 7

ในรัชกาลที่ 7 ประเทศไทยได้รับผลกระทบจากปัญหาสภาพเศรษฐกิจตกต่ำทั่วโลกที่ยืดเยื้อมาตั้งแต่หลังสงครามโลกในรัชกาลที่ 6 ส่งผลต่อการใช้จ่ายงบประมาณในกิจการต่าง ๆ ของรัฐ ต้องยกเลิกการจ้างข้าราชการนายช่างและสถาปนิกชาวตะวันตก ในขณะเดียวกันนักเรียนไทยที่ได้รับทุนไปศึกษาต่อด้านสถาปัตยกรรมในต่างประเทศได้กลับมาทำงานรับช่วงต่อพอดี

⁷⁹ นารถ โทธิปปราสาท อาจารย์ในโรงเรียนเพาะช่าง ซึ่งสำเร็จการศึกษาสถาปัตยกรรมจากอังกฤษ ได้มาก่อตั้งหลักสูตรการเรียนการสอนสถาปัตยกรรมอย่างสากลที่คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยในเวลาต่อมา

ในพ.ศ. 2471 มีการปฏิสังขรณ์พระอุโบสถ วัดพระปฐมเจดีย์ โดยสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ทรงเป็นผู้ออกแบบซึ่งสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสแม่กองในการก่อสร้างเมื่อครั้งรัชกาลที่ 6 มีแนวคิดประหยัดค่าใช้จ่ายในการก่อสร้างเป็นหลัก สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ จึงทรงออกแบบพระอุโบสถหลังนี้ภายใต้แนวคิดเดิม โดยการตัดการประดับตกแต่งและลดทอนลดทอนลง โดยมีแนวคิดที่ "...ลายลายนอกก็ทำให้น้อยกว่า... แม้ว่าเงินยอบแบบ จะตัดลายลงเสียอีกก็ตัดได้..."⁸⁰ พระอุโบสถได้ปรับรูปแบบให้เข้าสู่ลักษณะเครื่องก่อ ใช้โครงสร้างแบบเดิมผสมผสานระบบใหม่คือเฟอร์โรคอนกรีตหรือคอนกรีตหรือคอนกรีตเสริมเหล็ก แสดงให้เห็นถึงปัจจัยด้านเศรษฐกิจที่ส่งผลต่อการออกแบบสถาปัตยกรรมวัด และแนวคิดในการลดค่าก่อสร้างซึ่งมีมุมมองเกี่ยวกับการลดทอนลดทอนและประดับตกแต่งเท่าที่จำเป็น การเลือกใช้รูปแบบอาคารที่เน้นรูปทรงและความเรียบง่าย สำหรับการก่อสร้างพระอุโบสถนี้ เห็นได้ว่าแนวคิดของผู้ออกแบบเป็นผลมาจากปัจจัยด้านเศรษฐกิจส่งผลต่อความต้องการของผู้บังคับบัญชาอีกระดับที่ไม่ใช่พระมหากษัตริย์ แต่เป็นพระที่มีตำแหน่งในองค์กรคณะสงฆ์

ภาพที่ 12 พระอุโบสถ วัดพระปฐมเจดีย์

2.4.2.3 รัชกาลที่ 7-8: หลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง และนายช่างคนสำคัญ

รัชกาลที่ 7 เมื่อพ.ศ. 2475 เกิดการเปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นระบอบประชาธิปไตย โดยรัฐบาลมีความตั้งใจจะสร้างสังคมที่มีความเท่าเทียมกัน ยกเลิกโครงสร้างสังคมแบบชนชั้น อำนาจ

⁸⁰ สมคิด จิระทัศนกุล, งานออกแบบสถาปัตยกรรมไทยสมัยพระหัตถ์สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์, ภาคปลาย (กรุงเทพฯ: บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด(มหาชน), 2556), หน้า 647.

บริหารถูกถ่ายโอนจากสถาบันกษัตริย์มาที่คณะรัฐบาล บทบาทของพระมหากษัตริย์หลงเหลือเป็นเพียงสัญลักษณ์เรื่องที่เกี่ยวข้องกับประเพณีวัฒนธรรม จอมพล ป. พิบูลสงคราม นายกรัฐมนตรี ลดอำนาจสถาบันกษัตริย์ผ่านการออกพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ 2484 โดยปรับโครงสร้างการบริหารคณะสงฆ์ ยกเลิกข้อกำหนดที่ให้ธรรมยุติกนิกายมีฐานะพิเศษในมหาเถรสมาคม ซึ่งธรรมยุตินี้เปรียบเสมือนสัญลักษณ์อำนาจทางพุทธศาสนาของพระมหากษัตริย์ รวมทั้งจำกัดบทบาทและยกเลิกพระราชพิธีที่เคยมีมาของสถาบันกษัตริย์

ในพ.ศ. 2482 รัฐบาลมีแนวคิดที่จะสร้างความสามัคคีของคนในชาติด้วยการประกาศใช้นโยบายรัฐนิยม เป็นแบบแผนปฏิบัติที่ประชาชนควรยึดถือและปฏิบัติตาม กล่าวได้ว่าเป็นวัฒนธรรมใหม่สร้างขึ้นโดยรัฐบาล โดยหยิบยืมศิลปวัฒนธรรมภาคกลางมาเป็นหลักและให้ใช้ร่วมกันทั่วประเทศ เช่น การใช้ภาษากำหนดให้ทุกคนต้องเรียนอ่านเขียนภาษาไทยภาคกลาง และไม่มีการแบ่งแยกเชื้อชาติหรือชนกลุ่มต่าง ๆ มีเฉพาะชาวไทยเท่านั้น⁸¹ แนวคิดดังกล่าวส่งผลถึงรูปแบบสถาปัตยกรรม โดยรัฐบาลเป็นผู้ออกคำสั่งให้หน่วยงานราชการต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นครมโยธาธิการหรือกรมศิลปากรซึ่งเป็นหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการออกแบบโดยเฉพาะ ต้องออกแบบสถาปัตยกรรมที่แสดงถึงเอกลักษณ์ของชาติ นโยบายชาตินิยมกำหนดให้อาคารสำคัญต้องทำให้มีลักษณะประจำชาติอยู่ด้วย⁸² ในพ.ศ. 2483 มีคำสั่งให้กรมศิลปากรทำแบบพระอุโบสถมาตรฐานเพื่อแจกจ่ายไปยังท้องถิ่นต่าง ๆ เพื่อเป็นตัวอย่างของรูปแบบสถาปัตยกรรมประเภทอุโบสถที่ถูกต้องตามแนวคิดรัฐบาล งานดังกล่าวมีพระพรหมพิจิตรเป็นสถาปนิก พระพรหมพิจิตรได้ออกแบบเป็นอุโบสถคอนกรีตเสริมเหล็ก 3 ขนาดเพื่อให้เลือกใช้ตามงบประมาณค่าก่อสร้าง แบบดังกล่าวรู้จักกันต่อมาในชื่อว่า พระอุโบสถแบบ ก.ข.ค.⁸³ แสดงถึงแนวคิดเรื่องการผลิตซ้ำแบบอุตสาหกรรมและการใช้รูปแบบสถาปัตยกรรมที่แปลกแยกกับสถาปัตยกรรมในท้องถิ่น ส่งผลต่อการก่อสร้างอุโบสถในภูมิภาคต่าง ๆ ทั่วประเทศจนถึงทุกวันนี้

⁸¹ คริส เบเคอร์ และ ผาสุก พงษ์ไพจิตร, ประวัติศาสตร์ไทยร่วมสมัย, (กรุงเทพฯ: มติชน, 2557), หน้า 207-210.

⁸² พระพรหมพิจิตรได้กล่าวไว้ในการปาฐกถาเรื่อง ชีวิตการช่างฝ่ายประณีตศิลปกรรมไทย, ในพ.ศ. 2482 พระพรหมพิจิตร (ผู้รวบรวม), อ้างใน วิมลสิทธิ์ ทรายางกูร และคณะ, พัฒนาการแนวความคิดและรูปแบบของงานสถาปัตยกรรม อดีต ปัจจุบัน และอนาคต (กรุงเทพฯ: บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป จำกัด, 2536), หน้า 93.

⁸³ คู่มือศิลปกรรมสถาปัตยกรรมไทยเฉลิมพระเกียรติ ณ หอศิลป์ มหาวิทยาลัยศิลปากร 3-17 มิถุนายน 2548, (กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, 2548), หน้า 51.

ภาพลายเส้นที่ 14 แบบพระอุโบสถมาตรฐาน ก.ข.ค.

(ที่มา: สุจิตร์นิทรศการสถาปัตยกรรมไทยเฉลิมพระเกียรติ ณ หอศิลป์ มหาวิทยาลัยศิลปากร 3-17 มิถุนายน 2548 (กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, 2548))

ในช่วงหลังเปลี่ยนแปลงการปกครองมีนายช่างที่ทำงานด้านสถาปัตยกรรมไทยคนสำคัญ 2 ท่าน ได้แก่ พระพรหมพิจิตร (พรหม พรหมพิจิตร หรือ อุ ลากานนท์) นายช่างกรมศิลปากรซึ่งมีผลงานออกแบบตามนโยบายของรัฐบาลคือ แบบอุโบสถมาตรฐาน ก.ข.ค. และวัดพระศรีมหาธาตุ บางเขน กรุงเทพฯ อีกท่านหนึ่งคือ หลวงวิศาลศิลปกรรม (เชื้อ ปัทมจินดา) มีผลงานการออกแบบและปฏิสังขรณ์อาคารสำคัญในเขตพุทธาวาสของวัดหลายแห่งในกรุงเทพฯ และปริมณฑล เช่น พระอุโบสถ วัดอมรินทราราม พระอุโบสถ วัดไตรมิตรวิทยาราม พระอุโบสถ วัดชลประทานรังสฤษฎ์ จังหวัดนนทบุรี เป็นต้น ทั้งสองเคยเป็นลูกมือของสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ในการคัดลอกผลงานออกแบบและควบคุมงานก่อสร้าง โดยเฉพาะพระพรหมพิจิตรนั้นถือว่าเป็นนายช่างผู้ใกล้ชิดมากที่สุดคนหนึ่ง ดังนั้น งานออกแบบของนายช่างทั้งสองนี้จึงได้รับอิทธิพลทางแนวคิดและรูปแบบสถาปัตยกรรมจากของสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์อย่างเห็นได้ชัด

ในพ.ศ. 2483 รัฐบาลมีนโยบายที่จะสร้างวัดเพื่อเป็นอนุสรณ์แห่งการเปลี่ยนแปลงการปกครอง คู่กับอนุสาวรีย์พิทักษ์รัฐธรรมนูญหรืออนุสาวรีย์ 17 ทหารและตำรวจเดิม ซึ่งตั้งอยู่ไม่ไกล จึงมอบหมายให้พระพรหมพิจิตรเป็นผู้ออกแบบ โดยมุ่งหมายจะให้ก่อสร้างแล้วเสร็จทันงานฉลองวันชาติ 24 มิถุนายน พ.ศ. 2484 จึงให้นามว่าวัดประชาธิปไตยเพื่อเป็นที่ระลึกแห่งระบอบการปกครองใหม่ของไทย ภายหลังจากเมื่อมีการรับมอบพระบรมสารีริกธาตุ กิ่งต้นพระศรีมหาโพธิ์พร้อมดินจากสังเวชนียสถานในอินเดียมาประดิษฐาน จึงได้เปลี่ยนชื่อเป็นวัดพระศรีมหาธาตุ วัดฤๅษะสงฆ์ในการสร้างวัดนี้นอกจากจะเป็นที่ระลึกแห่งการปกครองระบอบประชาธิปไตยแล้ว รัฐบาลยังต้องการให้เป็นวัดที่สร้างความเท่าเทียมแก่หมู่ฆราวาสและหมู่สงฆ์ ในส่วนฆราวาส รัฐบาลเล็งเห็นว่าที่ผ่านมาการสร้างวัด

สำคัญนั้นเป็นไปเพื่อการยกย่องเชิดชูและตอบสนองเฉพาะชนชั้นสูงเท่านั้น เช่นวัดที่เป็นที่เก็บอัฐิของเจ้านายและพระบรมวงศานุวงศ์ ส่วนด้านหมู่สงฆ์นั้น เกิดความไม่เท่าเทียมกันระหว่างธรรมยุติกนิกายและมหานิกายตั้งแต่รัชกาลที่ 4 เป็นต้นมา รัฐบาลจึงตั้งใจจะให้วัดนี้เป็นวัดที่เก็บอัฐิของบุคคลผู้ทำประโยชน์แก่ชาติที่รัฐบาลเห็นสมควร และเป็นวัดที่มีพระสงฆ์ทั้งสองนิกายจำวัดร่วมกัน อย่างไรก็ตามการรวมนิกายหาได้สำเร็จดังมุ่งหวังไม่

วัดพระศรีมหาธาตุตั้งอยู่ในเขตบางเขน กรุงเทพมหานคร หันหน้าสู่ถนนพหลโยธินซึ่งเป็นเส้นทางคมนาคมหลักและเป็นทิศตะวันออก เมื่อแรกสร้าง ที่ดินบริเวณนั้นล้วนแต่เป็นพื้นที่ราบลุ่มเกษตรกรรมและทางไกลชุมชน ที่ตั้งวัดมีหลักฐานเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า โดยหันด้านแคบเข้าสู่ถนนหลัก มีขนาดพื้นที่ประมาณ 226 ไร่ ประกอบด้วยส่วนที่เป็นวัดประมาณ 83 ไร่ ที่ธรณีสงฆ์ประมาณ 143 ไร่ ภายในวัดมีการแบ่งพื้นที่ใช้สอยเป็น 2 ส่วนตามแบบแผนที่เคยมีมา ส่วนพุทธาวาสประกอบด้วยพระมหาเจดีย์เป็นอาคารประธาน พระอุโบสถ พระวิหาร หอกลอง หอระฆัง ส่วนสังฆาวาสประกอบด้วย หมู่กุฏิ การจัดองค์ประกอบผังบริเวณเน้นความสำคัญของส่วนพุทธาวาสด้วยการวางอาคารต่าง ๆ ตามแนวแกน มีพระมหาเจดีย์ตั้งตระหง่านอยู่บริเวณลานกว้างด้านหน้าเป็นเอกเทศด้วยการออกแบบให้ตั้งอยู่บนลานรูปกลมมีถนนล้อมรอบ แยกจากพระอุโบสถและพระวิหารซึ่งอยู่บริเวณลานด้านหลัง มีถนนคั่นระหว่างเจดีย์และกลุ่มอาคารอื่น ๆ อีกที่หนึ่ง นอกจากนี้ยังสร้างความสมมาตรซ้ายขวาด้วยองค์ประกอบเป็นคู่ ตั้งแต่การขุดบึงน้ำ สร้างเกาะเพื่อปลูกต้นพระศรีมหาโพธิ์ทั้งสองข้างเพื่อเป็นสัญลักษณ์ ถัดมาที่บริเวณพระอุโบสถก็มีหอกลอง หอระฆังขนานข้าง ตั้งอยู่บนลานโล่งซึ่งเป็นสิ่งที่แสดงการเปลี่ยนขอบเขตจากพุทธาวาสไปสู่สังฆาวาส ซึ่งวางหมู่กุฏิเรียงเป็นแนวตามยาวขนานไปกับเขตพุทธาวาสและบึงน้ำทั้งสองข้าง พื้นที่อันกว้างใหญ่และการเข้าถึงด้วยถนนที่เป็นทางเดินรถยนต์ที่เข้าถึงทุกส่วนของวัด แสดงถึงความตั้งใจให้เป็นที่รองรับการประกอบพิธีที่มีคนจำนวนมาก ดังเช่น งานอุปสมบทของพลเอก พระยาพหลพลพยุหเสนา ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีคนที่สอง ผู้นำฝ่ายทหารของคณะราษฎร จัดขึ้นที่วัดนี้ท่ามกลางที่ประชุมสงฆ์ถึง 45 รูป รวมทั้งฆราวาสที่มาร่วมงานอีกมากมาย

การวางตำแหน่งอาคารของวัดพระศรีมหาธาตุเน้นมุมมองเพื่อสร้างผลทางด้านความรู้สึกเป็นสำคัญ เนื่องจากต้องการให้วัดนี้เป็นตัวแทนของสถาบันศาสนาในระบอบการปกครองแบบประชาธิปไตย จึงแสดงออกถึงความเป็นทางการ ความยิ่งใหญ่ ด้วยการสร้างความสมมาตรในแนวแกน โดยมีพระมหาเจดีย์เป็นเสมือนอนุสรณ์สถาน (monument) ของวัด มีลานใหญ่ที่อยู่ห่างจากพระเจดีย์เพื่อเปิดมุมมองสู่พระเจดีย์ซึ่งเป็นอาคารประธานของวัด นอกเหนือจากนี้ยังมีเพียงถนนเป็นองค์ประกอบแบบเส้นตัดผ่านด้านหน้าและด้านข้างของอาคารต่าง ๆ ที่ทำหน้าที่เป็นทางสัญจรมากกว่าจะสร้างมุมมองเพื่อให้ความสำคัญอย่างพระเจดีย์ เส้นสายที่ใช้ในผังบริเวณมีลักษณะแบบเรขาคณิตคือ เส้นโค้งวงกลม เส้นตรง เส้นตั้งฉาก รูปวงกลม ซึ่งเป็นรูปแบบใหม่ที่ใช้ร่วมกับงาน

สถาปัตยกรรมไทย การแสดงขอบเขตของพื้นที่ส่วนต่าง ๆ ใช้วิธีการผลักระยะด้วยลาน แบ่งส่วนด้วยเส้นถนน

ภาพที่ 13 ภาพถ่ายมุมสูง วัดพระศรีมหาธาตุ

(ที่มา: http://maxgywer.blogspot.com/2012/05/blog-post_553.html)

อาคารในวัดพระศรีมหาธาตุ ใช้โครงสร้างคอนกรีตเสริมเหล็กทั้งหมด พระพรหมพิจิตรได้ปรับลักษณะของรูปทรงสถาปัตยกรรมและองค์ประกอบให้สอดคล้องกับคุณสมบัติของคอนกรีตโดยลดทอนรายละเอียดของรูปทรงและลวดลาย ในภาพรวมได้ตัดส่วนบัลลังก์ของเจดีย์และปรับปล้องโฉนให้เป็นบัวหงายที่สร้างมิติที่ชัดเจนขึ้น ส่วนซุ้มจระนำที่เป็นซุ้มช่องเปิดทางเข้าออกเจดีย์ปรับให้เป็นรูปทรงเรขาคณิตที่เรียบง่าย รวมทั้งปรับลดรายละเอียดลวดลายให้อยู่ในทรงเรขาคณิต สำหรับพระอุโบสถ พระพรหมพิจิตรได้นำรูปแบบพระอุโบสถ วัดเบญจมบพิตรมาปรับรายละเอียดให้เป็นอาคารคอนกรีต โดยลดความสูงของหลังคา ลดรายละเอียดของลวดลายที่ประดับ

จากการที่พระเจดีย์ใช้โครงสร้างคอนกรีตเสริมเหล็ก ทำให้สามารถออกแบบที่ว่างภายในที่สามารถใช้งานได้ มีการเจาะช่องแสงด้านบนและมีช่องเปิดบริเวณฐานทำให้เกิดการถ่ายเทอากาศ กล่าวอีกอย่างหนึ่งคือเจดีย์มีลักษณะเป็นโพรงโดยมีเปลือกภายนอกห่อหุ้มอยู่ ตรงกลางเป็นที่ประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุ ผนังภายในเป็นที่บรรจุอัฐิของบุคคลทั่วไป มีพื้นที่โดยรอบสำหรับสักการะและประกอบพิธีกรรมได้

ภาพที่ 14 พระเจดีย์ และพระอุโบสถ วัดพระศรีมหาธาตุ

สำหรับงานออกแบบสถาปัตยกรรมวัดของหลวงวิศาลศิลปกรรม ได้รับอิทธิพลของสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์เช่นกัน เห็นได้จากงานปฏิสังขรณ์พระอุโบสถ วัดอมรินทราราม ออกแบบให้เป็นอาคารจัตุรมุขอย่างพระอุโบสถ วัดเบญจมบพิตร ส่วนองค์ประกอบและการประดับตกแต่ง แม้จะเป็นอาคารคอนกรีตเสริมเหล็ก แต่หลวงวิศาลฯ ยังคงรายละเอียดตามลักษณะของงานเครื่องไม้ นอกจากนี้ ยังมีงานออกแบบอีกแนวทางหนึ่งที่เน้นความเรียบง่าย โดยการปรับรูปทรงอาคาร ลดทอนรายละเอียดองค์ประกอบและการประดับตกแต่งให้สอดคล้องกับวัสดุคอนกรีต เช่น พระอุโบสถ วัดไตรมิตรวิทยาราม ในภาพรวมได้เพิ่มความน่าสนใจของรูปทรงด้วยการเพิ่มมุขด้านข้าง ในลักษณะไม่สมมาตร ปรับลดความชันของหลังคาจั่ว ลดทอนเครื่องล่ายองให้มีลักษณะคล้ายปั้นลม และลดทอนรายละเอียดของซุ้มช่องเปิดโดยเน้นความสำคัญของรูปทรงและมิติแทน ลวดบัวต่าง ๆ ลดทอนเหลือเพียงรูปทรงเรขาคณิต และใช้สีในการแบ่งความแตกต่างของผนังและฐาน จากงานออกแบบสถาปัตยกรรมทั้งสองแห่งของหลวงวิศาลศิลปกรรม แสดงถึงความหลากหลายของแนวคิดในผู้ออกแบบคนเดียว แสดงความกล้าหาญที่จะสร้างสรรค์และทดลอง

ภาพที่ 15 ภาพพระอุโบสถ วัดอมรินทราราม และพระอุโบสถ วัดไตรมิตรวิทยาราม

ต่อมาเมื่อมีการก่อตั้งหลักสูตรการเรียนการสอนสถาปัตยกรรมแบบสากล พระพรหมพิจิตร และหลวงวิศาลศิลปกรรม รั้งหน้าที่เป็นอาจารย์คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และมหาวิทยาลัยศิลปากร แนวคิดการออกแบบดังกล่าวก็ได้ถ่ายทอดสู่สถาปนิกที่ได้มีโอกาสเรียนกับ ท่านด้วยซึ่งจะกล่าวถึงในบทต่อไป

สรุปพัฒนาการของสถาปัตยกรรมวัดในรัชกาลที่ 1-8

การเปลี่ยนแปลงของรูปแบบสถาปัตยกรรมในช่วงต้นและช่วงที่สองซึ่งปกครองด้วยระบอบ สมบูรณาญาสิทธิราชย์เห็นได้ชัดว่ามีปัจจัยหลักคือแนวคิดของพระมหากษัตริย์ และยังมีปัจจัยที่เป็น ตัวแปรอื่น ๆ อีกเช่น ปัจจัยด้านความสงบมั่นคงของบ้านเมือง ปัจจัยด้านเศรษฐกิจ ปัจจัยด้านแนวคิด ศาสนา อาจกล่าวได้ว่าพระมหากษัตริย์ทรงเป็นผู้นำรูปแบบ ซึ่งมีบุคคลที่มีกำลังในการสร้างวัดได้แก่ เจ้านาย ขุนนาง และคหบดีผู้มีฐานะ ซึ่งจะสร้างวัดโดยใช้รูปแบบตามกันมา ในรัชกาลที่ 5 สมเด็จเจ้า เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ นายช่างซึ่งเป็นปัจจัยด้านบุคคลที่มีบทบาทต่อการเปลี่ยนแปลง ของรูปแบบสถาปัตยกรรม รวมทั้งการมีบทบาทและความสัมพันธ์กับบุคคลต่าง ๆ เช่น พระมหากษัตริย์ พระ ที่มีส่วนในการกำหนดรูปแบบสถาปัตยกรรม ต่อมาเมื่อมีการเปลี่ยนแปลงการ ปกครอง แม้อำนาจในการบริหารกิจการบ้านเมืองจะอยู่ที่รัฐบาล แต่รัฐบาลก็ไม่ได้มีบทบาทโดยตรง ในการกำหนดรูปแบบสถาปัตยกรรมวัดอย่างพระมหากษัตริย์ หากแต่เป็นนายช่างในหน่วยงานของรัฐ ที่เป็นผู้ออกแบบและให้แนวคิด โดยคำนึงถึงโครงสร้างและวัสดุก่อสร้างเป็นหลัก

พัฒนาการของสถาปัตยกรรมวัดในสมัยรัตนโกสินทร์มีแบบแผนสืบเนื่องกันมาและมีจุด เปลี่ยนของรูปแบบสถาปัตยกรรมวัดที่สำคัญด้วยกัน 3 ครั้ง เริ่มจากสืบเนื่องแบบแผนจากสมัยอยุธยา ที่การวางผังบริเวณเขตพุทธาวาสมีความเชื่อมโยงกับคติความเชื่อเรื่องไตรภูมิ และการใช้รูปแบบ อุโบสถ วิหาร เจดีย์ตามที่เคยมีในสมัยอยุธยา ต่อมาในรัชกาลที่ 3 เกิดการเปลี่ยนแปลงครั้งแรกจาก การรับอิทธิพลศิลปะสถาปัตยกรรมจีน ทำให้รูปแบบสถาปัตยกรรม องค์ประกอบทางสถาปัตยกรรม ตลอดจนกรรมวิธีการประดับตกแต่งและการใช้วัสดุมีลักษณะแบบ *นอกอย่าง* และได้พัฒนาสืบเนื่อง ต่อมา เมื่อมาถึงรัชกาลที่ 5 สมเด็จเจ้า เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ทรงออกแบบสถาปัตยกรรม วัดโดยอิงแบบที่เคยมีส่วนหนึ่ง และสร้างสรรค์ด้วยแนวคิดใหม่อีกส่วนหนึ่ง รวมถึงสร้างรูปแบบที่ หลากหลายให้กับสถาปัตยกรรมวัดซึ่งมีทั้งรูปแบบที่ยังคงความสงบ เบา ลอย ขึ้นสู่เบื้องสูง และ รูปแบบที่ *แฝง* ไปอย่างสิ้นเชิง ในช่วงหลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง นายช่างที่เคยเป็นผู้ช่วยสมเด็จเจ้า เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ มีบทบาทในการสร้างวัดสำคัญหลายแห่ง เห็นได้ชัดว่าสืบทอด แนวคิดของพระองค์ต่อมา และปรับให้เข้ากับปัจจัยด้านสถาปัตยกรรมที่เปลี่ยนแปลงไป จากการ เปลี่ยนแปลงรูปแบบสถาปัตยกรรมวัดทั้ง 3 ครั้ง เห็นได้ว่าแต่ละครั้งเป็นการอ้างอิงและต่อยอดจาก แบบเดิมให้พัฒนายิ่งขึ้นไป จากแบบสมัยอยุธยาที่เรียกกันว่าแบบไทยประเพณี สู่แบบนอกอย่าง แบบ

แผนผัง และแบบสถาปัตยกรรมคอนกรีต เมื่อมองในภาพรวมจะเห็นว่าเป็นสายเดียวกัน อาจเรียกได้ว่าเป็นสายช่างหลวงสมัยรัตนโกสินทร์ เนื่องจากเป็นแนวทางหลักที่ดำเนินมาในยุคนี้ และองค์ความรู้ที่สั่งสมจากแบบแผนหลายช่วงเวลาก็คจะเป็นพื้นฐานให้การออกแบบสถาปัตยกรรมวัดในรัชกาลที่ 9 ต่อไป ดังนั้น จึงขอเรียกแนวทางสถาปัตยกรรมวัดที่เกิดขึ้นตั้งแต่รัชกาลที่ 1-8 ว่า “แนวคิดและรูปแบบสถาปัตยกรรมวัดแบบประเพณีนิยม”

อย่างไรก็ตาม ในรัชกาลที่ 9 การสร้างสถาปัตยกรรมวัดเปลี่ยนแปลงไปจากเดิมมาก เนื่องจากการก่อตั้งหลักสูตรการเรียนการสอนสถาปัตยกรรมแบบสากล ซึ่งมีแนวคิดที่ต่างไปจากการออกแบบวัดในช่วงที่ผ่านมา การศึกษาทำความเข้าใจสถาปัตยกรรมวัดด้วยหลักที่มีอยู่อาจไม่เพียงพอ ดังนั้น ก่อนที่จะเข้าสู่บทต่อ ๆ ไป ควรที่จะมีหลักในการทำความเข้าใจสถาปัตยกรรมวัดทั้งแบบไทยและสากลเป็นพื้นฐาน

2.5 ทฤษฎีและกรอบความคิดสำหรับศึกษาสถาปัตยกรรมวัดในรัชกาลที่ 9

สถาปัตยกรรมวัดในรัชกาลที่ 9 เป็นผลงานที่เกิดจากองค์ความรู้แบบประเพณีนิยมและแนวทางในการออกแบบสถาปัตยกรรมแบบสากล ดังนั้นการทำความเข้าใจสถาปัตยกรรมวัดในรัชกาลนี้ควรมีข้อพิจารณาที่เป็นมุมมองผสมผสานระหว่างทฤษฎีสถาปัตยกรรมแบบสากลและไทย พร้อมกับการวิเคราะห์เพื่อหาปัจจัยที่มีอิทธิพลในบริบทที่เปลี่ยนแปลงไป ในหัวข้อนี้จึงเป็นการนำเสนอกรอบความคิดสำหรับศึกษาสถาปัตยกรรมวัดในรัชกาลที่ 9 โดยบูรณาการระหว่างทฤษฎีสถาปัตยกรรมแบบสากลและสถาปัตยกรรมไทยในมิติต่าง ๆ ซึ่งมีประเด็นสำหรับพิจารณากรณีศึกษาดังต่อไปนี้

2.5.1 ที่ตั้งของวัด

ที่ตั้งและผังบริเวณของวัดแบ่งรูปแบบตามประเภทของวัด 2 ประเภทได้แก่ วัดอรัญวาสี และวัดคามวาสี ซึ่งเป็นรูปแบบที่สัมพันธ์กับวัตรปฏิบัติของพระสงฆ์แต่ละสาย

วัดอรัญวาสี เป็นที่อยู่ของพระฝ่ายอรัญวาสีหรือพระป่า ประสงค์จะปลีกเร้นไปอยู่ตามป่าหรือที่สงัดเพื่อปฏิบัติวิปัสสนา ที่ตั้งของวัดอรัญวาสีจึงเลือกบริเวณป่าที่สงบสงัด มีระยะห่างจากชุมชนพอสมควรในระยะที่สามารถเดินมาบิณฑบาตได้ ส่วนวัดคามวาสี พระฝ่ายนี้ เปนผู้นักในคันถธุระคือการเรียน สืบทอดพระไตรปิฎกด้วยการเล่า และแก้กฐลฆราวาส ดังนั้น จึงต้องอยู่ใกล้กับชุมชนที่ตั้งของวัดตามแนวคิดที่มีมาแสดงให้เห็นว่า ระยะทางระหว่างวัดกับชุมชนเป็นสิ่งสำคัญเป็นอันดับแรก เนื่องจากพระต้องเดินทางมาในเขตชุมชนเพื่อบิณฑบาตทุกเช้า ดำรงกิจวัตรนี้เพื่อให้ระลึกอยู่เสมอว่าตนเป็นผู้ขอ ไม่ว่าจะเป็นวัดอรัญวาสีหรือคามวาสีต้องอยู่ในระยะที่พระสงฆ์บิณฑบาตแล้วกลับไปทันฉันเพลที่วัด

นอกจากนี้ ที่ตั้งของวัดยังมีประเด็นทางสถาปัตยกรรมแบบสากลที่แนวคิดแบบประเพณีนิยม ไม่ได้กล่าวชัดเจน แต่เป็นสิ่งที่ต้องคำนึงถึงเนื่องจากเกี่ยวข้องกับการออกแบบ ได้แก่ การเข้าถึง การคมนาคมและการสัญจร ลักษณะสัณฐานของที่ตั้ง สภาพแวดล้อมและดินฟ้าอากาศ

2.5.1.1 การเข้าถึง

การเข้าถึง เช่น การคมนาคม การสัญจร เป็นต้น ความสะดวกในการเข้าถึงวัดเป็นปัจจัยสำคัญอย่างหนึ่งที่จะทำให้วัดยังคงดำเนินกิจการต่าง ๆ ไปได้โดยไม่กลายเป็นวัดร้าง การเลือกที่ตั้งวัดนอกจากจะอยู่ไม่ไกลจากชุมชนแล้ว ยังต้องเดินทางถึงกันได้อย่างสะดวก มีปัจจัยพื้นฐานที่รองรับการดำเนินชีวิตในปัจจุบันเช่น ถนน ไฟฟ้า ประปา ที่เอื้อต่อศาสนิกชนที่ต้องการมาประกอบพิธีกรรมและกิจกรรมต่าง ๆ ในวันธรรมดาทั่วไปและโดยเฉพาะอย่างยิ่งวันสำคัญทางศาสนา

2.5.1.2 ลักษณะสัณฐานของที่ตั้ง

ลักษณะสัณฐานของที่ตั้งเช่น ระดับสูงต่ำในพื้นที่ ลักษณะทางธรรมชาติที่เป็น เนินเขา แนวเขา ยอดเขา แหล่มที่ยื่นไปในทะเล หรือแม้แต่รูปร่างของที่ดิน เป็นต้น ส่งผลต่อการเลือกตำแหน่งที่ตั้งอาคารและการจัดองค์ประกอบของอาคารต่าง ๆ ที่จะสร้างมุมมองที่สวยงามให้เกิดขึ้น ตลอดจนการพิจารณาเลือกวิธีการก่อสร้างและประเภทฐานรากของโครงสร้าง

สัณฐานของที่ตั้งที่มีลักษณะพิเศษเป็นสิ่งสร้างแรงบันดาลใจให้สถาปนิกได้⁸⁴ โดยเฉพาะที่ตั้งที่อยู่บนที่สูงซึ่งมีลักษณะพ้องกับแนวคิดในการเกิดพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ในสถาปัตยกรรมแบบสากล เพราะมีพื้นที่ที่มีระดับต่างกันโดยพื้นที่ที่อยู่สูงกว่าจะเปรียบเป็นสวรรค์หรือแกนกลางของโลก ส่วนพื้นที่ที่อยู่ระดับล่างจะเปรียบเป็นโลกมนุษย์⁸⁵ ซึ่งการสร้างวัดในพุทธศาสนานั้น มีคติความเชื่อเรื่องไตรภูมิที่ถูกนำมาใช้เปรียบเทียบเปรยอยู่เสมอว่าอาคารประธานในวัด ไม่ว่าจะเจดีย์ หรืออุโบสถ หรือวิหาร เปรียบเสมือนเขาพระสุเมรุที่เป็นแกนกลางจักรวาล ซึ่งมียอดหรือสัญลักษณ์ที่สื่อถึงสวรรค์ชั้นต่าง ๆ โดยมีองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมเชื่อมต่อระหว่างสวรรค์และโลกมนุษย์ เช่น บันไดนาค ชุมประตูป เป็นต้น

2.5.1.3 สภาพแวดล้อมและดินฟ้าอากาศ

สภาพแวดล้อมและดินฟ้าอากาศ เช่น ทิศทางของแดด ลม ฝนเป็นปัจจัยที่ส่งผลต่อตำแหน่งที่ตั้งและทิศทางการวางอาคาร รูปแบบของอาคาร รูปทรงหลังคา การเจาะช่องเปิด การใช้สอยภายใน และการเลือกใช้วัสดุก่อสร้างและประดับตกแต่ง

⁸⁴ Hazel Conway and Rowan Roenisch, *Understanding Architecture : An Introduction to Architecture and Architectural History*, (London: Routledge, 1994), p. 197.

⁸⁵ M. Eliade, *The Sacred and the Profane: The Nature of Religion*, trans. W.R. Trask, (San Diego: Harcourt Brace & Company, 1987), p. 37-39.

สำหรับสถาปัตยกรรมวัดนั้นให้ความสำคัญกับสภาพแวดล้อมและดินฟ้าอากาศ รองลงมาจากรูปแบบ จะเห็นได้จากสถาปัตยกรรมวัดในอดีตที่ผ่านมามีรูปแบบอาคารมีการเปลี่ยนแปลงรูปทรงในภาพรวมน้อยมาก อย่างไรก็ตาม อาคารที่มีการใช้สอยภายในอย่างอุโบสถและวิหารในอดีต มีลักษณะสำคัญของอาคารในพื้นที่แถบร้อนชื้นได้แก่ ชายคา กันสาด ระเบียง⁸⁶ และยกฐานสูง ซึ่งช่วยกันแดดและฝนที่จะเข้าสู่ตัวอาคาร รวมถึงป้องกันน้ำท่วมอยู่แล้ว ส่วนอาคารประเภทเจดีย์และมณฑป พื้นที่ภายในสร้างขึ้นเพื่อประดิษฐานสิ่งศักดิ์สิทธิ์ไม่ได้เน้นการเข้าไปใช้สอย แต่เน้นรูปแบบภายนอกที่แสดงสัญลักษณ์และความหมายทางศาสนา อย่างไรก็ตาม เมื่อวิทยาการการก่อสร้างพัฒนามากขึ้นในรัชกาลที่ 9 สามารถออกแบบให้เจดีย์และมณฑปมีพื้นที่ภายในที่มีความเหมาะสมแก่การใช้งานยิ่งขึ้น สามารถเจาะช่องเปิดและติดตั้งงานระบบระบายอากาศ ระบบไฟฟ้า แสงสว่าง เพื่ออำนวยความสะดวกสบายให้ผู้ใช้อาคาร นอกจากนี้เรื่องสภาพแวดล้อมของที่ตั้งยังรวมถึงความเติบโตของชุมชนในพื้นที่ใกล้เคียง ซึ่งอาจส่งผลให้เกิดปัญหาความแออัดและความวุ่นวายต่อวัดในอนาคต

2.5.2 ผังบริเวณของวัด

ผังบริเวณวัดตามแนวความคิดการสร้างวัดแบบประเพณีนิยมแบ่งรูปแบบตามประเภทของวัด 2 ประเภทเช่นกัน วัดอรุณวาสีเป็นที่อยู่ของพระฝ่ายอรุณวาสีที่มุ่งสู่วิวาป่าเพื่อปฏิบัติวิปัสสนา อาจไปอยู่ในช่วงระยะเวลาหนึ่งหรืออาศัยอยู่เป็นระยะเวลานาน⁸⁷ ดังนั้น จึงสร้างอาคารเฉพาะที่จำเป็นต่อการใช้สอยสำหรับพระสงฆ์จำนวนน้อยและไม่ได้พำนักอยู่ประจำ และวางอาคารให้กลมกลืนไปกับสภาพแวดล้อมธรรมชาติ ไม่มีการแสดงอาณาเขต และไม่จำเป็นต้องมีแบบแผนการจัดองค์ประกอบผังบริเวณ ส่วนวัดคามวาสี เป็นวัดที่ตั้งอยู่ในเขตชุมชน มีพระสงฆ์พำนักอยู่ประจำวัดเพื่อศึกษาเล่าเรียนพระไตรปิฎก มีฆราวาสที่มาประกอบพิธีกรรมทางศาสนาที่เข้าออกอยู่เป็นประจำ ผังบริเวณของวัดคามวาสีจึงมีการกำหนดอาณาเขตของวัดแยกจากชุมชนใกล้เคียงอย่างชัดเจนด้วยการล้อมกำแพงแก้ว พื้นที่ภายในวัดมีความเป็นสัดส่วนโดยแบ่งออกเป็นเขตพุทธาวาส เขตสังฆาวาส และเขตธรณีสงฆ์ เพื่อไม่ให้ฆราวาสเดินปะปนเข้าไปรบกวนในเขตสังฆาวาส

2.5.2.1 การจัดองค์ประกอบผังบริเวณเขตพุทธาวาส

อาคารที่เป็นองค์ประกอบสำคัญในเขตพุทธาวาส ได้แก่ เจดีย์ อุโบสถ วิหาร และมณฑป นอกจากนี้ยังมีองค์ประกอบอื่น ๆ ทั้งที่เป็นอาคารบริวารและองค์ประกอบสถาปัตยกรรม เช่น วิหารทิศ เจดีย์ราย ระเบียงคด ชุ่มประดู เป็นต้น ผังบริเวณเขตพุทธาวาสในอดีตที่ออกแบบตามคติความ

⁸⁶ ผุสดี ทิพพัล, *เกณฑ์ในการออกแบบสถาปัตยกรรม*, (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2536), หน้า 9.

⁸⁷ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์*, (2559), หน้า 521.

เชื่อเรื่องไตรภูมิ จะจัดวางอาคารและองค์ประกอบโดยสะท้อนลักษณะจักรวาลไตรภูมิ โดยมีอาคารประธานอยู่ที่ *ศูนย์กลาง* แทนเขาพระสุเมรุ ใช้ *การปิดล้อม* เพื่อสร้างลำดับการเข้าถึง เน้นความสำคัญ มีกรอบสร้างมุมมอง รวมไปถึงการให้ความสำคัญกับ *ทิศทั้ง 4* โดยใช้ *แนวแกนหลัก-รอง* กำกับตำแหน่งทิศทางของอาคารบริวารและองค์ประกอบสถาปัตยกรรมที่ใกล้เคียงลักษณะของจักรวาลไตรภูมิมากที่สุด

สำหรับทฤษฎีสถาปัตยกรรมแบบสากลที่เกี่ยวกับเรื่องการสร้างสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ซึ่งเป็นสัญลักษณ์ของศูนย์กลางจักรวาล จะต้องมีลำดับขั้น (threshold)⁸⁸ ในการเปลี่ยนผ่านจากโลกมนุษย์สามัญไปสู่สวรรค์หรือศูนย์กลางจักรวาล ซึ่งในงานสถาปัตยกรรมไทยมีองค์ประกอบที่สร้างลำดับการเข้าถึงเป็นห้วง ๆ สู่อาคารประธาน เพื่อให้ศาสนิกชนได้รับรู้ถึงการเปลี่ยนแปลงและเตรียมตัวเข้าสู่พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ ดังตัวอย่าง ผังบริเวณเขตพุทธาวาสวัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามที่ออกแบบภายใต้คติความเชื่อไตรภูมิ แสดงลำดับการเข้าถึงตั้งแต่กำแพงแก้วที่ล้อมอยู่ด้านนอกแบ่งแยกระหว่างวัดกับชุมชนภายนอกโดยรอบ มีซุ้มประตูทางเข้าหลักซึ่งตั้งอยู่ในแนวแกนประธานที่กรอบมุมมองไปสู่อาคารประธาน เพื่อเข้าสู่ลานซึ่งเป็นห้วงของที่ว่างลำดับแรกตัดขาดความวุ่นวายจากโลกภายนอก ต่อมาเมื่อเข้าสู่พระระเบียงคดชั้นที่ 1 และ 2 มีหลังคาคลุมเกิดที่ว่างที่มีดกกว่า ทำให้จิตใจให้จดจ่อปลายทางที่สว่างกว่า ลำดับถัดมาจึงเข้าสู่ลานที่ตั้งอาคารประธานคือพระอุโบสถขนาดใหญ่ตั้งตระหง่านตรงหน้า สร้างความรู้สึกตะลึงพรึงเพริด และความประทับใจ ซึ่งเป็นความรู้สึกที่จะนำมาซึ่งความศรัทธา

ลำดับการเข้าถึงอาคารประธานในเขตพุทธาวาสของวัด มีการเปลี่ยนรูปแบบอย่างเห็นได้ชัดในสมัยรัชกาลที่ 5 โดยมีตัวอย่างที่ชัดเจนคือ วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม ที่เปลี่ยนการรับรู้ลำดับการเข้าถึงจากการกั้นที่ว่างเป็นห้วง ๆ มาสู่การลำดับด้วยการกรอบมุมมองที่แตกต่างกันตามระยะระหว่างผู้ดูและอาคารประธาน โดยใช้ซุ้มประตู และศาลาราย ทำให้สามารถมองเห็นอาคารประธานได้จากซุ้มประตูทางเข้าวัด นอกจากนี้ กำแพงแก้วที่กั้นระหว่างพื้นที่ภายในและภายนอกวัดยังเป็นเหล็กหล่อโปร่ง มองเห็นอาคารในเขตพุทธาวาสได้จากภายนอก เกิดความเชื่อมต่อระหว่างที่ว่างภายในและภายนอก หรือกล่าวได้อีกอย่างหนึ่งว่าพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์กับโลกสามัญเข้าใกล้กันมากขึ้น และเข้าถึงพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ได้ง่ายขึ้น เพราะมองจากข้างนอกก็เห็นอาคารประธาน แสดงถึงบทบาทของคติไตรภูมิที่ลดความสำคัญลง

88

Eliade, *The Sacred and the Profane: The Nature of Religion*, trans. Trask, (San Diego: Harcourt Brace & Company, 1987),

2.5.3 รูปแบบสถาปัตยกรรมวัด

สถาปัตยกรรมวัดเป็นส่วนหนึ่งของงานสถาปัตยกรรมไทยซึ่งเน้นเรื่องรูปแบบสถาปัตยกรรมเป็นสำคัญ โดยรูปแบบมีความเกี่ยวเนื่องกับประเด็นต่าง ๆ เช่น แนวคิดและคติความเชื่อทางศาสนา มูลเหตุในการสร้างอาคาร ลำดับฐานานุศักดิ์และความสำคัญของอาคาร หน้าที่ของอาคารนั้น ๆ สำหรับสถาปัตยกรรมวัดที่สร้างในรัชกาลที่ 9 ผู้ออกแบบก็ยังมีมุมมองว่ารูปแบบเป็นสิ่งสำคัญที่สุดอยู่ แต่มีประเด็นอื่น ๆ ที่มีความสำคัญมากขึ้น เช่น ปริมาตรและที่ว่างภายในอาคาร การใช้สอยที่ต้องคำนึงถึงรายละเอียดต่าง ๆ ที่มากกว่าเป็นเพียงหน้าที่ของอาคาร

2.5.3.1 ประเภทของสถาปัตยกรรมวัดและรูปแบบอาคาร

สถาปัตยกรรมวัดแบ่งประเภทตามหน้าที่และรูปแบบอาคาร เช่น เจดีย์เป็นอาคารที่มีหน้าที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ โดยมีรูปแบบต่าง ๆ อาทิ เจดีย์ทรงลังกา เจดีย์ทรงปราสาท เป็นต้น หรืออุโบสถเป็นอาคารที่มีใช้ประกอบสังฆกรรม ส่วนใหญ่มีรูปแบบเป็นอาคารทรงจั่ว เป็นต้น แต่อาคารบางประเภทไม่ได้กำหนดตายตัวว่าต้องใช้รูปแบบอย่างไร เช่น วิหารมักใช้รูปแบบอาคารทรงจั่ว แต่ก็สามารถใช้รูปแบบอื่น ๆ ได้เช่น อาคารทรงปราสาท หรือแม้แต่อุโบสถก็พบว่ามีรูปแบบอาคารตรีมุข และจัตุรมุข ซึ่งอาคารในงานสถาปัตยกรรมไทย มีรูปแบบต่าง ๆ ได้แก่ อาคารทรงจั่ว อาคารทรงมณฑป อาคารทรงปราสาท อาคารทรงเจดีย์ อาคารทรงปราสาท

อาคารทรงจั่ว มีทั้งอาคารตรีมุข ตรีมุข และจัตุรมุข มีผังพื้นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า รูปตัวที (T) และรูปกากบาทตามลำดับ หลังคาเป็นทรงจั่วหรือทรงสามเหลี่ยมใช้เป็นด้านหน้าของอาคาร และเป็นด้านแคบของอาคารเรียกว่าด้านสกัดเจาะช่องเปิดเป็นประตูทางเข้าหลักในด้านนี้

อาคารทรงมณฑป มีผังพื้นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส หลังคาเป็นทรงจอมแห⁸⁹ หรือทรงกรวยเหลี่ยมแบ่งเป็นชั้น ๆ มีปลายแหลม ไม่มีมุข

อาคารทรงปราสาท เป็นอาคารทรงจัตุรมุขที่มียอดตรงกลางจุดตัดของหลังคา มีผังพื้นรูปกากบาท ยอดปราสาทสามารถใช้รูปแบบต่าง ๆ ได้เช่น ยอดทรงปราสาท ยอดทรงมงกุฏ เป็นต้น

อาคารทรงเจดีย์ รูปร่างผังพื้นที่เป็นรูปที่สามารถบรรจุในรูปวงกลมได้เช่น วงกลม สี่เหลี่ยมจัตุรัส สี่เหลี่ยมจัตุรัสย่อมุม โดยส่วนบนจะค่อย ๆ คลี่คลายสู่รูปวงกลมในที่สุด เป็นอาคารที่มีหลากหลายรูปแบบ ได้แก่ เจดีย์ทรงลังกา เจดีย์ทรงเครื่องหรือเจดีย์เหลี่ยมย่อมุม เจดีย์ทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ เป็นต้น แต่มีลักษณะร่วมคือเป็นรูปทรงที่เน้นแกนตั้ง ยอดเรียวยแหลม กำกับรูปทรงด้วยเส้นจอมแห และเป็นอาคารที่มีความทึบตัน

⁸⁹ สมภพ ภิรมย์, *ภูฏาคาร*, (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ศิลปสถาน, 2545), หน้า 66.

อาคารทรงปราสาท เป็นอาคารที่ได้รับอิทธิพลจากปราสาทหินของเขมร มีหลายรูปทรงตามความนิยมและเทคนิคการก่อสร้างในแต่ละช่วงเวลา เช่น ทรงงาเนียม ทรงซังข้าวโพด⁹⁰ มีฝักเพกาหรือตรีศูลปลูกอยู่บนยอด⁹¹

2.5.3.2 ลักษณะประจำตัวของอาคาร (character) สถาปัตยกรรมวัด

แม้ในพระไตรปิฎกจะไม่บังคับรูปแบบสถาปัตยกรรมอย่างตายตัว แต่รูปแบบสถาปัตยกรรมวัดในช่วงรัชกาลที่ 1-8 ในสมัยรัตนโกสินทร์ที่ผ่านมา แสดงถึงการสืบเนื่องลักษณะประจำตัวของสถาปัตยกรรมวัดที่กลายมาเป็นแบบแผน และเป็นที่รับรู้โดยทั่วไปว่าเป็นวัด

ระเบียบองค์ประกอบของสถาปัตยกรรมวัด

ในภาพรวมมีองค์ประกอบอาคารที่แบ่งเป็น 3 ส่วนด้วยกันได้แก่ ยอดหรือหลังคา องค์กระซังหรือเรือน และฐาน ซึ่งบ่งบอกถึงฐานานุศักดิ์ ของผู้สร้างและความสำคัญของอาคาร

เมื่อพิจารณาด้วยทฤษฎีสถาปัตยกรรมแบบสากลจะเห็นสัดส่วนสัมพันธ์ขององค์ประกอบ 3 ส่วนนี้ ที่สอดคล้องกับปรัชญาพุทธศาสนาที่มีจุดสูงสุดคือนิพพาน คือสภาพจิตที่ละกิเลสได้แล้วนั้นถูกตีความออกมาว่ามีลักษณะ *สงบนิ่ง เบา ลอย และขึ้นสู่เบื้องสูง*⁹² แสดงออกด้วยสัดส่วน รูปทรงรูปแบบองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรม ลวดลายและกรรมวิธีการประดับตกแต่ง

สำหรับอาคารทรงจั่วและทรงมณฑป หรือกล่าวอย่างง่าย ๆ ว่าอาคารที่มีหลังคา จะมีสัดส่วนของหลังคามากที่สุดหรือพอกันกับส่วนเรือน ฐานจะมีสัดส่วนน้อยที่สุด ส่วนเจดีย์ มีสัดส่วนของยอดมากที่สุดหรือพอกันกับส่วนฐาน และองค์กระซังจะมีสัดส่วนน้อยที่สุด สังเกตได้ว่าหลังคาและยอดที่มีสัดส่วนมากที่สุด มีการแบ่งระนาบหรือทอนความยาวให้เล็กและสั้นลง เป็นการแตกปริมาตรที่ใหญ่ ดูหนาหนักให้เบาและยังช่วยเร่งความรู้สึกขึ้นสู่เบื้องสูงด้วย

รูปทรงของอาคารเป็นรูปร่างเน้นไปทางตั้ง เช่น รูปทรงของด้านสกัดหรือด้านแคบของอาคาร ช่องประตู-หน้าต่าง ตลอดจนจันทระของช่วงเสาระเบียงหรือการแบ่งผนังด้วยเสาเก็จเพื่อทอนความยาวของผนังด้านยาว ที่ล้วนเป็นสี่เหลี่ยมผืนผ้าทางตั้ง ในสัดส่วนประมาณ 1 : 2 และรูปทรงของอาคารที่ตั้งเสาล้อมรอบหรือเอียงปลายเสาเข้าภายในอาคาร ช่วยส่งให้รูปทรงที่เห็นในด้านสกัดพุ่งสูงขึ้นสู่เบื้องบน สำหรับอุโบสถ วิหารอาคารทรงจั่วจะมีทางเข้าอยู่ที่ด้านสกัดเสมอ เพื่อให้เห็นมุมมองของอาคารที่เน้นแกนตั้ง

⁹⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 152.

⁹¹ พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน, (กรุงเทพฯ: บริษัท อักษรเจริญทัศน์ อจท. จำกัด, 2538), หน้า 513.

⁹² โชติ ภัทธานมิตร, สถาปัตยกรรมแบบไทยเดิม, (กรุงเทพฯ: สมาคมสถาปนิกสยามในพระบรมราชูปถัมภ์, 2539), หน้า 58-59.

รูปแบบองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรม เช่น คันทวยทรงนาครีขายคา บัวปลายเสาแบบบัวจกกล(กลีบยาว) ชุ่มประตู่-หน้าต่างทรงวิมานยอดแหลม เป็นการสร้างสรรค์ให้มีรูปแบบอ่อนช้อยและบอบบาง ซึ่งเกินกว่าความจำเป็นในหน้าที่ขององค์ประกอบ นั้นแสดงถึงความต้องการของผู้ออกแบบที่ต้องการให้อาคารดูมีน้ำหนักเบา

ลวดลายและกรรมวิธีการประดับตกแต่ง ยังคงสื่อถึงแนวคิดเรื่องเบาลอย โดยใช้วิธีการทอนสัดส่วนระนาบขนาดใหญ่เช่น หน้าบัน หรือผิวอาคารด้วยลวดลาย เป็นการสร้างความสมดุลระหว่างภาพหรือตัวลายกับพื้นภาพหรือพื้นหลัง หรือที่รู้จักในศัพท์ของงานสถาปัตยกรรมไทยว่า ช่องไฟ รวมไปถึงการเลือกใช้กรรมวิธีการประดับตกแต่งเพื่อลวงตาอย่างการประดับกระจก โดยตัดกระจกหลากสีเป็นชิ้นเล็ก ๆ ปิดลงบนผิวองค์ประกอบ ตัดเส้นด้วยกระจังสีเข้ม ทำให้องค์ประกอบเช่น เครื่องถ่ายองค์คันทวย บัวปลายเสา ถูกแบ่งระนาบด้วยสีและแสงที่สะท้อนออกมา

2.5.3.3 รูปแบบทางสถาปัตยกรรม (style)

การสร้างสถาปัตยกรรมวัดที่ผ่านมา ได้นำแนวทางเกี่ยวกับความเหมาะสมในพระไตรปิฎกมาปรับใช้ในท้องถิ่นต่าง ๆ ที่พุทธศาสนาประดิษฐานมาโดยตลอด ทำให้เกิดรูปแบบสถาปัตยกรรมวัดเป็นเอกลักษณ์ของยุคสมัยต่าง ๆ ตลอดจนเอกลักษณ์ของแต่ละท้องถิ่นในปัจจุบัน ที่แสดงออกทางรูปแบบสถาปัตยกรรม วัสดุก่อสร้างหลักที่มีในท้องถิ่น สร้างสำนึกของถิ่นที่ (sense of place)⁹³ ช่วยสร้างความกลมกลืนของชุมชน ไปจนถึงภาพรวมในระดับเมือง

รูปแบบสถาปัตยกรรมตามยุคสมัย หรือตามท้องถิ่น มีสัดส่วน รูปทรง และการประดับตกแต่งแตกต่างกันไป เช่น อาคารทรงจั่วที่เป็นสิมหรืออุโบสถในภาคอีสาน ส่วนใหญ่เป็นสิมโถงโปร่ง ไม่มีผนัง ส่วนเสาตั้งฉากไม่ลึบสอ หรือปราสาทหินแบบเขมร มีความโดดเด่นเรื่องวัสดุก่อสร้างที่เป็นหินทราย ด้วยพื้นผิวและสีที่เป็นเอกลักษณ์กลายเป็นรูปแบบที่เป็นแรงบันดาลใจให้การสร้างศาสนสถานในพุทธศาสนาเรื่อยมา

2.5.4 การใช้สอย

สถาปัตยกรรมวัดในอดีตไม่เน้นความสำคัญด้านหน้าที่ใช้สอย แต่เน้นรูปแบบที่สื่อความหมาย และสื่อถึงลำดับฐานะานุศักดิ์ของบุคคลเป็นสำคัญ⁹⁴ ส่วนสถาปัตยกรรมวัดสมัยในปัจจุบันนั้นคำนึงถึงหน้าที่ใช้สอยของอาคารไปพร้อมกับรูปแบบสถาปัตยกรรม โดยสถาปัตยกรรมวัดแต่ละประเภทมี

⁹³ Conway and Roenisch, *Understanding Architecture : An Introduction to Architecture and Architectural History*. (London: Routledge, 1994), p. 216.

⁹⁴ วิมลสิทธิ์ ทรายงูร และคณะ. *พัฒนาการ แนวความคิดและรูปแบบของงานสถาปัตยกรรม : อดีต ปัจจุบัน และอนาคต*. (กรุงเทพฯ: สมาคมสถาปนิกสยามในพระบรมราชูปถัมภ์, 2536), หน้า 38.

หน้าที่ใช้สอยแตกต่างกัน ซึ่งอุโบสถเป็นอาคารที่มีหน้าที่ชัดเจนและไม่เปลี่ยนแปลง ส่วนอาคารอื่น ๆ อย่างเจดีย์ วิหาร มณฑป จะมีหน้าที่ใช้สอยใกล้เคียงกันคือเป็นที่ประดิษฐานสิ่งศักดิ์สิทธิ์ แต่จำแนกด้วยรูปแบบสถาปัตยกรรม

สำหรับอาคารที่สามารถใช้สอยภายในได้อย่างอุโบสถและวิหาร จะมีพื้นที่ในลักษณะอเนกประสงค์คือเป็นโถง ขนาดของพื้นที่ใช้งาน อาคารสถาปัตยกรรมวัดประเภทต่าง ๆ ไม่มีการใช้สอยตายตัวยกเว้นอุโบสถ โดยมากมีลักษณะเป็นพื้นที่อเนกประสงค์สำหรับสักการะสิ่งศักดิ์สิทธิ์หรือประกอบพิธีกรรมทางศาสนาเช่น ทำวัตรสวดมนต์ ทอดกฐิน เป็นต้น ขนาดพื้นที่อาคารอุโบสถและวิหารจะคิดจากจำนวนพระสงฆ์ที่พำนักอยู่ประจำวัด และความสำคัญของวัดนั้น หากอาคารขนาดใหญ่จะมีเสาร่วมในแบ่งพื้นที่เป็น 2 ส่วนคือพื้นที่ในประธานกับนอกประธาน ผังพื้นที่เหลื่อมผืนผ้า มีประธานคือพระพุทธรูปอยู่ที่ผนังด้านสกัดตรงข้ามกับทางเข้า

ปัจจุบันมีความต้องการเรื่องการใช้สอยในอาคารที่ซับซ้อนขึ้น ตามหลักการออกแบบสถาปัตยกรรมแบบสากลคำนึงถึงประเภทของผู้ใช้ จำนวนผู้ใช้ เวลาที่ใช้งาน กิจกรรมที่เกิดอย่างละเอียด รวมไปถึงพื้นที่ของส่วนสนับสนุนอาคารเช่นงานระบบต่าง ๆ ในบางกรณี อาจมีความต้องการกิจกรรมใหม่ ๆ ที่ไม่เกี่ยวข้องกับประเภทอาคารเดิมด้วย ดังนั้น การเตรียมเฉพาะพื้นที่โถงสำหรับประกอบพิธีกรรมย่อมไม่เพียงพอต่อความต้องการ พื้นที่นั้นต้องมีขนาดสัมพันธ์กับจำนวนผู้ใช้ และลักษณะกิจกรรมซึ่งจะส่งผลถึงขนาดของอาคารโดยรวม ซึ่งพื้นที่ที่เพิ่มขึ้นย่อมกระทบต่อการออกแบบรูปทรงของงานสถาปัตยกรรมไทยที่มีระเบียบองค์ประกอบตามแบบประเพณีนิยม

2.5.4.1 ที่ว่างภายใน

งานสถาปัตยกรรมไทยไม่ค่อยมีการกล่าวถึงประเด็นเรื่องที่ว่าภายใน แต่สำหรับทฤษฎีทางสถาปัตยกรรมแบบสากล ให้ความสำคัญกับที่ว่างภายในอาคารในหลายมิติด้วยกัน ได้แก่ ที่ว่างภายในกับการใช้สอย รูปทรงของที่ว่างภายในกับการสื่อความหมาย

ที่ว่างเป็นปริมาตรที่ถูกห่อหุ้มด้วยระนาบต่าง ๆ ให้เป็นรูปทรงที่ต้องการ เช่น อาคารทรงจั่วมีส่วนเรือนที่มีที่ว่างทรงสี่เหลี่ยมผืนผ้า ห่อหุ้มด้วยผนังสี่ด้าน พื้น และหลังคา เมื่อมองส่วนฐานโดยเฉพาะฐานที่ยกสูงเช่นฐานไพที จะเห็นว่าฐานก็เป็นรูปทรงที่มีปริมาตรเช่น กันแต่ที่บิดัน เมื่อวิทยาการการก่อสร้างเจริญขึ้น ก็สามารถสร้างที่ว่างภายในส่วนที่เคยที่บิดันได้ เจาะช่องเปิดเพื่อให้เกิดบรรยากาศที่เหมาะสมแก่การใช้งาน และตอบสนองความต้องการด้านการใช้สอยที่เพิ่มขึ้น

คุณลักษณะของที่ว่างภายในอาคารสะท้อนถึงปัจจัยต่าง ๆ ที่เกี่ยวเนื่องเช่น จำนวนผู้ใช้ อาคาร งบประมาณก่อสร้าง วัสดุก่อสร้างที่ใช้ ความหมายของที่ว่าง⁹⁵ เป็นต้น รูปร่างของที่ว่างใน

⁹⁵ Conway and Roenisch, *Understanding Architecture : An Introduction to Architecture and Architectural History*, (London:

อาคารทางศาสนาจะแสดงนัยสำคัญทางสัญลักษณ์ที่รับรู้และเข้าใจได้จากการเข้าไปมีประสบการณ์⁹⁶ บรรยากาศของที่ว่างภายในมีส่วนการสร้างความรู้สึกของศาสนิกชน เช่น ภายในอุโบสถมีบรรยากาศที่ สลัว มืด และเย็นกว่าภายนอก พระพุทธรูปประธานเป็นสีทองอร่ามอยู่ปลายตา แนวนุสรณ์ร่วมในนำ สายตาไปสู่พระพุทธรูปซึ่งเป็นประธานของพื้นที่ เมื่อเข้าไปใกล้เราต้องแหงนมอง รับรู้ถึงความวิจิตร งดงาม น่าเกรงขาม และความศักดิ์สิทธิ์ไปพร้อมกัน

นอกจากนี้ ขนาดและรูปทรงของที่ว่างยังสะท้อนแนวคิดเรื่องสัดส่วนที่สัมพันธ์กับสัดส่วน มนุษย์ (human scale) สังเกตได้จากระยะระหว่างเสาภายในอาคาร ตำแหน่งและขนาดของช่องเปิด หรือแม้แต่การเขียนภาพจิตรกรรมฝาผนังที่ทอนสัดส่วนอันกว้างใหญ่ด้วยองค์ประกอบขนาดเล็กของ ภาพ

บรรยากาศของที่ว่างเป็นสิ่งสำคัญที่อำนวยความสะดวกให้ผู้ใช้อาคารมีความรู้สึกสบาย แสงสว่างและการ ถ่ายเทอากาศเป็นสิ่งสำคัญในการออกแบบสถาปัตยกรรมแบบสากล สัมพันธ์กับการออกแบบช่องเปิด ในเรื่องตำแหน่ง รูปร่างของช่องเปิด และวัสดุที่ใช้ทำบานเปิด นอกจากนี้ การใช้สอยบางอย่างที่พบใน สถาปัตยกรรมวัดปัจจุบันต้องการช่องเปิดที่มีลักษณะเฉพาะเช่น พิพิธภัณฑสถานที่ต้องจัดแสดงโบราณวัตถุ โดยไม่ให้ถูกกับแสงธรรมชาติโดยตรง และต้องคำนึงถึงความปลอดภัยในการเก็บรักษา ดังนั้นตำแหน่ง ช่องเปิดต้องไม่อยู่ในระดับเดียวกับโบราณวัตถุ หรือออกแบบช่องเปิดให้ไม่รับแสงโดยตรง และต้อง เป็นช่องเปิดที่ไม่สามารถเปิดได้ง่ายจากภายนอก ขณะเดียวกันต้องสามารถระบายอากาศได้ด้วย ลักษณะกิจกรรมหรือการใช้สอยที่เกิดขึ้นก็มีผลต่อการออกแบบช่องเปิด เช่น พื้นที่ในอาคารที่รองรับ การปฏิบัติธรรมของศาสนิกชนจำนวนมาก ซึ่งส่วนใหญ่ปฏิบัติโดยการนั่งสมาธิ อาจออกแบบให้ช่อง เปิดอยู่ในระดับไม่สูงจากพื้นเพื่อให้ลมพัดผ่าน สร้างความเย็นสบายและประหยัดพลังงาน

2.5.5 โครงสร้างและวัสดุก่อสร้าง

สถาปัตยกรรมวัดในอดีตใช้ระบบโครงสร้างและวัสดุก่อสร้างที่หาภายในท้องถิ่นและมีวิธีการ ก่อสร้างที่ช่างคุ่นเคยมาเป็นเวลานาน เจตีย์ใช้โครงสร้างระบบผนังรับน้ำหนักก่ออิฐที่ทับัน อุโบสถและ วิหารทรงจั่ว ใช้ระบบจันทันช่อและเครื่องประดับไม้ในส่วนหลังคา ระบบผนังรับน้ำหนักด้วยการก่ออิฐ ผนังรูปลักษณะที่เกิดจากโครงสร้างและวัสดุเหล่านี้กลายเป็นลักษณะประจำตัวของอาคารสถาปัตยกรรม วัด ต่อมาเมื่อนำโครงสร้างคอนกรีตเสริมเหล็กมาใช้ในการก่อสร้าง ก็กลายเป็นที่นิยมใช้กันอย่าง กว้างขวางมาจนทุกวันนี้

ในทฤษฎีสถาปัตยกรรมแบบสากล โครงสร้างและวัสดุก่อสร้างเป็นสิ่งที่ต้องคำนึงไม่น้อยไป กว่ารูปแบบสถาปัตยกรรมและการใช้สอย ในการออกแบบสถาปัตยกรรมวัดจึงต้องพิจารณาเรื่อง

⁹⁶ เรื่องเดียวกัน, p. 66,73.

โครงสร้างไปพร้อมกับรูปลักษณะและการจัดพื้นที่ภายใน โดยการเลือกใช้วัสดุก่อสร้าง ชนิดของโครงสร้างที่เหมาะสมกับประเภทอาคารและวิธีการก่อสร้างโครงสร้างที่เหมาะสมกับกิจกรรมและการใช้สอยของอาคาร การเลือกใช้โครงสร้างมีผลเกี่ยวเนื่องกับค่าก่อสร้าง ความสามารถของช่างในแต่ละท้องถิ่น รวมไปถึงความสะดวกในการขนส่งวัสดุก่อสร้าง ส่วนวัสดุก่อสร้างมักถูกแบ่งเป็น 2 ประเภทตามหน้าที่ได้แก่ วัสดุที่ใช้เป็นส่วนโครงสร้างหลักของอาคาร และวัสดุเพื่อการประดับตกแต่ง หรือปิดทับบนผิวเดิมของโครงสร้าง⁹⁷

โครงสร้างคอนกรีตเสริมเหล็กเป็นโครงสร้างที่สามารถทำให้เป็นรูปแบบต่าง ๆ ตามต้องการสามารถหล่อเป็นตัวโครงสร้างชนิดอื่นได้อย่างโครงเกร็ง (rigid frame) หรือหล่อเป็นรูปทรงงานประติมากรรม คลุมพื้นที่ได้มาก ทำให้ไม่ต้องมีเสารับ ซึ่งช่วยแก้ปัญหาเรื่องเสาร่วมที่เกะกะพื้นที่ในอาคารทรงจั่วได้ พื้นผิวภายนอกอาจทาสีหรือใช้วัสดุอื่นปิดทับผิวหน้าเพื่อประดับตกแต่ง เช่น กรวดล้าง หินอ่อน กระเบื้อง เป็นต้น ซึ่งเป็นกรรมวิธีที่ช่างสามารถทำได้อย่างแพร่หลาย⁹⁸

โครงสร้างเหล็กเป็นโครงสร้างที่รับแรงดึงเป็นหลัก สามารถออกแบบเป็นระบบโครงสร้างแบบไม่ได้ แต่รับแรงได้ดีกว่า ทนทานกว่า แต่เป็นโครงสร้างที่ต้องใช้ทักษะในการก่อสร้าง ซึ่งช่างทั่วไปจะคุ้นเคยกับงานคอนกรีตเสริมเหล็กมากกว่า⁹⁹

ความก้าวหน้าทางโครงสร้าง เอื้อต่อการใช้ที่ว่างภายในอาคารได้อย่างคุ้มค่า ตอบสนองกับความต้องการด้านการใช้สอยที่เพิ่มขึ้นและมีความหลากหลายมากขึ้นในปัจจุบัน ส่วนความก้าวหน้าด้านวัสดุก่อสร้างที่มีวัสดุหลากหลายในท้องตลาดอย่างโลหะชนิดต่าง ๆ เช่น ทองแดง สแตนเลส อลูมิเนียม หรือวัสดุอื่น ๆ เช่น กระฉกชนิดต่าง ๆ เอื้ออำนวยให้เกิดการใช้วัสดุชนิดใหม่ตอบสนองความต้องการเรื่องความคงทนถาวรได้มากขึ้น

2.5.6 ปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับการสร้างสถาปัตยกรรมวัด

การทำความเข้าใจสถาปัตยกรรมวัด นอกจากจะต้องพิจารณาประเด็นทางสถาปัตยกรรมแล้วยังมีเรื่องส่งผลต่อรูปแบบสถาปัตยกรรมซึ่งเป็นผลจากเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในช่วงเวลานั้น รวมไปถึงบุคคลต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง

ปัจจัย บริบทและปัจจัยที่เกิดขึ้นในแต่ละช่วงเวลาส่งผลต่อการออกแบบและก่อสร้างสถาปัตยกรรมวัด อาจส่งผลโดยตรงหรือส่งผลผ่านบุคคลที่เกี่ยวข้องมาสู่การออกแบบ บริบทหลัก ๆ

⁹⁷ ผุสดี ทิพพัทธ์, *เกณฑ์ในการออกแบบสถาปัตยกรรม*, (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2536), หน้า 33-34.

⁹⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 41-42.

⁹⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 37.

ที่พิจารณาร่วมด้วยได้แก่ บริบทด้านการเมือง เศรษฐกิจ สังคม ศาสนา และเหตุการณ์ที่เกี่ยวข้องใน วงการสถาปัตยกรรม บริบทของบ้านเมืองมีการเปลี่ยนแปลงไปตามช่วงเวลา ซึ่งแต่ละช่วงจะมีปัจจัย จำเพาะที่ส่งผลต่อแนวคิดในการออกแบบและสร้างวัด

บุคคลที่เกี่ยวข้อง ในกระบวนการออกแบบมีผู้ที่เกี่ยวข้องหลักได้แก่ เจ้าของโครงการ สถาปนิก บุคคลในวิชาชีพที่เกี่ยวข้องเช่น วิศวกร ผู้รับเหมา ช่างก่อสร้าง ความคิดและวิธีการทำงาน ของบุคคลเหล่านี้ อาจได้รับผลจากปัจจัยต่าง ๆ หรือเป็นความต้องการเฉพาะบุคคลซึ่งส่งผลโดยตรง ต่อรูปแบบของสถาปัตยกรรมวัด

บทที่ 3

บริบทบ้านเมืองในช่วงเวลาที่ศึกษา

บริบทบ้านเมืองในช่วงเวลาที่ศึกษา

ตั้งแต่พ.ศ. 2475 มีการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างสังคมครั้งใหญ่จากการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พระมหากษัตริย์ไม่ได้มีบทบาทและอำนาจอย่างในอดีต สภาพสังคมในช่วงพ.ศ. 2475-2489 มีการเปลี่ยนแปลงน้อย เนื่องจากรัฐบาลไม่มีเสถียรภาพและไม่มีความนโยบายที่สร้างความเปลี่ยนแปลงอย่างชัดเจน อย่างไรก็ตาม มีเหตุการณ์สำคัญต่อวงการสถาปัตยกรรมคือการก่อตั้งคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยขึ้นในพ.ศ. 2476 ต่อมาเมื่อเปลี่ยนคณะรัฐบาลในพ.ศ. 2500 สังคมไทยก็เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วและเพิ่มความซับซ้อนมากขึ้น ในบทนี้จะกล่าวถึงภาพรวมของเวลาในช่วงที่สร้างสถาปัตยกรรมวัดที่เป็นกรณีศึกษา ซึ่งทั้งหมดเกิดขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 9 โดยอธิบายแยกเป็นบริบทถึงเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในด้านต่าง ๆ ได้แก่ การเมือง สังคม เศรษฐกิจ ศาสนา และสถาปัตยกรรม

3.1 บริบททางการเมือง

เมื่อจอมพล สฤษดิ์ ธนะรัชต์ ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีในพ.ศ. 2501 ได้ประกาศใช้นโยบายหลายประการที่ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างมากจากช่วงรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม จอมพลสฤษดิ์ได้คืนบทบาทบางส่วนคือด้านประเพณีและศิลปวัฒนธรรมแก่พระมหากษัตริย์ โดยมีลักษณะเป็นแค่สัญลักษณ์แต่อำนาจในการบริหารทั้งหมดยังอยู่ที่คณะรัฐบาล

บทบาทของพระมหากษัตริย์และความสำคัญของสถาบันพระมหากษัตริย์

ปีพ.ศ. 2489 เป็นปีที่พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตรเสด็จขึ้นครองราชสมบัติ แต่บทบาทของพระองค์เริ่มขึ้นหลังจากเสด็จนิวัติพระนครในปีพ.ศ. 2494 และด้วยพระราชปณิธานที่จะ “ปกครองแผ่นดินโดยธรรม เพื่อประโยชน์สุขแห่งมหาชนชาวสยาม” พระองค์จึงเสด็จพระราชดำเนินพร้อมสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถไปยังจังหวัดต่าง ๆ ทั่วประเทศไทยตั้งแต่ปีพ.ศ. 2498 เป็นต้นมา¹⁰⁰ เพื่อสำรวจสภาพความเป็นอยู่ และทรงจัดตั้งโครงการเพื่อแก้ไขปัญหาต่าง ๆ จำนวนกว่า 4,000 โครงการซึ่งยังคงดำเนินอย่างต่อเนื่องถึงปัจจุบัน ในขณะเดียวกันก็มีพระราชกรณียกิจในด้านอื่น ๆ ด้วย

¹⁰⁰ สมุดพระรูปในการเสด็จพระราชดำเนินเยี่ยมราษฎรภาคกลาง พุทธศักราช 2498. (ม.ป.ท. : ม.ป.พ., 2498). (ไม่ปรากฏเลขหน้า)

สำหรับด้านพระพุทธศาสนาทรงเป็นพุทธมามกะและองค์อัครศาสนูปถัมภก แม้ไม่ได้มีบทบาทเป็นองค์อุปถัมภ์การสร้างวัดอย่างพระมหากษัตริย์ในอดีต แต่ทรงมีพระราชดำริเกี่ยวกับรูปแบบสถาปัตยกรรมในวัดสำคัญที่เสด็จพระราชดำเนินไปในวโรกาสต่าง ๆ ซึ่งบทบาทดังกล่าวแสดงให้เห็นถึงการทำนุบำรุงพระศาสนาและศิลปะสถาปัตยกรรมของชาติควบคู่กันไป

จากการทรงงานอย่างหนักของพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดชเรื่อยมา ทำให้คนไทยที่มีช่วงชีวิตอยู่ในสมัยรัชกาลที่ 9 มีความผูกพันและเทิดทูนพระองค์อย่างที่ราษฎรมีต่อพระเจ้าแผ่นดินในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ซึ่งความสำคัญของพระเจ้าอยู่หัวและสถาบันกษัตริย์ได้เพิ่มขึ้นในวาระสำคัญต่าง ๆ ตั้งแต่คราวสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ครบ 200 ปีในพ.ศ. 2525 วันเฉลิมพระชนมพรรษาพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว 5 ธันวาคม และวันเฉลิมพระชนมพรรษาสมเด็จพระนางเจ้าฯ 12 สิงหาคมของทุกปี รวมถึงวโรกาสครบรอบในการครองสิริราชสมบัติได้แก่ รัชดาภิเษก พ.ศ. 2514 กาญจนภิเษก พ.ศ. 2539 และพระราชพิธีฉลองสิริราชสมบัติครบ 60 ปี พ.ศ. 2549 โดยผู้ที่มีกำลังสร้างวัดหรือสถาปัตยกรรมในวัดสำคัญที่พ้องกับวาระต่าง ๆ ดังกล่าวก็จะถือโอกาสสร้างเพื่อเฉลิมพระเกียรติไปด้วย

วัดกับการเมือง

หลังจากเปลี่ยนแปลงการปกครอง รัฐบาลซึ่งนำโดยนายทหารชั้นผู้ใหญ่วางบทบาทเป็นผู้รักษาความมั่นคงของประเทศ ดำเนินการทุกวิถีทางที่จะทำให้บ้านเมืองสงบสุขตามแนวคิดขอรัฐบาลโดยการต่อต้านฝ่ายที่มีความคิดต่างทางการเมือง

ตั้งแต่ช่วงพ.ศ. 2494 ลัทธิคอมมิวนิสต์ได้เข้ามามีบทบาทในไทย ซึ่ง “...รัฐบาลสมัยจอมพล ป. มองว่าคอมมิวนิสต์เป็นปัญหาโยงกับคนจีน... จึงใช้กองทัพและมหาเถรสมาคม แพร่กระจายการโฆษณาชวนเชื่อเพื่อต่อต้านคอมมิวนิสต์...”¹⁰¹ ต่อมาในช่วงพ.ศ. 2510 เป็นต้นไป “...ขบวนการพุทธศาสนาอื่น ๆ และแม้แต่ขบวนการอุทิศตนตามแนวพระอาจารย์มั่นก็ดี ...เป็นปฏิกิริยาของฝ่ายอนุรักษ์นิยมที่ต่อต้านกระแสความเคลื่อนไหวทางการเมืองของฝ่ายซ้าย... [ซึ่ง]ได้รับการสนับสนุนจากบุคคลสำคัญชั้นผู้ใหญ่ในสังคม นายทหารและข้าราชการ บุคคลสำคัญในกลุ่มอนุรักษ์นิยมระดับชั้นผู้ใหญ่ ... หรืออีกนัยหนึ่งก็คือ... [การ]พยายามใช้พุทธศาสนาเป็นเสาหลักของการจัดระดับชั้นสังคมท่ามกลางภาวะที่ถูกคุกคามหรือทำลายจากลัทธิคอมมิวนิสต์...”¹⁰² เห็นได้ว่ารัฐบาล นายทหารและข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ใช้ศาสนาพุทธเป็นเครื่องมือในการต่อต้านลัทธิคอมมิวนิสต์อย่างจริงจัง

กฎหมายที่มีอิทธิพลต่อการสร้างวัด

¹⁰¹ คริส เบเคอร์ และ ผาสุก พงษ์ไพจิตร, ประวัติศาสตร์ไทยร่วมสมัย, (กรุงเทพฯ: มติชน, 2557), หน้า 226.

¹⁰² ผาสุก พงษ์ไพจิตร และ คริส เบเคอร์, เศรษฐกิจการเมืองไทยสมัยกรุงเทพฯ, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ โอ. เอส. พริ้นติ้งเฮ้าส์ กรุงเทพฯ, 2546), หน้า 399-400.

รัฐบาลสมัยจอมพล สฤษดิ์ ธนะรัชต์ ได้ประกาศใช้พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2505 แทนฉบับพ.ศ. 2484 ซึ่งมีประเด็นสำคัญเกี่ยวกับวัดเพิ่มเติมตอนท้ายของการจัดประเภทวัดดังนี้

“หมวด 5 วัด มาตรา 31 วัดมีสองอย่าง

(1) วัดที่ได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมา

(2) สำนักสงฆ์

“ให้วัดมีฐานะเป็นนิติบุคคล เจ้าอาวาสเป็นผู้แทนของวัดในกิจการทั่วไป”

ซึ่งมีข้อกำหนดตามแบบขอรับพระราชทานวิสุงคามสีมาว่าต้องมีโครงการจะสร้างอุโบสถหรือกำลังสร้างอยู่ พร้อมแสดงที่ดินและงบประมาณในแบบขอพระราชทานวิสุงคามสีมา เพื่อให้เป็นวัดที่สามารถประกอบสังฆกรรมโดยเฉพาะการอุปสมบทได้โดยสมบูรณ์ เมื่อพิจารณาความสัมพันธ์ระหว่างปีที่ได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมากับปีที่เริ่มสร้างอุโบสถในวัดที่ตั้งมาก่อนแล้ว รวมไปถึงอาคารอื่น ๆ ในกรณีที่เป็นวัดสร้างใหม่ พบว่าจากวัดที่สร้างใหม่จำนวน 20 วัด มีถึง 13 วัด และมีวัดเดิม 2 วัด ที่มีช่วงเวลาสร้างอุโบสถใกล้เคียงกับปีที่ได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมา กล่าวคือมีระยะเวลาห่างกันอยู่ในช่วง 4-5 ปี จากพระราชบัญญัติหมวดนี้ ทำให้เจ้าอาวาสเปรียบเหมือนเจ้าของบริษัท ศรัทธาของศาสนิกชนจำเป็นต้องถูกแปลงเป็นผลทางรูปธรรมของสิ่งก่อสร้างเพื่อสำนักสงฆ์จะได้เลื่อนขั้นเป็นวัด ผู้คนก็อยากจะเข้ามามากขึ้นและบริจาคให้วัดต่อไปเป็นวงจรรเช่นนี้ บทบาทของวัดและพระ รวมทั้งรูปแบบสถาปัตยกรรมวัดในภาพรวมของรัชกาลที่ 9 จึงเปลี่ยนแปลงไปจากช่วงก่อนหน้าเป็นอย่างมาก

3.2 บริบททางสังคม

โครงสร้างทางสังคมแบบใหม่

หลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นระบอบประชาธิปไตย สังคมได้ปรับโครงสร้างใหม่ กลุ่มที่ขึ้นมาใช้อำนาจแทนพระมหากษัตริย์คือนายทหารชั้นผู้ใหญ่ และข้าราชการที่มีตำแหน่งสูง ต่อมาสมาชิกในราชวงศ์และราชตระกูลเริ่มมีบทบาทในสังคมมากขึ้นเรื่อย ๆ รวมทั้งนักธุรกิจจากหลากหลายตระกูล สังคมส่วนใหญ่ให้คุณค่าและนับถือกันจากอำนาจและความร่ำรวย ทำให้กลุ่มคนต่าง ๆ ข้างต้นเป็นผู้สร้างกระแสและมีบทบาททางความคิดที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนาในด้านต่าง ๆ ต่อคนทั่วไป กิจกรรมของกลุ่มคนดังกล่าว เช่น

ในช่วงประมาณพ.ศ. 2500 “...ข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ นายทหาร และราชตระกูล ดำเนินรอยตามวิถีปฏิบัติทางศาสนาของพระอาจารย์มั่น และความเลื่อมใสแก่กล้าในความเป็นพระอรหันต์

ของท่าน...”¹⁰³ นายทหารชั้นนายพลบางคนอุทิศตนเป็นศิษย์ของพระอริยวาสีสายพระอาจารย์มั่น โดยเป็นประธานในการสร้างวัดต่าง ๆ ขึ้นตามความประสงค์ของพระเจ้าสำนักนั้น เช่น หลวงพ่อลี ธรรมธโร มีประสงค์จะสร้างเจดีย์ 13 ยอด และพระพุทธรูปขนาดใหญ่กลางแจ้งขึ้น พลเอกพงษ์ ปุณณกันต์¹⁰⁴ หนึ่งในศิษย์ฆราวาสได้เป็นประธานสร้างพระธาตุตั้งเจดีย์ วัดอโศการาม จังหวัดสมุทรปราการ ขึ้นในพ.ศ. 2499 และเป็นประธานสร้างพระพุทธรูปสลักสีมามงคล วัดเทพพิทักษ์ปุณณาราม จังหวัด นครราชสีมา ในพ.ศ. 2514¹⁰⁵

ในช่วงประมาณพ.ศ. 2510 “...กลุ่มผู้เลื่อมใสขอร้องให้พระภิกษุที่เป็นลูกศิษย์ของพระอาจารย์มั่นปลุกเสกพระเครื่อง พระภิกษุจากอีสานส่วนใหญ่ปฏิเสธอิทธิฤทธิ์ของพระเครื่องและไม่ยอมทำตาม แต่มีบางรูปยอม เหล่านายทหารอากาศเป็นกลุ่มแรกที่สนับสนุนการหล่อพระพุทธรูปที่วัดของสำนักท่านอาจารย์มั่นที่อีสาน ข้าราชการชั้นผู้ใหญ่เป็นจำนวนมาก...นิยมห้อยพระที่ปลุกเสกในอีสานเป็นการป้องกันตัว นายทหารบางคนแจกจ่ายพระพุทธรูปจำนวนมากที่ได้สร้างขึ้นให้กับกองทหารของตน...”¹⁰⁶ ต่อมาประมาณพ.ศ. 2520 “กระแสศรัทธาสำนักสงฆ์ของอีสานถึงขีดสุด... ศูนย์กลางของกลุ่มที่เลื่อมใสสำนักพระอาจารย์มั่นอยู่ในราชสำนักและบรรดาข้าราชการชั้นสูง... ทั้งในกรุงเทพฯ และหัวเมืองอีสาน ในบรรดาผู้เลื่อมใสมีสมาชิกเป็นนักธุรกิจระดับร่ำรวยหลายคน...”¹⁰⁷ เหตุการณ์เหล่านี้ได้ถูกนำเสนอทางสื่อต่าง ๆ อย่างแพร่หลาย จนกลายเป็นกระแสความเชื่อที่กว้างขวางในสังคม

สังคมบริโภคนิยม

สังคมบริโภคนิยมให้ความสำคัญกับสิ่งเสพและเงิน¹⁰⁸ มีเงินเป็นสื่อกลางในทุกสิ่ง ไม่ว่าจะเป็นการซื้อสินค้าที่มีหลากหลายและหาซื้ออย่างง่ายดาย การทำกิจกรรม การซื้อบริการความ

¹⁰³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 397.

¹⁰⁴ พลเอกพงษ์ ปุณณกันต์ เคยดำรงตำแหน่งเจ้ากรมการขนส่งทหารบกในพ.ศ. 2497 รัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงคมนาคมในพ.ศ. 2500 และรัฐมนตรีว่าการกระทรวงคมนาคมในพ.ศ. 2501

¹⁰⁵ รวมเทศนาของ พระอาจารย์ลี ธรรมธโร วัดอโศการาม" อนุสรณ์ฯ พลเอกพงษ์ ปุณณกันต์ ณ เมรุวัดเทพศิรินทราวาส วันที่ 26 ธันวาคม 2535, (2535), หน้า คำนำ

¹⁰⁶ ผาสุก พงษ์ไพจิตร และ คริส เบเคอร์, เศรษฐกิจการเมืองไทยสมัยกรุงเทพฯ, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ โอ. เอส. พรินติ้งแฮตส์ กรุงเทพฯ, 2546), หน้า 398.

¹⁰⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 398.

¹⁰⁸ พระไพศาล วิสาโล, พุทธศาสนาไทยในอนาคต แนวโน้มและทางออกจากวิกฤต, (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโกลด์คิมทอง, 2558), หน้า 134.

สะดวกสบาย แม้กระทั่งการรักษาความสัมพันธ์ และใช้เงินเป็นเกณฑ์ในการวัดความสำเร็จ¹⁰⁹ ซึ่งวัดและพุทธศาสนาในปัจจุบันก็ตกอยู่ภายใต้อิทธิพลบริโภคนิยมนี้

วัดในปัจจุบันต้องหารายได้เข้าวัดเพื่อบริหารจัดการใช้จ่าย วัดหลายแห่งในกรุงเทพฯ ต้องจัดสรรที่ดินของตนเพื่อหารายได้เข้าวัด ตัวอย่างเช่น การหารายได้จากกิจการพาณิชย์ โดยการสร้างเมรุและศาลาเพื่อประกอบพิธีกรรม จนกลายเป็นรายได้หลักของวัดอย่างกรณีวัดธาตุทอง มีการสร้างเมรุ ศาลาเพิ่มเติม รวมไปถึงอาคารเก็บศพ และลานจอดรถ ซึ่งทำให้เกิดความแออัดและวุ่นวายขึ้น ทำให้วัดที่เคยเป็นศาสนสถานสำหรับการศึกษาและสืบทอดพระธรรมคำสอน เป็นที่สำหรับประกอบพิธีกรรมทางศาสนา เป็นที่พึ่งทางจิตใจของศาสนิกชนเปลี่ยนไปมีบทบาทเฉพาะที่ทำให้วัด พระ และฆราวาสห่างไกลจากแก่นแท้ของพุทธศาสนามากยิ่งขึ้น

การเลื่อนสมณศักดิ์ใช้เกณฑ์เรื่อง “...การก่อสร้างและบูรณะปฏิสังขรณ์ศาสนสถาน หรือถาวรวัตถุมาประกอบการพิจารณา ด้วยถือว่าเป็นสิ่งหนึ่งบ่งบอกถึงแรงศรัทธาของประชาชนที่มีต่อพระสงฆ์รูปนั้น ๆ...[โดยต้องแจ้ง]จำนวนเงินค่าก่อสร้างค่าบูรณะปฏิสังขรณ์ และรายละเอียดของสิ่งก่อสร้างและการบูรณะปฏิสังขรณ์ถาวรวัตถุ...”¹¹⁰ กล่าวคือจำนวนเงินบริจาคที่มาก นำไปสู่การสร้างสิ่งก่อสร้างใหญ่โตหรือจำนวนมาก ซึ่งใช้เป็นเกณฑ์ในการวัดศรัทธาที่มีต่อพระเพื่อพิจารณาเลื่อนสมณศักดิ์หรือการได้ชื่อว่าเป็นนักพัฒนา เมื่อยศสูงขึ้นก็ได้รับนิยัตินัดหรือเงินเดือนเพิ่มขึ้น ชีวิตสะดวกสบาย มีผู้ศรัทธายกย่อง ผากตัวเป็นศิษย์มากขึ้น พระที่ไม่สามารถทนกระแสเงินตราและลาภยศดังกล่าวก็จะถูกพัดให้ห่างไกลจากพระตามสมควรจะเป็นในพระธรรมวินัย วัดเองก็ได้รับผลกระทบจากการก่อสร้างโดยขาดการวางแผน มีสิ่งก่อสร้างที่นอกเหนือศาสนาพุทธและเกินความจำเป็นมากมาย จนทำให้วัดมีสภาพวุ่นวายขาดความสงบอันควรเป็นคุณสมบัติสำคัญของวัด

ในสังคมบริโภคนิยม พุทธศาสนิกชนมองวัดเป็นที่หาซื้อบุญ โดยการจ่ายเงินบริจาค สมประโยชน์กันกับคนบางกลุ่มที่มองเห็นช่องทางทำรายได้และหาผลประโยชน์ผ่านวัด เมื่อเกิดกระแสความเชื่อจากเหตุการณ์ใดเหตุการณ์หนึ่ง หรืออาจเป็นความเชื่อที่ถูกสร้างขึ้นเพื่อสร้างมูลค่าดังที่เห็นในวัดต่าง ๆ ว่ามีการบูชาพระเครื่อง เทพในศาสนาอื่น และวัตถุมงคลที่ให้คุณด้านต่าง ๆ แก่ผู้ครอบครอง การประกอบพิธีกรรมที่เชื่อว่าจะนำโชคลาภ หรือแก้การกระทำความผิดของตนได้ หรือแม้แต่นำไปสู่สวรรค์ชั้นต่าง ๆ ได้ สิ่งเหล่านี้ทำให้เกิดการสร้างรูปเคารพและอาคารที่ไม่เกี่ยวข้องกัน

¹⁰⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 142.

¹¹⁰ อ้างตาม หลักเกณฑ์ปฏิบัติตาม พระธรรมมาโรตม(บุญมา ป.ธ. ๙) เจ้าคณะภาค ๖ กรรมการมหาเถรสมาคม วัดเบญจมบพิตร กรุงเทพมหานคร ได้รวบรวมไว้ปฏิบัติงานในการดำรงตำแหน่งเป็นเลขานุการคณะอนุกรรมการพิจารณาสมณศักดิ์ประจำปีของมหาเถรสมาคม อ้างถึงใน [HTTP://WWW.KOMCHADLUEK.NET/NEWS/LIFESTYLE/152251](http://www.komchadluek.net/news/lifestyle/152251)

แนวคิดและพิธีกรรมศาสนาพุทธขึ้น เช่น วัดเก่าแก่จำนวนมากที่มีการซ่อมแซมอุโบสถโดยการยกอาคารเพื่อให้พื้นระดับน้ำและเสริมความแข็งแรงของโครงสร้างใต้ดิน เกิดพื้นที่ใต้อาคารที่สามารถเดินผ่านได้ วัดบางแห่งจึงสร้างพิธีกรรมและความเชื่อใหม่โดยการให้เดินลอดอุโบสถเพื่อสะเดาะเคราะห์ เพื่อดึงดูดคนให้เข้าวัดเพื่อทำบุญบริจาค ต่อมาภายหลังบางวัดอาจทำเป็นทางเดินลอดถาวร ซึ่งพบได้ในจังหวัดต่าง ๆ ทั่วประเทศ¹¹¹ หรือตัวอย่างของการสร้างสิ่งศักดิ์สิทธิ์เช่น วัดสมานรัตนาราม จ. ฉะเชิงเทรา ซึ่งมีพระพิฆเนศวรสีชมพูขนาดมหึมาเป็นสัญลักษณ์บนป้ายเชิญชวนให้เข้าวัด ภายในวัดยังมีเทพในศาสนาต่าง ๆ ให้ขอพรอีกจำนวนมาก หรือตัวอย่างของการสร้างสิ่งก่อสร้างที่มีรูปแบบแปลกตาเช่น วัดถ้ำเสือ จ.กาญจนบุรี ที่มีอาคารแบบจีน มีเจดีย์ที่ระบुरुูปแบบไม่ได้ พระพุทธรูปในซุ้มกลางแจ้งซึ่งสิ่งก่อสร้างทุกอย่างเน้นความสูงใหญ่เพื่อสร้างความตื่นเต้นแก่ผู้พบเห็น เป็นต้น โดยพุทธศาสนาที่เข้าสู่กระแสบริโภคนิยมก็สอดคล้องกับการหารายได้ทางใหม่ของวัดซึ่งจะกล่าวต่อไปในบริบททางเศรษฐกิจ

3.3 บริบททางเศรษฐกิจ

สภาพบ้านเมืองในรัชกาลที่ 9 เริ่มมีการเคลื่อนไหวเพื่อการพัฒนาเศรษฐกิจอย่างจริงจังในสมัยรัฐบาลจอมพล สฤษดิ์ ธนะรัชต์ เป็นนายกรัฐมนตรี¹¹² ซึ่งดำเนินนโยบายที่เกี่ยวข้องกับหน่วยงานต่าง ๆ เพื่อพัฒนาทางเศรษฐกิจส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทุกภาคส่วน เริ่มจากการพัฒนาขั้นพื้นฐานเช่น การตัดถนน การสร้างเขื่อนเพื่อการชลประทานและพลังงานไฟฟ้า สนับสนุนการผลิตภาคอุตสาหกรรมเป็นหลัก โดยเริ่มจากกรุงเทพฯ และปริมณฑลออกไปสู่จังหวัดต่าง ๆ ทั่วประเทศ การเติบโตทางเศรษฐกิจเป็นไปอย่างรวดเร็วและมุ่งสู่ระบบทุนนิยมเช่นเดียวกับประเทศทั้งหลายในโลก โดยในพ.ศ. 2531-2538 ได้เฟื่องฟูถึงขีดสุดแล้วประสบกับวิกฤติเศรษฐกิจอย่างรุนแรงในปีพ.ศ. 2539 อย่างไรก็ตามระบบเศรษฐกิจในภาพรวมไม่ได้มีผลกระทบต่ออาคารสร้างวัดโดยตรง เนื่องจากมีการสร้างวัดมาตลอดแม้ในช่วงสภาพเศรษฐกิจตกต่ำก็ตาม แต่สิ่งที่ส่งผลต่อการสร้างวัดโดยตรงคือสภาพเศรษฐกิจของวัดหรือฐานะทางการเงินของวัดนั้น ๆ

ระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมส่งผลให้ที่ดินมีราคาสูง

¹¹¹ ตัวอย่างเช่น วัดนาคปรก กรุงเทพฯ วัดตะเคียน จ.นนทบุรี วัดป่าประดู่ จ.ระยอง ซึ่งเป็นที่น่าสังเกตว่าส่วนใหญ่เป็นวัดราษฎร์ขนาดเล็ก

¹¹² ได้ประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ ฉบับที่ 1 (พ.ศ. 2504-2509) โดยมีเนื้อหาที่เน้นการพัฒนาด้านการลงทุนผลิตทางอุตสาหกรรม ในเขตกรุงเทพฯและปริมณฑล

ระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมเน้นการส่งออกส่งผลกระทบต่อสังคมโดยตรง นับตั้งแต่การประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ พ.ศ. 2504 ที่เน้นอุตสาหกรรมส่งออกซึ่งมีฐานการผลิตอยู่ในเขตกรุงเทพฯ และปริมณฑล ส่งผลให้แรงงานจากภาคเกษตรจากชนบทหลั่งไหลเข้าเมืองจำนวนมากอย่างต่อเนื่อง เมืองมีการพัฒนาทางกายภาพและมีความเจริญขึ้น ทำให้ราคาพุ่งสูงขึ้นอย่างต่อเนื่อง

การหารายได้แบบใหม่จากการท่องเที่ยว

รัฐบาลเห็นช่องทางการสร้างรายได้แบบใหม่จากความนิยมในการเที่ยวแสวงบุญตามวัดต่าง ๆ ของนักท่องเที่ยวต่างชาติในช่วงพ.ศ. 2520 จึงเกิดกลยุทธ์ส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมโดยมีวัดเป็นเป้าหมายสำคัญ เมื่อพ.ศ. 2530 รัฐบาลได้ประกาศให้เป็น “ปีท่องเที่ยวไทย”¹¹³ ในพ.ศ. 2543 ได้รณรงค์การท่องเที่ยวภายใต้คำขวัญ “Amazing Thailand”¹¹⁴ สำหรับวัดที่มีพระพุทธรูปสำคัญที่มีความเป็นมายาวนาน ก็จะใช้จุดนี้โฆษณาถึงความเก่าแก่และความศักดิ์สิทธิ์ ส่งผลให้วัดอื่น ๆ ที่ไม่มีองค์ประกอบดังกล่าวต้องสร้างจุดเด่นเพื่อดึงดูดนักท่องเที่ยว ไม่ว่าจะเป็นพิธีกรรมแบบใหม่ สิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่มีเรื่องราวน่าสนใจและบันดลโชคลาภ วัดที่สร้างขึ้นเพื่อดึงดูดนักท่องเที่ยวมักมีขนาดใหญ่โตเพื่อดึงดูดความสนใจและสามารถรองรับคนจำนวนมากได้ ทั้งยังสร้างรูปแบบที่แปลกใหม่เป็นเอกลักษณ์ให้นักท่องเที่ยวจดจำได้ง่าย

แนวคิดที่ได้รับอิทธิพลจากปัจจัยทางเศรษฐกิจ

การผลิตที่เน้นศูนย์กลางในเขตเมืองไม่ได้ส่งผลต่อเฉพาะในเขตเมืองเท่านั้น แต่ยังส่งผลต่อวิถีชีวิตชนบทเดิมคือ ขาดแรงงานและการสานต่อภูมิปัญญาในการทำเกษตรกรรมแบบดั้งเดิม ครอบครัวขาดแรงงานหนุ่มสาวซึ่งเป็นแรงงานหลัก ทั้งนี้ยังส่งผลกระทบต่อวัดที่เคยมีคนดูแลก็ถดถอยลง อย่างไรก็ตามเกิดวิถีใหม่ในชนบทขึ้นคือแรงงานที่มีรายได้จำนวนมากจากเขตเมือง จะกลับภูมิลำเนา 1-2 ครั้งต่อปีและนำเงินไปทำบุญสร้างวัดขนาดใหญ่และหรูหรา แต่ท้ายที่สุดหลายแห่งสร้างไม่เสร็จ การดำเนินชีวิตและกิจกรรมทางศาสนาที่ไหลไปตามกระแสทุนนิยม ทำให้เกิดแนวคิดที่ตั้งคำถามกับปรากฏการณ์ดังกล่าว ในช่วงประมาณพ.ศ. 2510 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 9 ทรงเริ่มวิจารณ์ว่า “...ทุนนิยม ส่งเสริมระบบคุณค่าที่ทำลายหลักการมนุษยธรรมตามแนวทางพุทธ...”¹¹⁵

ฐานะทางการเงินของวัด

¹¹³ ผาสุก พงษ์ไพจิตร และ คริส เบเคอร์, เศรษฐกิจการเมืองไทยสมัยกรุงเทพฯ, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ โอ. เอส. พรินต์ติ้งเฮาส์ กรุงเทพฯ, 2546), หน้า 191.

¹¹⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 217.

¹¹⁵ คริส เบเคอร์ และ ผาสุก พงษ์ไพจิตร, ประวัติศาสตร์ไทยร่วมสมัย, (กรุงเทพฯ: มติชน, 2557), หน้า 280.

การสร้าง ก่อตั้งวัดและรับพระราชทานวิสุงคามสีมา นั้น นอกจากต้องมีที่ดิน แผนการจะสร้าง อุโบสถ และทุนค่าก่อสร้างจำนวนหนึ่งแล้ว วัดยังต้องรับผิดชอบค่าใช้จ่ายในการดำเนินการอีกจำนวนมาก เช่น ค่าไฟฟ้า ค่าน้ำ ค่าดูแลทำความสะอาด เป็นต้น ซึ่งคิดเป็นเงินจำนวนไม่น้อย ดังนั้นพระจึงจำเป็นต้องวางแผนบริหารจัดการหารายได้เข้าวัด ซึ่งในปัจจุบันมี “...การบริจาคของราษฎรเป็นรายได้หลัก[อย่าง]หนึ่งของวัด โดยมีความเชื่อว่าการบริจาคจะนำมาซึ่งบุญ ประชาชนจึงพากันบริจาค ...[และ]...วัดใหญ่ ๆ ที่มีชื่อเสียงหรือมีสิ่งศักดิ์สิทธิ์สำคัญประจำวัดที่ราษฎรเคารพนับถือก็มักจะได้เงินบริจาคมามากกว่าวัดเล็ก ๆ”¹¹⁶ วัดที่มีกรรมสิทธิ์ที่ดินจำนวนมากอาจหารายได้จากการให้เช่าที่ดินหรือใช้ที่ดินเพื่อหารายได้เช่น การใช้เป็นที่จอดรถและเก็บค่าบริการ การจัดงานวัด ส่วนวัดขนาดเล็กหรือวัดในต่างจังหวัดที่อยู่ไกลจากชุมชนก็จะมีรายได้จากการบริจาค่น้อยลงไปตามความสำคัญ จำนวนรายได้และความสามารถในการหารายได้ของวัดจึงเป็นสิ่งสำคัญที่จะส่งผลต่อการสร้างสถาปัตยกรรมวัด

3.4 บริบททางพุทธศาสนา

ความศรัทธาในพระฝ่ายอรัญวาสีหรือพระป่า

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 ขึ้นครองราชย์ ทรงให้มีการเผยแผ่พุทธศาสนานิกายธรรมยุติกนิกายในพระนคร และขยายไปสู่ภูมิภาคต่าง ๆ โดยมีภาคตะวันออกเฉียงเหนือเป็นศูนย์กลางในเวลาต่อมา¹¹⁷ ดังเห็นได้จากการตั้งวัดธรรมยุติกนิกายในจังหวัดสำคัญอย่างเช่น วัดสุปฏิหาราม จังหวัดอุบลราชธานี อีกแห่งหนึ่งคือวัดศรีอุบลรัตนาราม เป็นวัดในนิกายธรรมยุติกนิกายแห่งที่สองในจังหวัดอุบลราชธานี มีภิกษุเทวธัมม (ม้าว)¹¹⁸ ซึ่งเป็นสัทธีวาทริกในวชิรญาณภิกษุหรือพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวครั้งทรงผนวช มาดำรงตำแหน่งเจ้าอาวาสวัดองค์แรก ท่านเจ้าอาวาสเทวธัมม (ม้าว) ได้เผยแผ่พุทธศาสนาตามแนวทางของธรรมยุติกนิกายที่ยึดคำสอนตามพระธรรมวินัยให้ใช้ปัญญาและหลักเหตุผลเป็นพื้นฐานในการพิจารณา และยังเผยแผ่แนวทางการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานตาม

¹¹⁶ อุทิศ จีนิพนธ์สกุล, *วิวัฒนาการเศรษฐกิจวัดไทย*, (นนทบุรี: บริษัทสำนักพิมพ์สร้างสรรค์ จำกัด, 2528), หน้า 182.

¹¹⁷ ผาสุก พงษ์ไพจิตร และ คริส เบเกอร์, *เศรษฐกิจการเมืองไทยสมัยกรุงเทพฯ*, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ โอ. เอส. พริ้นติ้งเฮาส์ กรุงเทพฯ, 2546), หน้า 294-295.

¹¹⁸ เทวธัมม (ม้าว) หลานของภิกษุพันธุโล (ดี)

หลักธุดงค์วัตร 13¹¹⁹ ปรากฏว่ามีศาสนิกชนเลื่อมใสศรัทธาเป็นจำนวนมากทั้งพระและฆราวาส หนึ่งในนั้นคือภิกษุ เสารี กันตสีโล หรือที่รู้จักกันต่อมาในนามหลวงปู่เสาร์ กันตสีโล เมื่อได้ฟังธรรมเทศนาจากท่านเทวธัมมีแล้วเกิดความเลื่อมใส ขอทัฬหกรรมญัตติบวชใหม่เป็นพระภิกษุฝ่ายธรรมยุติกนิกาย และมุ่งปฏิบัติตามอย่างจริงจัง¹²⁰

หลังจาก เสารี กันตสีโล ได้ออกเผยแผ่พุทธศาสนาและธุดงค์ปักกลดเพื่อปฏิบัติวิปัสสนาตามพื้นที่ธรรมชาติและหมู่บ้านห่างไกลในภาคอีสาน ทำให้นายมัน แก่นแก้ว ขอฝากตัวเป็นศิษย์ จนในที่สุดได้อุปสมบทเป็นพระฝ่ายธรรมยุติมีฉายาว่า มัน ภูริทัตโต และออกธุดงค์ร่วมกัน ภายหลังจากท่านทั้งสองต่างมีแนวทางเดียวกันคือแยกตัวปลีกวิเวกเพื่อปฏิบัติภาวนาอย่างเต็มที่ จนมีผู้กล่าวว่าท่านได้บรรลุอรหัตต์¹²¹ และกลายเป็นอาจารย์ทางด้านปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานของพระฝ่ายอรัญวาสีจำนวนมากในเวลาต่อมา¹²² พระฝ่ายอรัญวาสีในสายพระอาจารย์มันส่วนใหญ่ มีความมุ่งมั่นที่จะดำเนินชีวิตตามพระธรรมวินัยอย่างในสมัยพุทธกาลคือจาริกธุดงค์ไปตามถิ่นที่ต่าง ๆ ระหว่างทางหากพำนักอยู่ในละแวกชุมชน มีชาวบ้านเห็นวัตรปฏิบัติที่เคร่งครัดแล้วเลื่อมใส ท่านก็จะเทศนาสอนวิธีปฏิบัติ ซึ่งเป็นไปเพื่อประโยชน์ในการข่มองและทำความเข้าใจตนเอง ผู้ปฏิบัติจนเข้าใจก็จะรู้ผลจากตนเองเท่านั้น หาได้จากการบอกสอนของพระไม่ ส่วนพระอรัญวาสีก็จะธุดงค์เรื่อยไปตลอดช่วงชีวิตจนกว่าจะชราภาพและจำพรรษา ณ ที่ใดที่หนึ่งอย่างถาวร จากวิถีชีวิตเช่นนี้ ทำให้พระอรัญวาสีรูปหนึ่งมีศิษย์ได้จำนวนมาก ทั้งพระภิกษุและฆราวาสที่ขอติดตามอุปฐากเพื่อเรียนรู้การปฏิบัติธรรมไปพร้อมกัน

ความศรัทธาในพระฝ่ายอรัญวาสีโดยเฉพาะ พระอาจารย์มัน ภูริทัตโต นั้นมีเพิ่มมากขึ้นเรื่อย ๆ เนื่องจาก “...ในช่วงทศวรรษ 2500 ศิษย์ของพระอาจารย์มันคนหนึ่งจัดพิมพ์ประวัติกล่าวอ้างว่า พระอาจารย์มันได้บรรลุอรหัตต์ ชื่อเสียงการบรรลุถึงระดับพระอรหัตต์ของพระอาจารย์มันทำให้เกิดขบวนการอุทิศตนเพื่อศาสนาที่มีศูนย์กลางอยู่ที่ท่าน กลุ่มศิษยานุศิษย์ที่มีทั้งข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ นายทหารและราชตระกูล ดำเนินรอยตามวิถีปฏิบัติทางศาสนาของพระอาจารย์มัน และมีความ

¹¹⁹ ธุดงค์วัตร 13 คือ องค์คุณเครื่องกำจัดกิเลส, ข้อปฏิบัติเข้มงวด ที่สมครใจสมาทาน ประพฤติประจำตัวชั่วระยะกาลสั้น หรือยาว หรือแม้แต่ตลอดชีวิตก็ได้

¹²⁰ ปฐม นิคมานนท์, พระครูวิเวกพุทธกิจหลวงปู่ใหญ่เสาร์ กันตสีโล พระปรมาจารย์ใหญ่ฝ่ายพระกรรมฐาน, (กรุงเทพฯ: พี.เอ.ลีฟวิ่ง, 2546),

¹²¹ ผาสุก พงษ์ไพจิตร และ คริส เบเกอร์, เศรษฐกิจการเมืองไทยสมัยกรุงเทพฯ, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ โอ. เอส. พริ้นติ้งเฮาส์ กรุงเทพฯ, 2546), หน้า 397.

¹²² ประวัติพระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (จันทร์ สิริจันโท), (กรุงเทพฯ: บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), 2557), หน้า 114-115.

เลื่อมใสแก่กล้าในความเป็นพระอรหันต์ของท่าน...”¹²³ พระอาจารย์มั่นมีลูกศิษย์มากมายทั้งที่เป็นพระภิกษุซึ่งกล่าวว่าเคยร่วมออกจาริกปฏิบัติวิปัสสนาและมีโอกาสอุปฐากท่าน รวมทั้งลูกศิษย์ที่เป็นฆราวาสด้วย หลังจากที่ท่านได้มรณภาพลง ณ ที่พำนักในช่วงบั้นปลาย “...พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและพระบรมวงศ์ เสด็จฯ เยือนสำนักสงฆ์ที่สกลนคร[ต่อมาคือวัดป่าสุทธาวาส-ผู้เขียน]อันเป็นที่พระอาจารย์มั่นมรณภาพ...”¹²⁴ พระฝ่ายอริยวาสีทั้งหลายได้ประชุมกันเพื่อจัดสร้างพิพิธภัณฑ์เก็บรักษาและแสดงเครื่องอัฐบริขารของท่าน เพื่อจะให้ศาสนิกชนทั้งหลายได้ศึกษาชีวประวัติและระลึกถึงคุณงามความดีของท่าน โดยกลุ่มพระอริยวาสีนี้ได้กำหนดแนวคิดเรื่องรูปแบบสถาปัตยกรรมไว้ว่า ให้เป็นอาคารที่เรียบง่าย ไม่มีการประดับตกแต่ง และไม่มีหน้าต่างอย่างวัดทั่วไป¹²⁵ ซึ่งแนวคิดและรูปแบบดังกล่าวได้กลายเป็นที่นิยมมากขึ้นในเวลาต่อมา

นอกจากนี้ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดชและพระบรมวงศานุวงศ์ “...ยังเสด็จฯ วัดอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องกับสำนักเหล่านี้ และได้เสด็จพระราชทานเพลิงศพของพระศิษย์ใกล้ชิดของพระอาจารย์มั่น...”¹²⁶ เช่น หลวงปู่ขาว อนาลโย และ พระอาจารย์วัน อุตตโม¹²⁷ เป็นต้น “...การสร้าง...เจดีย์เกิดขึ้นมากมาย นอกจากนั้น มีการสะสมเก็บรักษาอัฐิ การจัดทัวร์ไปอีสาน ศูนย์กลางของกลุ่มที่เลื่อมใสสำนักพระอาจารย์มั่นอยู่ในราชสำนักและบรรดาข้าราชการชั้นสูง บุคคลสำคัญท่านหนึ่ง ที่เลื่อมใสเป็นอย่างมากคือ เซวาร์ ณ ศิววันต์ องคมนตรีและประธานกรรมการของการไฟฟ้าแห่ง

¹²³ ผาสุก พงษ์ไพจิตร และ คริส เบเคอร์, เศรษฐกิจการเมืองไทยสมัยกรุงเทพฯ. (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ โอ. เอส. พริ้นติ้งเฮ้าส์ กรุงเทพฯ, 2546), หน้า 397.

¹²⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 398.

¹²⁵ สัมภาษณ์ สันติ ชยสมบัติ, 23 สิงหาคม 2560. (สถาปนิกผู้เคยร่วมงานกับไชศรี ต้นศิริผู้ออกแบบพิพิธภัณฑ์อัฐบริขารพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต วัดป่าสุทธาวาส)

¹²⁶ ผาสุก พงษ์ไพจิตร และ คริส เบเคอร์, เศรษฐกิจการเมืองไทยสมัยกรุงเทพฯ. (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ โอ. เอส. พริ้นติ้งเฮ้าส์ กรุงเทพฯ, 2546), หน้า 398.

¹²⁷ วันที่ 25 พฤษภาคม 2523 เวลาประมาณ 18.00 น. พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถพร้อมด้วยสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ได้เสด็จเยี่ยมคารวะศพ ทรงวางพวงมาลาและทรงจัดดอกไม้ถวายเป็นการส่วนพระองค์

วันเสาร์ที่ ๒๕ เมษายน ๒๕๒๔ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ เสด็จพระราชดำเนินโดยเฮลิคอปเตอร์พระที่นั่ง พร้อมด้วยสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี และสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ จากภูพานราชินีเวศน์ ไปพระราชทานเพลิงศพพระอุดมสังวรวิสุทธิเถร (พระอาจารย์วัน อุตตโม) ณ เมรุวัดถ้ำอภัยดำรงธรรม ตำบลปทุมวาปี อำเภอสองดาว จังหวัดสกลนคร http://www.dharma-gateway.com/monk/monk_biography/lp-one/lp-one-hist-03.htm วันที่ 6 เมษายน 2561

ประเทศไทย...”¹²⁸ ดังที่ปรากฏในช่วงพ.ศ. 2525-2530 ว่าการสร้างสถาปัตยกรรมเพื่อเป็นพิพิธภัณฑ์ และอนุสรณ์แด่พระฝ่ายอริยวาสีสายพระอาจารย์มั่นก็ได้รับความนิยมโดยทั่วไป

ภาพที่ 16 พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต และพิพิธภัณฑ์พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต วัดป่าสุทธาวาส

จ.สกลนคร

(ที่มาภาพพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต: <http://www.ampoljane.com/2013/04/08/ความจริงที่สวนทางกับคว/>)

ความนิยมในการปฏิบัติธรรม

ตั้งแต่รัชกาลที่ 5 ที่มีการก่อตั้งมหาเถรสมาคมเพื่อปกครองสงฆ์ทั่วประเทศ ได้เน้นให้พระสงฆ์เรียนปริยัติธรรมและการสอบเลื่อนชั้นเปรียญเป็นหลัก ส่วนการปฏิบัติธรรมอย่างการนั่งสมาธิวิปัสสนาได้ลดความสำคัญลงจนเหลือวัดที่ยังคงกิจกรรมนี้อยู่ไม่กี่แห่ง¹²⁹ ต่อมาในช่วงพ.ศ. 2500 “...ข้าราชการชั้นผู้ใหญ่บางคน และพระเถระชั้นผู้ใหญ่บางองค์ในธรรมยุติกนิกายหันมาสนใจวิธีการทำสมาธิ...ดังที่พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ได้ถือปฏิบัติ...”¹³⁰ มีพระภิกษุหลายรูปที่กล่าวว่าตนเป็นศิษย์พระอาจารย์มั่น เช่น พระสุทธิธรรมรังสีคัมภีรเมธาจารย์หรือหลวงพ่อดี พระธรรมมงคลญาณหรือหลวงพ่อดีริย์รงค์ สิริธโร เดินทางออกมาจากป่า และตั้งวัดเพื่อเป็นสถานที่สอนการปฏิบัติธรรม เนื่องจากมีปณิธานที่จะเข้ามาเผยแผ่แนวคิดและการปฏิบัติของตนให้กับคนจำนวนมากในเมือง ต่างจากพระฝ่ายอริยวาสีทั่วไปที่มุ่งธุดงค์เพื่อปลื้กวิเวกหาความสงบในป่าสายสำนักและแนวคิดต่าง ๆ

¹²⁸ ผาสุก พงษ์ไพจิตร และ คริส เบเคอร์, เศรษฐกิจการเมืองไทยสมัยกรุงเทพฯ, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ โอ. เอส. พริ้นติ้งเฮ้าส์ กรุงเทพฯ, 2546), หน้า 398.

¹²⁹ เช่น วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ วัดบวรนิเวศ เป็นต้น

¹³⁰ ผาสุก พงษ์ไพจิตร และ คริส เบเคอร์, เศรษฐกิจการเมืองไทยสมัยกรุงเทพฯ, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ โอ. เอส. พริ้นติ้งเฮ้าส์ กรุงเทพฯ, 2546), หน้า 397.

ในอดีตมีนิกายหลัก 2 นิกายคือ มหานิกาย ธรรมยุติกนิกาย ซึ่งเป็นแนวคิดแนวปฏิบัติที่กำหนดขึ้นโดยพระมหากษัตริย์หรือส่วนกลางของประเทศ ต่อมาในพ.ศ. 2475 ก่อนเหตุการณ์เปลี่ยนแปลงการปกครอง มีพระภิกษุจากสุราษฎร์ธานีนามว่าเงื่อม อินทปัญญาหรือพุทธทาส มีแนวคิดที่แตกต่างจากส่วนกลางคือยึดถือพระพุทธพจน์และดำเนินวัตรปฏิบัติตามอย่างพระในสมัยพุทธกาล โดยเฉพาะอย่างยิ่งให้ความสำคัญกับการปฏิบัติธรรมไม่ยิ่งหย่อนไปกว่าการศึกษาหลักธรรมะ จึงก่อตั้งสวนโมกขพลารามขึ้นเพื่อเป็นสถานที่ให้ศาสนิกชนได้ปฏิบัติธรรม อีกทั้งพุทธทาสมีความต้องการที่จะละวางความยึดติดที่เคยเกิดขึ้นกับกลุ่มปฏิบัติธรรมต่าง ๆ จนมีลักษณะเป็นสำนักและแข่งขันกันจนล้มสลายสำคัญคือพระธรรมวินัยไป¹³¹ แนวคิดดังกล่าวไม่เพียงสะท้อนออกมาทางการปฏิบัติ แต่ยังปรากฏออกมาทางรูปแบบการใช้พื้นที่และสถาปัตยกรรมภายในวัดที่ปฏิเสธรูปแบบไทยประเพณีอีกด้วย แต่ต่อมาสวนโมกข์กลายเป็นสำนักอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ เพราะมีผู้ที่ใส่ใจในแนวทางเดียวกัน อย่างเช่น พระปัญญาภรณ์ทิกขุ สหายธรรมของพุทธทาสที่รับตำแหน่งเจ้าอาวาสครองวัดชลประทานรังสฤษฎ์ จังหวัดนนทบุรี ก็ได้นำรูปแบบลานหินโค้งซึ่งเป็นพื้นที่ประกอบกิจกรรมทางศาสนาในสวนโมกข์มาสร้างขึ้นที่วัดชลประทานด้วย อาจกล่าวได้ว่าหลังจากการก่อตั้งคณะธรรมยุติในรัชกาลที่ 4 สวนโมกข์เป็นสำนักแรกที่ได้ทำการปฏิวัติแนวคิดทางพุทธศาสนาที่เกิดขึ้นในประเทศไทย ซึ่งเปรียบเสมือนการนำร่องให้แก่สำนักต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในเวลาต่อมา

การเกิดสำนักใหม่จะมีองค์ประกอบสำคัญคือ พระภิกษุผู้ประกาศแนวคิดแนวปฏิบัติใหม่หรือเจ้าสำนัก ศิษย์ผู้อุทิศตนอุปฐากซึ่งมีทั้งพระสงฆ์และฆราวาส โดยเจ้าสำนักจะมีแนวทางที่แตกต่างจากสำนักเดิมที่เคยมีมาก่อนหน้า หรือกล่าวอีกอย่างหนึ่งว่าได้ค้นพบวิธีคิดวิธีปฏิบัติใหม่ภายใต้หลักธรรมะทั้งหมดในพระไตรปิฎก ที่อาจนำพาศาสนิกชนให้พ้นจากทุกข์ได้ ซึ่งก็มีศาสนิกชนส่วนหนึ่งที่เข้าใจและรู้สึกได้ว่าแนวทางดังกล่าวทำให้ตนพ้นทุกข์ได้จริง จึงได้อุทิศตนเป็นศิษย์และช่วยกิจการต่าง ๆ ของวัด ผู้ที่มีฐานะร่ำรวยจะนิยมบริจาคที่ดินเพื่อสร้างวัด ผู้ที่มีเครือข่ายในสังคมก็จะเป็นผู้ติดต่อประสานงานเพื่อเรียกรายรับบริจาคและติดต่อหาสถาปนิกผู้ออกแบบ

สำนักพระมีรูปแบบที่ชัดเจน 2 แบบได้แก่ สำนักของพระอรัญญาสิที่แตกสายจากพระอาจารย์มั่น และสำนักของพระที่มีแนวคิดแนวปฏิบัติชัดเจนหรือเน้นไปทางด้านใดด้านหนึ่ง นอกจากนี้ยังมี ลักษณะความสัมพันธ์ที่คล้ายคลึงการเป็นสำนักแต่ไม่ชัดเจน ได้แก่ ผู้อุทิศตนเพื่ออุปฐากสมเด็จพระสังฆราชหรือพระเถระชั้นผู้ใหญ่ที่มีสมณศักดิ์สูง และสำหรับกลุ่มพระด้วยกันเองมีลักษณะความสัมพันธ์จากการประกอบพิธีอุปสมบท

¹³¹ พุทธทาสภิกขุ, สวนโมกข์-ไทย, (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สุวิธานน์, 2496), หน้า 47-48.

ความเชื่อที่เกี่ยวข้อง

ความเชื่อเรื่องพระบรมสารีริกธาตุลดบทบาทลงตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 1¹³² ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 5 เริ่มมีแนวคิดนี้เกิดขึ้นอีกครั้ง เนื่องจากประเทศ “...อินเดียได้ส่งพระบรมสารีริกธาตุซึ่งขุดค้นพบที่เมืองกบิลพัสดุ์มาถวายถึงประเทศไทย [พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึง-ผู้เขียน]โปรดให้บรรจุในพระสถูปบนยอดบรมบรรพต ภูเขาทอง วัดสระเกศ...”¹³³ ต่อมาในรัชกาลที่ 8 ตัวแทนคณะรัฐบาลได้เดินทางไปรับมอบพระบรมสารีริกธาตุจากอินเดียและประดิษฐานไว้ในพระเจดีย์ วัดพระศรีมหาธาตุ กรุงเทพฯ จนมาถึงรัชกาลที่ 9 ความเชื่อเรื่องพระบรมสารีริกธาตุเริ่มมีมากขึ้นเรื่อย ๆ ดังปรากฏว่ามีภิกษุหลายรูปกล่าวว่ามีพระบรมสารีริกธาตุเสด็จมาบ้าง¹³⁴ หรือได้พบระหว่างเดินทางจาริกแสวงธรรม ณ ประเทศบังคลาเทศในดินแดนชมพูทวีปบ้าง ในรัชกาลนี้จึงมีการสร้างเจดีย์เพื่อเป็นที่ประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุจำนวนมาก แต่ละแห่งก็มีความประสงค์จะสร้างให้ดีที่สุดเพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

โดยความเชื่อเรื่องพระบรมสารีริกธาตุได้แผ่ขยายไปสู่การบูชาธาตุของพระสายปฏิบัติด้วยสืบเนื่องจากความศรัทธาของพระมหากษัตริย์ ข้าราชการและประชาชนที่เลื่อมใสในวัตรและการปฏิบัติอย่างเคร่งครัดของพระฝ่ายอริยวาสตั้งแต่พระอาจารย์มั่น ตลอดจนพระสงฆ์ที่เป็นศิษย์ ทำให้เกิดแนวคิดในการสร้างเจดีย์บรรจุอัฐิพระสงฆ์ศิษย์พระอาจารย์มั่น เนื่องจาก “เมื่อพระภิกษุศิษย์ของพระอาจารย์มั่นบางรูปมรณภาพ ผู้เลื่อมใสสร้างเจดีย์เพื่อเป็นที่เก็บอัฐิตามประเพณีความศรัทธา ข้อพิสุจน์ที่ว่าพระสงฆ์ได้สถานภาพเป็นพระอรหันต์คือการที่อัฐิตกผลึก บรรดาลูกศิษย์ลูกหาจึงเก็บรักษาอัฐิเหล่านั้นไว้และบางกรณีมีรายงานว่า ได้แปรสภาพตกผลึกจริง”¹³⁵

3.5 บริบททางสถาปัตยกรรม

นับจากการยุติการสร้างวัดในสมัยรัชกาลที่ 6 ทำให้องค์ความรู้ด้านสถาปัตยกรรมไทยขาดช่วงลง เนื่องจากอาคารประเภทอื่นใช้รูปแบบสถาปัตยกรรมแบบตะวันตกเกือบทั้งสิ้น อย่างไรก็ตาม

¹³² เฉลิม รัตนทัศนีย์, วิวัฒนาการศิลปสถาปัตยกรรมไทยพุทธศาสนา, (กรุงเทพฯ: สมาคมสถาปนิกสยามในพระบรมราชูปถัมภ์, 2539), หน้า 130.

¹³³ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พระพุทธศาสนาในเอเชีย, (กรุงเทพฯ: ธรรมสภา, 2540), หน้า 164.

¹³⁴ พระมหาธีรนาถ อคฺคฺฐโร, ท่านพ่อลี ธมฺมธโร พระอริยเจ้าผู้มีพลังจิตแก่กล้า, (กรุงเทพฯ: พีเพรส, 2550), หน้า 405.

¹³⁵ ผาสุก พงษ์ไพจิตร และ คริส เบเคอร์, เศรษฐกิจการเมืองไทยสมัยกรุงเทพฯ, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ โอ. เอส. พริ้นต์ติ้งเฮ้าส์ กรุงเทพฯ, 2546), หน้า 398.

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ นายช่างใหญ่ที่ยังคงทำงานออกแบบสถาปัตยกรรมไทยเรื่อยมาจนถึงรัชกาลที่ 7 ทำให้มีการสืบทอดองค์ความรู้จากสายนี้ต่อมา

หลังเหตุการณ์เปลี่ยนแปลงการปกครอง ได้มีการก่อตั้งหลักสูตรการเรียนการสอนวิชาชีพสถาปัตยกรรมขึ้นเป็นครั้งแรกในประเทศไทยในปีพ.ศ. 2476 โดยมีคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยเป็นแห่งแรก และคณะสถาปัตยกรรมไทย¹³⁶ มหาวิทยาลัยศิลปากร (ก่อตั้งขึ้นเมื่อพ.ศ. 2498) เป็นแห่งที่สอง ซึ่งถือเป็นจุดเปลี่ยนสำคัญของการสร้างสถาปัตยกรรมวัด จากเดิมที่นายช่างเรียนรู้แบบครูพักลักจำจากนายช่างใหญ่ผู้เป็นครูมาสู่การถ่ายทอดความรู้ที่เป็นระบบ ผนวกกับองค์ความรู้สถาปัตยกรรมแบบสากลที่มีแนวคิดในการออกแบบต่างจากสถาปัตยกรรมแบบประเพณีนิยม โดยอาจารย์ที่เป็นนายช่างสำคัญ 2 ท่าน คือ พระพรหมพิจิตร และหลวงวิศาลศิลปกรรม

บริบทสถาปัตยกรรมในช่วงพ.ศ. 2475-2510 หรือช่วงก่อนที่สถาปนิกด้านสถาปัตยกรรมไทยจะสำเร็จการศึกษา รูปแบบที่ได้รับความนิยมในสังคมคือแบบสากลและไทยประยุกต์ ส่วนงานไทยประเพณีมีจำนวนน้อยมากและจำกัดอยู่แค่อาคารทางศาสนา ทำให้สถาปนิกส่วนใหญ่สนใจที่จะทำงานออกแบบสถาปัตยกรรมรูปแบบสากลและไทยประยุกต์เพราะเป็นช่องทางที่มีโอกาสมากกว่า ส่วนผู้ที่มุ่งมั่นทำงานในสายไทยประเพณี ส่วนใหญ่เกิดจากความถนัดและมีใจฝักใฝ่เป็นทุนเดิมก่อนเข้ามาศึกษา เมื่อสำเร็จการศึกษาไปแล้ว ท่านเหล่านี้จึงยังชวนช่วยหาความรู้และฝึกฝนทำงานออกแบบสถาปัตยกรรมไทยประเพณีมาโดยตลอด

¹³⁶ ภายหลังเปลี่ยนชื่อเป็นคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์เมื่อมีการเปลี่ยนแปลงหลักสูตรในพ.ศ. 2500

ภาพที่ 17 บน: สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์
ล่างจากซ้ายไปขวา: พระพรหมพิจิตร และหลวงวิศาลศิลปกรรม

บริบทและหรืออิทธิพลของงานสถาปัตยกรรมที่เกี่ยวข้อง

หลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง โครงการก่อสร้างและงานบูรณะปฏิสังขรณ์อาคารทางศาสนาที่สำคัญอยู่ในความดูแลของรัฐบาล ซึ่งอาคารเหล่านี้ได้สะท้อนให้เห็นการเปลี่ยนแปลงหลายประการที่แตกต่างจากวัดในช่วงก่อนหน้า โดยโครงการก่อสร้างในช่วงแรกส่วนใหญ่เป็นการสร้างอนุสรณ์เพื่อแสดงความสำคัญในการเปลี่ยนแปลงการปกครอง¹³⁷ วัดพระศรีมหาธาตุ ตำบลบางเขน กรุงเทพฯ หรือชื่อเดิมคือวัดประชานิยม ได้สร้างขึ้นในปีพ.ศ. 2483 มีการจัดสรรพื้นที่ของวัดและองค์ประกอบเช่นเดียวกับวัดในช่วงก่อนหน้า กล่าวคือ แบ่งพื้นที่เป็นเขตพุทธาวาสและสังฆาวาส มีอาคารสำคัญคือพระเจดีย์และพระอุโบสถ วางผังโดยใช้แนวแกนประธานสร้างความสมมาตร แต่ด้วยวัตถุประสงค์ที่จะให้วัดนี้เป็นอนุสาวรีย์ และมีความต่อเนื่องทางความหมายกับอนุสาวรีย์พิทักษ์รัฐธรรมนูญ หรือที่รู้จักกันทั่วไปว่าอนุสาวรีย์หลักสี่ที่ตั้งอยู่ไม่ไกล ที่ตั้งของวัดนี้จึงห่างไกลจากเขตชุมชนที่จะก่อเกิดความเป็นอยู่ของพระและวัด ตำแหน่งของพระเจดีย์อยู่ด้านหน้าพระอุโบสถเพื่อทำหน้าที่เป็นอนุสาวรีย์ (monument) มากกว่าเป็นที่ระลึกอย่างในอดีต (memorial) และองค์ประกอบที่ไม่เคยปรากฏมา

¹³⁷ วิมลสิทธิ์ หรยางกูร และคณะ, พัฒนาการ แนวความคิดและรูปแบบของงานสถาปัตยกรรม : อดีต ปัจจุบัน และอนาคต, (กรุงเทพฯ: สมาคมสถาปนิกสยามในพระบรมราชูปถัมภ์, 2536), หน้า 83.

ก่อนและสร้างความเปลี่ยนแปลงต่อผังบริเวณวัดคือ ลานและถนน ซึ่งถูกใช้เป็นองค์ประกอบเพื่อแบ่งพื้นที่ระหว่างเขตพุทธาวาสและสังฆาวาส รวมไปถึงอาคารต่าง ๆ ด้วย

สำหรับสถาปัตยกรรมในเขตพุทธาวาส ต่างก็สร้างด้วยคอนกรีตเสริมเหล็ก ซึ่งส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงการใช้สอยและที่ว่างภายในพระเจดีย์ขึ้นอย่างชัดเจน สามารถออกแบบที่ว่างภายในขนาดใหญ่ เจาะช่องเปิดเพื่อรับแสงและถ่ายเทอากาศเอื้อต่อการใช้สอยมากขึ้น ดังนั้นพุทธศาสนิกชนสามารถนั่งสมาธิ สวดมนต์ หรือทำการสักการะในรูปแบบต่าง ๆ ภายในพระเจดีย์ได้อย่างสะดวกสบายและใช้เวลาได้นานขึ้นกว่าเจดีย์ในอดีต รูปแบบขององค์ประกอบ การประดับตกแต่งพระเจดีย์และพระอุโบสถปรับเปลี่ยนให้สอดคล้องกับคุณสมบัติของวัสดุจากเดิมที่นิยมใช้ไม้ แกะสลักเป็นคอนกรีตถอดพิมพ์ โดยการลดทอนรายละเอียด เน้นโครงที่อยู่ในรูปเรขาคณิต และปรับเส้นสายให้อยู่ในกรอบโครงมากขึ้น

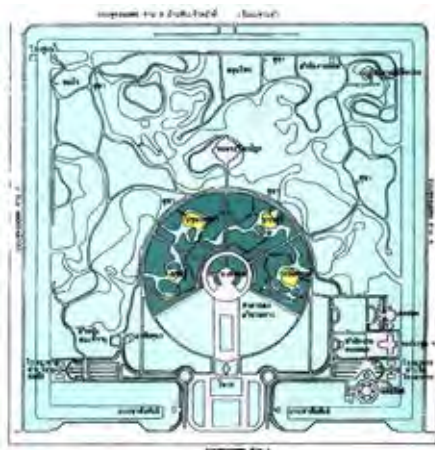
หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 สิ้นสุดลงในปีพ.ศ. 2488 วัดในกรุงเทพฯจำนวนมากเสียหายจากการทิ้งระเบิด รัฐบาลจึงมอบหมายให้หลวงวิศาลศิลปกรรมรับงานบูรณะปฏิสังขรณ์อาคารที่เสียหายตามวัดเหล่านั้น สะท้อนให้เห็นแนวคิดที่สอดคล้องกับบริบททางสถาปัตยกรรมในช่วงเวลานั้นและแนวทางการออกแบบของสถาปนิกเองซึ่งมีความหลากหลาย ผลงานสถาปัตยกรรมวัดของหลวงวิศาลศิลปกรรมแสดงให้เห็นถึงความเป็นนักทดลอง อาคารที่ทำนอกแบบใช้คอนกรีตเสริมเช่นกันซึ่งมีทั้งแนวทางเดียวกับพระพรหมพิจิตรคือลดทอนรายละเอียด อย่างเช่น พระอุโบสถ วัดไตรมิตรวิทยาราม (ปฏิสังขรณ์พ.ศ. 2493) และอีกแนวทางหนึ่งคือยังคงแสดงรายละเอียดของลวดลายเต็มที เช่น พระอุโบสถ วัดอมรินทราราม นอกจากนี้ท่านยังสร้างสรรค์รูปแบบองค์ประกอบขึ้นใหม่ด้วย เช่น ชุ่มหน้าต่างด้านหลังพระพุทธรูปประธาน พระอุโบสถ วัดชลประทานรังสฤษฎ์ จังหวัดนนทบุรี

นอกจากการสร้างและบูรณะปฏิสังขรณ์วัดแล้ว ยังมีโครงการก่อสร้างอาคารที่เกี่ยวข้องกับศาสนาแต่ไม่ใช่วัดขึ้น ได้แก่ พุทธมณฑล จังหวัดนครปฐม และพุทธสถานพ.ศ. 2500 จังหวัดเชียงใหม่ พุทธมณฑลเป็นโครงการที่ริเริ่มขึ้นในปีพ.ศ. 2487 เพื่อเป็นอนุสรณ์ในงานฉลอง 25 พุทธศตวรรษ มีลักษณะเป็นอุทยานและศูนย์กลางการจัดกิจกรรมเกี่ยวกับพุทธศาสนา กล่าวคือ บรรยากาศโดยทั่วไปเป็นสวนขนาด 2,500 ไร่ ประกอบด้วยอาคารสำคัญ ได้แก่ สำนักงาน หอประชุม โดยมีประธานคือพระศรีศากยทศพลญาณ ประธานพุทธมณฑลสุทรรศน์ พระพุทธรูปปางลีลาขนาดใหญ่ ส่วนวิหารและหอพระไตรปิฎกที่เคยมีหน้าที่ใช้สอยเมื่ออยู่ในวัดได้กลายเป็นอาคารสัญลักษณ์

โครงการพุทธมณฑลแสดงให้เห็นถึงแนวคิดหลายอย่างที่เปลี่ยนแปลงไปจากอดีต ได้แก่ เรื่องการเป็นศูนย์กลางพุทธศาสนา ซึ่งแสดงออกทางขนาดของที่ตั้งและการวางผังบริเวณ อุทยานขนาดใหญ่ที่มีพระพุทธรูปประธานขนาดใหญ่ที่เป็นจุดหมายตา (landmark) จากระยะไกล และจัดองค์ประกอบของผังให้มีลักษณะเน้นศูนย์กลาง สามารถรองรับคนจำนวนมากได้ในคราวเดียว

เรื่องพฤติกรรมการใช้สอยที่เปลี่ยนแปลง จากการชุมนุมของพระสงฆ์และฆราวาสเพื่อร่วมกันทำกิจกรรมทางศาสนาในอดีตเช่น การสังคายนาพระไตรปิฎกในช่วงต้นกรุงรัตนโกสินทร์ ก็จัดขึ้นในพระวิหารหรือพระอุโบสถของวัดและนั่งกันบนพื้น แต่เมื่อรับแนวคิดและปรับตัวเข้ากับวัฒนธรรมการใช้ชีวิตแบบตะวันตกที่มีพื้นที่เฉพาะสำหรับการประชุมและการนั่งเก้าอี้มาตั้งแต่รัชกาลที่ 5 จนคุ้นเคยจนในที่สุดได้ปรากฏการเปลี่ยนแปลงกับงานสถาปัตยกรรมทางศาสนาที่พุทธมณฑลโดยการสร้างอาคารหอประชุมเพื่อรองรับการประชุมสงฆ์

นอกจากนี้ยังมีอาคารสำหรับประกอบกิจกรรมทางศาสนาแต่ไม่ได้อยู่ในวัดนั่นคือ พุทธสถาน พ.ศ. 2500 มีลักษณะเป็นอาคารอเนกประสงค์ตั้งอยู่กลางเมืองเชียงใหม่ โดยวัดตุประสงค์แรกสร้างคือรองรับกิจกรรมเทศนาของพระปัญญาญาณนทภิกขุ ที่จัดขึ้นทุกวันอาทิตย์และมีศาสนิกชนเข้าฟังเป็นจำนวนมาก แสดงให้เห็นแนวคิดที่เปิดกว้างสำหรับการสร้างอาคารทางศาสนามากขึ้น

ภาพลายเส้นที่ 15 ผังบริเวณพุทธมณฑล

ภาพที่ 19 พระพุทธรูปประธาน พระศรีศากยทศพลญาณ ประธานพุทธมณฑลสุทรรศน์

ภาพที่ 18 ภาพถ่ายมุมสูง เจดีย์และอุโบสถ

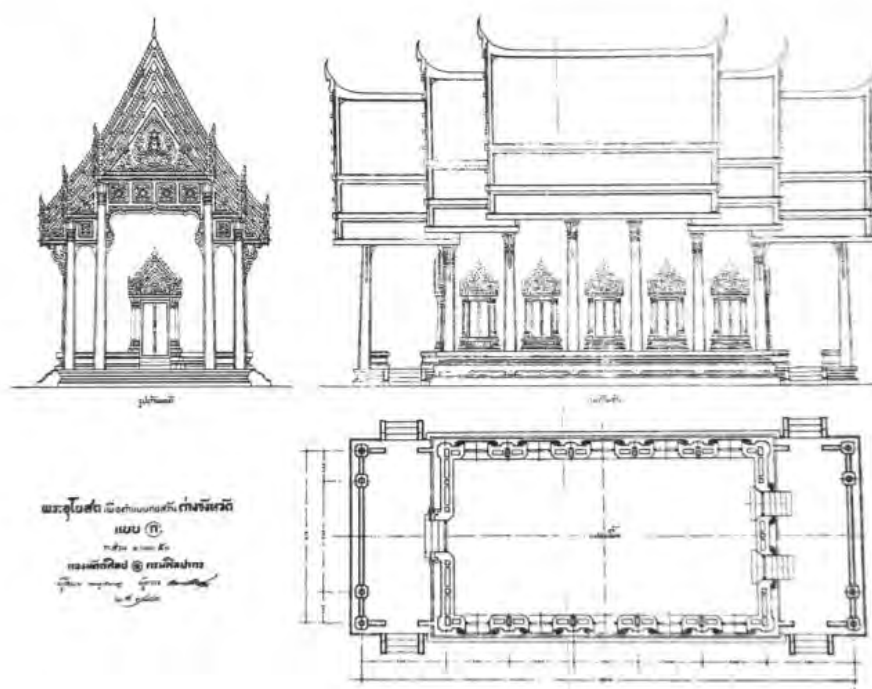
ภาพที่ 20 เจดีย์และอุโบสถ
วัดพระศรีมหาธาตุ

ภาพลายเส้นที่ 16 รูปตัดเจดีย์
วัดพระศรีมหาธาตุ

(ที่มาภาพและภาพลายเส้น: สุจิตร์นิทรศการสถาปัตยกรรมไทยเฉลิมพระเกียรติ ณ ทอศิลป์ มหาวิทยาลัยศิลปากร 3-17 มิถุนายน 2548 (กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, 2548))

พ.ศ. 2482-2483 รัฐบาลมีความพยายามที่จะสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวของชาติผ่านวัฒนธรรม โดยการประกาศใช้นโยบายรัฐนิยมที่มีแนวคิดแบบชาตินิยมที่ให้ผู้ที่อยู่อาศัยในประเทศไทยยึดวัฒนธรรมภาคกลาง ในด้านสถาปัตยกรรมจอมพล ป. ได้มอบหมายให้กรมศิลปากรเป็นผู้ออกแบบอุโบสถมาตรฐาน กชค ซึ่งมีพระพรหมพิจิตรเป็นผู้ออกแบบ และแจกจ่ายสำหรับใช้สร้างอุโบสถทั่วประเทศ แม้ในภายหลัง นโยบายนี้จะหมดความสำคัญลง แต่แบบมาตรฐานยังคงถูกใช้ในบริบทอื่น เช่น เจดีย์และอุโบสถ วัดเทพพิทักษ์ปุณณาราม จ.นครราชสีมา ออกแบบโดย ประเวศ ลิมปประดิษฐ์ พลเอกพงษ์ ปุณณกันต์เป็นประธานในการก่อสร้าง

ภาพลายเส้นที่ 17 แบบพระอุโบสถมาตรฐานแบบ ก

(ที่มา: สุจิตร์นิทรศการสถาปัตยกรรมไทยเฉลิมพระเกียรติ ณ หอศิลป์ มหาวิทยาลัยศิลปากร 3-17 มิถุนายน 2548 (กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, 2548))

ความก้าวหน้าทางการผลิตวัสดุก่อสร้างในประเทศไทย

ตั้งแต่ประมาณพ.ศ. 2480 มีบริษัทที่สามารถผลิตและนำเข้าวัสดุก่อสร้างมาจำหน่ายภายในประเทศเพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่องเช่น เหล็ก อลูมิเนียม กระจก ไม่นับปูนซีเมนต์ที่ผลิตใช้เองได้ ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 6 ส่งผลให้การก่อสร้างเป็นไปอย่างกว้างขวางและมีวัสดุหลากหลายให้ประยุกต์ใช้กับงานสถาปัตยกรรมไทยได้

บทบาทของวงการและองค์กรทางวิชาชีพสถาปนิก

สมาคมสถาปนิกสยามฯ¹³⁸เป็นองค์กรวิชาชีพที่มีความมุ่งหมายจะส่งเสริมผลงานสถาปัตยกรรมที่มีคุณค่าให้เผยแพร่เป็นที่รู้จักต่อสาธารณชน จึงจัดให้มีการมอบรางวัลเพื่อสนับสนุนและเผยแพร่งานสถาปัตยกรรมที่มีคุณค่าขึ้น โดยสถาปัตยกรรมวัดที่ได้รับรางวัลแห่งแรกคือ อุโบสถ

¹³⁸ จัดตั้งขึ้นเมื่อพ.ศ. 2477

วัดศาลาลอย จังหวัดนครราชสีมา ในพ.ศ. 2516¹³⁹ ซึ่งสถาปนิกนักคิดและนักวิชาการบางท่านมีความเห็นเกี่ยวกับการแสวงหารูปแบบใหม่ของอาคารทางศาสนาพุทธเช่นนี้ว่า

“...เราต้องสร้างค่านิยมใหม่ให้แก่ประชาชน ในรูปแบบและรายละเอียดทางสถาปัตยกรรมของอาคารประเภทนี้...[ซึ่ง]ไม่ใช่สิ่งง่าย แต่เราก็ได้มีการเริ่มไปแล้ว ดังตัวอย่างเช่น อุโบสถ วัดศาลาลอย...[ขอ]ชื่นชมในความกล้าหาญ เด็ดเดี่ยว และความอดสาหัส พยายามของสถาปนิก...”¹⁴⁰

ความโดดเด่นของอุโบสถหลังนี้คือ “...การประยุกต์รูปแบบไทยประเพณีของโบสถ์ไทยให้เหมาะสมกับวัสดุก่อสร้าง และโครงสร้างในยุคปัจจุบัน สถาปนิกจึงออกแบบโดยนำองค์ประกอบสถาปัตยกรรมท้องถิ่น และวัสดุพื้นเมืองมาผสมผสานกับเทคโนโลยีปัจจุบัน ภายใต้รูปทรง...ที่ตัดทอนรายละเอียดของการประดับตกแต่งให้น้อยลงและเปลี่ยนจากรูปแบบไทยประเพณี ให้มีแนวทางเป็นของตนเองในรูปลักษณะใหม่...ประยุกต์ให้มีลักษณะงานประติมากรรมมากขึ้น...”¹⁴¹

ประมาณพ.ศ. 2525 ซึ่งเป็นวาระครบรอบ 200 ปีแห่งการสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์ ถือเป็นเหตุการณ์สำคัญที่กระตุ้นจิตวิญญาณของคนไทยให้หันมาสนใจในศิลปวัฒนธรรมและเอกลักษณ์ความเป็นไทยมากขึ้น ซึ่งความสำคัญนี้ได้เพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่องและพุ่งขึ้นถึงจุดสูงสุดในคราวงานพระเมรุมาศสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนีพ.ศ. 2538 ทั้งภาครัฐ ภาคการศึกษา และองค์กรวิชาชีพสถาปนิกต่างก็ได้จัดกิจกรรมเกี่ยวกับเอกลักษณ์สถาปัตยกรรมในประเทศไทยเป็นระยะตั้งแต่พ.ศ. 2527-2530 และสถาปนิกบางกลุ่มมีความเห็นว่าการออกแบบสถาปัตยกรรมกำลังเผชิญกับวิกฤตขาดเอกลักษณ์ไทย แม้กระแสนี้จะมุ่งเน้นไปทำงานสถาปัตยกรรมประเภทอื่นมากกว่าอาคารทางศาสนา แต่ก็ทำให้ภาคส่วนต่าง ๆ ได้ตระหนักถึงความสำคัญของการสืบสานและพัฒนาองค์ความรู้ด้านสถาปัตยกรรมไทยจนผลักดันให้เกิดโครงการและกิจกรรมที่เป็นรูปธรรมต่าง ๆ เช่น คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยได้ก่อตั้งหลักสูตรสาขาวิชาสถาปัตยกรรมไทยขึ้นในพ.ศ. 2539 โดยมีคณาจารย์คือสถาปนิกผู้ทำงานออกแบบสถาปัตยกรรมไทยอย่างต่อเนื่อง เช่น หม่อมราชวงศ์ มิตราภรณ์ เกษมศรี ภิญโญ สุวรรณคีรี อาวุธ เงินชูกลิ่น เป็นต้น ในปีเดียวกันนี้สมาคมสถาปนิกสยามฯ ได้มอบรางวัลประเภทอนุรักษ์สถาปัตยกรรมไทยดีเด่นแก่งานออกแบบอุโบสถ วัดหลวงพ่อดุสิตธรรมกายาราม จังหวัดราชบุรี เพื่อสนับสนุนงานสถาปัตยกรรมไทย ซึ่งอาคารทางพุทธ

¹³⁹ ออกแบบโดย วิโรฒ ศรีสุโร สำเร็จการศึกษาในหลักสูตร สถาปัตยกรรมศาสตรบัณฑิต (อุตสาหกรรมศิลป์) จากจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ในพ.ศ. 2507

¹⁴⁰ ผู้สืบทอด, สถาปนิกสยาม : พันฐาน บทบาท ผลงานและแนวคิด (พ.ศ.2475-2537), เล่ม 2 (กรุงเทพฯ: สมาคมสถาปนิกสยาม, 2539), หน้า 565.

¹⁴¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 801.

ศาสนาชั้นนี้มีแนวคิดในการออกแบบต่างจากสองงานก่อนหน้าอย่างสิ้นเชิง ทำให้เห็นว่าวงการสถาปัตยกรรมให้ความสำคัญกับความหลากหลายทางแนวคิดในการออกแบบมากขึ้น

ภาพที่ 21 อุโบสถ วัดศาลาลอย จ.นครราชสีมา

ในรัชกาลที่ 9 สังกมไทยมีการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วและต่อเนื่องตั้งแต่พ.ศ. 2500 พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช เริ่มมีบทบาททางสังคมมากขึ้น และทรงพระราชกรณียกิจในด้านต่าง ๆ ทำให้สถาบันกษัตริย์มีความเข้มแข็งและได้รับความศรัทธาจากประชาชน ทรงทำนุบำรุงพระศาสนาพร้อมกับศิลปวัฒนธรรม โดยมีบทบาทเกี่ยวกับการสร้างสถาปัตยกรรมวัดในวัดหลายแห่งเกือบทุกภูมิภาค

บริบททางการเมืองมีความเชื่อมโยงกับบริบททางเศรษฐกิจ โดยรัฐบาลมุ่งพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศ การประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติฉบับแรกในพ.ศ. 2501 ได้ขับเคลื่อนเศรษฐกิจไปสู่ระบอบทุนนิยม ซึ่งส่งผลกระทบต่อสังคมในวงกว้างให้เข้าสู่สังคมแบบบริโภคนิยม และวัดก็ได้เข้าไปอยู่ในกระแสบริโภคนิยมอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ นอกจากนี้ ผู้มีอำนาจในการบริหารประเทศ พยายามรักษาอำนาจทางการเมืองทุกวิถีทาง และมีศาสนาเป็นหนึ่งในเครื่องมือสำคัญ

บริบททางศาสนา เกิดแนวคิดแนวปฏิบัติที่หลากหลายในรูปแบบต่าง ๆ ที่มีพระภิกษุเป็นเจ้าสำนัก ซึ่งความหลากหลายนี้ก็สอดคล้องกับความต้องการของสังคมแบบบริโภคนิยมในปัจจุบัน บทบาทของวัดเริ่มเปลี่ยนไป จากที่ต้องพยายามอยู่รอดได้ด้วยตัววัดเอง ทำให้วัดต้องหารายได้ด้วยวิธีการต่าง ๆ เมื่อรัฐสนับสนุนนโยบายการท่องเที่ยว วัดได้ปรับตัวสร้างสิ่งดึงดูดให้ศาสนิกชนและนักท่องเที่ยวเข้าวัดมากขึ้น การปฏิบัติธรรมได้รับความนิยม ศาสนิกชนหันมาปฏิบัติธรรมตามสำนักต่าง ๆ เป็นจำนวนมาก ทำให้เกิดวัดสำหรับปฏิบัติธรรม เป็นวัดที่ไม่ไกลจากเมืองเพราะคนเมืองจะเดินทางไปปฏิบัติได้สะดวก สามารถรองรับคนจำนวนมาก ความสัมพันธ์ระหว่างศาสนิกชนกับวัดในชุมชนลดน้อยลงเพราะคนนิยมและชวนหาแนวทางที่ตอบรับกับความต้องการเฉพาะตัวมากขึ้น

ส่วนบริบททางสถาปัตยกรรม ตั้งแต่มีการก่อตั้งคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ในพ.ศ. 2476 และคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร ในพ.ศ. 2498 รวมถึงการก่อตั้งองค์กรด้านวิชาชีพอย่างสมาคมสถาปนิกในพ.ศ. 2477 ทำให้วงการสถาปัตยกรรมมีความเข้มแข็งและมีอิทธิพลต่อผู้ประกอบการวิชาชีพด้วยตนเอง

จากบริบทที่กล่าวมาเพื่อแสดงให้เห็นภาพรวมของสังคมที่เกิดขึ้นในช่วงที่ศึกษา ซึ่งมีปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับการสร้างสถาปัตยกรรมวัดดังนี้

(1) ปัจจัยที่ส่งผลต่อการออกแบบสถาปัตยกรรมวัดในวงกว้าง

- ปัจจัยทางการเมือง
- ปัจจัยทางสังคม
- ปัจจัยทางเศรษฐกิจระดับมหภาค

(2) ปัจจัยที่ส่งผลต่อการออกแบบสถาปัตยกรรมวัดโดยตรง

- ปัจจัยทางการเมือง
- ปัจจัยทางเศรษฐกิจของวัด
- ปัจจัยทางศาสนา
- ปัจจัยทางสถาปัตยกรรม

โดยหลังจากที่ได้ศึกษากรณีศึกษาในบทที่ 4 แล้ว จะทำการวิเคราะห์ถึงความสัมพันธ์ระหว่างปัจจัยและรูปแบบสถาปัตยกรรมวัดที่เกิดขึ้นในบทที่ 5 ต่อไป

บทที่ 4 กรณีศึกษาและการจำแนกกลุ่ม

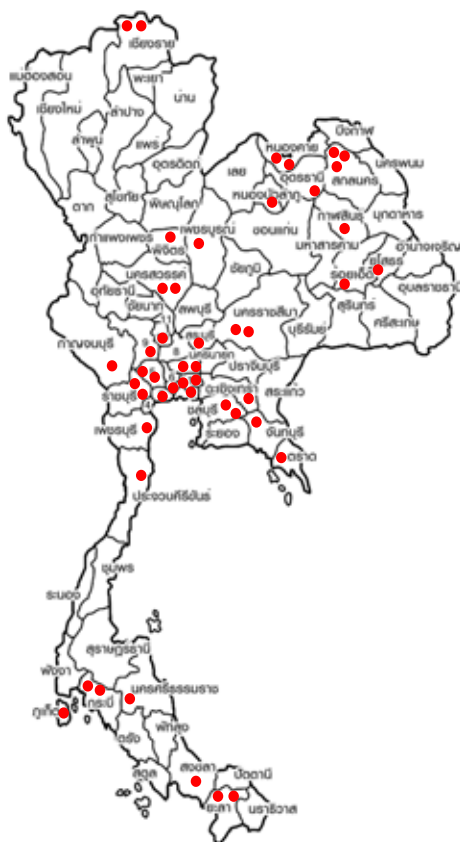
ในบทนี้จะกล่าวถึง กรณีศึกษา โดยการวิเคราะห์ลักษณะทางกายภาพและจำแนกกลุ่ม เพื่อทำความเข้าใจและเชื่อมโยงไปถึงบริบท ปัจจัย และแนวคิดในการออกแบบอันเป็นมูลเหตุของรูปแบบสถาปัตยกรรมวัด จากบริบทบ้านเมืองในสมัยรัชกาลที่ 9 จะเห็นได้ว่ามีวัดจำนวนมากและหลากหลาย ซึ่งมีมูลเหตุในการสร้างที่ต่างกันไป อย่างไรก็ตาม การศึกษาครั้งนี้ มุ่งหาความสืบเนื่องจากสถาปัตยกรรมวัดในช่วงก่อนหน้าที่ได้มีผู้ทำวิจัยมาแล้ว จึงจำกัดขอบเขตอยู่ที่ผลงานการออกแบบสถาปัตยกรรมวัดของสถาปนิกในช่วงเปลี่ยนผ่าน คือมีโอกาสศึกษาในคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ ในช่วงที่มีอาจารย์ที่เป็นนายช่างคนสำคัญ 2 ท่านสอนอยู่ ได้แก่ พระพรหมพิจิตร และหลวงวิศาลศิลปกรรม สถาปนิกกลุ่มนี้จึงมีความรู้ทางสถาปัตยกรรมสายช่างหลวงและสถาปัตยกรรมแบบสากล ซึ่งสามารถใช้ทฤษฎีทางสถาปัตยกรรมไทยและสากลมาทำความเข้าใจได้ โดยกลุ่มสถาปนิกดังกล่าวมีจำนวน 10 คนดังนี้

ตารางที่ 1 รายชื่อสถาปนิกในช่วงเปลี่ยนผ่านและปีที่เข้าศึกษาในคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์

ลำดับ	สถาปนิก	ปีพ.ศ.ที่เข้าศึกษา
1	ปรียา ฉิมโฉม	2476
2	ม.ร.ว. มิตรรารุณ เกษมศรี	2478
3	ศิริ สุขะวัลลิ	2489
4	ไชศรี ตันศิริ	2495
5	ประเวศ ลิ้มปริงชี	2498
6	ประเสริฐ สุนทโรวาท	2499
7	ฤทัย ใจจงรัก	2500
8	ภิญโญ สุวรรณศิริ	2501
9	วนิดา พึ่งสุนทร	2501
10	อาวุธ เงินชูกลิ่น	2502

จากการรวบรวมผลงานการออกแบบสถาปัตยกรรมวัดของสถาปนิกทั้ง 10 คนและวิเคราะห์เบื้องต้น พบว่าสถาปนิกมีขอบเขตการออกแบบเฉพาะอาคารบางหลัง หรือออกแบบอาคารกับผังบริเวณโดยรอบอาคารนั้น ผลงานที่ออกแบบวัดทั้งวัดแต่ต้นหรือในคราวเดียวนั้นมีน้อยมาก ดังนั้นกรณีศึกษาจึงพิจารณาอาคารเป็นหลัง โดยเลือกเฉพาะอาคารในเขตพุทธาวาสของวัดที่มีการใช้สอย

ร่วมกันระหว่างพระสงฆ์และฆราวาส ได้แก่ เจติย อุโบสถ วิหาร มณฑป และเป็นอาคารที่อยู่ในวัดที่ได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมาแล้ว¹⁴² เนื่องจากมีองค์ประกอบดังกล่าวให้สามารถศึกษาได้ โดยจำกัดขอบเขตเวลาจากปีทำงานนั้น ๆ สร้างเสร็จ โดยเริ่มผลงานชิ้นแรกของสถาปนิกในกลุ่มจนถึงผลงานชิ้นสุดท้ายของสถาปนิกที่มีอายุน้อยที่สุดในกลุ่ม ซึ่งอยู่ในช่วงพ.ศ. 2509-2553 เพื่อควบคุมปัจจัยที่เกี่ยวข้องในช่วงเวลาที่ศึกษา ในการรวบรวมตัวอย่างและคัดกรองเบื้องต้นจากผลงานออกแบบอาคารในวัดทั้งหมดของสถาปนิก และได้คัดกรองตามเกณฑ์ที่กล่าวไปแล้ว อีกครั้งหนึ่ง พบว่ามีกรณีศึกษาเป็นสถาปัตยกรรมจำนวน 52 หลัง ในวัดจำนวน 43 แห่ง ตั้งอยู่ตามจังหวัดและภาคต่าง ๆ ดังนี้

แผนภาพที่ 1 แผนที่แสดงตำแหน่งวัดกรณีศึกษาในจังหวัดต่าง ๆ

ตารางที่ 2 ตารางแสดงจำนวนวัดที่เป็นกรณีศึกษาในจังหวัดและภาคต่าง ๆ

¹⁴² วัดที่ได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมา เป็นวัดที่สามารถประกอบสังฆกรรมตามพระวินัยได้ทุกประการ ตรวจสอบข้อมูลจากบัญชีรายชื่อวัดทั่วประเทศ ของสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ <http://www.onab.go.th/ข้อมูล-สถิติ/ฐานข้อมูล-สำนักพุทธฯ/บัญชีรายชื่อวัดทั่วประเทศ/>

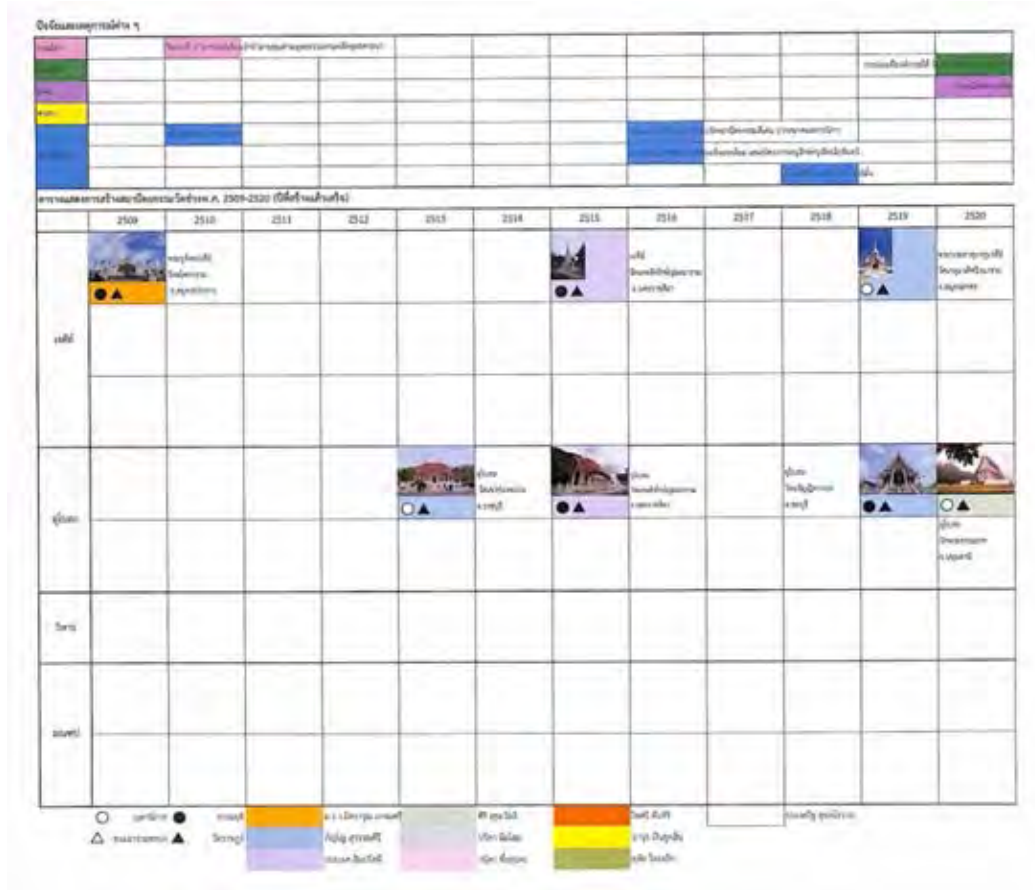
จังหวัดและภาค	จำนวนวัด
กรุงเทพมหานคร	3
ปริมณฑล	6
ภาคกลาง	8
ภาคตะวันออก	5
ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ	9
ภาคเหนือ	2
ภาคตะวันตก	4
ภาคใต้	6

เมื่อได้วิเคราะห์จัดหมวดหมู่กรณีศึกษาอีกชั้นหนึ่ง พบว่าการปรากฏของกลุ่มกรณีศึกษาที่คล้ายคลึงกันไม่ได้เรียงกันตามลำดับเวลา ถึงแม้จะเห็นลำดับการเกิดก่อนหลังก็ตาม แต่กลุ่มเหล่านั้นไม่ได้เกิดขึ้นแล้วสิ้นสุดไป หากแต่เกิดขึ้นแล้วมีความต่อเนื่องและเปลี่ยนแปลงไปโดยมีช่วงเวลาซ้อนทับกันอยู่ ดังนั้นในบทที่ 4 จึงขออธิบายกลุ่มลักษณะกายภาพตามประเด็นทางสถาปัตยกรรม 4 ประเด็น ได้แก่

- 4.1 ผังบริเวณวัดและผังบริเวณในเขตพุทธาวาส
- 4.2 รูปแบบทางสถาปัตยกรรม และการประดับตกแต่งและสัญลักษณ์
- 4.3 การใช้สอย และที่ว่างภายใน และ
- 4.4 โครงสร้าง และวัสดุก่อสร้าง

ในแต่ละประเด็นจะจำแนกกลุ่มตามลักษณะที่มีความคล้ายคลึงกัน ด้วยเกณฑ์จำเพาะของแต่ละประเด็นการศึกษา และใช้วิธีการเปรียบเทียบลักษณะทางกายภาพระหว่างสถาปัตยกรรมวัดในรัชกาลที่ 9 กับสถาปัตยกรรมในช่วงก่อนหน้า

แผนภาพที่ 2 กรณีสึกษาสถาปัตยกรรมวัด 4 ประเภท เรียงตามลำดับเวลาที่สร้างแล้วเสร็จ (หน้า 107-110)

ប្រព័ន្ធបណ្តាញស្រូវ

ស្រូវ									
ស្រូវ					ស្រូវស្រែក្រវាត់				ស្រូវស្រែក្រវាត់
ស្រូវ									
ស្រូវ		ស្រូវស្រែក្រវាត់			ស្រូវស្រែក្រវាត់			ស្រូវស្រែក្រវាត់	ស្រូវស្រែក្រវាត់
ស្រូវ							ស្រូវស្រែក្រវាត់		
ស្រូវ							ស្រូវស្រែក្រវាត់		

តារាងការងារស្រែក្រវាត់ស្រូវ (ឆ្នាំ ២០២១-២០២២)

	2521	2522	2523	2524	2525	2526	2527	2528	2529	2530
ស្រូវ						ស្រូវស្រែក្រវាត់ ស្រូវស្រែក្រវាត់ ស្រូវស្រែក្រវាត់			ស្រូវស្រែក្រវាត់ ស្រូវស្រែក្រវាត់ ស្រូវស្រែក្រវាត់	
ស្រូវ				ស្រូវស្រែក្រវាត់ ស្រូវស្រែក្រវាត់ ស្រូវស្រែក្រវាត់				ស្រូវស្រែក្រវាត់ ស្រូវស្រែក្រវាត់ ស្រូវស្រែក្រវាត់		ស្រូវស្រែក្រវាត់ ស្រូវស្រែក្រវាត់ ស្រូវស្រែក្រវាត់
ស្រូវ										
ស្រូវ								ស្រូវស្រែក្រវាត់ ស្រូវស្រែក្រវាត់ ស្រូវស្រែក្រវាត់		

4.1 ผังบริเวณวัด และผังบริเวณเขตพุทธาวาส

รูปแบบของผังบริเวณวัด และผังบริเวณเขตพุทธาวาส มีเกณฑ์พิจารณาเพื่อจำแนกกลุ่มจากประเภทวัดหรือจุดประสงค์ในการสร้างวัดว่าเป็น วัดอรัญวาสี หรือวัดคามวาสี เนื่องจากเป็นสิ่งที่กำหนดทิศทางการกิจกรรมของพระสงฆ์และฆราวาสซึ่งมีผลต่อการสร้างสถาปัตยกรรมวัดมารองรับให้เพียงพอต่อความต้องการในการใช้สอย และมีผลต่อการจัดองค์ประกอบผังบริเวณซึ่งพิจารณาด้วยหลักต่าง ๆ เช่น แนวแกน ทิศ การปิดล้อม ลำดับการเข้าถึง มุมมอง เป็นต้น

จากกรณีศึกษาทั้งหมด มีวัดที่ระบุตามมูลเหตุการสร้างว่าเป็นวัดอรัญวาสี 6 วัด ซึ่งนอกเหนือจากนี้ หากจำแนกตามประเภทวัดอย่างในอดีต วัดที่เหลือน่าจะจัดอยู่ในประเภทวัดคามวาสีทั้งหมด แต่เมื่อพิจารณาจากมูลเหตุการสร้างและเกณฑ์ที่ใช้จำแนกประเภทวัดแล้วพบว่า มีวัดที่ไม่สามารถจัดอยู่ในประเภทเดิมทั้งสองได้ นั่นคือวัดที่สร้างขึ้นเพื่อรองรับการปฏิบัติธรรมของศาสนิกชนจำนวนมาก

นอกจากนี้ พบว่าขอบเขตการทำงานของสถาปนิกจะทำการออกแบบกลุ่มอาคาร หรือเพียงอาคารสำคัญบางหลังเท่านั้น อย่างมากอาจมีโอกาสออกแบบผังบริเวณเขตพุทธาวาสทั้งหมด มีกรณีศึกษาจำนวนน้อยมากที่สถาปนิกจะออกแบบผังบริเวณทั้งวัด ทั้งนี้ วัดจำนวนมากอาจมีการแบ่งพื้นที่เป็นเขตพุทธาวาสและสังฆาวาสอย่างคร่าว ๆ แต่ไม่มีผังแม่บทที่ชัดเจน การสร้างอาคารใหม่ในวัดส่วนใหญ่จึงเป็นการคิดออกแบบเป็นครั้งคราวไป

จากกรณีศึกษา สามารถจำแนกประเภทของผังบริเวณวัดและผังบริเวณเขตพุทธาวาสได้ดังนี้

4.1.1 วัดประเภทอรัญวาสี

4.1.1.1 วัดอรัญวาสีที่มีรูปแบบผังบริเวณตามแบบแผน

4.1.1.2 วัดอรัญวาสีที่มีรูปแบบผังบริเวณไม่เป็นไปตามแบบแผน

4.1.2 วัดประเภทคามวาสี

4.1.2.1 วัดที่มีแนวแกน หรือยังคงรูปแบบผังบริเวณแบบประเพณีนิยมบางอย่าง

4.1.2.2 วัดที่ออกแบบผังบริเวณโดยคำนึงถึงมุมมองของอาคารใหม่เป็นหลัก

4.1.2.3 วัดที่ออกแบบผังบริเวณโดยคำนึงถึงความสอดคล้องกับที่ตั้งและสภาพแวดล้อม

4.1.2.4 วัดที่ออกแบบผังบริเวณโดยคำนึงถึงความสัมพันธ์ของการใช้สอยระหว่างอาคาร

4.1.2.5 วัดที่ตั้งใจไม่ใช้รูปแบบผังบริเวณตามแบบประเพณีนิยม (เพราะแนวคิดต่าง)

4.1.2.6 วัดที่ออกแบบผังบริเวณโดยคำนึงถึงมุมมองและลานโล่งเพื่อรองรับคนจำนวนมาก

4.1.3 วัดประเภทใหม่-วัดสำหรับปฏิบัติธรรม

วัดกรณีศึกษาจำนวน 43 แห่ง มีวัดที่สร้างในรัชกาลที่ 9 จำนวน 20 วัด และวัดที่สร้างก่อนรัชกาลที่ 9 จำนวน 23 วัด ซึ่งกลุ่มหลังนี้ โดยส่วนใหญ่จะมีเงื่อนไขบางอย่างที่ส่งผลต่อรูปแบบผังบริเวณเขตพุทธาวาสเมื่อมีการสร้างอาคารใหม่

4.1.1 วัดประเภทธรรมาวาส

จากการสำรวจกรณีศึกษาพบว่าวัดประเภทธรรมาวาสหรือวัดป่าได้แก่ วัดถ้ำกลองเพล จ.หนองบัวลำภู วัดถ้ำอภัยดำรงธรรม(วัดถ้ำพวง) จ.สกลนคร วัดป่าสุทธาวาส จ.สกลนคร วัดป่าภูริทัตตปฏิปพัทธาราม จ.ปทุมธานี วัดธรรมาวาส จ.หนองคาย วัดธรรมาวาส จ.ชลบุรี โดยมีที่ตั้ง 2 กลุ่มด้วยกันคือ วัดที่อยู่ในพื้นที่ป่าธรรมชาติ และวัดที่อยู่ในเขตเมือง

4.1.1.1 วัดธรรมาวาสที่มีรูปแบบผังบริเวณตามแบบแผน

วัดที่อยู่ในพื้นที่ป่าธรรมชาติยังมีลักษณะเป็นวัดป่า พื้นที่ส่วนใหญ่หรือพื้นที่ทั้งหมดของวัดเป็นป่าและภูเขา มีขอบเขตวัดไม่ชัดเจนเพราะกลืนไปกับป่า ตั้งอยู่ห่างไกลจากชุมชน ในอดีตเข้าถึงด้วยการเดินเท้าขึ้นเขา ปัจจุบันตัดถนนและเข้าถึงโดยรถยนต์เป็นหลัก อาคารในเขตพุทธาวาสแทรกตัวอยู่ท่ามกลางต้นไม้ มีเพียงอาคารสำคัญหนึ่งหรือสองหลังเช่น อุโบสถ ไม่มีการจัดองค์ประกอบผังบริเวณ เขตพุทธาวาส วัดธรรมาวาสที่ยังมีสภาพเป็นวัดป่าได้แก่ วัดถ้ำกลองเพล (ปีที่ตั้งวัด 2470) วัดถ้ำอภัยดำรงธรรม(วัดถ้ำพวง) (2528) อย่างไรก็ตาม ภายหลังมีการสร้างเจดีย์พิพิธภัณฑสถานขึ้นเพื่อเป็นอนุสรณ์พระธรรมาวาสที่เป็นเสมือนเจ้าสำนักของวัดในบริเวณที่เคยจัดพิธีพระราชทานเพลิงศพ ซึ่งตั้งอยู่เป็นเอกเทศและไกลจากส่วนพุทธาวาส ต่างจากหลักการสร้างเจดีย์ทั่วไปที่กำหนดให้อยู่ในเขตพุทธาวาส

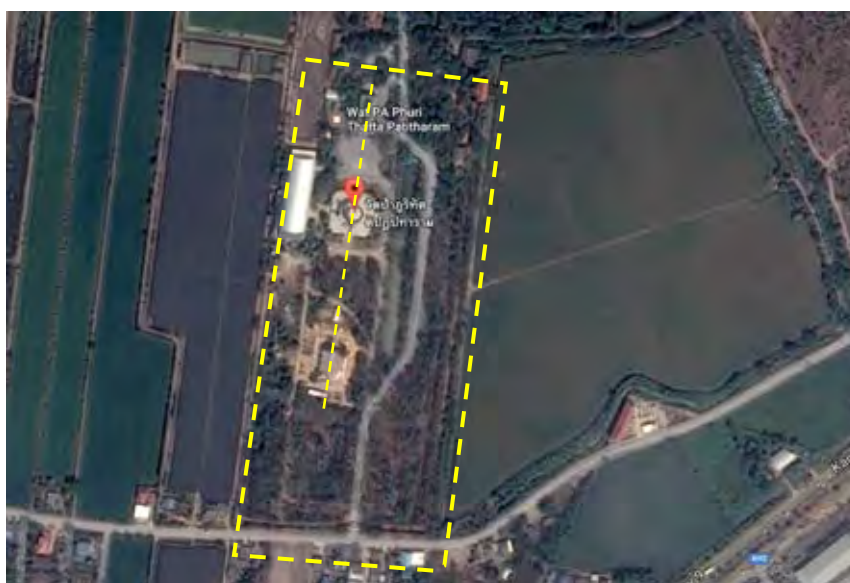
ภาพถ่ายทางอากาศที่ 1 บริเวณที่ตั้งวัดถ้ำกลองเพล ซึ่งปรากฏเจดีย์พิพิธภัณฑสถาน
อนุสรณ์หลวงปู่ขาว อนาลโย อยู่ทางซ้ายมือ

(ที่มา: Google Maps)

4.1.1.2 วัดธัญวาสีที่มีรูปแบบผังบริเวณไม่เป็นไปตามแบบแผน

จากการสำรวจพบว่า วัดธัญวาสีบางแห่งมีรูปแบบผังบริเวณอย่างวัดคามวาสี คือมีการปิดล้อมอาณาเขตวัดอย่างชัดเจน และใช้แนวแกนในการจัดวางตำแหน่งอาคาร อาคารในเขตพุทธาวาสมีขนาดใหญ่ต่างจากวัดคามวาสีทั่วไป หรือบางวัดมีการใช้พื้นที่วัดเพื่อกิจกรรมต่าง ๆ อย่างวัดคามวาสี

วัดสุทธิทัตตปฏิปหาราม ปทุมธานี เจ้าอาวาสมีความประสงค์เข้ามาตั้งวัดในเขตเมือง มีที่ตั้งในบริเวณทุ่งนาไม่ไกลจากชุมชนมากนัก แม้สภาพแวดล้อมยังไม่มีความปลอดภัยมากนัก แต่ด้วยความที่เข้าถึงได้ง่าย วัดจึงมีรั้วรอบขอบชิดเพื่อแสดงอาณาเขตที่ชัดเจน มีการแบ่งพื้นที่พุทธาวาสและสังฆาวาสด้วยคูน้ำภายในวัด เขตพุทธาวาสมีอาคารสำคัญได้แก่ อุโบสถ เจดีย์ วิหาร ซึ่งจัดวางตามแนวแกนในทิศเหนือ-ใต้ อย่างไรก็ตามแต่ละอาคารไม่มีความสัมพันธ์กันทางมุมมองและการเข้าถึง เนื่องจากตั้งอยู่ไกลกันพอสมควรและคั่นด้วยลานจอดรถและสวนป่า ส่วนสังฆาวาสมีกุฏิมากกว่าวัดป่าที่มีรูปแบบผังบริเวณแบบประเพณีนิยม ซึ่งแสดงถึงแนวทางปฏิบัติของพระที่พำนักอยู่กับวัดมากกว่าออกธุดงค์

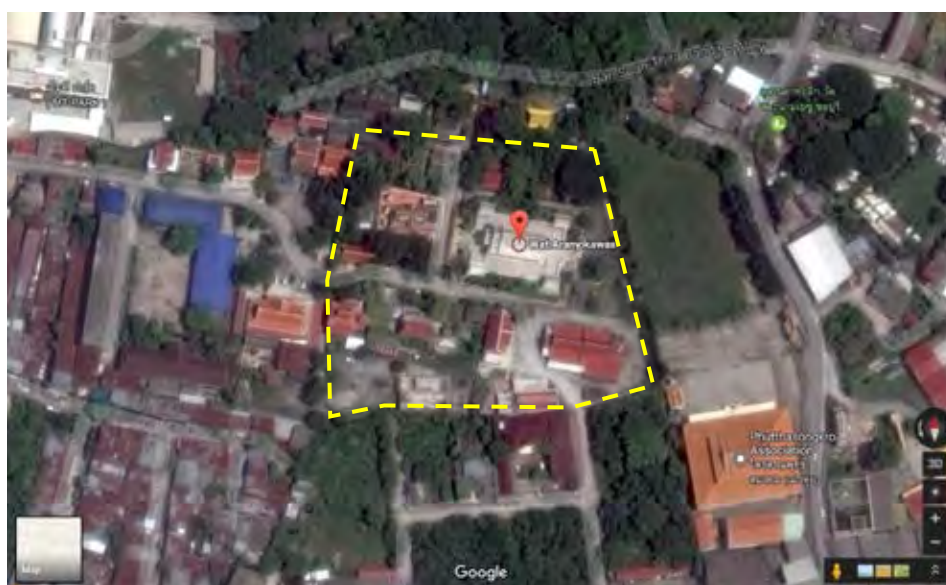
ภาพถ่ายทางอากาศที่ 2 ผังบริเวณวัดป่าสุทธิทัตตปฏิปหาราม

(ที่มา: Google Maps)

ส่วนวัดธัญวาสีอีกสามแห่ง พบว่าบางวัดมีอาคารและองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมที่มีลักษณะค่อนข้างไปทางวัดคามวาสี กล่าวคือ ภายนอกโดยรอบมีกำแพงแสดงอาณาเขตวัด ภายในวัดมีส่วนฌาปนสถานเพื่อประกอบพิธีกรรมให้กับชุมชน ดังตัวอย่าง วัดวัดป่าสุทธาวาส สกลนคร ส่วนบางวัดได้กลายเป็นวัดคามวาสีไปแล้ว เนื่องจากบริเวณรอบวัดรายล้อมด้วยชุมชนที่ประชิดกับกำแพงวัด พื้นที่ภายในวัดบางส่วนกลายเป็นที่ธรณีสงฆ์และสร้างอาคารต่าง ๆ เช่น เมรุฌาปนกิจศพ ศาลาสวด

อภิธรรมศพ อาคารฝึกอบรม เป็นต้น ดังตัวอย่าง วัดอรัญญิกาวาส ชลบุรี หรือมีการจัดพิธีกรรมอย่าง วัดคามวาสีเช่น พิธีปลุกเสกพระพุทธรูปอย่าง วัดอรัญญวาสี¹⁴³ หนองคาย

กรณีศึกษา วัดอรัญญิกาวาส ชลบุรี มีการสร้างอุโบสถหลังใหม่ขึ้นเมื่อวัดกลายเป็นวัดคามวาสีแล้ว ภายในเขตพุทธาวาสของวัดมีอุโบสถเดิมและอาคารอื่น ๆ ตั้งอยู่ค่อนข้างแออัด โดยบบดบังมุมมองสู่พื้นที่สำหรับอุโบสถหลังใหม่ทางด้านหลังที่ติดกับเขตวัดซึ่งไม่มีความเชื่อมโยงกับอุโบสถเดิม ภิญโญ สุวรรณคีรี สถาปนิกจึงออกแบบโดยถมระดับที่ตั้งและยกอุโบสถใหม่ให้ตั้งบนฐานไพบี มีศาลารายเป็นอาคารบริวารที่มุมทั้งสี่เพื่อเพิ่มความสง่างาม นอกจากนี้ ด้วยที่ตั้งเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า วางตัวตามยาวในแนวทิศตะวันตก-ตะวันออก โดยด้านทิศตะวันตกหันไปทางด้านหน้าวัดในปัจจุบัน แต่สถาปนิกยังคำนึงถึงการวางอาคารตามความเชื่อเรื่องทิศ ประกอบกับอิงการวางอาคารของอุโบสถเดิมที่หันไปทางทิศตะวันออก ซึ่งอาจเป็นไปได้ว่าด้านหน้าของวัดแต่เดิมนั้นหันไปทางทิศตะวันออกแต่เกิดการเปลี่ยนแปลงจากการตัดถนนเส้นหลักในภายหลัง สถาปนิกจึงออกแบบให้มีทางเข้าในด้านสกัดทั้งสองด้าน โดยทางเข้าหลักอยู่ทางด้านหลัง และพระพุทธรูปประธานตั้งอยู่ทางทิศตะวันตก

ภาพถ่ายทางอากาศที่ 3 ผังบริเวณวัดอรัญญิกาวาส

(ที่มา: Google Maps)

¹⁴³ เนื่องจากจังหวัดหนองคายมีวัดชื่ออรัญญวาสี 2 วัด กรณีศึกษาในที่นี้คือ วัดอรัญญวาสี ต.ท่าบ่อ อ.ท่าบ่อ

*

ภาพถ่ายเส้นที่ 18 ผังบริเวณอุโบสถ วัดอรัญญิกาวาส

(ที่มา: ปิยนุช สุวรรณศิริ, ชีวิตและผลงาน รศ.ดร.ภิญโญ สุวรรณศิริ (กรุงเทพฯ: บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด(มหาชน), 2561))

4.1.2 วัดประเภทคามวาสี

จากกรณีศึกษาวัดประเภทคามวาสี พบว่าผังบริเวณวัดส่วนใหญ่มีลักษณะร่วมกันคือ ตั้งอยู่ในเขตชุมชนหรือใกล้ชุมชน เข้าถึงได้ง่าย การจัดพื้นที่วัดเรียงการใช้พื้นที่ตามความเป็นส่วนตัว โดยให้เขตพุทธาวาสอยู่ด้านนอกและเข้าถึงได้ก่อน ส่วนเขตสังฆาวาสอยู่ด้านใน ภายนอกแสดงขอบเขตของวัดชัดเจนด้วยกำแพงแก้วและเน้นทางเข้าด้วยซุ้มประตูวัด แต่องค์ประกอบดังกล่าวไม่ได้มีความสัมพันธ์กับเขตพุทธาวาสด้วยแนวแกนอย่างในอดีต การเข้าถึงจึงไม่มีมุมมองที่เป็นกรอบภาพจากซุ้มประตูหรือทางเข้าหลักที่นำสายตาไปสู่อาคารสำคัญในเขตพุทธาวาส กรณีศึกษาส่วนใหญ่ซึ่งเป็นวัดราษฎร์ขนาดเล็กพบว่าไม่มีกำแพงกั้นระหว่างเขตทั้งสอง แต่ใช้ถนนหรือระยะห่างในการแบ่ง การจัดองค์ประกอบผังบริเวณเขตพุทธาวาสส่วนใหญ่พบเพียงการใช้แนวแกนประธานเป็นหลัก

วัดคามวาสีบางแห่งมีเงื่อนไขที่ต้องรักษารูปแบบผังบริเวณอย่างเดิมไว้ เช่น วัดที่ขึ้นทะเบียนโบราณสถานอย่าง วัดตรีทศเทพวรวิหาร กรุงเทพฯ ม.ร.ว. มิตรารุณ เกษมศรี สถาปนิกได้รับมอบหมายให้ออกแบบพระธาตุเจดีย์ พระอุโบสถ และพระระเบียงคดบนที่ตั้งเดิม ทำให้กลุ่มอาคารถูกกำกับด้วยรูปทรงที่ตั้งและแนวแกนของผังบริเวณเขตพุทธาวาส การสร้างอาคารใหม่ในกรณีนี้จึงไม่สร้างความเปลี่ยนแปลงต่อผังบริเวณวัดและผังบริเวณเขตพุทธาวาสอย่างกรณีอื่น ๆ ที่จะกล่าวต่อไป

4.1.2.1 วัดที่มีแนวแกน หรือยังคงรูปแบบผังบริเวณแบบประเพณีนิยมบางอย่าง

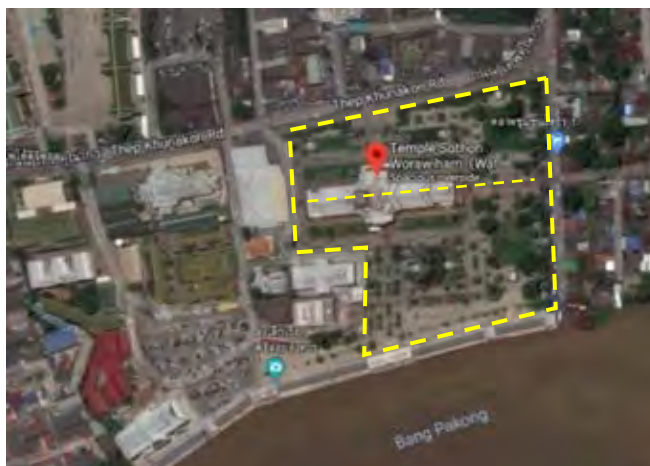
จากกรณีศึกษาพบว่าวัดที่มีแนวแกน หรือยังคงรูปแบบผังบริเวณแบบประเพณีนิยมบางอย่าง ไปได้ส่วนใหญ่เป็นวัดสร้างใหม่ หรือวัดที่สร้างเขตพุทธาวาสใหม่ ทั้งที่มีที่ตั้งเป็นที่ราบและที่ตั้งที่มีความสูงต่างระดับ ตัวอย่างเช่น วัดวังฟูไทร จ.เพชรบุรี วนิดา พิงสุนทร สถาปนิกออกแบบให้อาคารในเขตพุทธาวาสคือเจดีย์ และอุโบสถ อยู่ในแนวแกนเดียวกัน ส่วนวัดที่ตั้งมีความสูงต่างระดับที่พบการใช้แนวแกน เช่น วัดสันติคีรีญาณสังวราราม จ.เชียงราย การสร้างสำหรับวัดที่มีอาคารเดิมในเขตพุทธาวาส หากมีการสร้างอาคารใหม่ซึ่งมีขนาดเหมาะสมกับพื้นที่ที่สามารถสร้างแกนจากอาคารเดิมได้ สถาปนิกจะออกแบบให้ตั้งอยู่ในแนวแกนเดียวกัน เช่น การสร้างมณฑปในวัดเพชรวาราม จ. เพชรบูรณ์ และวัดเลียบ จ.นครราชสีมา วนิดาได้กำหนดให้ตั้งอยู่ในแนวแกนเดียวกับอุโบสถ เป็นต้น

ภาพถ่ายทางอากาศที่ 4 ผังบริเวณวัดวังฟูไทร

(ที่มา: Google Maps)

สำหรับกรณีที่มีการรื้ออาคารในเขตพุทธาวาสทั้งหมดเพื่อสร้างใหม่อย่างวัดโสธรวาราม จ.ฉะเชิงเทรา มีการออกแบบผังบริเวณที่แตกต่างออกไป เนื่องจากสร้างอาคารขนาดใหญ่เพียงหลังเดียวในเขตพุทธาวาส โดยให้อาคารวางตัวตามรูปร่างที่ตั้งคือยาวขนานไปกับแม่น้ำบางปะกงตามทิศ ตะวันออก-ตะวันตก เกิดเป็นแนวแกนใหม่ด้วยอาคารเพียงหลังเดียว เขตพุทธาวาสล้อมรอบด้วยรั้วเหล็กโปร่ง สามารถมองเห็นพระอุโบสถได้อย่างชัดเจน มีทางเข้าหลักด้านหน้าในแนวกลางอาคาร โดยเว้นเป็นทางเข้าขนาดใหญ่ 3 ทางเพื่อรองรับคนจำนวนมาก รอบพระอุโบสถมีรั้วกันอีกชั้นหนึ่งเพื่อแสดงความสำคัญและแสดงขอบเขต ซึ่งเป็นรูปแบบผังบริเวณเขตพุทธาวาสที่ไม่เคยปรากฏมาก่อน แต่ยังคงหลักเรื่องแนวแกนสร้างมุมมองที่สมมาตรไว้

ภาพถ่ายทางอากาศที่ 5 แสดงอาณาเขตและแนวแกนของ
เขตพุทธาวาส วัดโสธรวราราม
(ที่มา: Google Maps)

4.1.2.2 วัดที่ออกแบบผังบริเวณโดยคำนึงถึงมุมมองของอาคารใหม่เป็นหลัก

วัดที่ออกแบบผังบริเวณโดยคำนึงถึงมุมมองของอาคารใหม่เป็นหลัก เพื่อดึงดูดให้คนเข้ามาใช้อาคาร ดังตัวอย่าง วัดจันเสน จ.นครสวรรค์ เขตพุทธาวาสมีอุโบสถเดิมอยู่ โดยวัดต้องการสร้างเจดีย์ที่มีส่วนพิพิธภัณฑเพื่อให้ประชาชนทั่วไปได้เข้าชมโบราณวัตถุ วนิดา พิงสุนทร สถาปนิกจึงกำหนดให้เจดีย์ตั้งอยู่ด้านข้างและเอียงไปทางด้านหลังของอุโบสถ โดยสร้างแกนใหม่ด้วยสระน้ำและลานด้านหน้าที่ยื่นมาด้วยอุโบสถเป็นทางเดินไปสู่เจดีย์ เพื่อเปิดมุมมองจากทางเข้าวัดสู่เจดีย์ ทั้งที่มีที่ว่างด้านหลังอุโบสถที่สามารถสร้างแนวแกนตามแบบประเพณีนิยมได้

ภาพถ่ายทางอากาศที่ 6 ผังบริเวณวัดจันเสน
(ที่มา: Google Maps)

4.1.2.3 วัดที่ออกแบบผังบริเวณโดยคำนึงถึงความสอดคล้องกับที่ตั้งและสภาพแวดล้อม

วัดที่มีสภาพแวดล้อมธรรมชาติที่โดดเด่นอย่างเช่น แนวเขา แหล่ม หรือพื้นที่ต่างระดับ สถาปนิกมักกำหนดพื้นที่ของวัดเรียงความสำคัญของอาคารตามระดับความสูงของที่ตั้ง โดยจัดให้เขตพุทธาวาสอยู่ในพื้นที่ที่สูงกว่าเนื่องจากมีอาคารประดิษฐานสิ่งสำคัญและใช้ประกอบพิธีกรรม และให้เขตสังฆาวาสอยู่ด้านล่าง ส่วนการจัดองค์ประกอบในเขตพุทธาวาส จะวางทิศทางอาคารสำคัญในเขตพุทธาวาสให้สอดคล้องกับแนวเขา

ตัวอย่างการวางผังบริเวณให้เขตพุทธาวาสอยู่ในพื้นที่ที่สูงกว่า เช่น วัดสันติคีรีญาณสังวราราม จ.เชียงราย วัดทางสาย จ.ประจวบคีรีขันธ์ ทั้งสามวัดนี้มีพื้นที่สูงสุดอยู่บนยอดดอย และหล่มตามลำดับ ซึ่งสิ่งที่ประดิษฐานอยู่บนสุดนั้นตั้งใจให้เป็นที่ยุทธา (landmark) เมื่อมองจากระยะไกลด้วย วัดสันติคีรีญาณสังวราราม ม.ร.ว. มิตราภรณ์ เกษมศรี สถาปนิกได้กำหนดให้เขตพุทธาวาสกินพื้นที่ต่างระดับกันคือ เจดีย์ตั้งอยู่บนยอดดอย และอุโบสถตั้งอยู่บนเขาหันล่าง โดยวางอาคารให้อยู่ในแนวแกนเดียวกัน เมื่ออยู่บนลานหน้าอุโบสถจะเห็นเจดีย์ตั้งตระหง่านอยู่บนยอดดอยในแนวเดียวกัน ส่วนวัดทางสายซึ่งออกแบบโดยสถาปนิกคนเดียวกันได้กำหนดให้บริเวณเชิงเขาด้านบนทั้งหมดเป็นเขตพุทธาวาสที่ยังคงต้นไม้เดิมไว้ และออกแบบเจดีย์ขนาดใหญ่ที่รวมหน้าที่ใช้สอยของอาคารสำคัญไว้ในอาคารเดียวตั้งอยู่บนเขานั้น โดยให้มีลำดับการเข้าถึงจากเชิงเขา ออกแบบให้เป็นช่องประตูขนาดใหญ่ที่มียักษ์ทวารบาลเฝ้าอยู่ ในแนวแกนเดียวกับอาคารบนยอดเขา ด้านหน้ามีลานต้อนรับ มีบันไดนาคทอดยาวสู่ด้านบนให้เห็นมุมมองที่สง่างามและเสริมความสมบูรณ์ด้านความหมายให้แก่เจดีย์ด้านบนด้วย การใช้บันไดนาคเชื่อมระดับที่ต่างกันนี้ยังพบที่วัดพุทธาวาส จ.ยะลาซึ่งมีที่ตั้งเป็นเนินทางด้านหลัง แต่วัดนี้มีเขตพุทธาวาสเดิมอยู่ด้านล่างซึ่งเป็นด้านหน้าวัด เมื่อ ม.ร.ว.มิตราภรณ์ สถาปนิกได้รับมอบหมายให้สร้างเจดีย์เพื่อเป็นที่ยุทธาของวัดและชุมชนโดยรอบ จึงพิจารณาให้เจดีย์ตั้งอยู่บนเนินด้านหลัง ซึ่งจะต้องมีบางส่วนที่ตัดผ่านเขตสังฆาวาสที่ตั้งอยู่บนพื้นที่ระหว่างกลาง จึงกำหนดที่ตั้งของพระเจดีย์โดยยึดแนวแกนเดียวกับพระอุโบสถซึ่งเป็นอาคารประธานในเขตพุทธาวาส และใช้องค์ประกอบสถาปัตยกรรมได้แก่ ศาลาคู่ขนานทางเข้าและบันไดนาค เพื่อเชื่อมโยงทางสายตา สร้างลำดับการเข้าถึง และเน้นความสำคัญของพระเจดีย์

ภาพที่ 22 ด้านหน้าอุโบสถที่มองเห็นเจดีย์ของวัดสันติคีรีญาณสังวราราม
และ พระมหาธาตุเจดีย์ภักดีประกาศ วัดทางสาย

(ที่มาภาพวัดทางสาย: <http://www.attboutiquehotel.com/attboutiquehotel/th/wattang sai/>)

ตัวอย่างการจัดองค์ประกอบในเขตพุทธาวาส โดยวางทิศทางอาคารสำคัญในเขตพุทธาวาสให้สอดคล้องกับแนวเขา เช่น วัดเขาช่องพราน จ.ราชบุรี ที่ดินของวัดด้านทิศเหนือมีแนวเขาทอดยาวตลอดแนว ตรงกลางของพื้นที่มีถนนขวางที่เชื่อมกับถนนเส้นหลักตัดผ่านตามแนวยาว ภิญโญ สุวรรณคีรี สถาปนิกได้รับมอบหมายให้ออกแบบอุโบสถใหม่ไม่รวมการวางผังบริเวณเขตพุทธาวาส ได้วางแนวอาคารให้ขนานกับแนวเขาและถนนขวางด้านหน้าเพื่อให้ภูเขาเป็นฉากหลัง¹⁴⁴ และเสริมความสง่างามของอุโบสถด้วยการยกเนินและวางอาคารบนฐานไฟที่ แสดงอาณาเขตและความสำคัญของอุโบสถด้วยการล้อมกำแพงแก้ว การวางอาคารขนานกับแนวเขาเช่นนี้ยังพบที่ การวางเจดีย์ อุโบสถของวัดเทพพิทักษ์ปุณณาราม จ.นครราชสีมา

4.1.2.4 วัดที่ออกแบบผังบริเวณโดยคำนึงถึงความสำคัญของการใช้สอยเป็นหลัก

วัดพระราม 9 กาญจนาภิเษก กรุงเทพฯ เป็นวัดในโครงการพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 9 ที่ต้องการสร้างเป็นตัวอย่างวัดที่เป็นส่วนหนึ่งของชุมชน มีความสัมพันธ์กับโรงเรียนและบ้าน ที่ตั้งของวัดอยู่ในซอยพระราม 9 ซอย 19 มีทางเข้าหลักจากภายในซอยเพื่อนับความสะดวกของคนในชุมชน ที่ดินของวัดเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าวางตัวยาวตามแนวทิศตะวันออก-ตะวันตก โดยให้เขตพุทธาวาสอยู่ด้านทิศตะวันตกเพื่อเชื่อมสู่โรงเรียน ทางเข้าออก 2 ทางเป็นทางเดิน

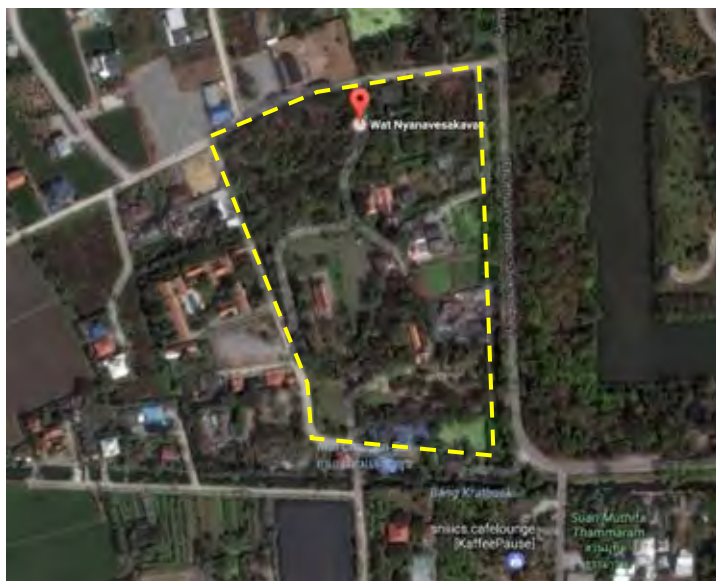
¹⁴⁴ ปิยนุช สุวรรณคีรี, ชีวิตและผลงาน รศ.ดร. ภิญโญ สุวรรณคีรี, เล่ม 2 (กรุงเทพฯ: บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด(มหาชน), 2561), หน้า 11.

รถเข้าสู่พระอุโบสถทางหนึ่ง และส่วนอาคารอื่น ๆ อีกทางหนึ่ง ซึ่งทั้งสองส่วนนี้คั่นกลางด้วยลานกิจกรรมและสระน้ำ ที่ตั้งของพระอุโบสถยกเนินขึ้นเป็นลานและตั้งอาคารโดยมีผนังกระเบื้องเดี่ยว ๆ กันเป็นระยะอย่างเรียบง่าย ด้านทิศเหนือมีพระระเบียงยาวตลอดแนวเพื่อเป็นที่ทำกิจกรรมและกันระหว่างวัดกับชุมชนด้านนอกแทนที่จะใช้เน้นความสำคัญและสร้างลำดับการเข้าถึงอย่างในอดีต ด้านหลังพระอุโบสถมีทางเดินเชื่อมไปสู่โรงเรียน

4.1.2.5 วัดที่ตั้งใจไม่ใช้รูปแบบผังบริเวณตามแบบประเพณีนิยม

วัดคามวาสีในกลุ่มที่ผ่านมา ส่วนหนึ่งที่มีความตั้งใจที่จะออกแบบผังบริเวณวัดและผังบริเวณเขตพุทธาวาสตามหลักแบบประเพณีนิยม บางส่วนแม้ไม่สามารถทำตามแบบประเพณีนิยมได้ก็ยังคงคำนึงถึงการเปิดมุมมองที่สว่างงามให้กับตัวสถาปัตยกรรม อย่างไรก็ตาม ยังมีวัดคามวาสีที่ไม่ยึดติดกับแนวคิดประเพณีนิยมคือ วัดญาณเวศกวัน จ.นครปฐม วัดนี้ตั้งอยู่ในเขตชุมชน ภาพรวมของวัดมีความกลมกลืนกับบ้านพักอาศัยที่อยู่ข้างเคียง แต่ต่างกันว่าวัดมีความเป็นพื้นที่ป่าขนาดย่อม พื้นที่ส่วนใหญ่เป็นสวนป่าปลูก ปล่อยต้นไม้เติบโตอย่างธรรมชาติ ภายนอกกันกำแพงโดยรอบ ผังวัดมีรูปร่างเป็นสี่เหลี่ยมผืนผ้าวางตามแนวทิศเหนือ-ใต้ ทางเข้าวัดมี 2 ทางสู่เขตพุทธาวาสเพื่อเข้าสู่อุโบสถทางหนึ่ง และเข้าสู่อาคารอื่น ๆ อีกทางหนึ่ง ซึ่งมีลักษณะเป็นประตูบานเลื่อนเปิดกว้างให้รถสามารถเข้าได้และไม่มีซุ้มประตู ผังบริเวณวัดแบ่งเป็นเขตพุทธาวาสและสังฆาวาสอย่างวัดคามวาสีทั่วไป โดยใช้คูน้ำขนาดเล็กและรั้วสูงกันระหว่างเขตทั้งสองเพื่อปิดกั้นทางสายตาและสร้างความเป็นส่วนตัวให้แก่เขตสังฆาวาส ส่วนพื้นที่วัดที่เป็นสวนป่าได้ออกแบบให้มีทางสำหรับเดินเพื่อเจริญสติหรือให้ศาสนิกชนได้ใกล้ชิดกับธรรมชาติตามวัตถุประสงค์ในการสร้างวัดที่ต้องการให้เป็นที่เรียนรู้ธรรมจากธรรมชาติ

เขตพุทธาวาสออกแบบโดยใช้เส้นสายที่อิสระ ไม่มีแนวแกน ลานที่ตั้งอุโบสถไม่ปิดล้อม หรือแสดงความสมมาตร หรือใช้องค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมในการแสดงขอบเขตอย่างประเพณีนิยม แต่มีการชุดบ่อน้ำรูปทรงธรรมชาติ (organic form) กันระหว่างอุโบสถกับกลุ่มอาคารที่ฆราวาสมาทำกิจกรรมทั่วไป อุโบสถวางอาคารตามยาวในแนวทิศเหนือ-ใต้ตามรูปร่างที่ดินของวัด มีทางเข้าจากภายนอกวัดทางด้านข้าง และทางเดินจากเขตสังฆาวาสที่มีลักษณะเส้นทางเกิดขึ้นตามความสะดวกในการใช้สอยมากกว่าการสร้างมุมมองที่สวยงาม

ภาพถ่ายทางอากาศที่ 7 ผังบริเวณวัดญาณเวศกวัน

(ที่มา: Google Maps)

4.1.2.6 วัดที่ออกแบบผังบริเวณโดยคำนึงถึงมุมมองและลานโล่งเพื่อรองรับคนจำนวนมาก

กรณีศึกษาตัวอย่างคือ วัดไตรมิตรวิทยาราม กรุงเทพฯ ซึ่งสร้างมาตั้งแต่รัชกาลที่ 3 มีผังบริเวณอย่างวัดคามวาสีทั่วไปที่แบ่งเป็นเขตพุทธาวาส สังฆาวาส และธรณีสงฆ์ แต่ไม่มีขอบเขตที่ชัดเจนเช่นกัน เมื่อวัดมีความประสงค์จะสร้างอาคารใหม่ที่สมเกียรติแก่พระพุทธสุวรรณภูมิหรือหลวงพ่อทองคำ พระพุทธรูปศักดิ์สิทธิ์ของวัดที่มีศาสนิกชนทั้งชาวไทยและชาวต่างชาติหลั่งไหลมาสักการะเป็นจำนวนมาก ทางชุมชนและวัดต่างมีความเห็นว่าอยากให้อาคารหลังใหม่มีการใช้สอยอื่นนอกเหนือจากที่ประดิษฐานด้วย ดังนั้น อาคารจึงมีขนาดใหญ่และต้องตั้งอยู่ในบริเวณที่เข้าถึงได้ง่ายทางหน้าวัด ทำให้ต้องรื้อส่วนฉาปนสถานเดิมออกเพื่อสร้างพระมಹามณทป ทำให้พื้นที่นั้นกลายเป็นเขตพุทธาวาสที่ต่อเนื่องจากลานด้านหน้าพระอุโบสถเดิม เกิดแนวแกนใหม่ซึ่งสำคัญพอกันกับแนวแกนของพระอุโบสถ

ภาพถ่ายทางอากาศที่ 8 แสดงความสัมพันธ์ระหว่างอาคารพระอุโบสถ
กับพระมหามณฑป วัดไตรมิตรวิทยาราม
(ที่มา: Google Maps)

4.1.3 วัดประเภทใหม่-วัดสำหรับปฏิบัติธรรม

วัดประเภทใหม่ที่สร้างขึ้นสำหรับปฏิบัติธรรม จากการสำรวจกรณีศึกษาพบว่าวัดสำหรับปฏิบัติธรรมจำนวน 5 วัด ได้แก่ วัดอโศการาม¹⁴⁵ จ.สมุทรปราการ วัดพระธรรมกาย หรือชื่อเดิมคือ ศูนย์พุทธจักรปฏิบัติธรรม¹⁴⁶ จ.ปทุมธานี วัดญาณสังวราราม¹⁴⁷ จ.ชลบุรี วัดธรรมมงคลเกาญญนนท์วิหาร กรุงเทพฯ วัดหลวงพ่อดุสิตธรรมกายาราม จ.ราชบุรี ซึ่งวัดกลุ่มนี้มีลักษณะร่วมกันคือ มีที่ตั้งที่ไม่ไกลจากเขตเมืองมากนัก เดินทางได้สะดวก มีพื้นที่กว้างใหญ่ วัดบางแห่งกินพื้นที่ป่าหรือปลูกต้นไม้จำนวนมากให้เกิดความร่มรื่น มีอาคารในเขตพุทธาวาสจำนวนมาก ได้แก่ เจดีย์ อุโบสถ วิหาร และอาจมีมณฑปด้วย จากลักษณะดังกล่าวเห็นได้ว่า วัดสำหรับปฏิบัติธรรมเป็นวัดที่มีแนวคิดคล้ายกับวัด

¹⁴⁵ หลวงพ่อลีพระสายวิปัสสนากรรมฐาน ต้องการเผยแพร่แนวทางการปฏิบัติธรรมโดยมุ่งผลแก่คนจำนวนมากเป็นหลัก จึงเลือกที่ตั้งในจังหวัดสมุทรปราการซึ่งไม่ใกล้ไม่ไกลจากกรุงเทพฯ สร้างสถานที่ปฏิบัติธรรมและก่อตั้งเป็นวัดอโศการามขึ้น

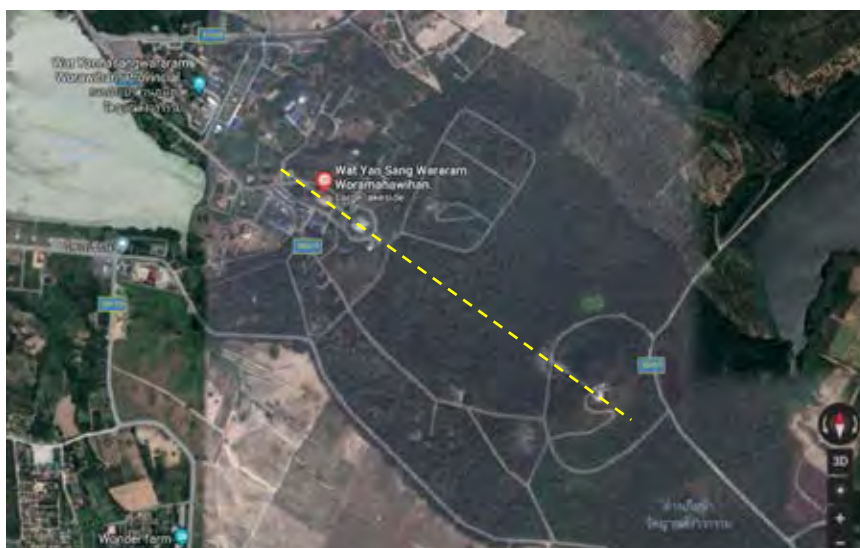
¹⁴⁶ วิมลสิทธิ์ หรยางกูร และคณะ, พัฒนาการ แนวความคิดและรูปแบบของงานสถาปัตยกรรม : อดีต ปัจจุบัน และอนาคต, (กรุงเทพฯ: สมาคมสถาปนิกสยามในพระบรมราชูปถัมภ์, 2536), หน้า 240.

¹⁴⁷ แมงน้อย ศักดิ์ศรี และ วทัญญู เทพหัตถ์, ช่างหลวง ผลงานสถาปัตยกรรมไทยของหม่อมราชวงศ์ มิตราภรณ์ เกษมศรี, (กรุงเทพฯ: สมาคมสถาปนิกสยามในพระบรมราชูปถัมภ์, 2539), หน้า 173.

อรัญวาสีในการเลือกที่ตั้งและเน้นการปฏิบัติธรรม แต่มีรูปแบบของผังบริเวณคล้ายวัดคามวาสี กล่าวคือ แบ่งพื้นที่เขตพุทธาวาสและสังฆาวาสชัดเจน อาคารในเขตพุทธาวาสใช้แนวแกนการจัดองค์ประกอบ อาคารต่าง ๆ มีขนาดใหญ่เพื่อรองรับศาสนิกชนได้จำนวนมาก

ภาพถ่ายทางอากาศที่ 9 เขตพุทธาวาสในช่วงเริ่มก่อตั้งวัดประมาณพ.ศ. 2520 ของวัดพระธาตุมหาชัย (ที่มา: Google Maps)

ภาพถ่ายทางอากาศที่ 10 แสดงแนวแกนของอาคารในเขตพุทธาวาสที่ตั้งอยู่บนพื้นที่ที่เป็นป่า วัดญาณสังวราราม (ที่มา: Google Maps)

4.2 รูปแบบสถาปัตยกรรม และการประดับตกแต่งและสัญลักษณ์

การรับรู้รูปของงานสถาปัตยกรรมเป็นการรับรู้แบบภาพรวมมากกว่ารายละเอียดที่แยกเป็นส่วน (Gestalt Law)¹⁴⁸ ดังนั้นในการจำแนกรูปแบบสถาปัตยกรรมของกรณีศึกษาจึงใช้แบบแผนของรูปทรงในงานสถาปัตยกรรมไทยเป็นเกณฑ์หลัก ซึ่งประกอบด้วยสัดส่วนของรูปทรง สัดส่วนสัมพันธ์ระหว่างแต่ละส่วนของอาคารอันได้แก่ ยอดหรือหลังคา เรือน และฐาน ส่วนรูปแบบองค์ประกอบและระดับการปรากฏที่แตกต่างกันเป็นสิ่งเสริมรูปแบบให้ชัดเจนขึ้น ซึ่งเกณฑ์ดังกล่าวอาจจะแย้งกับเจตนารมณ์ของสถาปนิกผู้ออกแบบในบางกรณี แต่เมื่อเปรียบเทียบกับภาพรวมของกรณีศึกษาทั้งหมดก็จะเห็นความชัดเจนของกลุ่มรูปแบบขึ้น

ในแต่ละกลุ่มรูปแบบจะอธิบายโดยแยกประเภทอาคาร และบรรยายถึงความต่อเนื่องของรูปแบบ องค์ประกอบ ผังพื้น การประดับตกแต่งและการใช้สัญลักษณ์ ทั้งนี้พบว่ากรณีศึกษายังคงอ้างอิงรูปแบบทางศิลปะสถาปัตยกรรมที่เคยปรากฏในอดีตได้แก่

- รูปแบบสถาปัตยกรรมไทยประเพณีภาคกลาง ถือเป็นรูปแบบแม่บทของสถาปัตยกรรมไทย และเป็นหลักการที่นำไปใช้ต่อยอดในการออกแบบสถาปัตยกรรมไทยรูปแบบอื่น ๆ

- รูปแบบที่ได้รับอิทธิพลศิลปะสถาปัตยกรรมในท้องถิ่น และอิทธิพลศิลปะสถาปัตยกรรมในอดีตเช่น ศิลปะล้านช้าง ศิลปะเชียงแสน ศิลปะศรีวิชัย ศิลปะอยุธยา ศิลปะสุโขทัย เป็นต้น ซึ่งแต่ละรูปแบบจะมีรูปทรง สัดส่วน และองค์ประกอบที่มีเอกลักษณ์ตามแบบแผนของตน

- รูปแบบที่ได้รับอิทธิพลจีน เป็นรูปแบบที่ใช้กับอาคารทรงจั่วคือ อุโบสถ วิหาร มีแนวคิดหลักคือความคงทนถาวรซึ่งสะท้อนออกมาในรูปแบบและการประดับตกแต่ง

4.2.1 รูปแบบประเพณีนิยม

4.2.1.1 รูปแบบประเพณีนิยมที่มีการเปลี่ยนแปลงน้อย

4.2.1.2 รูปแบบประเพณีนิยมที่ออกแบบหรือจัดองค์ประกอบใหม่

4.2.2 รูปแบบไทยประยุกต์

4.2.3 รูปแบบใหม่

¹⁴⁸ ทิพย์สุดา ปทุมานนท์, จิตวิทยาสถาปัตยกรรมมนุษย์ปฏิสัมพันธ์ (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2533), หน้า 47.

4.2.1 รูปแบบประเพณีนิยม

4.2.1.1 รูปแบบประเพณีนิยมที่มีการเปลี่ยนแปลงน้อย

เจดีย์

กรณีศึกษาประเภทเจดีย์สามารถแบ่งตามรูปทรงในภาพรวมได้ 2 กลุ่ม คือ เจดีย์กลุ่ม และเจดีย์องค์เดี่ยว ซึ่งทั้งสองกลุ่มนี้เกือบทั้งหมดใช้รูปแบบเจดีย์ทรงระฆัง

เจดีย์กลุ่ม มีเจดีย์ประธานตรงกลางที่เน้นแกนทางตั้ง ในขณะที่เดียวกันเจดีย์บริวารที่ตั้งอยู่ที่มุมหรือทิศสำคัญทำให้มีรูปทรงที่แผ่ทางนอนด้วย ตัวอย่างเช่น พระธาตุตั้งคเจดีย์ วัดโคศคาราม จ.สมุทรปราการ (สร้าง 2499-2509) ออกแบบโดย ม.ร.ว.มิตรารุณ เกษมศรี เป็นเจดีย์องค์ระฆังไม่มีบัลลังก์จำนวน 13 องค์สื่อถึงหลักธุดงค์วัตร 13 มีเจดีย์องค์ประธานอยู่ตรงกลางบนฐานชั้นบนสุด และเจดีย์บริวารตั้งอยู่ที่มุมทั้งสิ้น โดยตั้งลดหลั่นกันลงมาบนฐานชั้นล่างรวมทั้งหมด 3 ชั้น มีบันไดทางขึ้นตรงกึ่งกลางด้านทั้งสี่จากฐานชั้นล่างสู่ชั้นบน เจดีย์ในแต่ละชั้นมีจำนวนปล้องเอนต่างกันตามขนาดและความสำคัญโดยไล่เรียงจากจำนวน 13 9 7 และ 5 เจดีย์ทุกองค์ออกแบบให้ตั้งบนฐานปัทม์ยึดคอตองไม้ โดยองค์ประธานมีฐานสูงที่สุดและมีซุ้มจรณะนำประดิษฐานพระพุทธรูปยืนที่ด้านทั้งสี่ การประดับตกแต่งเน้นความเรียบง่ายตามคุณสมบัติของวัสดุก่อสร้าง มีการตกแต่งด้วยลายปูนปั้นแบบงานคอนกรีตที่ส่วนคอตองไม้ของฐานในแนวทางเดียวกับงานของพระพรหมพิจิตร อาคารทั้งหมดทาสีขาว ภายหลัง ฤทัย ใจจงรัก ได้ออกแบบบูรณะปฏิสังขรณ์โดยขยายขนาดและเพิ่มเติมรายละเอียดทางสถาปัตยกรรมส่วนเจดีย์อย่าง บัลลังก์และเสาทหาร และส่วนฐานอย่าง เสาเก็จและซุ้มช่องเปิดตามแบบแผนของงานสถาปัตยกรรมไทย เพื่อให้เกิดที่ว่างภายในที่มีความโปร่งโล่ง สามารถใช้สอยได้อย่างสะดวกสบาย เจดีย์ที่มีลักษณะเดียวกันนี้ยังพบที่ พระธาตุเจดีย์ วัดตรีทศเทพ กรุงเทพฯ (2531) ออกแบบโดย ม.ร.ว.มิตรารุณ เช่นกัน เป็นเจดีย์ 9 ยอดเพื่อสื่อว่าเป็นเจดีย์ที่สร้างในรัชกาลที่ 9

ภาพที่ 23 เปรียบเทียบพระธาตุตั้งคเจดีย์ วัดโคศคาราม องค์เดิมและหลังบูรณะปฏิสังขรณ์

(ที่มา: พระมหาธีรนาถ อคฺคธโร, พระธาตุตั้งคเจดีย์ เจดีย์แห่งพระอรหันต์, (สมุทรปราการ: วัดโคศคาราม, 2551))

สำหรับเจดีย์องค์เดียว พบว่ากรณีศึกษาทั้งหมดเป็นเจดีย์ทรงระฆัง ส่วนใหญ่ตั้งบนฐานไพที หรือเน้นการซ้อนฐานเพื่อให้เกิดที่ว่างสำหรับใช้สอยภายใน ยกเว้นเจดีย์ วัดเทพพิทักษ์ปุณณาราม จ. นครราชสีมา (2515) เป็นเจดีย์องค์เดียวบนฐานเตี้ยและไม่มีพื้นที่ใช้สอยภายใน ตัวอย่างของเจดีย์ ที่ตั้งบนฐานไพทีซ้อนชั้น ได้แก่ พระบรมธาตุเกตุมวดีย์ วัดเกตุมวดีศรีวนาราม จ.สมุทรสาคร (2519) พระบรมธาตุพุทธนิมิตเจดีย์ วัดพระธาตุผาเงา จ.เชียงราย (2525) เจดีย์ วัดเมือง จ.ยะลา (2550)

ภาพที่ 24 เจดีย์ วัดเทพพิทักษ์ปุณณาราม
และ พระบรมธาตุเกตุมวดีย์ วัดเกตุมวดีศรีวนาราม

นอกจากนี้ยังมีเจดีย์ที่ได้รับอิทธิพลสถาปัตยกรรมท้องถิ่น ซึ่งมีลักษณะร่วมคือเป็นเจดีย์ที่มีฐานซ้อนกันหลายชั้น ในแต่ละชั้นมีซุ้มจรณะหรือออกมุขในทิศสำคัญ มีเจดีย์ประธานอยู่ที่ยอดชั้นบนสุด โดยสถาปนิกจะนำรูปแบบเจดีย์ในท้องถิ่นเช่น ภาคเหนือ-เชียงแสน ภาคใต้-ศรีวิชัย มาปรับขนาดให้ใหญ่ขึ้นเพื่อให้มีที่ว่างภายในที่ใช้สอยได้ และปรับซุ้มจรณะหรือมุขให้เป็นประตูเข้า-ออกหน้าต่างกรูกระจกสีเพื่อสร้างมิติให้กับพื้นที่ภายใน ภายในอนกนั้นนอกจากประดับตกแต่งซุ้มจรณะด้วยลวดลายตามแบบศิลปะท้องถิ่นแล้ว ยังประดับอาคารด้วยการใช้สีโดยการกรูกระเบื้องโมเสคหรือกรวดล้างไล่เข้มจากฐานไปอ่อนที่ชั้นบน ปิดทองคำเปลวเฉพาะส่วนที่ต้องการเน้นความสำคัญคือ ยอดเจดีย์และซุ้มจรณะ นอกจากนี้ยังใช้ตราสัญลักษณ์พระนามาภิไธยย่อของพระมหากษัตริย์และพระบรมวงศานุวงศ์ที่เกี่ยวข้อง ผูกลายประดับตกแต่งบริเวณหน้าบันซุ้มและหน้าต่างกรูกระจกสี ตัวอย่างเช่น พระบรมธาตุเจดีย์ศรีนครินทราภิรมหาสันติคีรี วัดสันติคีรีญาณสังวราราม จ.เชียงราย (2532) พระมหาธาตุเจดีย์พุทธธรรมประกาศ วัดพุทธาธิวาส จ.ยะลา (2536) เจดีย์พิพิธภัณฑ์อัฐบริวารหลวงปู่ ธีรฐิตะธัมโม วัดทิพย์รัตนมิตร จ.อุตรธานี (2544) อย่างพระบรมธาตุเจดีย์ศรีนครินทราภิรมหาสันติคีรี วัด

สันติคีรีญาณสังวราราม มีพระเจดีย์ วัดป่าสักเป็นต้นแบบ “...พัฒนาขึ้นมาเป็นรูปแบบใหม่ที่มีขนาดใหญ่กว่าพระเจดีย์ป่าสักเป็นอันมาก อีกทั้งกำหนดรูปร่างของอาคาร และองค์ประกอบในส่วนต่าง ๆ ตลอดจนการใช้วัสดุ กำหนดสี การปิดโมเสค และการปิดทองตามที่ต่าง ๆ รวมทั้งเลือกใช้โครงสร้างคอนกรีตเสริมเหล็กระบบเสาและคาน ที่จะเอื้อต่อประโยชน์ใช้สอยภายในองค์พระเจดีย์ได้อย่างสูงสุด

149

ภาพที่ 25 พระบรมธาตุเจดีย์ศรีนครินทรามหาสันติคีรี วัดสันติคีรีญาณสังวราราม

และ พระมหาธาตุเจดีย์พุทธธรรมประกาศ วัดพุทธาธิวาส

(ที่มาภาพพระบรมธาตุเจดีย์ศรีนครินทรามหาสันติคีรี: <https://comstudycvk524.wordpress.com/พระบรมธาตุเจดีย์ศรีนคร/>)

อุโบสถ และ วิหาร

กรณีศึกษา อุโบสถและวิหาร รูปแบบประเพณีนิยมที่มีการเปลี่ยนแปลงน้อยได้นำมาอธิบายรูปแบบร่วมกันเนื่องจากอาคารทั้งสองประเภทมีรูปแบบอาคารทรงจั่วเป็นหลัก ส่วนใหญ่เป็นอาคารทิวขหรือทรงโรง นอกจากนั้นก็ม้อาคารตรีมุขและจัตุรมุขแต่เป็นส่วนน้อย สำหรับวิหารมีบางแห่งที่ใช้รูปแบบมณฑปซึ่งเป็นส่วนน้อยเช่นกัน

จากกรณีศึกษาพบว่า อุโบสถและวิหารทรงโรง ที่มีรูปแบบไทยประเพณีภาคกลาง เป็นรูปแบบที่นิยมใช้มากที่สุด มีลักษณะร่วมกันคือ หลังคาซ้อน 2-3 ชั้น มีมุขทางเข้า ส่วนใหญ่ตั้งบนฐานไพที อาจเป็นอาคารเดี่ยวหรือมีศาลารายเป็นบริวาร อาคารเป็นทรงกลมสอบ มีขนาดตั้งแต่ 3-7 ช่วงเสา แต่ที่พบมากคือขนาด 5 ช่วงเสา ประดับเครื่องลายองและองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมไทย เช่น บัวปลายเสา คันทวย ชุ่มประตู่-หน้าต่าง ฐาน เป็นต้น ซึ่งสถาปนิกอย่างเช่น ภิญญ์ สุวรรณคีรี

¹⁴⁹ แมงน้อย ศักดิ์ศรี และ วทัญญู เทพหัตถ์, ช่างหลวง ผลงานสถาปัตยกรรมไทยของหม่อมราชวงศ์ มิตรารุณเกษมศรี, (กรุงเทพฯ: สมาคมสถาปนิกสยามในพระบรมราชูปถัมภ์, 2539), หน้า 61.

ได้นำวัสดุที่คงทนถาวรมาคิดค้นกรรมวิธีการประดับตกแต่งองค์ประกอบและลวดลายโดยยังคงลักษณะอย่างงานสถาปัตยกรรมไทยไว้ เช่น การประดับแผ่นสแตนเลสแทนกระจกสีขาว การประดับซุ้มประตูหน้าต่างด้วยลายซีเมนต์เสริมสแตนเลสถอดพิมพ์ การใช้บานประตูทองแดงคุณลาย เป็นต้น ส่วนการประดับตกแต่งภายในอาคารอุโบสถและวิหารอย่างการเขียนภาพจิตรกรรมฝาผนัง ส่วนใหญ่วัดเป็นผู้ดำเนินการทำเพิ่มเติมภายหลัง กรณีศึกษาอุโบสถตัวอย่าง ได้แก่ อุโบสถ วัดเขาช่องพราน จ.ราชบุรี (2513) อุโบสถ วัดอรัญญิกาวาส จ.ชลบุรี (2519) อุโบสถ วัดมหาสวัสดิ์ธนาคพุฒาราม จ.นครปฐม (2527) อุโบสถ วัดหลวงพ่อดุสิตธรรมกายาราม¹⁵⁰ จ.ราชบุรี (2539) พระอุโบสถ วัดแก้วไกรวาราม จ.กระบี่ (2540) อุโบสถ วัดกะเปียด จ.นครศรีธรรมราช (2548) และกรณีศึกษาวิหารตัวอย่าง ได้แก่ วิหารหลวงพ่อดุสิต พระมงคลเทพมุนี วัดหลวงพ่อดุสิตธรรมกายาราม จ.ราชบุรี (2533) วิหารพระพุทธเทวประชาญาณปิตร วัดทรงธรรม จ.พิจิตร (2537) วิหารต้นนากัย วัดกะทู้ จ.ภูเก็ต (2550)

อุโบสถบางแห่งใช้รูปแบบตามแนวทางของพระพรหมพิจิตรคือ อุโบสถ วัดเทพพิทักษ์ปุณณาราม จ.นครราชสีมา (2515) ออกแบบโดย ประเวศ ลิมปประดิษฐ์ ซึ่งช่วงนั้นทำงานอยู่ในกรมศิลปากร ได้ใช้แบบพระอุโบสถมาตรฐาน แบบ ก เนื่องจากเป็นงานที่มีระยะเวลากระชั้น อุโบสถบางแห่งมีการลดทอนรายละเอียดขององค์ประกอบและการประดับตกแต่งลง เช่น อุโบสถ วัดคลองธรรม จ.นครสวรรค์ (2543) ออกแบบโดย วนิดา พึ่งสุนทร อุโบสถ วัดโป่ง ขนมนจีน จ.จันทบุรี (2548) ออกแบบโดย ภิญญ สุวรรณศิริ ซึ่งทั้งสองแห่งนี้เป็นอาคารขนาดเล็กและอยู่ในวัดที่ค่อนข้างห่างไกลชุมชน

นอกจากนี้ยังมีอุโบสถและวิหารที่มีรูปทรงอื่น ๆ อย่างอาคารตรีมุขคือ พระอุโบสถ วัดตรีทศเทพ กรุงเทพฯ (2531) ออกแบบโดย ม.ร.ว. มิตรารุณ เกษมศรี เป็นอาคารตรีมุข ตามแบบอาคารเดิม โดยเน้นมุขด้านหน้าให้ยาวกว่ามุขทั้งสองข้างเพื่อเป็นที่ประกอบสังฆกรรม แต่เปลี่ยนโครงสร้างหลังคาเป็นเหล็ก ประดับตกแต่งด้วยตราสัญลักษณ์เฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ และสมเด็จพระเทพรัตนฯ และยังมีอาคารจัตุรมุขได้แก่ อุโบสถ วัดพระพุทธฉาย จ.สระบุรี (2550) ออกแบบโดย อาวุธ เงินชูกลิ่น มีหลังคาทรงปราสาทยอดมณฑป ส่วนผังพื้นแม้จะเป็นรูปกากบาทที่สะท้อนมาจากรูปทรงหลังคาแต่ลดความยาวมุขสองข้างลงเพื่อภาพรวมมีรูปร่างสี่เหลี่ยมผืนผ้าสำหรับประกอบสังฆกรรม ยอดมณฑปเป็นโลหะหล่อ ส่วนซุ้มประตูหน้าต่างสถาปนิกได้ประยุกต์ใช้เซรามิก เขียนสีที่มีลักษณะเป็นซุ้มแบนโดยสังผลิตเป็นชิ้นส่วนมาต่อกันเป็นซุ้มแทนซุ้มปูน

¹⁵⁰ อุโบสถ วัดหลวงพ่อดุสิตธรรมกายาราม ได้รับรางวัลอนุรักษ์สถาปัตยกรรมไทยดีเด่น จากสมาคมสถาปนิกสยามเมื่อปี พ.ศ.2539

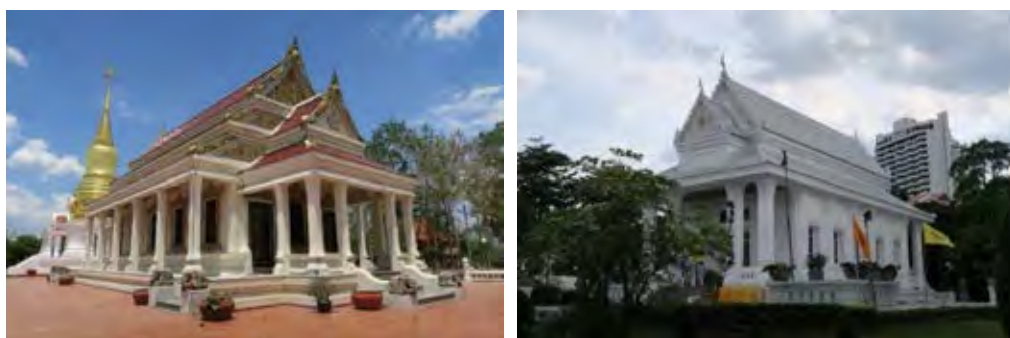
ปั้นแบบเดิมที่ลึงในพื้นที่จะป็นขึ้นไปสร้างความสำเร็จได้ และพระวิหารพระศรีอริยเมตไตรย วัดญาณสังวราราม จ.ชลบุรี (2533) ออกแบบโดย ม.ร.ว. มิตราภรณ์ เกษมศรี

อุโบสถรูปแบบอื่นที่นอกเหนือจากแบบไทยประเพณีภาคกลาง ยังมีอุโบสถแบบท้องถิ่น ซึ่งลักษณะเด่นคือ สัดส่วนส่วนเรือนจะเตี้ยกว่าอาคารไทยประเพณีภาคกลาง ได้แก่ อุโบสถ วัดอรุณญวาสี จ.หนองคาย (2527) ออกแบบโดย ประเวศ ลิ้มปรีงษ์ ซึ่งใช้รูปแบบลิมอีสาน อุโบสถ วัดสันติคีรี ญาณสังวราราม จ.เชียงใหม่ (2532) ออกแบบโดย ม.ร.ว.มิตราภรณ์ เกษมศรี ใช้รูปแบบอุโบสถล้านนา วิหาร วัดสันติสังฆาราม จ.สกลนคร (2536) ออกแบบโดย วนิดา พึ่งสุนทร โดยทั้งสามหลังนี้เป็นการผสมผสานระหว่างรูปแบบท้องถิ่นและรูปแบบไทยประเพณีภาคกลาง ในภาพรวมนั้นจะใช้รูปทรงและสัดส่วนอย่างสถาปัตยกรรมท้องถิ่น ส่วนองค์ประกอบอื่น ๆ จะผสมผสานกันเช่น เครื่องถ่ายองใช้ข้อเท้าแบบภาคกลางแต่ใช้หางหงส์แบบท้องถิ่น สัดส่วนบัวฐานแม้จะใช้ระเบียบแบบท้องถิ่น ปรับทรงและสัดส่วนให้เป็นแบบภาคกลางให้เกิดความสง่างามมากขึ้น เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีอุโบสถแบบผสมผสานอิทธิพลจีน ซึ่งลักษณะเด่นคือ การใช้หน้าบันแบบหน้าอุตุ ชายคาสั้นรับด้วยเสาหน้าตัดสี่เหลี่ยมจัตุรัสไม่มีคันทวย ได้แก่ อุโบสถ วัดวังฟูไทร จ.เพชรบุรี (2536) ออกแบบโดย วนิดา พึ่งสุนทร ซึ่งมีแนวคิดนำต้นแบบจากพระอุโบสถ วัดบวรนิเวศวิหารซึ่งเป็นที่ประทับของสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาปริณายก ผู้อุปถัมภ์วัดมาปรับใช้ ประดับตกแต่งหน้าบันด้วยปูนปั้นประกอบตราสัญลักษณ์และประดับกระจกสีฟ้าซึ่งสื่อถึงสมเด็จพระสังฆราช ด้วยอีกทางหนึ่ง พระอุโบสถ วัดพระราม 9 กาญจนาภิเษก กรุงเทพฯ (2539) ออกแบบโดย อาวุธ เงินชูกลิ่น มีแนวคิดเรื่องรูปแบบและการประดับตกแต่งจากพระอุโบสถ 3 แห่งที่มีลักษณะเป็นเครื่องก่อทั้งหมด ได้แก่ รูปทรงจากพระอุโบสถ วัดพระปฐมเจดีย์ จ.นครปฐม การใช้เสาเก็จจากพระอุโบสถ วัดราชาธิวาส กรุงเทพฯ และการประดับตกแต่งหน้าบันจากพระอุโบสถ วัดเฉลิมพระเกียรติ จ.นนทบุรี โดยออกแบบให้พระอุโบสถ วัดพระราม 9 เป็นสีขาวล้วน ประดับตกแต่งเฉพาะหน้าบันด้วยปูนปั้น ปิดทองเฉพาะพระราชลัญจกรประจำพระองค์ของรัชกาลที่ 9 และอุโบสถ วัดน้ำขานนอก จ.สงขลา (2541)¹⁵¹

¹⁵¹ รูปแบบอุโบสถ วัดน้ำขานนอกเหมือนกับอุโบสถ วัดวังฟูไทร เนื่องจากทางวัดได้นำแบบไปก่อสร้างเอง

ภาพที่ 26 อุโบสถและวิหารรูปแบบสถาปัตยกรรมท้องถิ่น อุโบสถ วัดอรัญญวาสี และ
วิหาร วัดสันติสังฆาราม

ภาพที่ 27 อุโบสถรูปแบบสถาปัตยกรรมที่ได้รับอิทธิพลจีน อุโบสถ วัดวังฟูไทร และ
พระอุโบสถ วัดพระราม 9

มณฑป

อาคารประเภทมณฑปที่ใช้รูปทรงมณฑปมีการสร้างน้อยมากเมื่อเทียบกับอาคารประเภทอื่น เนื่องจากมีเงื่อนไขเรื่องฐานานุศักดิ์ของผู้สร้างเข้ามาเกี่ยวข้อง ในสมัยรัตนโกสินทร์มีการสร้างอาคารรูปแบบดังกล่าวในรัชกาลที่ 1 คือพระมณฑป ในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม นอกเหนือจากนั้นเป็นการสร้างมณฑปทรงปราสาทยอด มีตัวอย่างเดียวคือ มณฑป วัดเขาตีสลัก จ.สุพรรณบุรี (2543) ออกแบบโดย อาวุธ เงินชูกลิ่น ใช้รูปแบบสถาปัตยกรรมและการประดับตกแต่งตามแบบประเพณีนิยม

ภาพที่ 28 มณฑป วัดเขาคีลล็ก

(ที่มา: <https://www.reviewthaitravel.com/วัดเขาคีลล็ก/>)

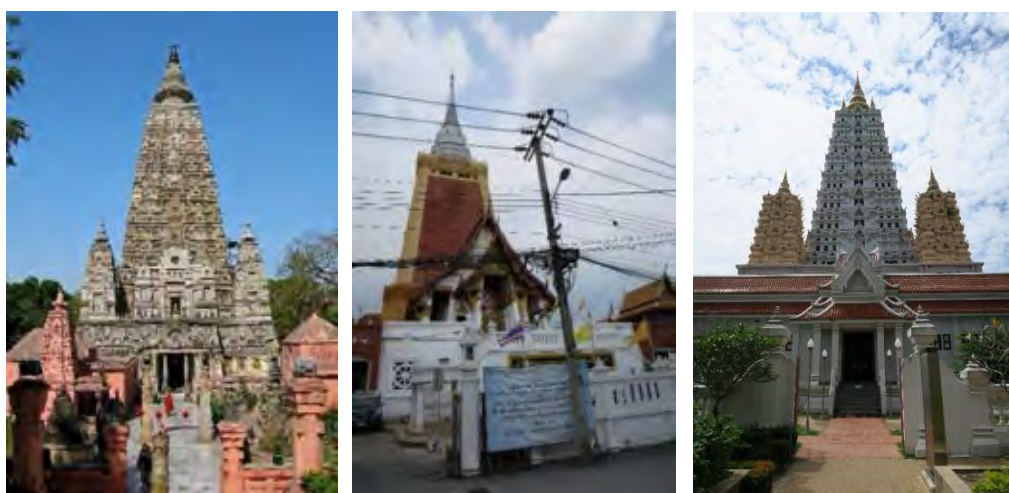
4.2.1.2 กลุ่มรูปแบบไทยประเพณีตามแบบแผนเดิมที่ออกแบบหรือจัดองค์ประกอบใหม่ กลุ่มนี้มีการเปลี่ยนแปลงรูปแบบตั้งแต่ระดับองค์ประกอบสถาปัตยกรรม นับตั้งแต่ระเบียบองค์ประกอบของเจดีย์ ไปจนถึงรูปทรงสถาปัตยกรรมในภาพรวม ทำให้เกิดรูปแบบที่แปลกไปจากเดิม แต่ยังคงอยู่ในหลักสถาปัตยกรรมไทย

เจดีย์

กรณีศึกษากลุ่มนี้มีรูปทรงที่หลากหลายต่างไปจากเจดีย์ในข้อ 4.2.1.1 ที่จำแนกเป็นเจดีย์กลุ่มหรือเจดีย์องค์เดียวได้ชัดเจน เนื่องจากกรณีศึกษาบางแห่งนำรูปแบบเจดีย์ต่างชาติมาปรับใช้ อีกส่วนหนึ่งเป็นเจดีย์ที่มีรูปทรงอย่างอาคารทรงปราสาท นอกจากนี้ยังปรากฏเจดีย์รูปทรงใหม่ด้วย

เจดีย์กรณีศึกษาที่มีพระมหาเจดีย์พุทธคยา ประเทศอินเดียเป็นต้นแบบ ได้แก่ พระวิริยมงคลมหาเจดีย์ฯ วัดธรรมมงคลฯ กรุงเทพฯ (2519-28) ออกแบบโดย ภิญโญ สุวรรณคีรี พระเจดีย์พุทธคยา วัดญาณสังวราราม จ.ชลบุรี (2539) ออกแบบโดย ม.ร.ว.มิตรารุณ เกษมศรี แม้ทั้งสองแห่งจะมีต้นแบบที่เดียวกัน แต่รายละเอียดแตกต่างกันอย่างสิ้นเชิง โดยพระวิริยมงคลมหาเจดีย์ฯ ใช้เพียงรูปทรงของเจดีย์พุทธคยาองค์กลางเพียงองค์เดียวตั้งบนฐานไพที รายล้อมด้วยวิหารพระพุทธรูปและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ต่าง ๆ องค์เจดีย์ตัดรายละเอียดเดิมออก เหลือเพียงรูปทรงเรียบง่าย ส่วนยอดใช้เจดีย์ทรงระฆัง ส่วนฐานผนวกวิหารประดิษฐานพระพุทธรูปอย่างเจดีย์ในสมัยโบราณที่ด้านหน้าและซุ้มพระที่ด้านหลัง การประดับตกแต่งภายนอกไล่สีเข้มไปอ่อน โดยฐานกรุกระเบื้องสีน้ำตาล ส่วนเรือนทาสี

เหลือทอง เจาะช่องเปิดแนวนอน มีภาพรวมคล้ายกับอาคารสูง ผนังด้านทิศตะวันออกและตะวันตก ซึ่งเป็นทิศที่แสงอาทิตย์ส่องเข้าอาคารโดยตรงนั้นทำเป็นผนังทึบ ประดับลายปูนปั้นเพื่อทอนความสูงใหญ่ ออกแบบโดยช่วง มูลพินิจ แสดงเรื่องเกี่ยวกับ “...พุทธประวัติ โดยด้านทิศตะวันออกเป็นตอนที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงพระธรรมจักรกับปวัตตสูตรให้แก่ปัญจวัคคีย์ ส่วนผนังด้านทิศตะวันตกเป็นตอนที่พระแม่ธรณีบิดมวยผม และการบำเพ็ญบารมีสิบชาติ...”¹⁵² ส่วนยอดองค์ระฆังกรูกระเบื้องโมเสคสีขาว สำหรับพระเจดีย์พุทธคยา วัดญาณสังวราราม ยังคงรูปแบบของต้นแบบไว้มากเช่น ชุ่มวิมานในส่วนองค์เจดีย์ แต่ปรับองค์ประกอบต่าง ๆ ตามรูปแบบสถาปัตยกรรมไทย และเน้นความสำคัญของพระเจดีย์ด้วยการล้อมพระระเบียงคดตามแบบสถาปัตยกรรมวัดของไทย

ภาพที่ 29 พระมหาเจดีย์พุทธคยา อินเดีย เปรียบเทียบกับ พระวิริยมงคลมหาเจดีย์ฯ วัดธรรมมงคลฯ และ พระเจดีย์พุทธคยา วัดญาณสังวราราม
(ที่มาภาพซ้ายสุด: Pinterest)

สำหรับเจดีย์ที่เป็นอาคารทรงปราสาท พบว่าใช้รูปแบบไทยประเพณีภาคกลางผสมผสานรูปแบบอื่น ๆ ได้แก่ พระมหาเจดีย์ศรีจันเสน วัดจันเสน จ.นครสวรรค์ (2536) เจดีย์ วัดวังพุทไธเร จ.เพชรบุรี (2536) ทั้งสองแห่งออกแบบโดย วนิดา พึ่งสุนทร และ ฐริทัตตเจดีย์ วัดป่าฐริทัตตปฏิพัทธาราม จ.ปทุมธานี (2541) ออกแบบโดย ภิญโญ สุวรรณคีรี เจดีย์ในกลุ่มนี้มีลักษณะร่วมกันคือเป็นอาคารทรงปราสาทยอดเจดีย์ตั้งบนฐานไพทีเช่นเดียวกับเจดีย์ในข้อ 4.2.1.1 มีพื้นที่ใช้สอยภายในทั้งส่วนเจดีย์และฐาน ส่วนยอดเจดีย์ใช้ทรงระฆัง และทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ ซึ่งเป็นรูปแบบที่ไม่ค่อยปรากฏให้

¹⁵² ปิยนุช สุวรรณคีรี, ชีวิตและผลงาน รศ.ดร. ภิญโญ สุวรรณคีรี, เล่ม 2 (กรุงเทพฯ: บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด(มหาชน), 2561), หน้า 119.

เห็นนัก สำหรับพระมหาธาตุเจดีย์ศรีจันเสน ซึ่งใช้เก็บรักษาและจัดแสดงโบราณวัตถุสมัยทวารวดีที่ขุดค้นพบในบริเวณชุมชนบ้านจันเสน วนิดาได้ออกแบบส่วนปล้องไฉนของยอดเจดีย์ใหม่โดยสันนิษฐานจากรูปแบบเจดีย์ที่พบในโบราณวัตถุสมัยทวารวดีที่ “...มีเกี่ยวกับเรื่องของทวารวดีที่ฟ้าแดดสงยาง จะมีใบเสมาที่แกะสลัก...”¹⁵³ และออกแบบส่วนเชื่อมต่อระหว่างเจดีย์องค์ระฆังกับเรือน โดยใช้องค์ประกอบบัวคว่ำคล้ายชั้นหลังคามณฑป ประดับตกแต่งด้วยลวดลายแบบทวารวดี กรูผิวด้วยกรวดล้าง ทำให้เกิดรูปแบบสถาปัตยกรรมไทยที่ไม่เคยปรากฏมาก่อน ส่วนกุริทตเจดีย์ วัดป่ากุริทตปฏิบัติปาราม สถาปนิกได้ออกแบบเป็นเจดีย์ทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ตามนิมิตของหลวงปู่เจี๊ยะ จันโทเจ้าอาวาส

ภาพที่ 30 พระมหาธาตุเจดีย์ศรีจันเสน วัดจันเสน และ กุริทตเจดีย์ วัดป่ากุริทตปฏิบัติปาราม

นอกจากนี้ยังมีเจดีย์แบบไทยประเพณีภาคกลางที่พัฒนารูปทรงความซับซ้อนไปจนถึงขีดสุดโดยไม่อิงรูปแบบสถาปัตยกรรมอื่นใดเลย¹⁵⁴คือ พระมหาธาตุเจดีย์ภักดีประกาศ วัดทางสาย จ.ประจวบคีรีขันธ์ (2542) ออกแบบโดย ม.ร.ว.มิตราภรณ์ เกษมศรี ภาพรวมของอาคารภายนอกเป็นเจดีย์ 9 ยอดเพื่อสื่อว่าเป็นเจดีย์ที่สร้างในรัชกาลที่ 9 ตั้งลดหลั่นบนอาคารชั้นต่าง ๆ ซึ่งแบ่งเป็น 3 ชั้นคือ เจดีย์ อุโบสถ และวิหารไล่เรียงจากชั้นบนสู่ชั้นล่าง ผังพื้นของทั้งอาคารเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส ชั้นล่างสุดยาวด้านละ 40 เมตร มีมุขกลาง 4 ด้านลดหลั่นลงมาเพื่อเชื่อมต่อกับอาคารชั้นที่ 2 ที่เป็นทรงจัตุรมุขและมีระเบียงล้อมรอบ ซึ่งสถาปนิกออกแบบให้มีส่วนตัดกันของอาคารเพื่อให้เกิดพื้นที่โล่งล้อมรอบด้วยกลุ่มอาคารนำแสงธรรมชาติเข้าสู่ภายใน ส่วนวิหารในชั้น 1 มีผังพื้นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสล้อมด้วยระเบียงคด 4 ด้าน ทั้งหมดรองรับด้วยฐานยกสูงด้านล่างสุด โดยส่วนต่าง ๆ ของอาคารยังคง

¹⁵³ สัมภาษณ์ วนิดา ฟุ้งสุนทร, 1 พฤศจิกายน 2560.

¹⁵⁴ แฉ่งน้อย ศักดิ์ศรี และ วทัญญู เทพหัตถ์, ช่างหลวง ผลงานสถาปัตยกรรมไทยของหม่อมราชวงศ์ มิตราภรณ์ เกษมศรี, (กรุงเทพฯ: สมาคมสถาปนิกสยามในพระบรมราชูปถัมภ์, 2539), หน้า 398.

ใช้องค์ประกอบตามฉันทลักษณ์แบบไทยประเพณี เช่น เจดีย์ทรงระฆังประกอบด้วยมาลัยเถา บัลลังก์ และเสาทาน ปล้องไฉน หลังคาประกอบเครื่องลายยอง เป็นต้น และมีรูปทรงโดยรวมอยู่ในทรงจอมแห การประดับตกแต่งมี 2 แนวคิดด้วยกันคือ การเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้าฯ ด้วยการใช้สัญลักษณ์เฉลิมฉลองการครองสิริราชสมบัติที่หน้าบ้าน และพระปรมาภิไธยบริเวณตอนบนช่องเปิดที่กรุกระจกสี อีกแนวคิดหนึ่งคือการสะท้อนความงดงามของสภาพแวดล้อมโดยการกรุผิวผนังภายนอกด้วยโมเสคสีเขียวอมฟ้าเข้มไปอ่อน โดยไล่จากฐานสู่ด้านบน ซึ่งเป็นสีที่กลมกลืนกับสีน้ำทะเล และเป็นสีที่ไม่เคยปรากฏในอาคารประเพณีมาก่อน อาจถือได้ว่าพระมหาธาตุเจดีย์ภักดีประกาศ เป็นเจดีย์ที่พัฒนามาถึงจุดสูงสุดของการสร้างสรรค์รูปแบบรวมถึงการใช้สอยที่จะกล่าวต่อไป

ภาพที่ 31 พระมหาธาตุเจดีย์ภักดีประกาศ วัดทางสาย

(ที่มา: <http://www.attboutiquehotel.com/attboutiquehotel/th/wattangsai/>)

อุโบสถ

อุโบสถกลุ่มรูปแบบไทยประเพณีตามแบบแผนเดิมที่ออกแบบหรือจัดองค์ประกอบใหม่ มีเพียงที่เดียวคือ พระอุโบสถ-พระวิหาร วัดโสธรวาราม จ.ฉะเชิงเทรา (ออกแบบ 2530-2536 สร้าง 2536-49) ออกแบบโดย ประเวศ ลิมปริงชี

พระอุโบสถ-พระวิหาร วัดโสธรได้รวมอาคารในเขตพุทธาวาสเดิมได้แก่ พระอุโบสถ พระวิหาร และพระเจดีย์ไว้ในอาคารเดียวกันทั้งมิติทางด้านรูปทรงและการใช้สอย พระอุโบสถ-พระวิหารหลังนี้มีรูปแบบคล้ายกับพระมหาปราสาท กล่าวคือ มีลักษณะอาคารทรงจัตุรมุขยอดทรงมณฑปแปดเหลี่ยม ผนังโดยรวมเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้ากว้าง 44.50 เมตร ความยาวถึง 123.50 เมตร และความสูง

ยอดประมาณ 85 เมตร วางตัวตามยาวในแนวทิศตะวันออก-ตะวันตก และมีมุขลดที่ยาวกว่ามุขลดทั่วไปซึ่งมีลักษณะเป็นอาคารมากกว่า ส่วนที่เป็นอาคารทรงจั่วมีทรวดทรง สัดส่วน ประดับตกแต่งด้วยองค์ประกอบอย่างสถาปัตยกรรมไทยแบบประเพณีนิยม ส่วนที่เป็นยอดมณฑปนั้นไม่ได้ใช้รูปแบบจัตุรมุขแล้วใส่หลังคายอดมณฑปอย่างในอดีต แต่ปรับให้อาคารนั้นเป็นทรงมณฑป 8 เหลี่ยม ประกอบซุ้มจรณะที่ปรับให้มีขนาดใหญ่เพื่อคลี่คลายสู่หลังคามุขทั้งสี่ด้าน ชั้นที่เป็นหลังคาและคอห้องไม้มณฑปประดับซุ้มวิมาน ซุ้มจรณะประดิษฐานพระพุทธรูป ช่องเปิด ภายในพระอุโบสถประดับตกแต่งเพดานด้วยการเขียนภาพท้องฟ้าที่มีตำแหน่งดาวเหมือนจริงในวันที่พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช ทรงประกอบพระราชพิธียกฉัตรทองคำเหนือยอดมณฑป โดยศิลปินผู้เขียนคือ ประหยัด พงษ์ดำ¹⁵⁵ ส่วนพื้นพระอุโบสถซึ่งประดิษฐานพระพุทธรุโสธรตรงศูนย์กลางสถาปนิกได้ออกแบบลวดลายเป็นพื้นน้ำที่ปลาน้ำจืดและมีสัตว์น้ำอื่น ๆ รายล้อม สื่อถึงตำนานของหลวงพ่อโสธร ที่ลอยมาในแม่น้ำบางปะกงและได้อัญเชิญขึ้นมาที่วัดโสธรแห่งนี้ เห็นได้ว่าพระอุโบสถ-พระวิหาร วัดโสธร เป็นอาคารที่มีขนาดใหญ่ มีรูปแบบแตกต่างจากอุโบสถและวิหารที่เคยปรากฏมา

ภาพที่ 32 พระอุโบสถ-พระวิหาร วัดโสธรวราราม ภายนอก และ ภายใน

¹⁵⁵ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช ทรงประกอบพระราชพิธียกฉัตร เมื่อวันที่ 5 กันยายน พ.ศ. 2539 เวลา 16.09 น. อ้างอิงจาก โสธรวรารามวรวิหาร นิमितแห่งบุญ (กรุงเทพฯ: ทีซีซี พรินต์ติ้ง, 2549), หน้า 64.

มณฑป

กรณีศึกษาอาคารประเภทมณฑป พบว่ามีมณฑป 2 ขนาด มณฑปที่มีขนาดใหญ่ ได้แก่ พระมหามณฑปพระพุทธบาท ภาปร สก วัดญาณสังวราราม จ.ชลบุรี (2527) ออกแบบโดย ม.ร.ว.มิตราภรณ์ เกษมศรี พระมหามณฑป วัดไตรมิตรวิทยาราม (2553) ออกแบบโดย อาวุธ เงินชูกลิ่น กรณีศึกษาทั้งสองมีลักษณะร่วมที่เกิดจากการใช้โครงสร้างคอนกรีตเสริมเหล็กในการสร้างมณฑป ทำให้เสาที่รับชายคาโดยรอบไม่มีความจำเป็นอีกต่อไป เกิดมณฑปที่มีรูปทรงเรียบง่ายขึ้น สำหรับกรณีพระมหามณฑปพระพุทธบาท ภาปร สก ได้เจาะช่องเปิดขนาดใหญ่ที่ผนังทั้งสี่ด้าน กรูกระจกสีพร้อมประดิษฐานพระปรมาภิไธยย่อ ภาปร สก ที่ตอนบนของช่องเปิด นับเป็นการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญของอาคารทรงมณฑป ส่วนยอดเป็นทรงมณฑปที่เพิ่มยอดทรงมงกุฎและประดับตกแต่งด้วยองค์ประกอบทำจากกระเบื้องเคลือบ ส่วนผนังกรุผิวด้วยกระเบื้องโมเสคสีทอง¹⁵⁶ กรูหินอ่อนที่เสาย่อมุมและฐานส่วนพระมหามณฑป วัดไตรมิตร เป็นมณฑปที่ตั้งอยู่บนฐานไฟที่สูง 3 ชั้น ฐานชั้นบนสุดมีศาลาราย 4 คู่มุมทั้งสี่

ภาพที่ 33 พระมหามณฑปพระพุทธบาท ภาปร สก วัดญาณสังวราราม
และ พระมหามณฑป วัดไตรมิตรวิทยาราม

(ที่มาภาพขวา: http://www.resource.lib.su.ac.th/web-temple/index.php?option=com_content&view=article&id=27&Itemid=22)

¹⁵⁶ ม.ร.ว.มิตราภรณ์ เกษมศรี ขอพระราชทานกระเบื้องโมเสคสีทองจากคราวรื้อกระเบื้องผนังของพระศรีรัตนเจดีย์ ในวัดพระศรีรัตนศาสดารามเมื่อพ.ศ. 2525 มากกรุผิวพระมหามณฑป

ส่วนมณฑปขนาดเล็ก ล้วนสร้างขึ้นเพื่อประดิษฐานพระไพรีพินาศ¹⁵⁷ที่อัญเชิญไปยังวัดต่าง ๆ ได้แก่ มณฑป วัดเพชรวาราราม จ.เพชรบูรณ์ (2536) เป็น มณฑป วัดคีรีวิหาร จ.ตราด (2538) และ มณฑป วัดเลียบ จ.นครราชสีมา (2543) ทั้งหมดออกแบบโดย วนิดา พึ่งสุนทร ภาวนีศึกษาเหล่านี้มีผังพื้นสี่เหลี่ยมจัตุรัสย่อมุมไม้สิบสองเช่นเดียวกับมณฑปขนาดใหญ่ แต่ส่วนหลังคาได้ออกแบบชั้นเชิงกลอนให้มีลักษณะไปในแนวเครื่องคอนกรีตมากขึ้น กล่าวคือลดทอนรายละเอียดลงและปรับให้ชั้นเชิงกลอนมีรูปทรงอย่างบัวคว่ำ-บัวหงายของฐานปัทมมากขึ้น ปรับรูปทรงของซุ้มบันแถลงชั้นล่างสู่ชั้นบนด้วยขนาดใหญ่ไปหาเล็ก ซึ่งเป็นแนวคิดที่กลับกันกับแบบประเพณีนิยม นอกจากนี้ยังประดับตกแต่งพื้นผิวมณฑปทั้งหลังด้วยวัสดุเดียวกัน ทำให้อาคารมีลักษณะคล้ายประติมากรรมมากกว่า ต่างจากมณฑปทั่วไปที่เห็นส่วนหลังคาและอาคารแยกกันชัดเจน

ภาพที่ 34 มณฑป วัดเพชรวาราราม และ มณฑป วัดเลียบ

4.2.2 รูปแบบไทยประยุกต์

กลุ่มนี้มีรูปทรง สัดส่วน และองค์ประกอบเปลี่ยนไปจากแบบแผนงานสถาปัตยกรรมไทยประเพณีนิยม เป็นการเปลี่ยนรูปแบบ ลดทอนรายละเอียด และตัดองค์ประกอบบางอย่างออกไป แต่ยังคงภาพรวมที่มีองค์ประกอบยอด เรือน ฐานอย่างงานสถาปัตยกรรมไทยอยู่ ภาวนีศึกษาในกลุ่มนี้มีอาคารอยู่ 2 ประเภทคือ เจดีย์ และอุโบสถ

¹⁵⁷ ความเคารพศรัทธาต่อสมเด็จพระสังฆราช ทำให้เกิดการบูชาพระไพรีพินาศซึ่งจำลองรูปแบบจากองค์จริงซึ่งพระพุทธรูปสำคัญในวัดบวรนิเวศวิหาร เพื่อเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์สำหรับยึดเหนี่ยวจิตใจในวัดขนาดเล็กตามพื้นที่ห่างไกล

เจดีย์

กรณีศึกษาตัวอย่างคือ จันทสารเจดีย์านุสรณ์ วัดป่าสุทธาวาส จ.สกลนคร (2539) ออกแบบโดย ไชศรี ต้นศิริ เป็นเจดีย์ทรงระฆังตั้งบนฐานไพทีแปดเหลี่ยม มีซุ้มจรนันทิ้งสี่ด้าน เจดีย์ยังคงรูปทรงขององค์ประกอบต่าง ๆ เช่น ปลียอด บัลลังก์ มาลัยเถาไว้ แต่เป็นรูปทรงค่อนข้างเรียบเกลี้ยงปรับเส้นโค้งของลวดบัวให้เข้าสู่รูปทรงบริสุทธิ์มากขึ้น ลวดท่อนองค์ประกอบปลีกย่อยเช่น เส้นลวด คอห้องไม้ ออกประดับตกแต่งผิวนอกอาคารด้วยกระเบื้องโมเสกสีน้ำตาลเข้มทั้งหลัง

อุโบสถ

กรณีศึกษาตัวอย่างมีจำนวน 3 แห่ง ซึ่งมีรูปแบบ (style) ต่างกัน แต่มีลักษณะร่วมกันคือ รูปทรงและสัดส่วนอาคารที่ต่างไปจากแบบประเพณีนิยมเช่น อาคารบางหลังมีรูปทรงเน้นความสูงชะลูด เสาอาคารตั้งฉากไม่ลึบสออบ จังหวะช่วงเสามุขด้านหน้าแบ่งโดยไม่เน้นช่วงกลาง เป็นต้น อุโบสถ ตัวอย่างได้แก่ อุโบสถ วัดพระธรรมกาย จ.ปทุมธานี (2520) ออกแบบโดย ศิริ สุขะวัลลิ พระอุโบสถ วัดญาณสังวราราม จ.ชลบุรี (2523) ออกแบบโดย ปรียา นิมิฉม และอุโบสถ วัดญาณเวศกวัน จ.นครปฐม (2542) ออกแบบโดย ฤทัย ใจจงรัก

อุโบสถ วัดพระธรรมกายาราม มีต้นแบบคือพระอุโบสถ วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม โดยสถาปนิกนำลักษณะเด่นมาปรับใช้ได้แก่ ผังพื้นรูปกากบาท และมุขที่มีเสาบัวกลุ่มคู่ อย่างไรก็ตาม ภาพรวมมีความแตกต่างกันมาก เนื่องจากอุโบสถ วัดพระธรรมกายใช้หลังคาทรงจั่วผืนเดียวไม่ซ้อนชั้น และเป็นหลังคาแอ่นโค้งที่ไม่ใช่ทรงจอมแหอย่างแบบประเพณีนิยมซึ่งสร้างด้วยการหล่อคอนกรีต ทั้งลวดท่อนเครื่องถ่ายองให้เหลือองค์ประกอบที่มีลักษณะเหมือนปั้นลมที่มีช่วงปลายหนา อุโบสถหลังนี้ทาสีขาวทั้งหลังและไม่มีการประดับตกแต่งด้วยลวดลาย ภายในประดิษฐานพระพุทธรูปประธานที่สร้างสรรค์รูปแบบขึ้นใหม่มีลักษณะเรียบเกลี้ยงตามแนวคิดของสำนัก ส่วนพระอุโบสถ วัดญาณสังวราราม เป็นอาคารรูปแบบที่ได้รับอิทธิพลจกัอย่างวัดบวรนิเวศวิหารซึ่งเป็นวัดที่สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราชฯ ประธานในการสร้างวัดฝ่ายสงฆ์ประทับอยู่ แต่ลวดท่อนรายละเอียดและองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมหลงเหลือเพียงรูปทรง ประดับตกแต่งเฉพาะหน้าบัน โดยใช้กระเบื้องดินเผาเคลือบสีที่ปั้นเป็นรูปปริศนาธรรมตามภาพจิตรกรรมฝาผนังภายในพระอุโบสถ วัดบรมนิวาสที่สร้างขึ้นในรัชกาลที่ 4 สื่อถึงแนวคิดสำคัญของนิกายธรรมยุตที่เน้นการใช้ปัญญา ผิวภายนอกกรุด้วยกรวดล้าง ส่วนเสามุขหน้ากรุด้วยหินอ่อน และยังมีอุโบสถ วัดญาณเวศกวัน ซึ่งใช้รูปแบบคล้ายกับเรือนไทยคือเป็นอาคารยกใต้ถุนสูง ชั้นล่างเป็นเสาลอยและมีพื้นที่สำหรับฆราวาสใช้ประโยชน์ได้ ส่วนชั้นบนเป็นอาคารทรงจั่วซ้อน 2 ชั้น หลังคาหลังมี 2 ตับ ใช้ปั้นลมแทนเครื่องถ่ายอง ไม่มีการประดับตกแต่งลวดลายทั้งภายนอกและภายใน

ภาพที่ 35 อุโบสถ วัดพระธรรมกาย พระอุโบสถ วัดญาณสังวราราม และ อุโบสถ วัดญาณเวศกวัน
(ที่มาภาพอุโบสถ วัดพระธรรมกาย: <https://www.dhammadakya.net/อุโบสถวัดพระธรรมกาย>)

4.2.3 รูปแบบใหม่

กลุ่มนี้พบกรณีศึกษาเฉพาะอาคารประเภทเจดีย์ เป็นรูปแบบที่ไม่ยึดติดกับหลักสถาปัตยกรรมไทย เป็นการสร้างสรรค์รูปทรงและองค์ประกอบขึ้นใหม่ เจดีย์กลุ่มนี้มีลักษณะร่วมคือตั้งอยู่ที่ภาคอีสานและมีมูลเหตุในการสร้างส่วนหนึ่งเพื่อเป็นที่เก็บรักษาอัฐิธาตุของพระสายอรัญวาสี มียอดเจดีย์แบบพระธาตุอีสานหรือที่เรียกว่าทรงทะนาน แต่ส่วนเรือนและฐานสร้างสรรค์รูปทรงขึ้นใหม่ บางแห่งไม่มีส่วนฐาน ตัวอย่างได้แก่ เจดีย์พิพิธภัณฑ์อัฐบริขาร หลวงปู่ขาว อนาลโย วัดถ้ำกลองเพล จ.หนองบัวลำภู (2531) เจดีย์พิพิธภัณฑ์อัฐบริขาร พระอาจารย์วัน อุตตโม วัดถ้ำอภัยดำรงธรรม(วัดถ้ำพวง) จ.สกลนคร (2531) ทั้งสองแห่งออกแบบโดย ภิญญ โสวรรณศิริ และพระมหาเจดีย์ชัยมงคล วัดเจดีย์ชัยมงคล จ.ร้อยเอ็ด (2548) ออกแบบโดย ประเสริฐ สุนโรวาท

เจดีย์พิพิธภัณฑ์อัฐบริขาร หลวงปู่ขาว อนาลโย วัดถ้ำกลองเพล เป็นเจดีย์ที่มีผังรูปสี่เหลี่ยมขนมเปียกปูนหรือรูปร่างคล้ายลายประจายาม สร้างเพื่อเป็นที่ระลึกและจัดแสดงชีวประวัติและเครื่องอัฐบริขารของหลวงปู่ขาว สถาปนิกได้แนวคิดจากแนวพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช เกี่ยวกับเรื่องช้างในชีวประวัติของหลวงปู่ขาว จึงออกแบบให้มีลักษณะเหมือนช้าง 4 เชือกเทินยอดเจดีย์แบบอีสานสื่อถึงภูมิภานาของหลวงปู่ขาว เจดีย์ยังหันส่วนที่เป็นมุมมาสู่ทางเข้าหลักและไม่มีส่วนฐาน ซึ่งเป็นรูปแบบที่ไม่เคยปรากฏมาก่อนในสถาปัตยกรรมแบบประเพณีนิยม การประดับตกแต่งผิวภายนอกกรุด้วยกระเบื้องโมเสคสีขาว ยอดประดิษฐานฉัตรโลหะเกลี้ยงสีทอง ไม่มีการประดับลวดลาย ส่วนเจดีย์พิพิธภัณฑ์อัฐบริขาร พระอาจารย์วัน อุตตโม วัดถ้ำอภัยดำรงธรรม(วัดถ้ำพวง) มีแนวคิดที่ต้องการสื่อถึงประวัติของพระที่อุทิศให้เช่นกัน สถาปนิกใช้ยอดเจดีย์แบบอีสาน และรูปทรงอาคารที่มาจากปราสาทหิน ประดับตกแต่งด้วยปูนปั้นเรื่องเกี่ยวกับพระอาจารย์วัน ผิวภายนอกกรุด้วยหินอ่อน แต่ปัจจุบันทางวัดได้ทาสีทองและสีแดงทับไป ส่วนอีกแห่งหนึ่งคือ พระเจดีย์ชัยมงคล วัดเจดีย์ชัยมงคล เป็นเจดีย์ยอดแบบอีสานเช่นกัน แต่เป็นทรงแปดเหลี่ยม และเป็น

อาคารขนาดใหญ่กว่าสององค์แรกมาก เส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ 70 เมตร ความสูงประมาณ 101 เมตร เนื่องจากต้องการให้เป็นศูนย์กลางในการปฏิบัติธรรมของภาคอีสานและรวมการใช้สอยของอาคารในเขตพุทธาวาสได้แก่ วิหาร อุโบสถ และเจดีย์ตามลำดับจากชั้นล่างสู่ชั้นบน รูปทรงเป็นเจดีย์มีฐานซ้อนกัน 3 ชั้น ชั้นล่างส่วนที่ติดกับพื้นเป็นเสาลอย ส่วนบนเป็นผนังเจาะช่องเปิดเป็นหน้าต่างตามยาว รอบอาคารในทิศทั้งแปดมีอาคารบริวารเป็นที่ตั้งของลูกนิมิต ภายนอกประดับตกแต่งด้วยปูนปั้นทาสีทอง ผิวอาคารกรุด้วยกระเบื้องโมเสกสีขาว ฐานชั้นบนสุดมีลักษณะค่อนไปทางงานประติมากรรมมากกว่าสถาปัตยกรรม ของฐานส่วนบนมีความอ่อนช้อย แลดูพลิ้วไหวบอบบาง ภายในวัดได้ดำเนินการประดับตกแต่งเองภายหลัง

ภาพที่ 36 เจดีย์พิพิธภณัฐอัฐบริวาร หลวงปู่ขาว อนาลโย วัดถ้ำกลองเพล
และ พระมหาเจดีย์ชัยมงคล วัดเจดีย์ชัยมงคล

4.3 การใช้สอย และที่ว่างภายใน

ในสถาปัตยกรรมวัด การใช้สอยเป็นสิ่งที่ไม่ได้เน้นความสำคัญมากนัก อาคารแต่ละประเภทกำหนดหน้าที่ใช้สอยไว้อย่างหลวม ๆ ยกเว้นอุโบสถที่มีบัญญัติเรื่องการสร้าง ขนาด การกำหนดขอบเขต และจำนวนผู้ใช้ไว้ในพระไตรปิฎกอย่างชัดเจนเพื่อรักษาความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของหมู่สงฆ์ซึ่งเป็นหัวใจสำคัญไว้ให้ได้ แต่จากกรณีศึกษาสถาปัตยกรรมวัดในรัชกาลที่ 9 พบว่าการใช้สอยได้รับความสำคัญในการออกแบบมากขึ้น

เกณฑ์ในการจำแนกกลุ่มการใช้สอยและที่ว่างภายใน พิจารณาจากความเปลี่ยนแปลงของการใช้สอยและพิธีกรรม ลักษณะของพื้นที่ประกอบพิธีกรรมเช่น รูปร่างผังพื้น ประธานของการประกอบพิธีกรรม เป็นต้น รูปทรงของที่ว่าง คุณลักษณะของที่ว่างเช่น ความสว่าง การระบายอากาศ เป็นต้น

การอธิบายการใช้สอยและที่ว่างภายในของกรณีศึกษาจะกล่าวแยกตามประเภทอาคาร ซึ่งแต่ละประเภทนั้นมีนัยยะในการแบ่งหน้าที่ใช้สอยตามประเภทอาคาร จากกรณีศึกษาพบว่าสามารถ

แบ่งอธิบายตามประเภท เจดีย์ อุโบสถ วิหาร และมณฑป ทั้งนี้เพื่อให้เห็นพัฒนาการของการใช้สอย และลักษณะที่ว่างภายในของอาคารแต่ละประเภท

4.3.1 การใช้สอยและที่ว่างภายในแบบประเพณีนิยม

4.3.2 การใช้สอยและที่ว่างภายในที่เปลี่ยนแปลงบางส่วน

4.3.2.1 การใช้สอยแบบเดิม แต่ลักษณะที่ว่างภายในเปลี่ยน

4.3.2.2 การออกแบบให้มีที่ว่างภายในส่วนที่เคยที่บตันและเพิ่มการใช้สอยส่วนเสริม (service)

4.3.3 การใช้สอยและที่ว่างภายในแบบใหม่

4.3.3.1 การใช้สอยใหม่

4.3.3.2 การใช้สอยแบบรวมหน้าที่อาคารในเขตพุทธาวาสไว้ในอาคารเดียว

4.3.1 การใช้สอยและที่ว่างภายในแบบประเพณีนิยม

เจดีย์

ช่วงแรกมีกรณีศึกษาที่ไม่มีการใช้สอยภายใน 2 แห่งได้แก่ พระธาตุคงเจดีย์ วัดโศการาม จ.สมุทรปราการ (2499-2509) องค์เดิมก่อนปฏิสังขรณ์ และ เจดีย์ วัดเทพพิทักษ์ปุณณาราม จ.นครราชสีมา (2515) ทั้งสองแห่งเป็นเจดีย์ที่สร้างเพื่อเป็นสัญลักษณ์ แต่การสร้างเจดีย์หลังจากนี้เป็นต้นไปจะออกแบบให้มีที่ว่างภายในเพื่อการใช้สอยทั้งสิ้น

อุโบสถ

อุโบสถเป็นอาคารประเภทเดียวที่มีข้อกำหนดเกี่ยวกับการแสดงขอบเขตและขนาดพื้นที่¹⁵⁸ ในการสร้าง เนื่องจากเป็นที่ประกอบสังฆกรรมซึ่งถือเป็นพิธีกรรมสำคัญที่จะสร้างความสามัคคีในหมู่สงฆ์และสืบทอดพุทธศาสนาในยั่งยืนสืบไป ดังนั้นพบว่าอุโบสถส่วนใหญ่มีพื้นที่ประกอบสังฆกรรมที่มีผังพื้นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าตามแบบประเพณีนิยม

กรณีศึกษาตัวอย่าง ได้แก่ อุโบสถ วัดเขาช่องพราน จ.ราชบุรี (2513) อุโบสถ วัดเทพพิทักษ์ปุณณาราม จ.นครราชสีมา (2515) พระอุโบสถ วัดญาณสังวราราม จ.ชลบุรี (2523) อุโบสถ วัดคลองธรรม จ.นครสวรรค์ (2543) อุโบสถ วัดกะเปียด จ.นครศรีธรรมราช (2548) อุโบสถ วัดโป่งขนมจิน จ.จันทบุรี (2548)

¹⁵⁸ พระวินัยระบุว่าอุโบสถต้องแสดงขอบเขตด้วยเสมา และมีขนาดพื้นที่ให้พระสงฆ์ประกอบสังฆกรรมในระยะหัตถบาธได้อย่างน้อย 4 รูป

พระอุโบสถ วัดตรีทศเทพ กรุงเทพฯ (2531) อุโบสถ วัดพระพุทธฉาย จ.สระบุรี (2553) แม้จะเป็นอาคารตรีมุขและจัตุรมุขตามลำดับ แต่ผังพื้นนั้นเน้นพื้นที่หน้าพระพุทธรูปประธานเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าเพื่อประกอบสังฆกรรมได้อย่างอุโบสถทั่วไป

วิหาร

ที่ว่างภายในวิหารส่วนใหญ่หากเป็นอาคารทรงจั่วก็จะมีแนวคิดในการออกแบบเช่นเดียวกับอุโบสถ กรณีศึกษาตัวอย่าง ได้แก่ วิหารพระพุทธเทวประชาณาถบพิตร วัดทรงธรรม จ.พิจิตร (2537) วิหารต้นนากัย วัดกะทู้ จ.ภูเก็ต (2550)

มณฑป

มณฑปส่วนใหญ่ยังคงลักษณะที่ว่างและการใช้สอยแบบเดิม เนื่องจากคำว่ามณฑปเป็นชื่อซึ่งบ่งบอกถึงอาคารทรงสูง มีหลังคาเป็นเครื่องยอด มีผังพื้นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสเน้นศูนย์กลาง ดังนั้นรูปทรงของที่ว่างจึงไม่มีการเปลี่ยนแปลงเท่าไรนัก กรณีศึกษาตัวอย่างที่ชัดเจนคือ มณฑป วัดเขาดีสลัก จ.สุพรรณบุรี (2543) ออกแบบโดย อาวุธ เงินชูกลิ่น นอกจากนี้ยังมีตัวอย่างอื่น ๆ ได้แก่ มณฑป วัดเพชรวาราราม จ.เพชรบูรณ์ (2536) มณฑป วัดคีรีวิหาร จ.ตราด (2538) มณฑป วัดเลียบ จ.นครราชสีมา (2543) ซึ่งทั้งสามที่ออกแบบโดย วนิดา พึ่งสุนทร มีทางเข้า 3 ทาง โดยจัดพื้นที่ภายในให้มุขด้านตรงข้ามทางเข้าหลักเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปและออกแบบผนังด้านหลังกักระจกสีขนาช้างพระพุทธรูป ด้านหน้าเป็นที่สำหรับกราบไหว้สักการะบูชา

4.3.2 การใช้สอยและที่ว่างภายในที่เปลี่ยนแปลงบางส่วน

4.3.2.1 การใช้สอยแบบเดิม แต่ลักษณะที่ว่างภายในเปลี่ยน

กรณีศึกษาในกลุ่มนี้ยังมีการใช้สอย (function) แบบเดิม แต่ที่ว่างภายในมีการเปลี่ยนแปลงบางอย่าง เช่น รูปทรงของที่ว่าง ขนาดของที่ว่าง มุมมองภายใน บรรยากาศของที่ว่าง ความต่อเนื่องระหว่างที่ว่างภายในกับภายนอก เป็นต้น ซึ่งส่วนหนึ่งเป็นผลมาจากโครงสร้างที่เปลี่ยนไป

เจดีย์

กรณีศึกษานี้มีลักษณะร่วมคือ เป็นเจดีย์ที่สร้างครอบเจดีย์องค์เดิม ภายนอกเป็นเจดีย์ตั้งบนฐานไพที โดยสร้างองค์ใหม่ให้มีขนาดใหญ่สูงกว่าเดิมมาก ที่ว่างภายในมีความต่อเนื่องกันทั้งหมด กล่าวคือรวมที่ว่างภายในเจดีย์และฐานไพทีเป็นหนึ่งเดียวกัน ภายในมีพื้นที่ใช้สอยชั้นครึ่ง คือชั้นล่างสำหรับสักการะหรือปฏิบัติธรรมโดยการนั่งสมาธิ เดินจงกรมเวียนรอบเจดีย์องค์เดิมได้ ด้านบนมีชั้นลอยที่สามารถเข้าจากภายนอกและมองลงมายังเจดีย์องค์เดิมได้ ชั้นฐานไพทีและฐานเจดีย์เจาะช่องเปิดเพื่อรับแสงธรรมชาติและให้เกิดการถ่ายเทอากาศ ตัวอย่าง ได้แก่ พระบรมธาตุเกตุมวดีย์ วัดเกตุมวดีศรีวนาราม จ.สมุทรสาคร (2519) พระบรมธาตุพุทธนิมิตเจดีย์ วัดพระธาตุผาเงา จ.เชียงราย (2525) เจดีย์ วัดเมือง จ.ยะลา (2550) ออกแบบโดย ภิญโญ สุวรรณคีรี สถาปนิกได้ใช้โครงสร้างคอนกรีตเสริมเหล็กระบบเสาคานโดยออกแบบให้ส่วนองค์เจดีย์เป็นคานรูปวงแหวนกับเสาเอียงถ่ายน้ำหนักลงมาที่ฐานราก

ภาพที่ 37 ภายในพระบรมธาตุเกตุมวดีย์ วัดเกตุมวดีศรีวนาราม

อุโบสถ

กรณีศึกษาอุโบสถพบว่ามี การออกแบบรูปลักษณ์ของชื่อที่เป็นโครงสร้างหลังคาใหม่ จากเดิมที่เป็นชื่อตรงพาดระหว่างหัวเสา แต่ออกแบบใหม่เป็นชื่อเอียงตามองศาหลังคา ขยายปริมาตรและเปลี่ยนรูปทรงที่ว่างภายในให้มีความต่อเนื่อง ทำให้อุโบสถที่มีขนาดเล็กสามารถประดิษฐานพระพุทธรูปประธานที่มีขนาดเหมาะสมกับที่ว่างได้โดยไม่มีชื่อมาบดบังมุมมอง จากการเปลี่ยนแปลงนี้แม้ฝ้าเพดานจะมีความต่อเนื่องกัน แต่สถาปนิกส่วนใหญ่ก็ยังให้ความสำคัญกับฝ้าเพดานตรงกลางมากกว่าด้านข้าง สังเกตได้จากการประดับตกแต่งที่มากกว่า ตัวอย่าง ได้แก่ อุโบสถ วัดอรุณยูวาสี

จ.หนองคาย (2529) อุโบสถ วัดวังฟูไทร จ.เพชรบุรี (2536) พระอุโบสถ วัดพระราม 9 กาญจนนาภิเษก
กรุงเทพฯ(2539)

ภาพที่ 38 ภายในอุโบสถ วัดวัดอรัญญาวาสี วัดวังฟูไทร และ พระอุโบสถ วัดพระราม 9

หรือบางกรณี อุโบสถที่เกิดจากแนวคิดใหม่อย่าง อุโบสถ วัดพระธรรมกาย จ.ปทุมธานี (2520) ออกแบบโดย ศิริ สุขะวัลลีย์ ที่ต้องการให้เป็นอาคารที่เรียบง่าย เน้นความคงทนถาวร ส่งผลถึงการเลือกใช้กรรมวิธีก่อสร้างคือการหล่อพื้นหลังคาคอนกรีต ทำให้ไม่จำเป็นต้องมีโครงสร้างหลังคา ส่งผลต่อรูปทรงที่ว่างภายในอุโบสถให้มีลักษณะเรียบเกลี้ยง ดูทันสมัย

ภาพที่ 39 ภายใน อุโบสถ วัดพระธรรมกาย

วิหาร

กรณีศึกษาวิหารมีการเปลี่ยนแปลงคล้ายกับอุโบสถ แต่ตัวอย่างที่พบนั้นใช้โครงสร้างระบบใหม่คือระบบโครงเกร็ง (rigid frame) ซึ่งไม่เคยใช้ที่ใดมาก่อน¹⁵⁹ มีตัวอย่างเดียวคือ วิหารพุทธชินราช วัดสันติสังฆาราม จ.สกลนคร (2536) ออกแบบโดย วนิดา พึ่งสุนทร ซึ่งทำงานร่วมกับ บัญชา ชุ่มเกษร วิศวกรโครงสร้าง หลวงปู่สิม พุทธจาโร เจ้าอาวาสวัดได้สร้างพระพุทธชินราชจำลองขนาดเท่าองค์จริงไว้และต้องการสร้างวิหารเพื่อประดิษฐาน สถาปนิกจึงออกแบบเป็นวิหารขนาดใหญ่มีพื้นที่ภายในโล่งโปร่งสำหรับศาสนิกชนมาสักการะและนั่งสมาธิ โดยนำรูปแบบสถาปัตยกรรมและที่ว่างของสิมโถงซึ่งเป็นอาคารในท้องถิ่นอีสานมาปรับใช้กล่าวคือ มีทรงหลังคาคลุมต่ำทึบชายคา มีเสาระเบียงรับโดยรอบ พื้นภายในยกฐานสูง จากขนาดของพระพุทธชินราชสถาปนิกจึงออกแบบให้วิหารมีช่วงพาดกว้าง 10 เมตรโดยไม่มีเสาร่วมใน สถาปนิกออกแบบให้โครงเป็นทรงโค้ง ไม่ปิดบังโครงสร้าง และแสดงตำแหน่งในระยะที่เท่า ๆ กันให้เกิดเป็นจังหวะช่วงเสา สถาปนิกนำรูปแบบที่ว่าง (space) ของสิมโถงที่เป็นอาคารโล่งต่อเนื่องจากภายในถึงภายนอกมาใช้ โดยเจาะช่องเปิดยาวถึงพื้น ใช้บานเลื่อนกระจกใส เพิ่มผนังกระเบื้องเตี้ยในระดับที่สามารถนั่งมองเห็นภายนอกได้ ทำให้ที่ว่างภายในวิหารหลังนี้โปร่งโล่ง สว่าง มีลมพัดเย็นสบายเหมาะแก่การนั่งสมาธิ ผลจากการใช้โครงสร้างระบบโครงเกร็ง ทำให้เกิดบ่าด้านบนผนังสถาปนิกจึงใช้ประโยชน์โดยการซ่อนหลอดไฟเพื่อความเรียบร้อยสวยงาม ให้แสง indirect light ที่ไม่สว่างจ้าเกินไปเหมาะแก่การนั่งสมาธิ¹⁶⁰

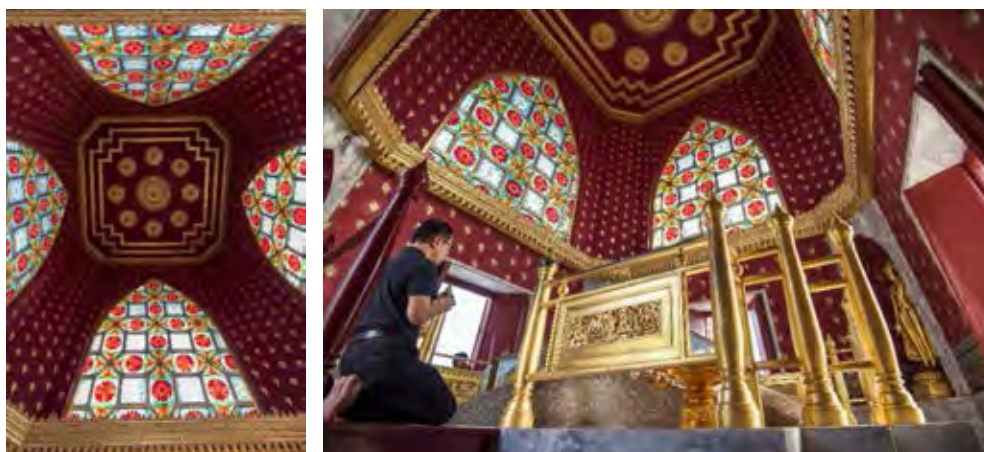
ภาพที่ 40 ภายในวิหารพระพุทธชินราช วัดสันติสังฆาราม

¹⁵⁹ สัมภาษณ์ วนิดา พึ่งสุนทร, 1 พฤศจิกายน 2560.

¹⁶⁰ เรื่องเดียวกัน.

มณฑป

กรณีศึกษามณฑปเกิดการเปลี่ยนแปลงของที่ว่างภายในจากการเปลี่ยนโครงสร้าง มีตัวอย่างแห่งเดียวคือ พระมณฑป พระพุทธบาท ภปร สก วัดญาณสังวราราม จ.ชลบุรี (2527) ออกแบบโดย ม.ร.ว.มิตราภรณ์ เกษมศรี มณฑปแห่งนี้มีรูปทรงอย่างพระมณฑป ในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ผนังภายในเป็นรูปแปดเหลี่ยม มีทางเข้าที่กึ่งกลางด้านทั้งสี่ ภายในประดิษฐานพระพุทธบาทตรงกลาง สถาปนิกได้เปลี่ยนโครงสร้างจากเดิมที่ใช้หลังคาโครงสร้างไม้ เนื่องจากอาคารก่ออิฐถือปูนเป็นคอนกรีตเสริมเหล็กทั้งหมด ทำให้ไม่ต้องมีเสมารับชายคา ส่วนผนังทั้งสี่ด้านสามารถเจาะช่องแสงขนาดใหญ่และกรุกระจกสี ทำให้มีแสงมลังเมโลงส่องเข้ามาภายใน เกิดความสว่างไสว มีมิติความงามที่เปลี่ยนไปตามกาลเวลา ส่งเสริมให้ดาวเพดานนพรัตน์และลายฉลุปิดทองมีความงดงามยิ่งขึ้น

ภาพที่ 41 ภายในพระมณฑป พระพุทธบาท ภปร สก วัดญาณสังวราราม
(ที่มา: ศูนย์รูปธรรมศึกษา คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย)

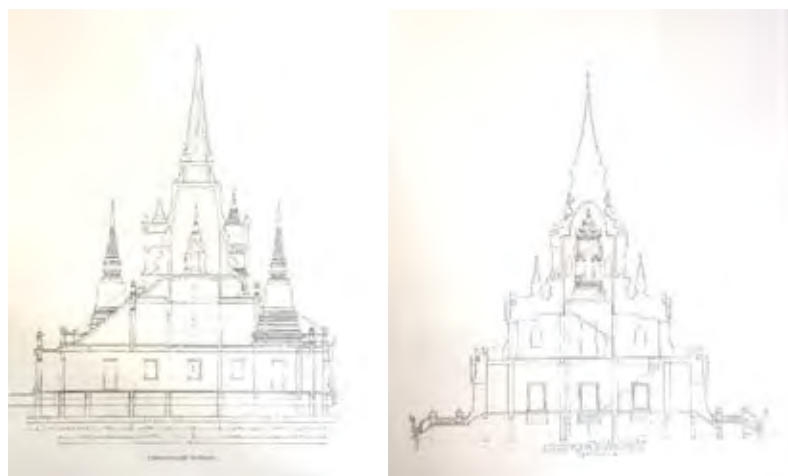
4.3.2.2 การออกแบบให้มีที่ว่างภายในส่วนที่เคยทับต้นและเพิ่มการใช้สอยส่วนเสริม (service)

กรณีศึกษาในกลุ่มนี้ยังมีการใช้สอย (function) แบบเดิม แต่ด้วยความต้องการพื้นที่ใช้สอยอื่น เช่น ส่วนเก็บของ ส่วนงานระบบ พื้นที่อเนกประสงค์สำหรับรองรับกิจกรรมทางศาสนา เป็นต้น ซึ่งเป็นการใช้สอยที่มาเสริมหน้าที่หลักของอาคาร สถาปนิกส่วนใหญ่เล็งเห็นว่าส่วนฐานอาคารมีปริมาตรที่ว่างที่ใช้งานได้ และยังคงรูปทรงภายนอกในแบบสถาปัตยกรรมไทยไปพร้อมกัน

เจดีย์

จากกรณีศึกษาพบว่ามีกรออกแบบให้มีที่ว่างภายในแทนที่ส่วนเคยทับต้นและเพิ่มการใช้สอยส่วนเสริมนั้นสัมพันธ์กับรูปแบบเจดีย์กลุ่ม และเจดีย์ที่ได้รับอิทธิพลท้องถิ่น เนื่องจากมีรูปทรงเป็นฐานซ้อนชั้น สำหรับเจดีย์กลุ่ม สถาปนิกจะปรับความสูงของฐานให้สูงขึ้น ส่วนเจดีย์แบบท้องถิ่นก็จะ

ปรับขนาดอาคารโดยรวมให้ใหญ่ขึ้น เจดีย์เหล่านี้มีลักษณะร่วมกันทางรูปแบบคือมีฐานซ้อนกันเป็นชั้น ๆ สถาปนิกจึงออกแบบให้ที่ว่างภายในสอดคล้องกับรูปทรงภายนอกคือแบ่งการใช้สอยตามฐานแต่ละชั้น หากชั้นบนและล่างมีการใช้สอยที่สัมพันธ์กันก็จะเชื่อมด้วยบันไดภายใน นอกจากความสะดวกแล้ว ยังสร้างความสมบูรณ์ลงตัวของรูปทรงและรูปด้านภายนอกด้วย เจาะช่องเปิดทั้งในซุ้มจรณะนำ และผนังของฐานชั้นต่าง ๆ เพื่อให้มีปริมาตรและบรรยากาศที่เหมาะสมแก่การใช้งาน ตัวอย่างได้แก่ พระธาตุเจดีย์ วัดตรีทศเทพ กรุงเทพฯ (2531) พระบรมธาตุเจดีย์ศรีนครินทราสถิตมหาสันติคีรี วัดสันติคีรีญาณสังวราราม จ.เชียงใหม่ (2532) พระมหาธาตุเจดีย์พุทธธรรมประกาศ วัดพุทธาธิวาส จ.ยะลา (2536) เจดีย์พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติอู่ทองลวงปู่ธิระ ฐิตธัมโม จ.อุดรธานี (2544) พระธาตุตั้งเจดีย์ วัดโศการาม จ.สมุทรปราการ (บูรณะปฏิสังขรณ์ 2545-51)

ภาพลายเส้นที่ 19 รูปตัด พระธาตุเจดีย์ วัดตรีทศเทพ
และ พระบรมธาตุเจดีย์ศรีนครินทราสถิตมหาสันติคีรี วัดสันติคีรีญาณสังวราราม

(ที่มา: นางน้อย ศักดิ์ศรี และวาทัญญู เทพหัตถิ, ช่างหลวง ผลงานสถาปัตยกรรมไทยของหม่อมราชวงศ์ มิตรรารุณ เกษมศรี (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์กรุงเทพ, 2539))

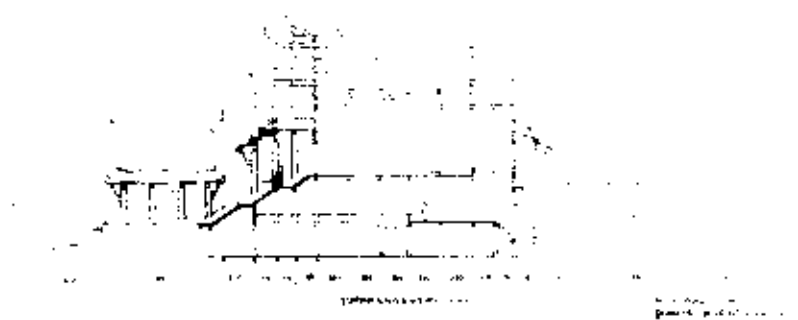
อุโบสถ และ วิหาร

กรณีศึกษาอาคารประเภทอุโบสถและวิหารนั้นการเพิ่มการใช้สอยส่วนเสริมนั้นสัมพันธ์กับรูปแบบเช่นกัน แบ่งเป็น 2 แบบคือ อาคารที่ตั้งบนฐานไพที และอาคารที่ยกฐานสูง

กลุ่มอาคารที่ตั้งบนฐานไพที จากกรณีศึกษาพบว่าเมื่อมองจากภายนอกลานที่ตั้งของอุโบสถหรือวิหารจะปรับระดับให้สูงกว่าพื้นที่โดยรอบ และตั้งอาคารบนฐานไพทีอีกชั้นหนึ่ง ที่ว่างภายในจึงผนวกรวมทั้งฐานไพทีและฐานอาคาร รวมทั้งสามารถปรับระดับความสูงภายในจากระดับลานที่ปรับให้สูงขึ้นได้ด้วย โดยไม่กระทบต่อสัดส่วนรูปด้าน ตัวอย่างได้แก่ อุโบสถ วัดอรุณญิกาวาส จ.ชลบุรี

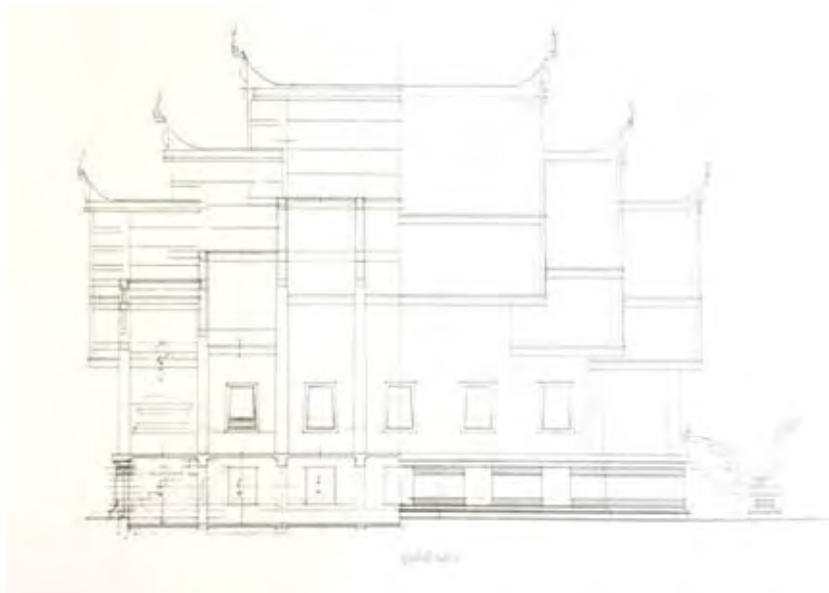
(2519) อุโบสถ วัดพระธรรมกาย จ.ปทุมธานี (2520) อุโบสถ วัดมหาสวัสดิ์นาคพุทธาราม จ.นครปฐม (2527) อุโบสถ วัดหลวงพ่อดธรรมกายาราม จ.ราชบุรี (2539) พระอุโบสถ วัดแก้วโกรวาราม จ.กระบี่ (2540) และวิหารหลวงพ่อด พระมณฑลเทพมุนี วัดหลวงพ่อดธรรมกายาราม จ.ราชบุรี (2533) กรณีศึกษาทั้งหมดออกแบบโดย ภิญโญ สุวรรณคีรี ยกเว้น อุโบสถ วัดพระธรรมกาย ออกแบบโดย ศิริ สุขะวัลลิ

ส่วนกลุ่มอาคารที่ยกฐานสูง มีผังพื้นฐานกับอาคารในขอบเขตเดียวกันกล่าวคือผนังของฐานตรงกับผนังอาคาร ตัวอย่างได้แก่ อุโบสถ วัดสันติคีรีญาณสังวราราม จ.เชียงราย (2532) และพระวิหารพระศรีอริยเมตไตรย วัดญาณสังวราราม (2533) ทั้งสองแห่งออกแบบโดย ม.ร.ว. มิตรารุณ เกษมศรี

ภาพลายเส้นที่ 20 รูปตัด อุโบสถ วัดหลวงพ่อดธรรมกายาราม

(ที่มา: ปิยนุช สุวรรณคีรี, ชีวิตและผลงาน รศ.ดร.ภิญโญ สุวรรณคีรี (กรุงเทพฯ: บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชซิ่ง จำกัด(มหาชน), 2561))

ภาพลายเส้นที่ 21 รูปตัด อุโบสถ วัดสันติคีรีญาณสังวราราม

(ที่มา: แฉ่งน้อย ศักดิ์ศรี และวาทัญญู เทพหัตถิ, ช่างหลวง ผลงานสถาปัตยกรรมไทยของหม่อมราชวงศ์ มิตราภรณ์ เกษมศรี (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์กรุงเทพ, 2539))

4.3.3 การใช้สอยและที่ว่างภายในแบบใหม่

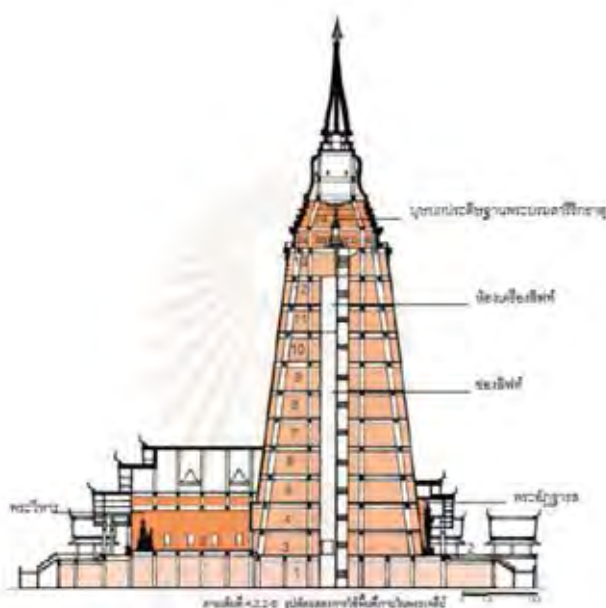
4.3.3.1 การใช้สอยใหม่

เจดีย์

อาคารประเภทเจดีย์เป็นอาคารที่พบว่ามีการใช้สอยใหม่ หรือบรรจุการใช้สอยอื่นที่ไม่เคยอยู่ในเจดีย์จำนวนมากกว่าอาคารประเภทอื่น จากกรณีศึกษาสามารถแบ่งการใช้สอยที่ปรากฏในเจดีย์ได้ 2 แบบคือ การใช้สอยของอาคารอื่นทั้งในเขตพุทธาวาสและสังฆาวาสมาจัดอยู่ในเจดีย์ และ การใช้สอยใหม่ที่ไม่เคยเกิดขึ้นมาก่อน โดยส่วนใหญ่นิยมจัดการใช้สอยเกี่ยวกับการศึกษามาไว้ในเจดีย์

การใช้สอยของอาคารอื่นทั้งในเขตพุทธาวาสและสังฆาวาสมาจัดอยู่ในเจดีย์ ได้แก่ พระวิริยมงคลมหาเจดีย์ฯ วัดธรรมมงคลฯ กรุงเทพฯ (2519-28) ออกแบบโดย ภิญโญ สุวรรณคีรี สร้างขึ้นเพื่อประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุ โดยเจ้าอาวาสมีความต้องการจะสร้างที่ประดิษฐานที่สูงที่สุดในประเทศไทยเพื่อเป็นพุทธบูชา เนื่องจากเจดีย์มีลักษณะอย่างอาคารสูง จึงออกแบบให้ที่ว่างภายในสามารถใช้งานได้ทุกส่วน พระวิริยมงคลมหาเจดีย์ฯ มีความสูงถึง 90 เมตร โดยสถาปนิกจัดการพื้นที่ใช้สอยในเจดีย์นี้แบบอาคารสูงคือ แบ่งเป็นชั้น ๆ ซ้อนกันทางตั้งได้จำนวน 14 ชั้น เป็นเจดีย์แห่งแรกที่ใช้ระบบลิฟต์ ซึ่งตั้งอยู่ตรงกลางอาคารโดยมีบันไดขนาบในแกนเดียวกัน ส่วนประดิษฐานพระบรม

สารีริกธาตุอยู่บนยอดสูงสุดชั้น 14 ส่วนชั้น 13 ลงมาได้จัดการใช้สอยเกี่ยวกับการศึกษารูปแบบต่าง ๆ ทั้งของพระภิกษุสามเณร และฆราวาส ได้แก่ ส่วนนิทรรศการ ห้องเรียนปริยัติธรรม ห้องสมาธิ ห้องคอมพิวเตอร์ ห้องสมุด ชั้นล่างสุดเป็นสำนักงาน โถงอเนกประสงค์สำหรับจัดนิทรรศการและนั่งสมาธิวิปัสสนา เห็นได้ว่าลำดับการเข้าถึงส่วนพระบรมสารีริกธาตุที่มีความสำคัญและศักดิ์สิทธิ์ซึ่งอยู่ชั้นบนสุดนั้น ต้องผ่านการใช้สอยอื่น ๆ หรือเข้าถึงด้วยลิฟต์ที่ไม่สามารถรับรู้ลำดับการเข้าถึงที่เพิ่มความพิเศษเป็นลำดับได้ การใช้สอยและที่ว่างในลักษณะเดียวกันนี้พบอีกที่ พระเจดีย์พุทธคยา วัดญาณสังวราราม จ.ชลบุรี (2539) ออกแบบโดย ม.ร.ว.มิตราภรณ์ เกษมศรี คือจัดพื้นที่ใช้สอยภายในแบบอาคารสูงมีทั้งหมด 11 ชั้น ใช้ลิฟต์เป็นการสัญจรหลักเช่นกัน พระเจดีย์องค์นี้ไม่ได้เป็นเจดีย์ประธานของวัด และยังไม่ได้ประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุ พื้นที่ทั้งหมดใช้เป็นที่จัดนิทรรศการเกี่ยวกับพุทธศาสนา

ภาพลายเส้นที่ 22 รูปตัด พระวิริยมงคลมหาเจดีย์ฯ วัดธรรมมงคลฯ

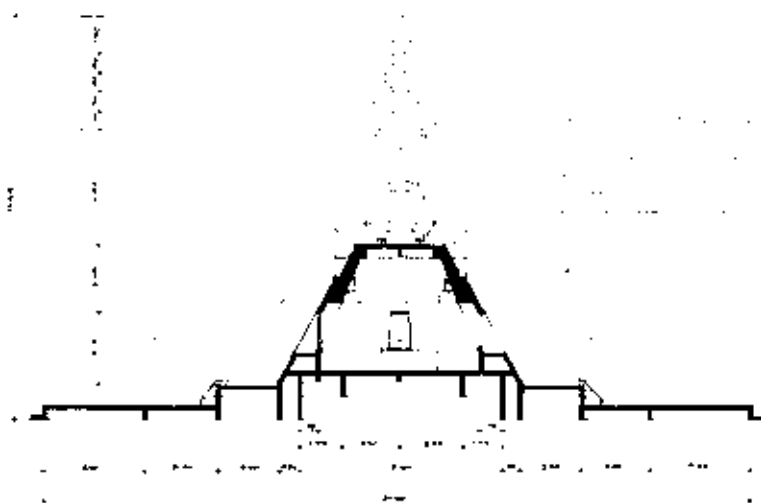
(ที่มา: นภัส ขวัญเมือง, “การศึกษาพระเจดีย์ซึ่งมีพื้นที่ใช้สอยภายในสมัยรัตนโกสินทร์ เพื่อการออกแบบพระมหาธาตุเจดีย์ป่าสักชลสิทธิ์ จังหวัดลพบุรี” (วิทยานิพนธ์ระดับปริญญาโท สาขาวิชาสถาปัตยกรรม คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2547))

สำหรับการใช้สอยใหม่ที่ไม่เคยเกิดขึ้นมาก่อน ตัวอย่างได้แก่ เจดีย์อัฐบริหารหลวงปู่ชาวนาโย วัดถ้ำกลองเพล จ.หนองบัวลำภู (2531) เจดีย์อัฐบริหารพระอาจารย์วัน อุตตโม วัดถ้ำอภัยดำรงธรรม(วัดถ้ำพวง) จ.สกลนคร (2531) จันทสารเจดีย์อนุสรณ์ วัดป่าสุทธาวาส จ.สกลนคร (2539)

ภุริทัตตเจดีย์ วัดป่าภุริทัตตปฏิปทาธรรม จ.พุมธานี (2541) และ เจดีย์พิพิธภัณฑ์อัฐบริหารหลวงปู่
ถิระ ฐิตธัมโม วัดทิพยรัฐนิมิตร จ.อุตรธานี (2544)

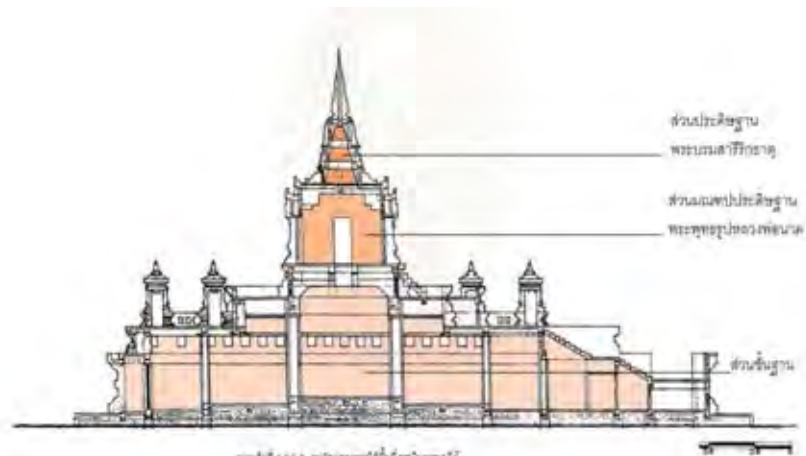
เจดีย์สำหรับสักการะอัฐิธาตุและเรียนรู้ชีวประวัติของพระสายอรัญวาสีผ่านการจัดแสดง
เครื่องอัฐบริหาร แนวคิดการออกแบบที่วางภายในเจดีย์ยังคงเหมือนในอดีตคือมีรูปทรงล้อไปตาม
รูปทรงภายนอกของเจดีย์ที่เน้นศูนย์กลาง แต่การใช้สอยนั้นเป็นสิ่งใหม่คือ มีพื้นที่ตั้งรูปเหมือนจริงของ
พระอรัญวาสีที่สร้างเจดีย์อุทิศให้ มีทางเข้า 3 ทางโดยทางเข้าหลักอยู่ด้านหน้าในฝั่งตรงข้ามกับด้าน
ที่ตั้งรูปเหมือนและมีพื้นที่สำหรับสักการะ ส่วนพื้นที่ที่เป็นผนังที่ปิดโดยรอบออกแบบจัดแสดงเครื่อง
อัฐบริหาร แสดงข้อมูลเกี่ยวชีวประวัติ ซึ่งการใช้สอยแบบนี้ไม่เคยเกิดขึ้นมาก่อนในสมัยรัตนโกสินทร์
อย่างไรก็ตาม ในหลักเจดีย์ 4 ได้ระบุโดยเปิดโอกาสไว้ว่ามีเจดีย์ที่สร้างขึ้นเพื่ออุทิศแด่พระอรหันต์ ซึ่ง
อีกนัยก็คือพระภิกษุทั่วไปที่บรรลุอรหัตผลแล้ว

การใช้สอยที่ต้องการเชิดชูคุณความดีของพระสายอรัญวาสียังปรากฏในเจดีย์อื่น ๆ ที่ไม่ได้
เจาะจงสร้างเพื่ออุทิศแก่พระป่ารูปใดรูปหนึ่ง เนื่องจากพระที่เป็นลูกศิษย์พระอาจารย์มั่นได้มรณภาพ
ไปเป็นจำนวนมากแล้ว แต่เป็นการรวมรูปเหมือนและอัฐิของพระป่าสำคัญหลายรูปไว้ในที่เดียวกัน
เช่น พระธุดงค์เจดีย์ วัดโศการามเมื่อปฏิสังขรณ์ในปีพ.ศ. 2548 และพระมหาเจดีย์ชัยมงคล
วัดเจดีย์ชัยมงคล จ.ร้อยเอ็ด (2541-2548) แสดงให้เห็นว่าความศรัทธาในพระสายอรัญวาสีและความ
เชื่อเรื่องอัฐิธาตุยังคงมีอยู่

ภาพลายเส้นที่ 23 รูปตัด เจดีย์อัฐบริหารหลวงปู่ขาว อนาลโย วัดถ้ำกลองเพล
(ที่มา: ปิยนุช สุวรรณศิริ, ชีวิตและผลงาน รศ.ดร.ภิญโญ สุวรรณศิริ (กรุงเทพฯ: บริษัท อมรินทร์
พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด(มหาชน))

นอกจากนี้ยังมีการใช้สอยที่ต้องมีการออกแบบโดยเฉพาะคือ พิพิธภัณฑ์เก็บรักษาและจัดแสดงวัตถุโบราณ ตัวอย่างคือ พระมหาธาตุเจดีย์ศรีจันเสน วัดจันเสน จ.นครสวรรค์ (2536) ออกแบบโดย วนิดา พึ่งสุนทร ตั้งแต่การสร้างเจดีย์แห่งแรกเป็นต้นมาจนถึงประมาณพ.ศ. 2530 จะเห็นว่านอกเหนือจากการประดิษฐานสิ่งศักดิ์สิทธิ์และพื้นที่สำหรับสักการะแล้ว นิยมผนวกการจัดนิทรรศการหรือจัดแสดงวัตถุต่าง ๆ เพื่อให้ความรู้แก่ศาสนิกชน อย่างไรก็ตามการออกแบบที่ว่างให้มีคุณลักษณะจำเพาะเพื่อเป็นพิพิธภัณฑ์นั้นยังไม่เคยมีจนกระทั่งมีการสร้าง พระมหาธาตุเจดีย์ศรีจันเสน วัดจันเสน จ.นครสวรรค์ (2536) ออกแบบโดย วนิดา พึ่งสุนทร เนื่องจากหลวงพ่อด เจ้าอาวาสต้องการให้เป็นทั้งเจดีย์ประดิษฐานพระพุทธรูปสำคัญเพื่อเป็นศูนย์รวมจิตใจ และเป็นที่เก็บรักษาและจัดแสดงโบราณวัตถุสมัยทวารวดีที่ขุดค้นพบได้ในบริเวณชุมชนบ้านจันเสน เพื่อเป็นความภาคภูมิใจและเป็นแหล่งเรียนรู้ศิลปะวัฒนธรรมทวารวดีอีกแห่งหนึ่ง สถาปนิกจึงได้ออกแบบการใช้สอยและที่ว่างโดยคำนึงถึงการให้แสงสว่าง การควบคุมอุณหภูมิ การรักษาความปลอดภัยที่จะเอื้อให้เป็นพิพิธภัณฑ์ที่สมบูรณ์ โดยกำหนดให้ส่วนด้านบนเป็นเจดีย์ที่มีทางขึ้นแยกอยู่ภายนอก สำหรับที่ว่างในส่วนฐานเป็นการใช้สอยที่หลากหลาย (multi-purpose space) ได้แก่ ส่วนพิพิธภัณฑ์ และส่วนประกอบพิธีกรรม เช่น สักการะบูชาพระ ถวายสังฆทาน เป็นต้น ซึ่งเข้าถึงได้จากด้านล่าง ส่วนพิพิธภัณฑ์ออกแบบให้มีช่องเปิดตอนบนเพื่อให้แสงธรรมชาติเข้าถึงโดยไม่ส่องลงบนโบราณวัตถุ (indirect light) ผนังเจดีย์เป็นผนัง 2 ชั้นเพื่อควบคุมอุณหภูมิภายในให้คงที่ไม่สร้างความเสียหายแก่วัตถุจัดแสดง ประตูชั้นนอกสุดใช้ประตูบานเหล็กม้วนเพื่อสร้างความแน่นหนา ช่องเปิดทุกช่องออกแบบให้เป็นลูกกรงติดตายเพื่อป้องกันการโจรกรรม มีหน้าต่างบานเลื่อนกระจกเพื่อเปิดระบายอากาศ ตรงกลางพื้นที่ซึ่งมีแนวโครงสร้างที่รับเจดีย์ด้านบน ใช้เป็นองค์ประกอบแสดงขอบเขตของส่วนประกอบพิธีกรรมโดยยกระดับพื้นให้สูงกว่าส่วนพิพิธภัณฑ์ที่อยู่โดยรอบ ประดิษฐานรูปเหมือนของหลวงพ่อดเพื่อเป็นประธาน คอสองระดับภาพเขียนจิตรกรรมฝาผนังเรื่องพุทธประวัติเพื่อเน้นความสำคัญของพื้นที่ นับเป็นเจดีย์พิพิธภัณฑ์แห่งแรกที่ผนวกการออกแบบที่จำเป็นต่อการเก็บรักษาโบราณวัตถุตามหลักพิพิธภัณฑ์และยังคงสาระสำคัญ รวมทั้งรูปแบบของเจดีย์ในสถาปัตยกรรมไทยไว้ครบถ้วน

ภาพลายเส้นที่ 24 รูปตัด พระมหาธาตุเจดีย์ศรีจันเสน วัดจันเสน

(ที่มา: นภัส ขวัญเมือง, “การศึกษาพระเจดีย์ซึ่งมีพื้นที่ใช้สอยภายในสมัยรัตนโกสินทร์ เพื่อการออกแบบพระมหาธาตุเจดีย์ป่าสักชลสิทธิ์ จังหวัดลพบุรี” (วิทยานิพนธ์ระดับปริญญาโท สาขาวิชาสถาปัตยกรรม คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2547))

วิหาร

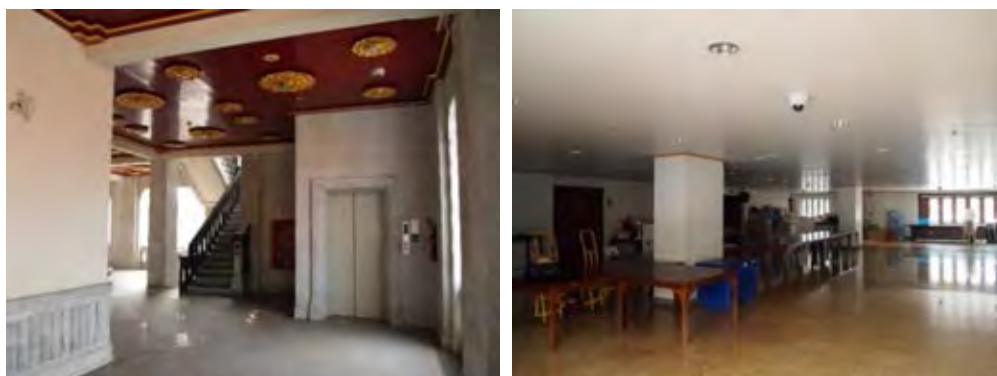
อาคารประเภทวิหารไม่มีข้อจำกัดเรื่องการใช้รูปทรง พบว่ามีความหลากหลายของที่วางภายในที่สะท้อนรูปทรงอาคารหลายรูปแบบ ตัวอย่างคือ มหาวิหารจตุรมุข วัดจันทรงษ์ จ.อ่างทอง (2539) ออกแบบโดย อาวุธ เงินชูกลิ่น ที่วางภายในมีลักษณะเหมือนมณฑปแบบประเพณีนิยม แต่มีการใช้สอยใหม่คือประดิษฐานรูปเหมือนขนาดใหญ่ปิดทองของพระมงคลเทพมุนีหรือหลวงพ่อดาวดึงส์ วัดปากน้ำภาษีเจริญ ซึ่งเป็นเจ้าสำนักในการปฏิบัติวิปัสสนาแบบธรรมกาย เพื่อให้ผู้ศรัทธาได้มาสักการะ

ภาพที่ 42 ภายใน มหาวิหารจตุรมุข วัดจันทรงษ์

มณฑป

อาคารประเภทมณฑปที่มีการใช้สอยใหม่คือ พระมณฑป วัดไตรมิตรวิทยาราม กรุงเทพฯ (2553) พระมณฑปเป็นอาคารตั้งบนฐานสูงที่มีความสูง 3 ชั้น ในมณฑปประดิษฐาน พระพุทธมหาสุวรรณปฏิมากรหรือหลวงพ่อทองคำไว้ตรงกลาง ซึ่งเป็นการใช้สอยแบบประเพณีนิยม แต่ส่วนฐานผนวกนิทรรศการและพื้นที่อเนกประสงค์ตามความต้องการของวัดและชุมชนเพื่อรองรับศาสนิกชนรวมนักท่องเที่ยวจำนวนมาก ทำให้อาคารนี้มีลักษณะเป็นอาคารสาธารณะ สถาปนิกจึงต้องออกแบบให้มีการใช้สอยส่วนงานระบบมารองรับ เช่น ดวงโคมและงานระบบไฟฟ้าแสงสว่าง ห้องน้ำและงานระบบประปาและสุขาภิบาล ลิฟต์และงานระบบเครื่องกล ที่ดับเพลิงและงานระบบป้องกันอัคคีภัย ระบบกล้องวงจรปิด เป็นต้น

ภาพที่ 43 แสดงงานระบบต่าง ๆ ภายในพระมณฑป วัดไตรมิตรวิทยาราม

4.3.3.2 การใช้สอยแบบรวมหน้าที่อาคารในเขตพุทธาวาสไว้ในอาคารเดียว

จากกรณีศึกษาพบว่ามีกรรวมหน้าที่ใช้สอยของอาคารในเขตพุทธาวาสได้แก่ เจดีย์ อุโบสถ และวิหาร ไว้ในอาคารประเภทเจดีย์ และอุโบสถ โดยมีแนวคิดในการจัดการการใช้สอยต่างกันไปตามรูปทรงของประเภทอาคาร

เจดีย์

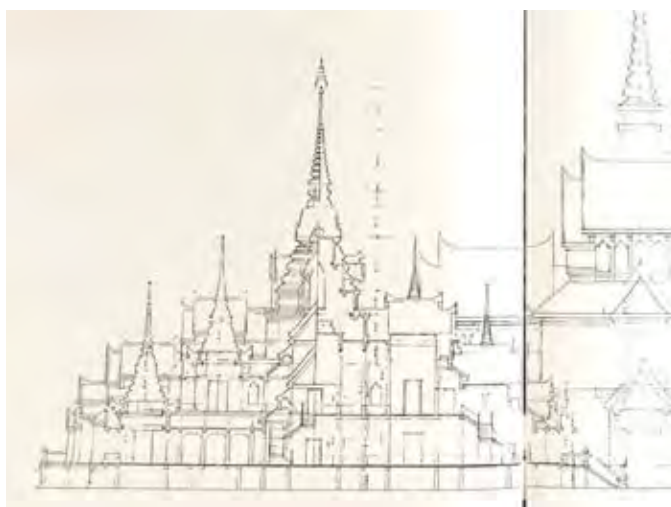
กรณีศึกษา ได้แก่ พระมหาธาตุเจดีย์ภักดีประกาศ วัดทางสาย จ.ประจวบคีรีขันธ์ (2542) ออกแบบโดย ม.ร.ว.มิตราภรณ์ เกษมศรี พระมหาเจดีย์ชัยมงคล วัดเจดีย์ชัยมงคล จ.ร้อยเอ็ด (2548) ออกแบบโดย ประเสริฐ สุนทรโรวาท

พระมหาธาตุเจดีย์ภักดีประกาศ ผู้อุปถัมภ์ต้องการให้สร้างขึ้นเพื่อเป็นจุดหมายตาแก่ผู้ที่เดินเรือผ่านแหลมไปมา เมื่อแรกเริ่มนั้นวัดนี้เป็นเพียงสำนักสงฆ์ ยังไม่มีส่วนพุทธาวาสชัดเจน สถาปนิกจึงออกแบบเป็นเจดีย์ขนาดใหญ่รวมพื้นที่ใช้สอยทั้งหมดของเขตพุทธาวาสไว้ในเจดีย์และซ้อนชั้นทางตั้ง พื้นที่ภายในแบ่งได้เป็น 4 ชั้น โดยชั้นล่างสุดเป็นพื้นที่อเนกประสงค์อยู่ในชั้นฐาน

เข้าถึงได้จากลานด้านหน้า ส่วนอีก 3 ชั้นได้แก่ ชั้น 2-วิหารและระเบียงคด ชั้น 3-อุโบสถ และ ชั้น 4-เจดีย์ประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุ เข้าถึงได้จากบันไดมุขทางเข้า ซึ่งสถาปนิกออกแบบที่วาง ภายในแบ่งการใช้สอยเป็น 4 ชั้นอย่างลงตัว ในขณะที่รูปด้านอาคารภายนอกมีความซับซ้อนแสดงความลดหลั่นขององค์ประกอบอย่างงดงามแต่ไม่สะท้อนการแบ่งพื้นที่ภายใน ซึ่งต่างจากเจดีย์ ทัศนศึกษาที่ผ่านมา

ภายในชั้นที่ 2-วิหาร มีผังพื้นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส ตรงกลางมีพระพุทธรูปประดิษฐานในซุ้ม จระนำทั้ง 4 ด้านของบุษบกเป็นประธานของพื้นที่ที่ศาสนิกชนสามารถสักการะได้จากทุกด้าน ส่วน ชั้น 3-อุโบสถ มีพระพุทธรูปปางลีลาประดิษฐานกลางผัง ตรงกับตำแหน่งที่ตั้งมณฑปในชั้นวิหารและ พระพุทธรูปปางลีลาของอุโบสถนั้นอยู่ตรงกัน แสดงความต่อเนื่องเป็นแกนศักดิ์สิทธิ์ทางตั้งที่เชื่อมไปสู่ เจดีย์ที่ประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุด้วย ส่วนพื้นที่ประกอบสังฆกรรมนั้นอยู่ตรงกลางด้านหน้าและ เน้นความสำคัญด้วยแนวเสาคู่กลาง ด้านหลังพระพุทธรูปก็เป็นพื้นที่อเนกประสงค์ ส่วนชั้น 4-เจดีย์ อยู่ชั้นบนสุด เป็นพื้นที่ภายในเจดีย์ ประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุตรงกลาง

เนื่องจากพระมหาธาตุเจดีย์ภักดีประกาศเป็นเจดีย์ขนาดใหญ่ มีความยาวด้านละ 40 เมตร สถาปนิกจึงออกแบบโดยจัดองค์ประกอบทางรูปทรงของอาคารให้มีความลดหลั่นกันควบคุมขนาด ไม่ให้ใหญ่โต เว้นช่องว่างระหว่างรูปทรงเพื่อให้เกิดคอร์ทที่จะนำแสงธรรมชาติเข้าสู่ภายในได้ด้วย ทัศนศึกษาทำให้เห็นถึงพัฒนาการการออกแบบเจดีย์ที่ซับซ้อนแต่ตอบสนองความต้องการในมิติต่าง ๆ ได้อย่างสมบูรณ์ นอกจากนี้เจดีย์ที่รวมการใช้สอยของอาคารสำคัญในเขตพุทธาวาสยังปรากฏอีกที่ พระมหาเจดีย์ชัยมงคล วัดเจดีย์ชัยมงคล จ.ร้อยเอ็ด (2548) อย่างไรก็ตาม ผังในแต่ชั้นไม่มีความสัมพันธ์ในแกนทางตั้ง

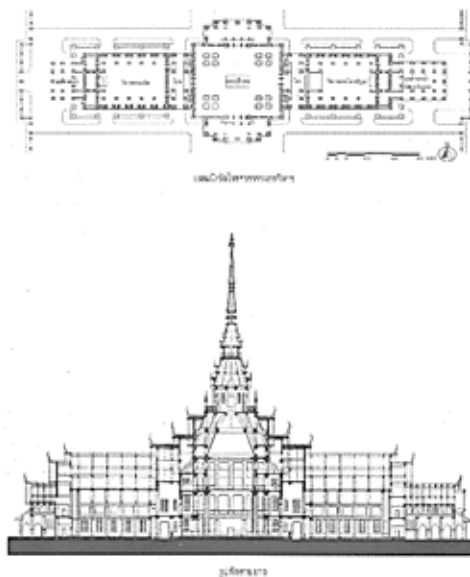

ภาพลายเส้นที่ 25 รูปตัด พระมหาธาตุเจดีย์ภักดีประกาศ วัดทางสาย

(ที่มา: นางน้อย ศักดิ์ศรี และวาทัญญู เทพหัตถิ, ช่างหลวง ผลงานสถาปัตยกรรมไทยของหม่อมราชวงศ์ มิตรารุณ เกษมศรี (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์กรุงเทพ, 2539))

อุโบสถ

อุโบสถ ได้แก่ พระอุโบสถ-พระวิหาร วัดโสธรวราราม จ.ฉะเชิงเทรา (2530) ออกแบบโดย ประเวศ ลิมปรั้งษ์ ในคราวปฏิสังขรณ์พระอุโบสถ วัดโสธรวราราม ตามพระราชดำริเบื้องต้นของ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 9 ให้สร้างพระอุโบสถใหม่ที่สง่างามสมเกียรติแก่หลวงพ่อโสธร แต่ด้วยขนาดที่ดินเขตพุทธาวาสที่มีจำกัด สถาปนิกเห็นว่าควรรื้ออาคารเดิมออกแล้วสร้างใหม่ โดยผนวกการใช้สอยของอาคารเดิมที่มีในเขตพุทธาวาสเข้าไปในพระอุโบสถได้แก่ พระวิหาร และพระวิหารพระไตรปิฎก เมื่อสร้างแล้วเสร็จจึงเรียกรวมกันว่า พระอุโบสถ-พระวิหาร นอกจากนี้ยังรวมเจดีย์เข้าไปด้วยเพื่อให้ครบองค์ประกอบสำคัญ สถาปนิกได้ร้อยเรียงการใช้สอยทั้งในแนวราบและแนวตั้งทางราบนั้นได้ออกแบบให้พระอุโบสถอยู่ตรงกลาง ขนาบด้านหัวท้ายด้วยพระวิหาร ส่วนเหนือพระอุโบสถขึ้นไปเป็นที่ประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุซึ่งหมายถึงอาคารประเภทเจดีย์ เมื่อมองจากภายนอกจะเห็นเป็นอาคารหลังเดียว แต่ภายในได้รวมการใช้สอยอาคารในเขตพุทธาวาสที่แยกสัดส่วนกันอย่างชัดเจน พระอุโบสถซึ่งเป็นพื้นที่ใช้สอยที่สำคัญที่สุด เนื่องจากเป็นที่ประดิษฐานหลวงพ่อโสธร สถาปนิกออกแบบให้อยู่ภายในอาคารเครื่องยอดมณฑปซึ่งเป็นที่ยาวโถงสูงถึง 8 ชั้น ผนังพระอุโบสถมีรูปร่างเปลี่ยนไปตามรูปทรงอาคารคือผังรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส ประดิษฐานหลวงพ่อโสธรตรงศูนย์กลางพื้นที่ ใบเสมาตั้งอยู่ที่มุมภายในทั้งสิ้น พระสงฆ์ประกอบสังฆกรรมโดยใช้พื้นที่รอบหลวงพ่อโสธรได้ทั้งหมด นอกจากนี้รูปทรงของที่ยาวในพระอุโบสถก็เปลี่ยนไปด้วย จากแบบทั่วไปที่มีที่ยาวรูปทรงสี่เหลี่ยมผืนผ้าทางนอน เปลี่ยนเป็นทางตั้งที่เน้นแกนตั้งจากหลวงพ่อโสธรไปสู่พระบรมสารีริกธาตุและยอดมณฑป สะท้อนความสำคัญของหลวงพ่อโสธรให้ศักดิ์สิทธิ์และพิเศษยิ่งขึ้นสมเป็นพระพุทธรูปคู่บ้านคู่เมืองฉะเชิงเทรา

ภาพลายเส้นที่ 26 ผังพื้น และรูปตัด พระอุโบสถ-พระวิหาร วัดโสธรวราราม

(ที่มา: วิมลสิทธิ์ หรยางกูร, บทบาทและแนวคิดในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในการพัฒนาเมือง ชุมชน และสถาปัตยกรรมตามแนวพระราชดำริ (กรุงเทพฯ: คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์และการผังเมือง มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2551))

4.4 โครงสร้าง และวัสดุก่อสร้าง

การอธิบายโครงสร้างและวัสดุก่อสร้างของกรณีศึกษาจะกล่าวแยกเป็นหมวดโครงสร้าง และหมวดวัสดุก่อสร้าง โดยหมวดโครงสร้างจะอธิบายตามประเภทโครงสร้าง จากกรณีศึกษาพบว่าสามารถแบ่งอธิบายตามการเปลี่ยนแปลงของการเลือกใช้ระบบโครงสร้าง กรรมวิธีการก่อสร้าง และวัสดุโครงสร้าง

กรณีศึกษาส่วนใหญ่ใช้โครงสร้างคอนกรีตเสริมเหล็กระบบเสาคาน ซึ่งสืบเนื่องมาจากช่วงก่อนหน้า ใช้กับอาคารทุกรูปแบบ เป็นรูปแบบที่ช่างก่อสร้างทั่วไปคุ้นเคย และสามารถปรับให้เข้ากับโครงสร้างระบบช็องคานของอุโบสถ วิหารที่เป็นอาคารทรงจัตุรัสแบบไทยประเพณีได้ดี โดยจะจำแนกเป็นกลุ่มดังต่อไปนี้

4.4.1 โครงสร้างแบบประเพณีนิยม

4.4.2 โครงสร้างและวัสดุที่มีการเปลี่ยนแปลงบางส่วน

4.4.2.1 โครงสร้างที่เปลี่ยนแปลงกรรมวิธีการก่อสร้าง

- 4.4.2.2 โครงสร้างที่เปลี่ยนแปลงรูปแบบโครงสร้าง
- 4.4.2.3 โครงสร้างที่ใช้วัสดุก่อสร้างใหม่ แต่ระบบโครงสร้างเดิม
- 4.4.2.4 โครงสร้างที่ผสมผสานแนวคิดใหม่ในการออกแบบ
- 4.4.3 โครงสร้างระบบใหม่
- 4.4.4 วัสดุและกรรมวิธีการประดับตกแต่งแบบใหม่

4.4.1 โครงสร้างแบบประเพณีนิยม

โครงสร้างแบบประเพณีนิยมส่วนใหญ่พบว่ายังใช้ในอาคารประเภทอุโบสถและวิหาร เป็นระบบช่อจันทน์คอนกรีตเสริมเหล็ก ตัวอย่างเช่น อุโบสถ วัดอรุณญิกาวาส จ.ชลบุรี (2519) อุโบสถ วัดมหาสวัสดิ์นาคพุฒาราม จ.นครปฐม อุโบสถ วัดสันติคีรีญาณสังวราราม จ.เชียงราย (2532) พระวิหารพระศรีอาริย์เมตไตรย วัดญาณสังวราราม เป็นต้น

4.4.2 โครงสร้างและวัสดุที่มีการเปลี่ยนแปลงบางส่วน

- 4.4.2.1 โครงสร้างที่เปลี่ยนแปลงกรรมวิธีการก่อสร้าง

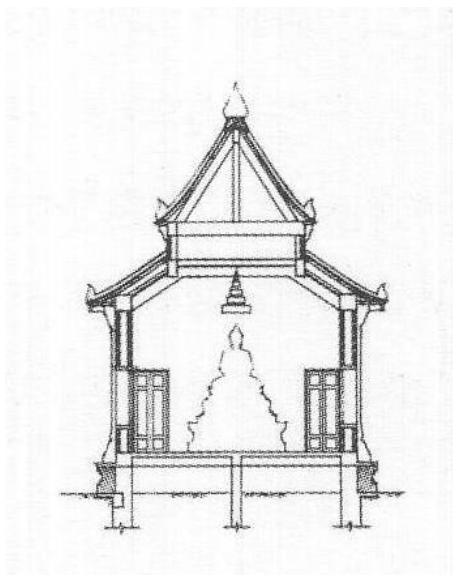
จากการใช้โครงหลังคาสู่การหล่อพื้นหลังคา

เมื่อมีการออกแบบรูปแบบสถาปัตยกรรมเพื่อสะท้อนแนวคิดเรื่องความเรียบง่าย อย่าง อุโบสถ วัดพระธรรมกาย จ.ปทุมธานี (2520) ศิริ สุขะวัลลิ สถาปนิกได้ออกแบบหลังคาเป็นทรงจั่วพื้นเดี่ยวและแอ่นโค้ง ซึ่งเป็นรูปแบบที่แตกต่างไปจากแบบแผนหลังคาในสถาปัตยกรรมไทย จึงได้ใช้กรรมวิธีการหล่อพื้นหลังคา ซึ่งเป็นทั้งระนาบพื้นหลังคาและโครงสร้างในส่วนเดียวกัน และไม่จำเป็นต้องมีระบบโครงสร้างหลังคาระบบช่อจันทน์มารับภายใน เป็นที่ว่างภายในที่มีรูปทรงสะท้อนรูปทรงอาคารภายนอก การใช้กรรมวิธีการก่อสร้างดังกล่าวได้พบอีกที่ อุโบสถ วัดญาณเวศกวัน (2542)

4.4.2.2 โครงสร้างที่เปลี่ยนแปลงรูปแบบโครงสร้าง

รูปแบบช่อตรงเป็นช่อเอียง

จากกรณีศึกษาพบว่า อุโบสถที่เป็นอาคารทรงจั่วขนาดเล็กช่วงพาดประมาณ 7 เมตร ใช้โครงสร้างคอนกรีตเสริมเหล็กระบบเสาคานและช่อจันทัน ออกแบบโครงสร้างหลังคาให้มีรูปแบบตามรูปทรงของหลังคา คือมีลักษณะเป็นช่อเอียงแทนที่จะเป็นช่อตรงพาดขวางทุกช่วงเสา จากขนาดและสัดส่วนอาคารที่หลังคาจะอยู่ต่ำ หากใช้ช่อที่พาดขวางตามแบบเดิมจะทำลายมุมมองของพระพุทธรูปประธาน การเปลี่ยนแปลงรูปแบบโครงสร้างหลังคาดังกล่าว ทำให้มุมมองพระประธานสง่างาม การใช้สอยที่สะดวกสบาย ตัวอย่างได้แก่ อุโบสถ วัดอรุณยูวาสี จ.หนองคาย (2529) อุโบสถ วัดวังฟูไทร จ.เพชรบุรี (2536) พระอุโบสถ วัดพระราม 9 กรุงเทพฯ (2539)

ภาพลายเส้นที่ 27 รูปตัด พระอุโบสถ วัดพระราม 9

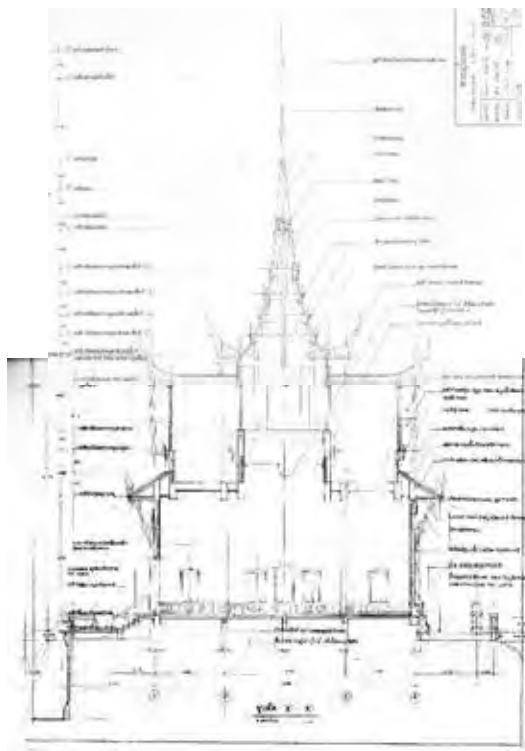
(ที่มา: วิมลสิทธิ์ ทรายางกูร, บทบาทและแนวคิดในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในการพัฒนาเมือง ชุมชน และสถาปัตยกรรมตามแนวพระราชดำริ (กรุงเทพฯ: คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์และการผังเมือง มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2551))

4.4.2.3 โครงสร้างที่ใช้วัสดุก่อสร้างใหม่ แต่ระบบโครงสร้างเดิม

การใช้เหล็กเป็นวัสดุก่อสร้างแทนคอนกรีตเสริมเหล็ก และไม้

จากกรณีศึกษาพบตัวอย่างคือ พระอุโบสถ วัดตรีทศเทพ กรุงเทพฯ (2531) ใช้เหล็กในระบบโครงสร้างช่อจันทัน เนื่องจากก่อสร้างได้รวดเร็ว มีขนาดหน้าตักน้อยกว่าชิ้นส่วนคอนกรีตเสริมเหล็ก และเมื่อหุ้มโครงสร้างเหล็กด้วยไม้แล้วก็จะให้ภาพรวมอย่างโครงสร้างไม้ ซึ่งตรงกับแนวคิดของสถาปนิกที่ต้องการรักษารูปแบบไทยประเพณีทั้งภายในและภายนอก ต่อมาพบการใช้โครงสร้างหลังคาด้วยวัสดุเหล็กและใช้ระบบโครงสร้างแบบเดิมคือ อุโบสถ วัดพระพุทธรูป จ.สระบุรี (2553)

อาวุธ เงินชุกลีน สถาปนิกมีแนวคิดต้องการอนุรักษ์รูปแบบสถาปัตยกรรม ระบบโครงสร้าง และวิธีการก่อสร้างเครื่องยอดที่ปรับให้เข้ากับวัสดุในปัจจุบันที่มีความคงทนถาวรและหาได้ง่าย

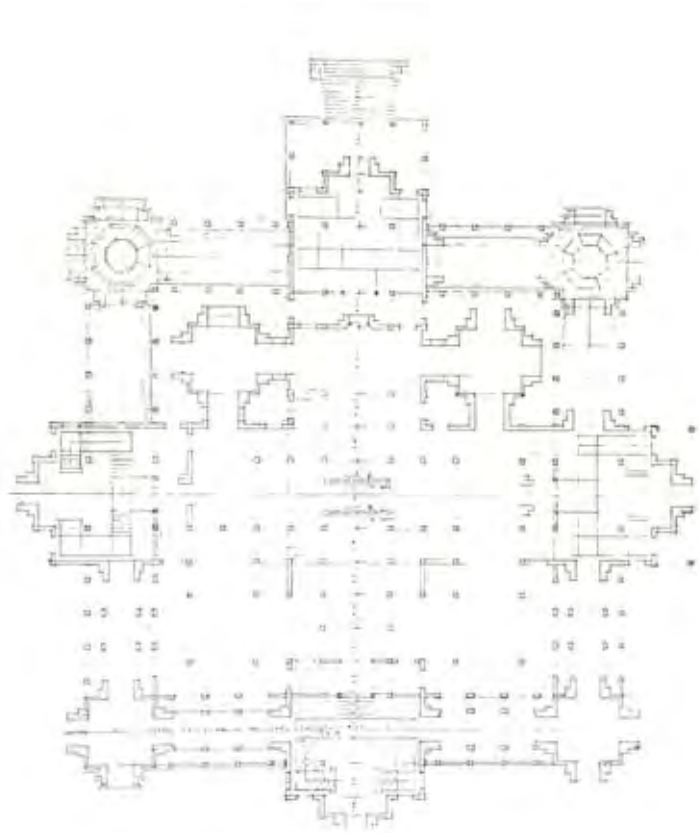

ภาพลายเส้นที่ 28 รูปตัด อุโบสถ วัดพระพุทธฉาย

4.4.2.4 โครงสร้างที่ผสมผสานแนวคิดใหม่ในการออกแบบ

ระบบโมดูลาร์ (modular system)

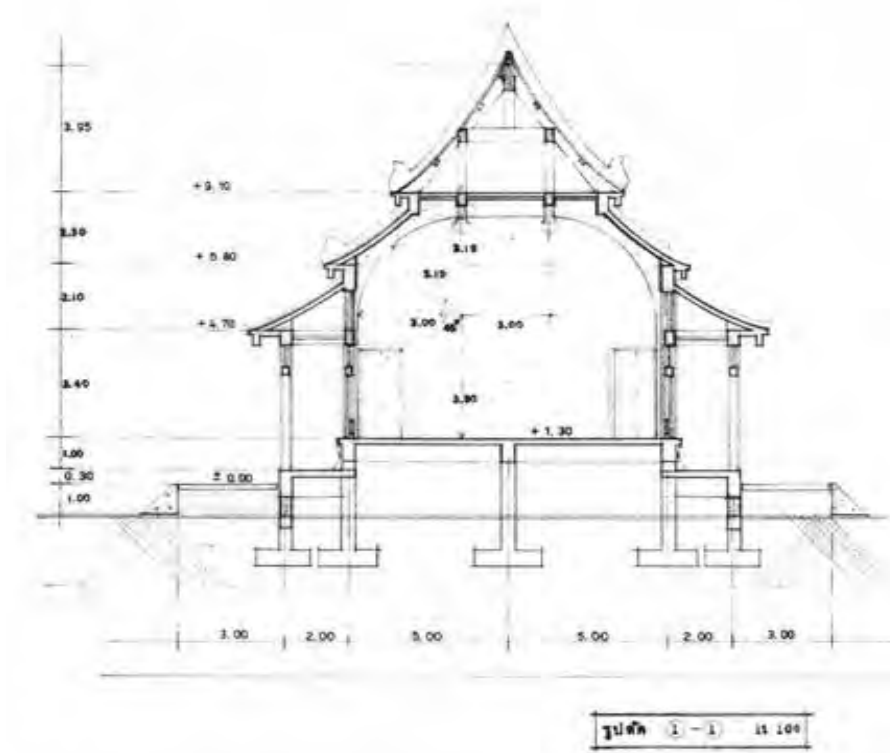
สถาปัตยกรรมประเภทเจดีย์ที่พัฒนามาจนมีรูปแบบที่ซับซ้อนที่สุดคือ พระมหาธาตุเจดีย์ ภัคดิประกาศ วัดทางสาย จ.ประจวบคีรีขันธ์ (2542) ม.ร.ว.มิตรารุณ เกษมศรี สถาปนิกได้ใช้โครงสร้างคอนกรีตเสริมเหล็กระบบเสาคานภายใต้ระบบโมดูลาร์ (modular system) เพื่อจัดการแนวเสาของพื้นที่ขนาดใหญ่ให้มีความเป็นระเบียบเรียบร้อย และสร้างบรรยากาศแห่งความสงบของศาสนสถาน ทั้งยังง่ายต่อการก่อสร้างด้วย

ภาพลายเส้นที่ 29 ผังพื้น พระมหาธาตุเจดีย์ภักดีประกาศ วัดทางสาย
(ที่มา: แฉ่งน้อย ศักดิ์ศรี และวาทัญญู เทพหัตถิ, ช่างหลวง ผลงานสถาปัตยกรรมไทยของหม่อมราชวงศ์ มิตราอรุณ
เกษมศรี (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์กรุงเทพ, 2539))

4.4.3 โครงสร้างระบบใหม่

จากกรณีศึกษาพบตัวอย่างอาคารที่ใช้โครงสร้างระบบใหม่จำนวน 1 หลัง คือ วิหารพระพุทธชินราช วัดสันติสังฆาราม จ.สกลนคร (2536) ออกแบบโดย วนิดา พึ่งสุนทร โดยมี บัญชา ชุ่มเกษร วิศวกรร่วมออกแบบโครงสร้างด้วย วิหารหลังนี้ออกแบบเพื่อประดิษฐานพระพุทธชินราชจำลองขนาดเท่าจริงซึ่งมีขนาดหน้าตักประมาณ 3 เมตร สูงประมาณ 3.5 เมตร จึงต้องออกแบบให้วิหารมีขนาดใหญ่เพื่อให้ที่ว่างภายในมีสัดส่วนที่เหมาะสมกับพระพุทธรูป นอกจากนี้ วัดมีความประสงค์จะใช้วิหารเป็นที่ปฏิบัติธรรม สถาปนิกจึงออกแบบให้อาคารมีช่วงพาด 10 เมตร และเลือกใช้โครงสร้างระบบโครงแข็ง (rigid frame) เพื่อไม่ให้มีเสาขวางการใช้สอยและบดบังมุมมองสู่พระพุทธรูป

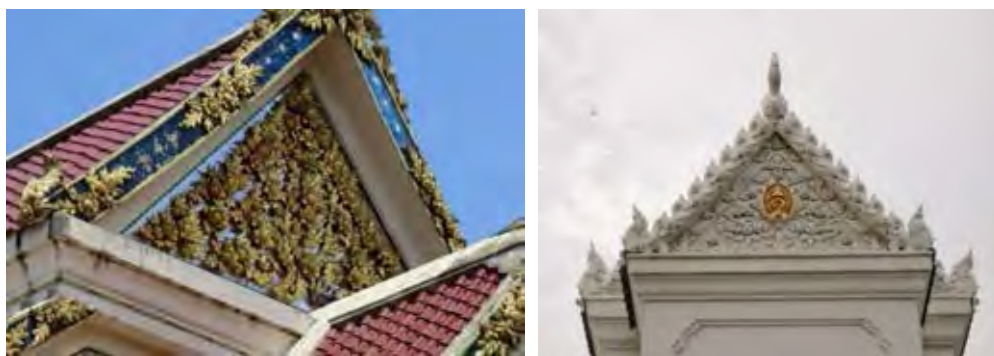
ภาพลายเส้นที่ 30 รูปตัดตามขวางวิหารพระพุทธชินราช วัดสันติสังฆาราม

(ที่มา: วนิดา พึ่งสุนทร)

4.4.4 วัสดุและกรรมวิธีการประดับตกแต่งแบบใหม่

การใช้วัสดุก่อสร้างที่พบในกรณีศึกษา นอกจากจะพบการเปลี่ยนแปลงของการใช้เพื่อเป็นโครงสร้างแล้ว ยังพบการเปลี่ยนแปลงของการใช้วัสดุเพื่อประดับตกแต่งด้วย พบว่ามี 2 ส่วนด้วยกัน คือ วัสดุที่ใช้สร้างองค์ประกอบและลวดลาย และวัสดุที่ใช้ทำพื้นผิว ซึ่งทั้งสองส่วนนี้อยู่ภายใต้แนวคิดสำคัญคือความคงทนถาวรและเป็นภาระในการดูแลรักษาน้อยที่สุด

สถาปัตยกรรมวัดบางแห่งยังคงใช้กรรมวิธีและวัสดุประดับตกแต่งตามแบบเดิม เช่น อุโบสถ วัดวังฟูไทร จ.เพชรบุรี (2536) ออกแบบโดย วนิดา พึ่งสุนทร พระอุโบสถ วัดพระราม 9 กรุงเทพฯ (2539) ออกแบบโดย อาวุธ เงินชูกลิ่น เนื่องจากอาคารมีรูปแบบผสมผสานอิทธิพลจีนซึ่งใช้กรรมวิธีปั้นปูนมาแต่เดิม เป็นการแสดงถึงแนวคิดที่ต้องการสื่อความหมายจากรูปแบบสถาปัตยกรรมและการประดับตกแต่ง

ภาพที่ 44 ปูนปั้นประดับหน้าบันอุโบสถ วัดวังฟูไทร และพระอุโบสถ วัดพระราม 9

จากความก้าวหน้าในการผลิตวัสดุ และความต้องการแก้ปัญหาความคงทนถาวร ลดภาระการดูแลรักษาศาสนสถานที่มีมาโดยตลอด สถาปนิกจำนวนหนึ่งจึงพยายามหาทางออกโดยการใช้วัสดุที่ทำได้ง่ายในปัจจุบัน รวมทั้งคิดค้นกรรมวิธีการผลิตที่ง่ายต่อการทำงานของช่าง ตัวอย่างของงานสถาปัตยกรรมวัดที่มีการเปลี่ยนแปลงของวัสดุที่ใช้ตกแต่งองค์ประกอบและลวดลาย ได้แก่ อุโบสถ วัดเขาช่องพราน จ.ราชบุรี (2513) ภิญโญ สุวรรณคีรี สถาปนิกเริ่มทดลองใช้แผ่นสแตนเลสแทนกระจกสีขาวในการประดับเครื่องลำยอง เนื่องจากกระจกสีหรือกระจกเกรียบมีการผลิตน้อยลงและไม่ได้คุณภาพอย่างในอดีต ไม่ทนทานต่อสภาพดินฟ้าอากาศ สถาปนิกจึงใช้วัสดุที่ให้ผลลัพธ์ในการสะท้อนแสงใกล้เคียงกันแต่มีความคงทนถาวรมากกว่าแทน เพื่อลดภาระการซ่อมแซมที่จะตกกับวัด การพัฒนากรรมวิธีและการประยุกต์ใช้วัสดุใหม่ของภิญโญ ยังคงดำเนินอย่างต่อเนื่อง ดังปรากฏที่ตัวอย่างที่ อุโบสถ วัดอรัญญิกาวาส จ.ชลบุรี (2519) อุโบสถ วัดมหาสวัสดิ์สนามกุ่มาราม จ.นครปฐม (2527) อุโบสถ วัดหลวงพ่อดา จ.ราชบุรี (2539) ที่ได้คิดค้นกรรมวิธีการผลิตชิ้นส่วนลายประดับซุ้ม

ประตู-หน้าต่าง และหน้าบัน ด้วยการปั้นหล่อถอดพิมพ์ปูนซีเมนต์เสริมสแตนเลสเส้น ซึ่งภิญโญ มีความประทับใจจากลายซ้อนชั้นของบานประตูแกะสลักไม้ พระวิหารหลวง วัดสุทัศนเทพวราราม ต้องการสร้างลายที่มีมิติและมีความคงทน โดยประยุกต์ใช้การหล่อปูนที่ให้ลวดลายที่คมชัด เสริมแรงตั้งในชั้นส่วนด้วยสแตนเลสที่ไม่เป็นสนิม ทำให้ไม่ต้องเพื่อความหนาของผิวปูนอย่างการเสริมเหล็กเส้น ลวดลายที่เกิดขึ้นจึงไม่ใหญ่โตเทอะทะ นอกจากนี้ สถาปนิกยังคิดค้นการสร้างลายบนบานประตู-หน้าต่าง ด้วยการดุนทองแดงแทนการแกะสลักไม้ที่ไม่คงทนและหาไม้ที่มีคุณภาพในปัจจุบันได้ยาก

ภาพที่ 45 ชุ่มประตูปูนซีเมนต์เสริมสแตนเลสถอดพิมพ์
และบานประตูดุนทองแดง อุโบสถ วัดอรุณญิกาวาส

อาคารบางแห่งมีเงื่อนไขในการสร้างที่จำเพาะ ทำให้ต้องคิดหากรรมวิธีและวัสดุที่สามารถตอบสนองเงื่อนไขที่มีได้เหมาะสมที่สุด เช่น อุโบสถ วัดพระพุทธฉาย จ.สระบุรี (2553) อาวุธเงินชุกกลิ่น สถาปนิกเห็นว่าที่ตั้งวัดมีลิงซึ่งจะปีนป่ายและสร้างความเสียหายให้กับองค์ประกอบอาคารได้ จึงมีแนวคิดว่าจะออกแบบให้ชุ่มประตู-หน้าต่างมีมิติน้อยที่สุด แต่ทนทานและยังแสดงความงดงาม จึงคิดค้นการใช้เซรามิกปั้นเขียนลายเคลือบสีเป็นกรอบชุ่มประตู-หน้าต่าง

ภาพที่ 46 ซุ้มเซรามิก อุโบสถ วัดพระพุทธฉาย

ส่วนวัสดุที่ใช้ทำพื้นผิวพบว่ามีการใช้ผิวปูนฉาบทาสีขาวสีเบจเนื่องจากช่วงก่อนหน้า ต่อมาการใช้วัสดุทำพื้นผิวเริ่มหลากหลายมากขึ้น ได้แก่ ผิวกรวดล้าง ผิวกรูหินอ่อน ซึ่งพบได้ในอาคารทุกประเภท ส่วนผิวกรูกระเบื้องโมเสค มักใช้กับอาคารประเภทเจดีย์และมณฑป

ภาพที่ 47 พระบรมธาตุเจดีย์ศรีนครินทราภิรมหาสันติคีรี วัดสันติคีรีญาณสังวราราม
พระมหามณฑป วัดไตรมิตรวิทยาราม

สังเกตได้ว่า ลักษณะทางกายภาพทั้ง 4 ประเด็นหลักของกรณีศึกษามีความหลากหลาย แต่เมื่อมองในภาพรวมจะเห็นระดับการเปลี่ยนแปลงของสถาปัตยกรรมเป็น 3 ระดับได้แก่

(1) แบบประเพณีนิยม-ยังคงเหมือนในช่วงก่อนเกิดกรณีศึกษา

(2) แบบที่มีการเปลี่ยนแปลงบางส่วน-มีตั้งแต่เปลี่ยนแปลงน้อยไปมาก แต่ยังคงแบบแผนตามประเพณีนิยม

(3) แบบใหม่-ยังไม่เคยปรากฏมาก่อน

พบว่าในประเด็นเรื่องผังบริเวณวัดและผังบริเวณเขตพุทธาวาส การใช้สอยและที่ว่างภายในโครงสร้างและวัสดุก่อสร้าง กรณีศึกษาส่วนใหญ่อยู่ในระดับที่มีการเปลี่ยนแปลงบางส่วน สำหรับประเด็นเรื่องรูปแบบสถาปัตยกรรม การประดับตกแต่งและสัญลักษณ์อยู่ในกลุ่ม (1) แบบประเพณีนิยมเป็นส่วนใหญ่ ส่วนลักษณะทางกายภาพแบบใหม่ที่ยังไม่เคยปรากฏมาก่อนนั้นมีกรณีศึกษาเป็นส่วนน้อยของทุกประเด็น

นอกจากนี้ ยังพบว่าประเด็นที่มีการเปลี่ยนแปลงอย่างชัดเจนและเกิดความแตกต่างจากสถาปัตยกรรมวัดในอดีตคือเรื่องการใช้สอยและที่ว่างภายใน ที่ซ้อนพื้นที่ใช้สอยทางตั้ง และมีการรวมพื้นที่ใช้สอยจากอาคารต่าง ๆ มาไว้ในอาคารเดียวกัน

รูปแบบสถาปัตยกรรม การประดับตกแต่งและสัญลักษณ์ ปรากฏรูปทรงที่มีความซับซ้อนมากขึ้น แต่ในขณะเดียวกันก็มีรูปทรงที่เรียบง่ายและการประดับตกแต่งที่ลดทอนรายละเอียดลงควบคู่กันไป

ส่วนผังบริเวณวัดและผังบริเวณเขตพุทธาวาส ได้ลดความซับซ้อนในการจัดองค์ประกอบเหลือเพียงการใช้แนวแกนเป็นหลัก ความสมมาตรในผังและมุมมองได้ลดความสำคัญลงมากจากช่วงก่อนหน้า

สำหรับโครงสร้างและวัสดุก่อสร้างนั้น มีความพยายามในการทดลองโครงสร้างระบบใหม่ และวัสดุก่อสร้างใหม่ ๆ ที่มีความคงทนถาวรมากขึ้น

จากข้อมูลทางกายภาพของสถาปัตยกรรมวัดที่กล่าวมาในบทนี้ จะใช้ศึกษาวิเคราะห์ถึงปัจจัยที่เป็นเหตุของความเปลี่ยนแปลงต่อไปในบทที่ 5

บทที่ 5

ปัจจัยที่ส่งผลต่อการออกแบบสถาปัตยกรรมวัด

ในบทนี้จะกล่าวถึงปัจจัยที่อยู่เบื้องหลังการเปลี่ยนแปลงของสถาปัตยกรรมวัด ซึ่งบางปัจจัยไม่ได้มีบทบาทเป็นปัจจัยเดี่ยว แต่อาจเกี่ยวเนื่องและมีอิทธิพลต่อยปัจจัยอื่น แล้วจึงส่งผลต่อมายังการออกแบบสถาปัตยกรรมวัดอีกทอดหนึ่ง ทำให้จำแนกได้เป็น ปัจจัยที่ส่งผลต่อการออกแบบสถาปัตยกรรมในวงกว้าง และปัจจัยที่ส่งผลต่อการออกแบบสถาปัตยกรรมวัดโดยตรง

การอธิบายในแต่ละหัวข้อ จะแจกแจงถึงปัจจัยจำเพาะและเหตุการณ์ที่ส่งผลต่อแนวคิดในการออกแบบสถาปัตยกรรมวัด ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

5.1 ปัจจัยที่ส่งผลต่อการออกแบบสถาปัตยกรรมวัดในวงกว้าง

ปัจจัยด้านการเมือง ปัจจัยด้านสังคม ปัจจัยด้านเศรษฐกิจระดับมหภาค ส่วนใหญ่เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นและส่งผลในภาพรวมของประเทศ

5.1.1 ปัจจัยด้านการเมือง

ปัจจัยด้านการเมืองเป็นเรื่องเกี่ยวกับแนวคิดอันเป็นผลจากนโยบายด้านความมั่นคง บทบาทของพระมหากษัตริย์ในการประกอบพระราชกรณียกิจด้านการพระศาสนา การประกาศใช้กฎหมาย

5.1.1.1 มรดกการต่อต้านคอมมิวนิสต์จากอดีตรัฐบาล

ในช่วงพ.ศ. 2520 หลังจากสังคมแบ่งเป็นฝักฝ่าย ซึ่งขณะนั้นฝ่ายคอมมิวนิสต์ได้ขยายตัวและเผยแพร่อุดมการณ์อย่างกว้างขวางในสังคม โดยมีฝ่ายทหารชั้นผู้ใหญ่ที่มีอำนาจในรัฐบาลซึ่งเห็นว่าอุดมการณ์ดังกล่าวเป็นอันตรายต่อความมั่นคงของประเทศได้ดำเนินการต่อต้านทุกวิถีทางอย่างจริงจัง หนึ่งในนั้นคือการใช้พุทธศาสนาเป็นเครื่องมือ แม้หลังจากที่ลัทธินี้ได้ลดความเข้มข้นลง ก็ยังพบว่ารัฐบาลได้มอบหมายให้กองทัพใช้การเผยแพร่พุทธศาสนาเพื่อควบคุมและสร้างความเป็นชาติไทยอย่างเช่น พื้นที่บริเวณดอยแม่สลอง จังหวัดเชียงราย ที่มีชาวจีนก๊กมินตั๋งลี้ภัยมาอาศัยอยู่¹⁶¹ “...ในสมัยพลเอกชาติชาย ชุณหะวัณ จึงได้ริเริ่มให้มีการสร้างสิ่งสำคัญทางพระพุทธศาสนาขึ้นเพื่อ...เป็นการ

¹⁶¹ เป็นชุมชนของอดีตทหารจีนกองพล 93 สังกัดพรรคก๊กมินตั๋ง ของนายพลเจียงไคเช็ค ทำการรบอยู่ทางตอนใต้ของจีน ในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 ต่อมาเกิดการเปลี่ยนแปลงครั้งใหญ่ในจีน เมื่อพรรคคอมมิวนิสต์นำโดย เหมาเจ๋อตุง ยึดอำนาจสำเร็จ พรรคก๊กมินตั๋ง จึงถอยร่นไปปักหลักที่เกาะไต้หวัน กองพล 93 กลายเป็นกองกำลังพลัดถิ่น ถูกกักตุนอย่างหนักจนถอยร่นเข้ามาในเขตพม่า แต่ถูกฝ่ายพม่าผลักดัน เกิดการปะทะกันหลายครั้งจนต้องถอยร่นมาจนถึงเทือกดอยตุงชายแดนไทย ดอยแม่สลองในยุคแรกจึงเป็นดินแดนลี้ลับต้องห้าม มีปัญหาเสียดสี และกองกำลังติดอาวุธ ข้อมูลจาก

เผยแผ่พระพุทธศาสนา แข่งกันกับคริสต์ศาสนาและศาสนาอิสลาม ที่ได้เข้าไปเผยแพรในเขตนี้นี้มาก่อน ด้วยเหตุนี้ทางกองทัพบกจึงได้เป็นผู้ดำเนินการหาทุนและจัดสร้างวัด[สันติคีรีญาณสังวรารามขึ้นใน พ.ศ. 2532]...โดยมีสมเด็จพระญาณสังวร...ทรงเป็นองค์ประธานฝ่ายสงฆ์ ...เพื่อความมั่นคงของประเทศ... ”¹⁶² โดยวัดนี้มีอาคารสำคัญคือ พระบรมธาตุเจดีย์ศรีนครินทราสถิตมหาสันติคีรี ตั้งอยู่บนยอดดอยแม่สะลอง สูงตระหง่านสามารถมองเห็นได้จากระยะไกล รูปแบบของเจดีย์นั้น สมเด็จพระญาณสังวรได้ให้แนวคิดแก่ ม.ร.ว. มิตราภรณ์ เกษมศรี สถาปนิกว่าให้ประยุกต์จากพระเจดีย์วัดป่าสัก อำเภอยะรัง จังหวัดเชียงราย ซึ่งมีความงดงาม¹⁶³และแสดงเอกลักษณ์ของสถาปัตยกรรมในท้องถิ่น

อย่างไรก็ตาม การสร้างวัดที่ไม่ได้เกิดจากความต้องการของชุมชนนั้น มีความเสี่ยงจะกลายเป็นวัดร้าง เพราะไม่ได้สร้างจากความศรัทธาของคนในท้องถิ่น ปัจจุบันมีพระที่พำนักประจำอยู่ที่วัดเพียง 2 รูป นอกจากนี้ ยังมีการสร้างศาลาทำบุญเพิ่มเติมในพื้นที่ด้านล่างของวัดที่เข้าถึงได้จากชุมชนด้านล่าง และสร้างวิหารสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในความเชื่ออื่นเช่น เจ้าแม่กวนอิม พระพิฆเนศวร เพื่อเรียกศรัทธาของศาสนิกชน ซึ่งส่งผลต่อการใช้พื้นที่วัดและภาพรวมของวัด นอกจากนี้ ปัจจุบันมีโครงการบูรณะพระบรมธาตุเจดีย์ฯ ซึ่งเกิดจากพระอุปถัมภ์ของพระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าสิริภาจุฑาภรณ์ จึงเป็นที่น่ากังวลว่าหากไม่มีการอุปถัมภ์จากภายนอกเช่นนี้ วัดและชุมชนจะสามารถร่วมกันดำเนินการซ่อมแซมด้วยตนเองได้หรือไม่

¹⁶² แนน้อย ศักดิ์ศรี และ วทัญญู เทพหัตถิ, ช่างหลวง ผลงานสถาปัตยกรรมไทยของหม่อมราชวงศ์ มิตราภรณ์ เกษมศรี, (กรุงเทพฯ: สมาคมสถาปนิกสยามในพระบรมราชูปถัมภ์, 2539), หน้า 55.

¹⁶³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 61.

ภาพที่ 48 พระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าสิริภาจุฑาภรณ์เสด็จทรงประกอบพิธี
บวงสรวงการบูรณะพระบรมธาตุเจดีย์ วิหารพระพิศเนศวร และวิหารเจ้าแม่กวนอิม

5.1.1.2 พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ.2505

พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ.2505ซึ่งมีข้อกำหนดตามแบบขอรับพระราชทานวิสุงคามสีมาว่าต้องมีโครงการจะสร้างอุโบสถหรือกำลังสร้างอยู่ พร้อมแสดงที่ดินและงบประมาณในแบบขอพระราชทานวิสุงคามสีมา เพื่อให้เป็นวัดที่สามารถประกอบสังฆกรรมโดยเฉพาะการอุปสมบทได้โดยสมบูรณ์ ส่งผลต่อการออกแบบในกรณีของวัดบางแห่งที่มีสถานภาพเป็นสำนักสงฆ์ สถาปนิกมองเห็นความจำเป็นที่จะต้องพัฒนาสถานภาพเป็นวัดในอนาคต จึงมีแนวคิดในการออกแบบที่เพิ่มเติมจากความต้องการของผู้อุปถัมภ์ เช่นกรณี พระมหาธาตุเจดีย์ภักดีประกาศ วัดทางสาย ม.ร.ว.มิตรารุณ เกษมศรี สถาปนิกได้รับมอบหมายให้ออกแบบเจดีย์เพียงอาคารเดียว แต่จากการคาดการณ์ของสถาปนิก จึงได้เสนอ “...แนวคิดใหม่ที่ให้เจดีย์แห่งนี้เป็นที่รวมทั้ง โบสถ์ วิหาร เจดีย์ และพระระเบียงเข้าด้วยกัน สามารถใช้งานได้สมบูรณ์ในตัวเอง ...พุทธศาสนิกชนมาประกอบพิธีทางศาสนาได้ และพระสงฆ์สามารถใช้ในกิจของสงฆ์ได้เช่นกัน”¹⁶⁴

จุดหมายตา การเปลี่ยนแปลง อาคารที่เป็นเอกเทศ มาซ้อนกันทางตั้ง ลำดับการเข้าถึง แกนศักดิ์สิทธิ์ทางตั้ง

¹⁶⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 292.

5.1.2 ปัจจัยด้านสังคม

สังคมในปัจจุบันถูกขับเคลื่อนด้วยเศรษฐกิจแบบทุนนิยม ซึ่งนำไปสู่ลัทธิบริโภคนิยมที่ให้ความสำคัญกับเงิน และการซื้อสินค้าเพื่อตอบสนองความต้องการของตน โดยสินค้านั้นไม่จำกัดอยู่เพียงวัตถุ แต่รวมถึงประสบการณ์ เช่น การท่องเที่ยว การเรียนรู้สิ่งใหม่ เป็นต้น ลัทธิบริโภคนิยมไม่ได้จำกัดขอบเขตอยู่แค่การทำธุรกิจแต่ขยายวงครอบคลุมถึงวงการต่าง ๆ รวมถึงพุทธศาสนาด้วย

การเปลี่ยนแปลงของลักษณะสังคมจากช่วงก่อนรัชกาลที่ 9 ที่ยังไม่เปิดรับความแตกต่างมาสู่สังคมที่คนมีความต้องการเฉพาะตัวและมีทางเลือกหลากหลายมากขึ้นเรื่อย ๆ เมื่อวัดมีทางเลือกใหม่ให้กับสังคมอย่างการปฏิบัติธรรม กิจกรรมนี้จึงกลายเป็นที่นิยมของศาสนิกชนจำนวนมากอย่างรวดเร็ว ซึ่งในช่วงแรกอาจสันนิษฐานได้ว่าศาสนิกชนศรัทธาแนวทางของพุทธศาสนาที่มุ่งละกิเลสและสร้างความสงบในจิตใจ ภายหลังเมื่อลัทธิบริโภคนิยมมีอิทธิพลต่อความคิด ส่งผลให้คนพยายามแสดงตัวตนผ่านวัตถุหรือประสบการณ์แปลกใหม่ วัดสำหรับปฏิบัติธรรมเกิดขึ้นมากมายสำนักให้เลือกไป ส่วนใหญ่อยู่ในกรุงเทพฯ และปริมณฑลหรือจังหวัดใกล้เคียง ในยุคที่ทุกครัวเรือนมีรถขับ การเดินทางไม่ใช่ปัญหา มีการกระจายข้อมูลข่าวสารเกี่ยวกับคอร์สปฏิบัติธรรมอย่างกว้างขวาง ศาสนิกชนต่างหาโอกาสในวัดหยุดเพื่อไปเข้าอบรมตามวัดต่าง ๆ ส่งผลให้ความสัมพันธ์ระหว่างศาสนิกชนกับวัดเปลี่ยนไปจากที่วัดเคยเป็นศูนย์กลางของชุมชน แต่ขยายขอบเขตพื้นที่เปลี่ยนไปเป็นระดับเมือง

5.1.3 ปัจจัยด้านเศรษฐกิจระดับมหภาค

5.1.3.1 การเปลี่ยนแปลงและการขยายตัวของเมือง และความคุ้มค่าในการใช้ที่ดิน

ตั้งแต่พ.ศ. 2504 รัฐบาลได้ประกาศแผนพัฒนาเศรษฐกิจที่เน้นอุตสาหกรรมส่งออก โดยมีฐานการผลิตอยู่ในเขตกรุงเทพฯ ปริมณฑล รวมไปถึงจังหวัดใกล้เคียง ส่งผลให้แรงงานจากภาคเกษตรจากชนบทหลังไหลเข้าสู่เมืองจำนวนมากอย่างต่อเนื่อง ชุมชนที่อยู่อาศัยขยายตัวอย่างกว้างขวางและรวดเร็ว เกิดปัญหาความแออัด ในกรุงเทพฯ ความต้องการที่ดินเพิ่มขึ้น ส่งผลให้ที่ดินมีราคาพุ่งสูงขึ้นอย่างต่อเนื่อง โดยเฉพาะบริเวณติดกับถนนเส้นหลัก นับตั้งแต่ช่วงพ.ศ. 2516 เป็นต้นไป เกิดแนวคิดการใช้ที่ดินทางตั้งโดยการสร้างอาคารสูง เห็นได้ชัดเจนจากจำนวนคอนโดมิเนียมที่เพิ่มมากขึ้น แนวคิดการใช้ที่ดินให้คุ้มค่าดังกล่าวนี้ส่งอิทธิพลต่อแนวคิดการออกแบบสถาปัตยกรรมวัด ดังตัวอย่าง พระวิริยมงคลมหาเจดีย์ศรีรัตนโกสินทร์ วัดธรรมมงคลเกาญญนันทวิหาร กรุงเทพฯ ตั้งอยู่ในช.ปทุมธานี 20 เข้าถึงได้จากถนนสุขุมวิทซึ่งเป็นถนนเส้นหลักที่จะเชื่อมไปสู่เขตอุตสาหกรรมภาคตะวันออก โดยภิญโญ สุวรรณคีรี สถาปนิกได้ออกแบบเจดีย์ที่สูงที่สุดในประเทศไทยตามความประสงค์ของพระวิริยงค์ สิริธโร เจ้าอาวาส เริ่มก่อสร้างในพ.ศ. 2519-2528 เจดีย์มีรูปทรงอย่างพระมหาเจดีย์พุทธคยาถือเป็นอาคารทรงสี่เหลี่ยมคล้ายอาคารสูง และความสูงถึง 99 เมตร ซึ่งการสร้างอาคารสูงขนาดนี้ในช่วงเวลาที่สังคมเริ่มมีแนวคิดการใช้ที่ดินอย่างคุ้มค่า สถาปนิกจึงมองเห็นว่าควร

ออกแบบพื้นที่ภายในให้สามารถใช้งานได้ทุกอย่างคุ้มค่าเช่นกันแม้จะเป็นอาคารทางศาสนามีไฮอาคารพาณิชย์ก็ตาม พระวิริยมงคลมหาเจดีย์ฯ จึงมีพื้นที่ใช้สอยทั้งหมด 14 ชั้น นอกเหนือจากการประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุซึ่งเป็นจุดประสงค์หลักในชั้นบนสุดของเจดีย์แล้ว ยังมีการใช้สอยเป็นห้องสมุด ห้องเรียนพระปริยัติธรรม ห้องคอมพิวเตอร์ ห้องเรียนสมาธิ และส่วนสำนักงาน ซึ่งได้มีคำวิจารณ์เกี่ยวกับการใช้ที่ดินว่า “...ตอนที่ม่เชื่อว่าจะทำเจดีย์สูง 99 เมตร คอลัมน์ข้างวัดในหนังสือพิมพ์ก็ด่าทำนองว่าสถาปนิกจะบ้าหรือ...แต่ตอนหลังพอรู้ความจริงว่าภายในมี 14 ชั้น แต่ละชั้นสูง 4.50 เมตร...เพื่อให้ใช้งานตามวัตถุประสงค์ได้...ก็เลยเจ็บไป เพราะเป็นการใช้ประโยชน์จากที่ดินราคาแพงได้สูง แม้จะเป็นอาคารทางศาสนา...เจ้าของงานก็พอใจ”¹⁶⁵

การสร้างเจดีย์ที่มีลักษณะเป็นอาคารสูงและสัญจรด้วยลิฟต์ ทำให้การรับรู้ลำดับความสำคัญของพื้นที่ (hierarchy) และการเข้าถึงที่เป็นลำดับขั้นสู่พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ที่สุดหายไป ส่วนภายนอกนั้นสามารถมองเห็นเจดีย์ซึ่งมีความโดดเด่นได้จากระยะไกล แต่เมื่อมาถึงด้านหน้าวัดกลับไม่มีระยะมุมมองที่เหมาะสมและขาดความสง่างาม เมื่อเปรียบเทียบกับอาคารอื่นในวัด เจดีย์มีส่วนที่ใหญ่กว่าอาคารรอบข้างมากจนเกิดความแตกต่างอย่างเห็นได้ชัด ต่อมาเมื่อมีการรื้ออาคารเดิม วัดจึงสร้างอาคารใหม่ให้มีขนาดใหญ่และมีความสูงมากกว่า 1 ชั้น ทำให้วัดมีความหนาแน่น ไม่สามารถรับรู้ทิศทางได้ (orientation)

ภาพที่ 49 โถงลิฟต์ชั้นที่ 1 และบันไดทางขึ้นสู่ชั้นบน

สำหรับจังหวัดรอบปริมณฑลอย่างจังหวัดชลบุรี เกิดการขยายตัวของชุมชนที่อยู่อาศัยอย่างกว้างขวางตั้งแต่มีการตัดถนนสุขุมวิท ส่งผลต่อความเป็นอยู่และการใช้พื้นที่ของวัดอย่างวัดอรุณญิกาวาสที่เคยเป็นวัดอรุณวาสหรือวัดป่า จากเดิมที่มีพระสงฆ์ธุดงค์มาพบพื้นที่แห่งนี้ที่เป็นป่า

¹⁶⁵ ผุสดี ทิพทัส, สถาปนิกสยาม : พื้นฐาน บทบาท ผลงานและแนวคิด (พ.ศ.2475-2537), เล่ม 2 (กรุงเทพฯ:

เหมาะแก่การปฏิบัติธรรมจึงใช้เป็นที่พักผ่อนมาจนภายหลังตั้งเป็นวัดขึ้น “...เมื่อเวลาผ่านไปบ้านเมืองเจริญขึ้นมีการตัดถนนผ่านบริเวณวัด ผู้คนจึงได้ช่วยขยายมาตั้งบ้านสร้างเรือนขึ้น และพัฒนามาเป็น ตึกกรมบ้านช่องดังที่ปรากฏในปัจจุบัน...”¹⁶⁶ วัดจึงมีผังบริเวณที่มีขอบเขตชัดเจนเนื่องจากมีชุมชนประชิดที่วัด อาคารในวัดเริ่มหนาแน่น วัดได้แบ่งพื้นที่สำหรับเป็นพุทธาวาส สังฆาวาส และธรณีสงฆ์ อย่างวัดคามาวาสี มีลูกวัดคอยดำเนินการเรื่องต่าง ๆ และมีกิจกรรมที่เกี่ยวเนื่องราวาสอย่างวัดคามาวาสี เช่น การจัดงานฌาปนกิจ การอบรมหลักสูตรการปฏิบัติธรรม จากเดิมที่มีผังบริเวณตามรูปแบบวัดป่า ก็มีการสร้างอาคารเพิ่มเติมเพื่อเกี่ยวเนื่องการปฏิบัติกิจกรรมทางศาสนาของชุมชนเช่น อุโบสถ ฌาปนสถาน บนผังบริเวณแบบวัดอรุณวาสีเดิมที่ไม่มีแบบแผนในการแบ่งพื้นที่ และจัดองค์ประกอบชัดเจน ปัจจุบันวัดมีสร้างอาคารเกือบเต็มพื้นที่ ไม่มีขอบเขตชัดเจน อุโบสถที่สร้างใหม่นั้น ภิญญไธ ได้ออกแบบให้ตั้งอยู่บนที่สูงโดยการปรับระดับที่ตั้งและเพิ่มฐานไฟทีเพื่อสร้างมุมมองที่สง่างาม เพื่อให้สามารถมองเห็นได้จากด้านหน้าวัด ในการก่อสร้างครั้งนี้ เจ้าอาวาสต้องการให้มีห้องดาราศาสตร์ และพื้นที่สำหรับศึกษาค้นคว้าพระไตรปิฎก สถาปนิกจึงออกแบบให้ที่ว่างภายในชั้นฐานสามารถใช้สอยได้ด้วยการเจาะช่องเปิดเพื่อระบายอากาศ ติดตั้งงานระบบไฟฟ้าแสงสว่างและพัดลม เห็นได้ว่าการขยายตัวของเมืองส่งผลต่อความสัมพันธ์ระหว่างวัดกับชุมชน พระสงฆ์กับฆราวาสอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ทำให้ประเภทของวัดเปลี่ยนไป ส่งผลต่อการใช้ที่ดินของวัด รวมไปถึงการออกแบบอุโบสถที่มีการใช้พื้นที่ซ้อนชั้นทางตั้งในชั้นฐานเป็นแห่งแรก อย่างไรก็ตาม การใช้สอยที่ว่างในชั้นฐานนี้ยังไม่ประสบผลอย่างที่ตั้งใจเท่าไรนัก เนื่องจากมีปัญหาเรื่องความชื้นและแสงสว่างที่ไม่เพียงพอ ซึ่งสถาปนิกได้พัฒนาประเด็นดังกล่าวในงานต่อ ๆ มา จนประสบความสำเร็จในงานอุโบสถวัดหลวงพ่อดุสิตธรรมกายาราม จ.ราชบุรี (2539) ซึ่งสถาปนิกได้เพิ่มความสูงของพื้นที่ในชั้นฐาน เจาะช่องเปิดที่มีขนาดใหญ่ขึ้น ทำให้สามารถใช้งานได้อย่างสะดวกสบายและได้รับรางวัลอนุรักษ์สถาปัตยกรรมไทยดีเด่น พ.ศ. 2539 จากสมาคมสถาปนิกสยาม

¹⁶⁶ ปิยนุช สุวรรณศิริ, ชีวิตและผลงาน รศ.ดร. ภิญญไธ สุวรรณศิริ, เล่ม 2 (กรุงเทพฯ: บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด(มหาชน), 2561), หน้า 61.

ภาพที่ 50 ภายในชั้นฐานอุโบสถ วัดอรุณญิกาวาส และอุโบสถ วัดหลวงพ่อสดธรรมกายาราม

5.1.3.2 การท่องเที่ยว

ช่วงพ.ศ. 2510 เป็นต้นมา เกิดกระแสเกี่ยวกับพุทธศาสนาหลายประการด้วยกัน ได้แก่ ความศรัทธาในพระสายอรุณวาสี ความนิยมบูชาพระเครื่องและเครื่องรางของขลัง ความเชื่อเรื่องพรจากสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ตั้งแต่พ.ศ. 2510 ความศรัทธาในพระสายอรุณวาสี มีมากขึ้นเรื่อย ๆ ศาสนิกชนรวมกลุ่มเป็นหมู่คณะเพื่อเดินทางไปยังสถานที่ต่าง ๆ ที่พระสายอรุณวาสีทั้งหลายพำนัก เพื่อฟังธรรมและปฏิบัติธรรม จนในที่สุดได้เกิดการจัดทัวร์อย่างจริงจังขึ้น ในขณะเดียวกัน ก็มีข้าราชการและนายทหารชั้นผู้ใหญ่บางกลุ่ม มีความคิดว่าพระอรุณวาสีมีพลังอำนาจลึกลับและมีความศักดิ์สิทธิ์ จึงได้ขอให้ปลุกเสกพระเครื่องให้ ต่อมาภายหลังเกิดความนิยมอย่างแพร่หลายในหมู่ประชาชนทั่วไป ส่วนวัดในเมืองก็มีศาสนิกชนเข้าไปกราบไหว้ขอพรพระพุทธรูปต่าง ๆ ที่มีชื่อเสียงว่ามีความศักดิ์สิทธิ์ สามารถลดบ้นดาลให้สมปรารถนาได้

จากเหตุดังกล่าว รัฐบาลเห็นช่องทางการสร้างรายได้แบบใหม่จากความนิยมในการเที่ยวแสวงบุญตามวัดต่าง ๆ ของนักท่องเที่ยวต่างชาติในช่วงพ.ศ. 2520 จึงเกิดกลยุทธ์ส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมโดยมีวัดเป็นเป้าหมายสำคัญ ส่งผลให้วัดส่วนใหญ่กลายเป็นแหล่งพุทธพาณิชย์ มีการสร้างลัทธิ พิธีกรรมและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ใหม่ ๆ ขึ้นมาเพื่อนำรายได้เข้าวัดโดยใช้บุญและโชคลาภมาโฆษณาหลอกล่อ วัดที่สร้างขึ้นเพื่อดึงดูดนักท่องเที่ยวมักมีขนาดใหญ่โตเพื่อดึงดูดความสนใจสามารถรองรับคนจำนวนมากได้ ทั้งยังสร้างรูปแบบที่แปลกใหม่เป็นเอกลักษณ์ให้นักท่องเที่ยวจดจำได้ง่าย

วัดอรุณวาสีหลายแห่งที่มีการสร้างเจดีย์พิพิธภณท์อัฐบริขารเพื่อเป็นที่ระลึกแก่พระอรุณวาสีหรือที่นิยมเรียกว่าพระเกจิอาจารย์สำคัญ ปัจจุบันกลายเป็นเป้าหมายของนักท่องเที่ยวจากโฆษณาในเวปไซด์ต่าง ๆ ชี้ชวนให้ไปเยือนด้วยเป็นเจดีย์อันศักดิ์สิทธิ์ ทั้งยังมีรูปแบบแปลกตา

นอกจากนี้ ยังมีตัวอย่างสถาปัตยกรรมวัดที่มีขนาดใหญ่รูปแบบที่แปลกใหม่คือ พระอุโบสถ-พระวิหาร วัดโสธรวราราม จ.ฉะเชิงเทรา วัดอุประสงค์การก่อสร้างระบุไว้ชัดเจนว่าสร้าง

ขึ้นเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวของภูมิภาคที่วัดนี้ตั้งอยู่ จึงต้องสามารถรองรับศาสนิกชนและนักท่องเที่ยวได้อย่างเพียงพอ อาคารหลังนี้มีพื้นที่ขนาดใหญ่ถึงประมาณ 5,500 ตารางเมตร สถาปนิกออกแบบให้ส่วนอุโบสถมีทางเข้าออกถึง 4 ด้าน และต่อเนื่องถึงการสักการะหลวงพ่อโสธรที่ทำได้จากทั้ง 4 ด้านเช่นกัน เพื่ออำนวยความสะดวกให้สิ้นไหลไม่ติดขัด รูปร่างผังพื้นของพระอุโบสถเปลี่ยนจากแบบประเพณีนิยมสี่เหลี่ยมผืนผ้าและมีพระพุทธรูปประธานอยู่ที่ปลายด้านสกัดตรงข้ามกับทางเข้า มาเป็นพระพุทธรูปประดิษฐานอยู่ที่ศูนย์กลางของพื้นที่ ทำให้การประกอบสังฆกรรมเปลี่ยนไปเป็นนั่งล้อมพระประธาน อาคารอยู่ในสัดส่วนขนาดมหึมา (gigantic scale) ภายในพระอุโบสถประดับตกแต่งด้วยองค์ประกอบแบบตะวันตก เช่น ชุ่มประตู่ บัวผนัง พนักกระเบื้องกันตก ซึ่งเข้ากันได้ดีกับอาคารที่มีขนาดใหญ่ มีความโอโง่งคล้ายกับการประดับตกแต่งภายในพระราชวัง แต่ยังคงสัดส่วนที่สัมพันธ์กันขององค์ประกอบและลดทอนให้มีความกลมกลืน นอกจากนี้ การสร้างพระอุโบสถใหม่ของวัดโสธร ยังส่งเสริมการท่องเที่ยวในภาพรวมของจังหวัดฉะเชิงเทราให้คึกคักขึ้น ทั้งนี้วัดอื่น ๆ ก็มีการสร้างสิ่งก่อสร้างใหญ่โต ทั้งที่เป็นอาคารและเทวรูปในศาสนาอื่น เพื่อดึงดูดนักท่องเที่ยวที่มาจากจังหวัดนี้ด้วย

ต่อมา การสร้างสถาปัตยกรรมวัดอีกหลายแห่ง ก็มีแนวคิดที่คำนึงถึงการเป็นสถานที่ท่องเที่ยว โดยจะเลือกที่ตั้งที่มีความสูงกว่าพื้นที่โดยรอบ หรือสร้างอาคารที่สูงใหญ่ เพื่อให้มีความโดดเด่นเป็นที่หมายตา (landmark) ตั้งแต่ระยะไกล เช่น พระมหาธาตุเจดีย์พุทธธรรมประกาศ วัดพุทธาธิวาส จ.ยะลา ม.ร.ว.มิตราภรณ์ เกษมศรี สถาปนิกมีแนวคิดในการออกแบบ “...ให้เป็นศูนย์รวมความศรัทธาของพุทธศาสนิกชนทางภาคใต้และชาวมลายู... อีกทั้งให้เป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ และสถานที่ท่องเที่ยวให้กับชาวไทยและชาวมลายูที่ผ่านไปมา”¹⁶⁷ ในระหว่างการออกแบบช่วงแรก สถาปนิกได้ “...ลองนำไม้ไผ่มาตั้งขึ้นให้เท่ากับความสูงของยอดพระเจดีย์ตามแบบ ปรากฏว่าไม่สามารถมองเห็นองค์พระเจดีย์ได้ถนัดเท่าที่ควรเมื่อมองจากริมถนนเบื้องล่าง และจุดต่าง ๆ ในเมือง... จึงได้ออกแบบขยายฐานออกไปให้กว้างขึ้น และยกฐานพระเจดีย์ขึ้นอีกชั้นหนึ่ง ทำให้พระมหาธาตุเจดีย์...สูงเด่นเป็นสง่า สามารถมองเห็นได้จากทุกทิศเช่นในปัจจุบัน”¹⁶⁸ หรือพระมหามณฑป วัดไตรมิตรวิทยาราม กรุงเทพฯ ซึ่งตั้งอยู่ในย่านชุมชนชาวจีนที่มีตึกแถวหนาแน่น อาวุธ เงินชูกลิ่น สถาปนิกได้ออกแบบให้เป็นมณฑปขนาดใหญ่ ตั้งบนฐานสูงเพื่อส่งให้ยอดพระมณฑปสูงพ้นยอดตึกแถวโดยรอบ

¹⁶⁷ แน่งน้อย ศักดิ์ศรี และ วาญญู เทพหัสดิ, ช่างหลวง ผลงานสถาปัตยกรรมไทยของหม่อมราชวงศ์ มิตราภรณ์ เกษมศรี, (กรุงเทพฯ: สมาคมสถาปนิกสยามในพระบรมราชูปถัมภ์, 2539), หน้า 277.

¹⁶⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 283.

สังเกตได้ว่าการท่องเที่ยวส่งผลต่อแนวคิดในการออกแบบสถาปัตยกรรมวัดที่เน้นความสูง และรูปลักษณะที่โดดเด่นส่วนใหญ่เป็นเจดีย์หรือเป็นอาคารที่มียอดสูงเพื่อดีงดูดคนจากระยะไกล ขนาดอาคารที่ใหญ่เพื่อรองรับคนได้จำนวนมาก

ภาพที่ 51 ภายในพระอุโบสถ วัดโสธรวราราม

5.1.3.3 แนวคิดที่เกิดขึ้นในทางต่อต้านทุนนิยม

การประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติตั้งแต่พ.ศ. 2504 เป็นต้นมา ได้นำพาประเทศไทยไปสู่เศรษฐกิจระบอบทุนนิยม การส่งเสริมอุตสาหกรรมไม่ได้มีผลต่อเมืองอย่างเดียว แรงงานชนบทที่หลั่งไหลเข้าสู่เมืองส่งผลให้ขาดการสานต่อภูมิปัญญาในการทำเกษตรกรรมแบบดั้งเดิม ครอบครัวขาดแรงงานหนุ่มสาวซึ่งเป็นแรงงานหลัก และยังเกิดผลต่อเนื่องต่อวัดเนื่องจากขาดแคลนคนดูแลเกื้อกูล แต่ในขณะเดียวกันได้เกิดวัฒนธรรมการทำบุญแบบใหม่ขึ้น แรงงานที่สะสมรายได้จำนวนมากจากเขตเมือง ซึ่งกลับภูมิลำเนาเพียง 1-2 ครั้งต่อปี จะนำเงินไปทำบุญสร้างวัดที่มีอาคารหรูหราใหญ่โต แต่สุดท้ายแล้วมีหลายแห่งที่สร้างไม่เสร็จ

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงเล็งเห็นว่าระบอบดังกล่าวไม่เหมาะสมกับสภาพความเป็นไปที่มีของประเทศไทย และเคยมีพระราชดำรัสว่า “ทุนนิยม ส่งเสริมระบบคุณค่าที่ทำลายหลักการมนุษยธรรมตามแนวทางพุทธ”¹⁶⁹ พระองค์จึงทรงนำเสนอทฤษฎีเศรษฐกิจพอเพียงขึ้นตั้งแต่ พ.ศ. 2517 และทรงมีโครงการในพระราชดำริเพื่อสร้างคุณภาพชีวิตที่ดีแก่ประชาชนไทยมาโดยตลอดกว่าสี่พันโครงการ หนึ่งในนั้นคือโครงการวัดพระราม 9 กาญจนภิเษก โดยมีแนวคิดที่จะสร้างชุมชนที่มีความเป็นอยู่ที่ดีรอบด้าน มีการเกื้อกูลกันระหว่างบ้าน วัด โรงเรียนอย่างชุมชนในอดีต และ

¹⁶⁹ คริส เบเคอร์ และ ผาสุก พงษ์ไพจิตร, ประวัติศาสตร์ไทยร่วมสมัย, (กรุงเทพฯ: มติชน, 2557), หน้า 280.

จากที่พระองค์ได้เสด็จพระราชดำเนินเยี่ยมราษฎรในจังหวัดต่าง ๆ ทั่วประเทศ ทรงทอดพระเนตรเห็น “วัดหลายแห่งที่ยังสร้างไม่แล้วเสร็จ เนื่องด้วยมีขนาดใหญ่โต มีรูปแบบหยาบและใช้งบประมาณมาก”¹⁷⁰ โครงการวัดพระราม 9 นี้จึงมุ่งให้เกิดเป็นตัวอย่างตามแนวคิดการสร้างวัดที่มีขนาดเหมาะสมสอดคล้องกับความเป็นอยู่ของชุมชน ประหยัดค่าก่อสร้าง อาวุธ เงินชุกฉิบ สถาปนิก จึงออกแบบพระอุโบสถให้มีรูปลักษณะที่เรียบง่าย ใช้วัสดุที่ราคาประหยัดและคงทนถาวรไม่เป็นภาระในการดูแลรักษาเช่น มุงหลังคาด้วยแผ่นโลหะ (metal sheet) ประตู-หน้าต่างกระจกบานกรอบอลูมิเนียม พื้นซีเมนต์ขัดมัน(ต่อมาผู้มีจิตศรัทธาทูลเกล้าฯ ถวายแผ่นหินอ่อนปูทับในภายหลัง)¹⁷¹ มีการประดับตกแต่งเฉพาะที่จำเป็น มีขนาดพอเพียงต่อการเป็นวัดที่ใช้งานในชุมชนขนาดเล็ก โดยควบคุมค่าก่อสร้างให้อยู่ในงบประมาณ 3 ล้านบาท¹⁷² อนึ่ง พระอุโบสถนี้ได้เริ่มก่อสร้างขึ้นประมาณปี พ.ศ. 2534 ซึ่งเป็นช่วงก่อนที่จะเกิดวิกฤตต้มยำกุ้งในปีพ.ศ. 2540 แสดงถึงวิสัยทัศน์ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวที่เล็งเห็นปัญหาจากสภาพเศรษฐกิจที่เป็นอยู่และทรงทำเป็นตัวอย่างให้ประชาชนเห็นเป็นรูปธรรม

พระอุโบสถ วัดพระราม 9 มีรูปแบบที่แสดงแนวคิดตรงกันข้ามกับศาสนสถานที่พระมหากษัตริย์สร้างในอดีต เนื่องจากมีขนาดเล็กและเรียบง่ายแทนที่จะมีขนาดใหญ่โตและประดับตกแต่งอย่างวิจิตรพิสดาร ซึ่งรูปแบบดังกล่าวสะท้อนแนวคิดและสถานภาพทางการเมืองของพระมหากษัตริย์ในรัชกาลที่ 9 ได้เป็นอย่างดี แม้วัดพระราม 9 มีวัตถุประสงค์หลักที่จะสร้างเป็นวัดของชุมชนเท่านั้น แต่ด้วยความรักและศรัทธาที่ประชาชนมีต่อในหลวงรัชกาลที่ 9 ทำให้มีคนหลั่งไหลเข้ามาที่วัดนี้เป็นจำนวนมากโดยเฉพาะวันสำคัญทางศาสนา ส่งผลให้วัดไม่สามารถรองรับได้และขาดความสงบ ขณะเดียวกัน แนวคิดที่ต้องการสร้างพระอุโบสถตัวอย่างที่ประหยัดค่าก่อสร้าง ก็มีผู้นำรูปแบบไปใช้สร้างวัดในจังหวัดต่าง ๆ แต่พบว่าหลายแห่งได้นำเฉพาะรูปแบบไปใช้ แต่ไม่ได้นำแนวคิดไปปรับใช้ด้วย เห็นได้จากการสร้างอาคารขนาดใหญ่และใช้วัสดุราคาสูง

¹⁷⁰ รายการวิชาความสุข ตอนที่ 1 ออกอากาศวันที่ 5 พฤษภาคม 2561 ทางสถานีโทรทัศน์ไทยพีบีเอส

¹⁷¹ วิมลสิทธิ์ หรยางกูร, บทบาทและแนวคิดในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในการพัฒนาเมือง ชุมชน และสถาบันศิษย์ตามแนวพระราชดำริ, (กรุงเทพฯ: คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์และการผังเมือง มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2551), หน้า 176.

¹⁷² เรื่องเดียวกัน, หน้า 174.

ภาพที่ 53 พระอุโบสถ วัดพระราม 9 กาญจนภิเษก เปรียบเทียบกับพระอุโบสถ วัดเบญจมบพิตร ซึ่งพระอุโบสถทั้งสองแห่งเป็นสถาปัตยกรรมวัดที่พระมหากษัตริย์ทรงมีพระราชดำริให้สร้าง

ภาพที่ 53 อุโบสถ วัดนาบุญ อ.วังน้ำเย็น จ.สระแก้ว นำแบบพระอุโบสถ วัดพระราม 9 มาปรับใหม่ เพิ่มซุ้มประตู-หน้าต่าง และช่อฟ้า

(ที่มา: <http://oknation.nationtv.tv/blog/kasemakung/2011/04/11/entry-1>)

5.1.3.4 การคมนาคม

การพัฒนาปัจจัยพื้นฐานเพื่อสนับสนุนการพัฒนาเศรษฐกิจในช่วงพ.ศ. 2500 โครงการตัดถนนเป็นหนึ่งในโครงการหลัก เชื่อมหมู่บ้านที่เคยห่างไกล เข้าหากรุงเทพฯ และเขตเมืองอย่างรวดเร็ว ส่งผลให้เกิดการขยายตัวตามแนวถนนและพื้นที่โดยรอบต่อเนื่องกันไป วัดที่เคยมีสภาพเป็นป่าเมื่อประมาณ 100 ปีที่แล้วอย่างวัดอรุณญิกาวาส จ.ชลบุรี กลายเป็นวัดที่ล้อมรอบด้วยชุมชนหนาแน่น เข้าถึงจากถนนสายหลักได้ไม่ยาก ขณะเดียวกันคนเริ่มมีกำลังในการซื้อรถยนต์หรือรถจักรยานยนต์

เป็นของตัวเองมากขึ้น รวมทั้งเจ้าอาวาสหรือลูกวัดบางวัด ส่งผลให้ผังบริเวณวัดส่วนใหญ่มีถนนสำหรับรถเป็นทางสัญจรหลักที่เข้าถึงได้ทุกพื้นที่ในวัด และถนนนั้นเองได้กลายเป็นองค์ประกอบในการแบ่งพื้นที่เขตต่าง ๆ ของวัด ซึ่งในวัดหลายแห่งระยะความกว้างของถนนไม่สามารถสร้างความชัดเจนและความเป็นส่วนตัวโดยเฉพาะเขตสังฆาวาสได้เพียงพอ ดังเห็นได้จากตัวอย่างที่ปรากฏตั้งแต่รัชกาลที่ 8 อย่างวัดพระศรีมหาธาตุ เขตบางเขน กรุงเทพฯ และยังมีวัดในรัชกาลที่ 9 เช่น วัดธรรมมงคลฯ กรุงเทพฯ วัดป่าภูกิริยัตตปฏิบัติปาราม จ.ปทุมธานี เป็นต้น

ปัจจุบันปฏิเสธไม่ได้ว่ารถยนต์เป็นปัจจัยอำนวยความสะดวกในการดำเนินชีวิต แต่การสร้างถนนให้สามารถเข้าถึงได้ทุกพื้นที่ของวัดก็นำพาความไม่สงบ มลภาวะจากเสียงและควัน ความร้อนจากเครื่องยนต์บริเวณลานจอดรถ ตลอดจนภูมิทัศน์ของลานจอดรถที่ทำลายความสง่างามของวัด ดังนั้น วัดที่สร้างใหม่ควรมีการจัดสรรพื้นที่ที่รถเข้าถึงได้อย่างชัดเจน หากจำเป็นต้องมีถนนเข้าถึงพุทธาวาสเพื่อสะดวกแก่การใช้สอยควรออกแบบให้เกิดการรบกวนน้อยที่สุด

ภาพที่ 54 พื้นที่โดยรอบพระวิริยมงคลมหาเจดีย์ฯ และพื้นที่รอบอโบลสถ วัดธรรมมงคลฯ

5.2 ปัจจัยที่ส่งผลต่อการออกแบบสถาปัตยกรรมวัดโดยตรง

5.2.1 ปัจจัยทางการเมือง

5.1.2.1 บทบาทและแนวคิดของพระมหากษัตริย์

การเปลี่ยนแปลงการปกครองในพ.ศ. 2475 ได้เปลี่ยนโครงสร้างทางสังคมที่เคยเป็นระบบชนชั้นให้เท่าเทียมกัน พระมหากษัตริย์ซึ่งเคยอยู่ในตำแหน่งสูงสุด ครองอำนาจและบทบาทในการบริหารบ้านเมืองทุกด้านได้กลายเป็นเพียงสัญลักษณ์ จนกระทั่งพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดชเสด็จขึ้นครองราชย์ ด้วยพระราชปณิธานที่จะพัฒนาคุณภาพชีวิตของพสกนิกร พระองค์จึงประกอบพระราชกรณียกิจในด้านต่าง ๆ นานัปการไม่ต่างจากพระมหากษัตริย์ในอดีต ทำให้ประชาชนทิวความศรัทธาจงรักภักดีต่อพระองค์ และพร้อมจะทำงานโดยเสด็จตามพระราชประสงค์

ในด้านการพระศาสนา พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดชทรงเป็นองค์เอกอัครศาสนูปถัมภกและพุทธมามกะ ทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาไปพร้อมศิลปวัฒนธรรม ในการประกอบพระราชกรณียกิจที่เกี่ยวข้องกับพระศาสนา พระองค์จะทรงมีพระราชดำริและบทบาทเกี่ยวกับการสร้างและการปรับปรุงสถาปัตยกรรมวัดนั้น ๆ

ในพ.ศ. 2509 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 9 ได้เสด็จพระราชดำเนิน ณ วัดโสธรวราราม จ.ฉะเชิงเทรา¹⁷³ ทรงมีพระราชดำรัสกับเจ้าอาวาสว่า “ตั้งใจมานานมีสภารหลวงพ่อกุศลโสธรนานแล้ว ทำไมสร้างพระอุโบสถแบบนี้ ไม่สมเกียรติหลวงพ่อกุศลโสธร ให้ปรับปรุงแก้ไขเสียใหม่ให้สมกับที่เป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์คู่บ้านคู่เมือง”¹⁷⁴ หลังจากนั้น พระองค์ “...ทรงมีบทบาทที่ชัดเจนในการจัดทำโครงการวัดโสธรวรารามวรวิหาร ตั้งแต่การริเริ่มโครงการ การเลือกพื้นที่สถาปนิก ผู้ถวายงานออกแบบ การทรงมีพระบรมราชวินิจฉัยให้แก้ไขแบบ และโปรดเกล้าฯ ให้ปรับปรุงภูมิทัศน์โดยรอบ การที่มีพระบรมราชานุมัติงบประมาณครั้งแรกที่สถาปนิกตั้งไว้ จำนวน 500 ล้านบาท ซึ่งต่อมาได้ขยายไปถึง 2,500 ล้านบาท ตลอดจนได้โปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ เป็นองค์ประกอบในการก่อสร้าง และท้ายสุดได้เสด็จพระราชดำเนินมาทรงวางศิลาฤกษ์”¹⁷⁵ จากแนวพระราชดำริและบทบาทดังกล่าว ส่งผลให้สถาปนิกน้อมนำและยึดถือตลอดในการออกแบบ ซึ่งเล็งเห็นว่าหากมีเพียงแค่อุโบสถแล้วสร้างใหม่โดยยังมีวิหารและเจดีย์เดิมตั้งอยู่ ก็จะไม่สามารถสร้างอาคารที่มีความสง่างามสมเกียรติแก่หลวงพ่อกุศลโสธรได้ สถาปนิกจึงรื้ออาคารเดิมในเขตพุทธาวาสทั้งหมดแล้วออกแบบใหม่ให้เป็น “...อาคารที่พัฒนาทางสถาปัตยกรรมไทย เหมาะสมตามยุคสมัยและมีคุณค่าทางศิลปกรรมของไทย มีความเหมาะสมกับหลักการใช้สอยทางพระพุทธศาสนา แสดงเอกลักษณ์ทางศาสนาที่นานาชาติเข้าใจตามปรัชญาสากล โดยออกแบบตามหลักปฏิบัติวิธีการและวิชาการแห่งการก่อสร้างด้วยเหตุและผลเป็นตัวกำหนดหลักการ”¹⁷⁶

¹⁷³ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 9 เสด็จพระราชดำเนินพร้อมสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ และสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ เนื่องในวโรกาสประกอบพิธีทางศาสนาในวันวิสาขบูชา ณ วัดโสธรวรารามหรือวัดหลวงพ่อกุศลโสธร จ.ฉะเชิงเทรา

¹⁷⁴ วิมลสิทธิ์ ทรายงกูร, บทบาทและแนวคิดในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ในการพัฒนาเมือง ชุมชน และสถาปัตยกรรมตามแนวพระราชดำริ, (กรุงเทพฯ: คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์และการผังเมือง มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2551), หน้า 167-168.

¹⁷⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 169.

¹⁷⁶ จากวัตถุประสงค์การก่อสร้างพระอุโบสถ พระวิหาร วัดโสธรวรารามวรวิหารจำนวน 5 ข้อดังนี้

- (1) เพื่อให้เป็นอาคารที่พัฒนาทางสถาปัตยกรรมไทย ไปตามยุคกาลสมัยให้เหมาะสมและมีคุณค่าทางศิลปกรรมของไทยตามลำดับ
- (2) เพื่อให้เป็นอาคารที่มีความสง่างาม และเป็นศรีสง่าแก่ “หลวงพ่อกุศลโสธร”

พระราชดำริที่เป็นแนวคิดเบื้องต้นให้กับสถาปนิกจึงทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงรูปแบบของผังบริเวณในเขตพุทธาวาสของวัด หากพิจารณาในด้านองค์ประกอบของผัง จากเดิมที่อาคารแต่ละหลังมีหน้าที่การใช้งานแตกต่างกันวางอยู่แยกกัน กลายเป็นรวมการใช้สอยทั้งหมดไว้ในอาคารเดียวกันได้ภายในอาคาร อาคารมีขนาดใหญ่มากและเป็นเพียงอาคารเดียวที่ตั้งอยู่ในเขตพุทธาวาส บริเวณรอบวัดล้อมด้วยรั้วเหล็กหล่อโปร่งที่มีทางเข้าหลักตรงกับมุขด้านหน้าพระอุโบสถซึ่งเป็นด้านข้างของอาคารทั้งหลังซึ่งไม่เคยมีลักษณะนี้มาก่อน มีรั้วโปร่งในลักษณะเดียวกันล้อมรอบพระอุโบสถ-พระวิหารอีกชั้นหนึ่ง ซึ่งไม่ได้สร้างความแตกต่างของพื้นที่ในแต่ละลำดับการเข้าถึง เนื่องจากมีมุมมองและลักษณะพื้นที่ที่เหมือนกัน อาจกล่าวได้ว่าการปิดล้อมที่มีนั้นไม่ได้ใช้เพื่อการสร้างความแตกต่างของลำดับการเข้าถึงแต่ใช้เพื่อแสดงขอบเขตและการรักษาความปลอดภัยอย่างอาคารทั่วไป ซึ่งแสดงว่าบทบาทของคติไตรภูมิไม่ปรากฏการสื่อความหมายในการวางผังบริเวณของวัดนี้

ในคราวพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ เสด็จพระราชดำเนินไปยังวัดญาณสังวราราม จ.ชลบุรี¹⁷⁷ ทรงมีพระราชดำรัสกับสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราชฯ ประธานการก่อสร้างวัดฝ่ายสงฆ์เกี่ยวกับการสร้างวัดและอาคารต่าง ๆ ด้วยกันว่า วัดญาณสังวรารามนี้ “ควรเป็นวัดสำหรับผู้ที่ไปปฏิบัติ เพราะอยู่ใกล้กรุงเทพฯ ดี...จึงมีพระราชปรารภให้ขยายขอบเขตของวัดออกไปให้กว้างขวางเพื่อความไม่สงบทั้งหลายจะได้ไม่เข้าใกล้...” พร้อมกันนั้นทรงให้สร้างโครงการในพระราชดำริเพื่อเกื้อกูลชุมชนที่อาศัยอยู่ในบริเวณนั้นด้วย¹⁷⁸ และ “...ทรงพระมหากรุณาฯ [วัดญาณสังวราราม] ให้เป็นพระอารามหลวงชั้นเอกชนิดวรมหาวิหาร และทรงมีพระราชครุฑธำรับไว้ในพระบรมราชูปถัมภ์ พร้อมทั้งพระราชทานพระราชทรัพย์และทรงพระมหากรุณาในทางต่าง ๆ เป็นอันมาก”¹⁷⁹ นอกจากนี้ยังพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้สร้าง

(3) เพื่อให้เป็นอาคารที่เหมาะสมกับหลักการใช้สอยทางพระพุทธศาสนา เป็นประการสำคัญ

(4) เพื่อให้เป็นอาคารที่ก่อสร้างด้วยวัสดุที่คงทนถาวรมั่นคง ตลอดจนทั้งใช้หลักปฏิบัติวิธีการและวิชาการแห่งการก่อสร้างด้วยเหตุและผลเป็นตัวกำหนดหลักการ

(5) เพื่อให้เป็นพระอุโบสถ ที่มีเอกลักษณ์ทางศาสนา ที่นานาชาติเข้าใจตามปรัชญาสากล เป็นการส่งเสริมแห่งการท่องเที่ยวในด้านภูมิภาคนี้อีกทางหนึ่ง

อ้างจากรายการก่อสร้าง พระอุโบสถ พระวิหาร หลังใหม่ วัดโสธรวรารามวรวิหาร จังหวัดฉะเชิงเทราเอกสารที่ยังไม่ตีพิมพ์

¹⁷⁷ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ เสด็จพระราชดำเนินมาทรงดัดลูกนิมิต พระอุโบสถ วัดญาณสังวราราม อ้างจาก แฉ่งน้อย ศักดิ์ศรี และ วทีญญู เทพหัตถ์, ข้าหลวง ผลงานสถาปัตยกรรมไทยของหม่อมราชวงศ์ มิตราภรณ์ เกษมศรี, (กรุงเทพฯ: สมาคมสถาปนิกสยามในพระบรมราชูปถัมภ์, 2539), หน้า 173.

¹⁷⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 173.

¹⁷⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 171.

พระมหามณฑปพุทธบาท ภูประ สก ขึ้นเพื่อส่งเสริมพระบุญญาธิการ¹⁸⁰ โดยมีพระราชกระแสในการสร้างว่า “อย่าให้อาคารมีขนาดใหญ่จนเบียดบังภูเขา ให้พยายามรักษาต้นไม้ป่าที่มีอยู่เดิมไว้ให้มากที่สุด และห้ามทำลายสิ่งแวดล้อม”¹⁸¹ ม.ร.ว.มิตรารุณ เกษมศรี สถาปนิกจึงนำพระราชดำริเป็นแนวคิดหลักในการออกแบบ ซึ่งเป็นข้อจำกัดเรื่องขนาดอาคารและส่งผลต่อมุมมองส่วนยอดหากใช้รูปแบบยอดทรงมณฑป แนวพระราชดำริจึงส่งผลให้สถาปนิกจึงแก้ไขปัญหา “อากาศกิน” ด้วยการเพิ่มยอดทรงมงกุฎอีกชั้นหนึ่ง¹⁸² เกิดเป็นยอดมณฑปทรงใหม่ที่เน้นความสำคัญเรื่องมุมมองที่สง่างามของอาคาร

จากการที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 9 ทรงปฏิบัติพระราชกรณียกิจอย่างทุ่มเท มาตลอดตั้งแต่ทรงขึ้นครองราชย์ ด้านการทำนุบำรุงพระศาสนาที่ทรงอุปถัมภ์วัดด้วยความทุ่มเทและใส่พระทัยในรายละเอียดของขั้นตอนการออกแบบ ทำให้สถาปนิกมีมุมมองต่อพระองค์ไม่ต่างจากช่างหลวงที่มีต่อพระเจ้าแผ่นดินในอดีต และยึดถือแนวพระราชดำริในการสร้างสรรค์สถาปัตยกรรมให้มีรูปแบบตรงตามแนวพระราชดำรินั้น

ภาพที่ 55 มุมมองจากภายนอก และภายในพุทธาวาสโดยรอบพระอุโบสถ-พระวิหาร วัดโสธรวราราม

¹⁸⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 175.

¹⁸¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 177.

¹⁸² เรื่องเดียวกัน, หน้า 179.

ภาพที่ 56 ยอดพระมหามณฑปทรงมณฑปยอดมงกุฏ และสภาพแวดล้อมที่ตั้งของพระมหามณฑป
วัดญาณสังวราราม

(ที่มา: ศูนย์รูปธรรมศึกษา คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย)

5.2.2 ปัจจัยทางเศรษฐกิจของวัด

5.2.2.1 การได้มาซึ่งรายได้และสถานภาพทางการเงินของวัด

ในรัชกาลที่ 9 การที่วัดแห่งหนึ่งจะได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมาเพื่อให้ได้สถานะว่าเป็นวัดนั้นต้องมีอุโบสถหรือมีโครงการจะสร้างในอนาคต พร้อมแสดงที่ดินและงบประมาณในแบบขอพระราชทานวิสุงคามสีมาเพื่อตั้งวัด¹⁸³ ซึ่งงบประมาณที่ใช้ก่อสร้างก็มาจากการบริจาคของผู้มีจิตศรัทธา ไม่สามารถกำหนดได้แน่นอน ทำให้วัดในสมัยนี้ไม่สามารถสร้างสำเร็จได้ทีเดียวทั้งวัดอย่างวัดในอดีตที่อยู่ภายใต้พระบรมราชูปถัมภ์ของพระมหากษัตริย์ วัดส่วนใหญ่จึงสามารถวางผังบริเวณได้อย่างคร่าว ๆ เพียงกำหนดตำแหน่งของเขตพุทธาวาสและสังฆาวาส ไม่มีผังแม่บท การสร้างอาคารเป็นไปตามวาระโอกาสของแรงศรัทธาและความต้องการของวัดและชุมชนในขณะนั้น สภาพการณ์ดังกล่าวส่งผลให้ผังบริเวณเขตพุทธาวาสของวัดหลายแห่งไม่มีระเบียบและไม่เป็นเอกภาพ หรืออย่างดีที่สุดที่สถาปนิกสามารถทำได้ในการสร้างอาคารใหม่คือใช้แนวคิดเรื่องการจัดองค์ประกอบผังบริเวณโดยรักษาหรือสร้างแนวแกนจากอาคารเดิม ตัวอย่างเช่น การสร้างพระมหาธาตุเจดีย์พุทธธรรมประกาศ วัดพุทธาธิวาส จ.ยะลา

¹⁸³ แบบรายงานขอรับพระราชทานวิสุงคามสีมา สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ

ภาพถ่ายทางอากาศที่ 11 ฝั่งบริเวณวัดพุทธาธิวาส ที่เขตพุทธาวาสขนาบเขตสังฆาวาสด้านบน-ล่าง
เปลี่ยนแปลงจากการสร้างสถาปัตยกรรมวัด คือพระมหาธาตุเจดีย์พุทธธรรมประกาศ
วัดพุทธาธิวาส ทำให้เกิดพื้นที่เขตพุทธาวาสใหม่ที่ศาสนิกชนต้องเดินผ่านเขตสังฆาวาส

(ที่มา: Google Maps)

สถานภาพการเงินของวัดยังส่งผลโดยตรงต่อรูปแบบและขนาดอาคารเนื่องจากมีค่าก่อสร้างจำกัด ในการออกแบบอุโบสถ วัดคลองธรรม วนิดา พึ่งสุนทร สถาปนิกได้รับโจทย์จากเจ้าอาวาสว่า “...งบประมาณบอกมีแค่ 2 ล้าน ท่านเจ้าคุณวัดปริวาสบอกว่ามีเงินแค่ 2 ล้าน ให้ทำเล็กที่สุด นี้รู้สึกจะ 6 เมตรเท่านั้น...”¹⁸⁴ อุโบสถวัดนี้จึงมีขนาดเล็กเพียง 3 ห้อง มีหลังคาหนึ่งชั้นและมุขประเจิดแค่ด้านหน้า ประดับตกแต่งด้วยปั้นลมแทนเครื่องลายอง

นอกจากนี้ ค่าก่อสร้างยังส่งผลต่อการเลือกโครงสร้างและวัสดุก่อสร้าง รวมไปถึงช่างก่อสร้างด้วย ดังที่วนิดา พึ่งสุนทรแสดงแนวคิดการเลือกใช้วัสดุก่อสร้างโดยคำนึงถึงงบประมาณของชุมชนและวัดว่า “...ที่ใช้คอนกรีตเสริมเหล็กส่วนมาก เนื่องจาก ประการแรก งานที่ทำส่วนใหญ่ งบประมาณชุมชนของพื้นถิ่นเค้าต้องคำนึงถึง ทำได้ไม่ยาก ไม่แพง ต้องใช้วัสดุพื้นถิ่นที่มีเป็นส่วนใหญ่ หรือการขนส่งมันง่าย ทั้งเหล็กทั้งปูนซีเมนต์ เพราะอย่างนั้น ถูกสุดคืออันนั้น[คอนกรีตเสริมเหล็ก] และอีกอย่างก็คือ จะใช้ช่างพื้นถิ่น จะไม่ใช่ช่างที่เคยใช้จากทางบริษัทใหญ่ๆ เพราะแพง ค่าโสหุ้ยแพง เพราะฉะนั้นต้องใช้ช่างพื้นถิ่นที่นั่น...” รวมไปถึงการออกแบบการประดับตกแต่งอาคารก็คำนึงถึง

¹⁸⁴ สัมภาษณ์ วนิดา พึ่งสุนทร, 1 พฤศจิกายน 2560.

ภาระค่าดูแลรักษาเช่นกัน “...กรวดล้างทรายล้าง เพราะ...ทน ไม่ต้องเสียเงินทาสี [อาคารที่ทาสีทั่วไปเมื่อถึงเวลา] 4-5 ปีทาสีแล้ว อย่างจันเสนนี้ทำมา 30 กว่าปี ก็ไม่ได้ทำอะไร...”¹⁸⁵

ข้อจำกัดของค่าก่อสร้าง ส่งผลให้สถาปนิกต้องค้ประกอบที่ไม่จำเป็นเช่น เครื่องถ่ายอง ลวดลายต่าง ๆ ออกเพื่อลดค่าก่อสร้าง ซึ่งแนวคิดในการลดทอนองค์ประกอบเหล่านี้ เคยเกิดขึ้นใน คราวการปฏิสังขรณ์พระอุโบสถ วัดพระปฐมเจดีย์ ที่มีข้อจำกัดเรื่องค่าก่อสร้างเช่นกัน เห็นได้ว่า แนวคิดของสถาปนิกในปัจจุบันกับนายช่างในอดีตมีมุมมองเรื่องความจำเป็นขององค์ประกอบทาง สถาปัตยกรรมในอาคารคอนกรีตเสริมเหล็กไม่ต่างกันมากนัก นอกจากนี้ สถาปนิกยังต้องเลือกวิธีการ ก่อสร้างที่ง่าย ประหยัด และผลิตชิ้นส่วนที่จำเป็นได้หลายชิ้นในคราวเดียวอย่างการทำแบบหล่อพิมพ์ ซึ่งอาจนำไปสู่การผลิตซ้ำแบบอุตสาหกรรมในงานที่มีเงื่อนไขเดียวกันนี้ หรืออาจเป็นแนวทางที่ช่างจะ ใช้ในการก่อสร้างสถาปัตยกรรมวัดอื่น ๆ หากไม่ได้เปลี่ยนแปลงจากแบบเดิมก็จะเกิดรูปแบบที่ซ้ำ ขาด ความสร้างสรรค์ และรายละเอียดที่จะสร้างคุณค่าความงามให้กับสถาปัตยกรรม

ภาพที่ 57 อุโบสถ และหน้าบัน วัดคลองธรรม จ.นครสวรรค์

¹⁸⁵ เรื่องเดียวกัน,

5.2.3 ปัจจัยทางศาสนา

5.2.3.1 ความนิยมในการปฏิบัติธรรม

ตั้งแต่พ.ศ. 2500 เป็นต้นมา เกิดกระแสความนิยมในการปฏิบัติธรรมในเขตเมือง จากการเดินทางเข้ามาเผยแผ่แนวทางปฏิบัติของพระสายอรัญวาสี และเกิดสำนักปฏิบัติในเมือง ซึ่งทั้งสองกระแสนี้มีผู้ศรัทธาเพิ่มมากขึ้นเรื่อย ๆ ทำให้มีการสร้างวัดเพื่อรองรับกิจกรรมนี้โดยเฉพาะ พระภิกษุเจ้าสำนักทั้งหลายมีแนวคิดไปในทางเดียวกันว่าตำแหน่งที่ตั้งวัดที่เหมาะสมต้องไม่ไกลจากเมืองเพื่อให้คนเดินทางได้ง่ายอย่างเช่นจังหวัดสมุทรปราการ ปทุมธานี ชลบุรี เป็นต้น และต้องมีพื้นที่ขนาดใหญ่ที่จะรองรับคนจำนวนมากที่มาปฏิบัติพร้อมกัน

กรณีตัวอย่าง วัดโศคาราม จ.สมุทรปราการ ที่สร้างขึ้นในปีพ.ศ. 2499 หลวงพ่อลี ธัมมธโร เจ้าอาวาสผู้ก่อตั้งมีแนวคิดที่ “...ตั้งแต่ปี 2497 มีผู้ถวายที่ดินแก่ท่านหลายแห่ง แต่ท่านไม่เอา เพราะไกลจากพระนคร เช่นที่จังหวัดอยุธยา แถวบางปะอิน ส่วนที่ไม่ไกลนัก...พอดีขณะนั้น นายสุเมธ และนางกิมหงษ์ ไกรกาญจน์ ปฏิบัติธรรมอยู่กับท่านที่วัดบรมนิวาส มีความศรัทธาเลื่อมใสต่อท่านเป็นอย่างมาก เมื่อทราบความประสงค์ของท่านแล้ว จึงรับนำเอาที่ นามแม่ขาว[จังหวัดสมุทรปราการ] 33 ไร่ ไปกราบถวาย...ในที่สุดท่านจึงเมตตารับไว้...”¹⁸⁶ ต่อมา มีการสร้างพระอุโบสถเจดีย์ ออกแบบโดย ม.ร.ว.มิตราภรณ์ เกษมศรี เป็นอาคารสำคัญหลังแรกของวัดเพื่อเฉลิมฉลองในวาระพุทธศาสนาครบถึงพุทธกาลในพ.ศ. 2500 หลังจากนั้นมีการสร้างอาคารเพิ่มเติมเช่น วิหารสุทธธรรมรังสี สร้างในปีพ.ศ.2527 เป็นวิหารขนาดใหญ่สูง 3 ชั้น ในปีพ.ศ. 2541 ทางวัดได้บูรณะปฏิสังขรณ์พระอุโบสถเจดีย์ใหม่ โดยมี ฤทัย ใจจงรัก สถาปนิกออกแบบโดยขยายขนาดในภาพรวมเพื่อให้มีที่ว่างภายในชั้นฐานสามารถใช้สอยได้ตามความต้องการของวัด ทำให้วัดสามารถรองรับผู้มาปฏิบัติธรรมพร้อมกันจำนวนมากในวันสำคัญทางศาสนาได้พร้อมกันทั้งสองอาคาร

ต่อมาในพ.ศ. 2520 กระแสนิยมในการปฏิบัติธรรมยังคงอยู่อย่างต่อเนื่อง โดยสำนักที่มีชื่อเสียงและมีคนนิยมมากขณะนั้นคือ ธรรมกาย ซึ่งหลังจากหลวงพ่อสด จันทสโร หรือหลวงพ่อสด วัดปากน้ำภาษีเจริญ เจ้าสำนักผู้เป็นต้นกำเนิดการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานที่เรียกว่า วิชชาธรรมกาย ได้มรณภาพลง พระไพฑูริย์ ธัมมชโย ทายาทของสำนักเห็นว่าวัดปากน้ำฯ มีพื้นที่จำกัด ไม่สามารถรองรับผู้ปฏิบัติธรรมที่มีถึงหลักหมื่นได้เพียงพอ จึงได้ย้ายมาตั้งศูนย์พุทธจักรปฏิบัติธรรมหรือต่อมาคือ วัดพระธรรมกาย จ.ปทุมธานี โดยมีแนวคิดที่จะสร้างให้มีลักษณะอย่างวัดป่าด้วยการปลูกต้นไม้และขุดบึงน้ำ เมื่อแรกสร้างมีพื้นที่ประมาณ 20 ไร่ ประกอบด้วยเขตพุทธาวาสและสังฆาวาสซึ่งมีอาคารเฉพาะเท่าที่จำเป็น ภายหลังมีผู้ศรัทธาเพิ่มมากขึ้นถึงหลักแสน วัดได้ซื้อที่ดินข้างเคียงเพิ่มรวม

¹⁸⁶ พระมหาธีรนาถ อคฺคธโร, ท่านพ่อลี ธมฺมธโร พระอริยเจ้าผู้มีพลังจิตแก่กล้า, (กรุงเทพฯ: พีเพรส, 2550), หน้า

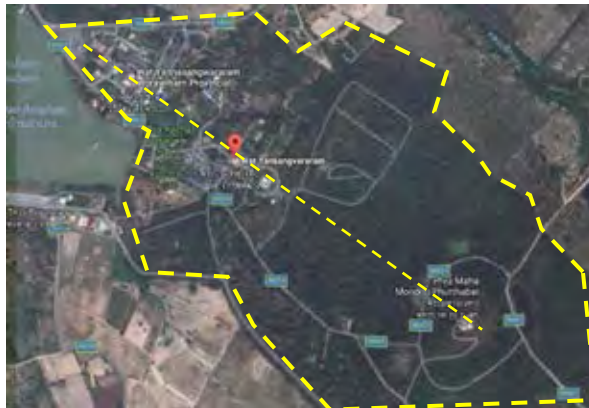
ประมาณ 200 ไร่และสร้างอาคารขนาดใหญ่จำนวนมาก บรรยากาศที่ตั้งใจให้คล้ายวัดป่าอย่างเดิม หายไปเปลี่ยนเป็นอาณาจักรที่ทันสมัยและต้องสัญจรด้วยรถ ปัจจุบันอาคารขนาดใหญ่ที่สุดในวัดคือ มหาธรรมกายเจดีย์¹⁸⁷ มีพื้นที่ถึง 1 ตารางกิโลเมตร

นอกจากนี้ ในปีพ.ศ. 2523 สมเด็จพระญาณสังวร พระสังฆราชฯ มีดำริจะจัดสร้างวัดเพื่อ เถลิงพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้าฯ ขึ้นบนที่ดินขนาดใหญ่ที่ได้รับ บริจาคจากผู้มีจิตศรัทธา มีลักษณะเป็นผืนป่าขนาดใหญ่ในจังหวัดชลบุรี โดยสมเด็จพระนางเจ้าฯ ทรง มีพระราชปรารภว่า “...วัดนี้มีความร่มรื่นเหมาะที่จะเป็นที่ปฏิบัติธรรมเพราะอยู่ไม่ไกลจากเมืองคือ กรุงเทพฯ...”¹⁸⁸

การปฏิบัติธรรมที่ได้รับความนิยมจากศาสนิกชนจำนวนมาก ทำให้เกิดวัดประเภทใหม่ ตอบสนองความต้องการของพระเจ้าสำนักซึ่งต้องการเผยแผ่แนวทางปฏิบัติและความต้องการของศา สนิกชนที่ต้องการมาฝึกฝน แนวคิดที่เน้นการปฏิบัติเพื่อฝึกจิตของตนเป็นวิถีของพระฝ่ายอรัญวาสีที่มุ่ง เข้าสู่ป่าที่สงบวิเวก มีสภาพธรรมชาติเอื้อต่อการฝึก เป็นลักษณะที่โน้มไปทางวัดอรัญวาสี แต่ ขณะเดียวกันก็ต้องการอาคารขนาดใหญ่เพื่อรองรับคนจำนวนมาก จำเป็นต้องสร้างอาคารประกอบ พิธีกรรม อันเป็นลักษณะของวัดคามวาสี วัดประเภทใหม่ที่สร้างขึ้นสำหรับการปฏิบัติธรรมจึงมักมี พื้นที่ขนาดใหญ่โดยยังรักษาหรือสร้างสภาพธรรมชาติให้ยังคงอยู่ แต่มีอาคารขนาดใหญ่หรือมีอาคาร จำนวนหลายหลัง ทำให้ต้องมีการจัดองค์ประกอบผังบริเวณเขตพุทธาวาสด้วยการใช้แนวแกนเพื่อ ความเป็นระเบียบ หรือการปิดล้อมอาคารบางหลังเพื่อแสดงความสำคัญ ซึ่งวัดประเภทนี้มีแนวโน้มจะ มีมากขึ้นเรื่อย ๆ

¹⁸⁷ สร้างในพ.ศ. 2538-2547

¹⁸⁸ แฉ่งน้อย ศักดิ์ศรี และ วทัญญู เทพหัตถ์, ช่างหลวง ผลงานสถาปัตยกรรมไทยของหม่อมราชวงศ์ มิตราภรณ์ เกษมศรี, (กรุงเทพฯ: สมาคมสถาปนิกสยามในพระบรมราชูปถัมภ์, 2539), หน้า 173.

ภาพถ่ายทางอากาศที่ 12 ฝั่งบริเวณวัดโคกการาม วัดพระธรรมกาย และวัดญาณสังวราราม ซึ่งเป็นวัดสำหรับปฏิบัติธรรม

(ที่มา: Google Maps)

5.2.3.2 ความศรัทธาในพระฝ่ายอรัญวาสี

ความศรัทธาในพระฝ่ายอรัญวาสีเริ่มจากกระแสศรัทธาในพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโตสืบเนื่องไปยังพระลูกศิษย์ของท่านต่อมา ทำให้มีผู้เลื่อมใสจำนวนมาก พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช เสด็จพระราชดำเนินไปยังวัดป่าในภาคอีสานและมีพระราชปฏิสันถารกับพระภิกษุสายอรัญวาสีซึ่งเป็นลูกศิษย์คนสำคัญของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต¹⁸⁹ เมื่อพระภิกษุเหล่านั้นมรณภาพลงพระองค์ได้เสด็จพระราชดำเนินไปพระราชทานเพลิงศพด้วยพระองค์เอง และมีพระราชปรารภเกี่ยวกับการสร้างเจดีย์ที่ระลึก โดยพระราชทานพระราชดำริเรื่องรูปแบบและการใช้สอยเบื้องต้น ตัวอย่างเช่น เจดีย์พิพิธภัณฑสถานอัฐบริวารหลวงปู่ขาว อนาลโย วัดถ้ำกลองเพล จ.หนองบัวลำภู (2531) พระองค์มีพระราชดำริว่าให้สร้างเป็นรูปแบบที่ไม่ใช่แบบประเพณีนิยม นอกจากนี้ยังทรงสนพระทัยเรื่องช่างในประวัติหลวงปู่ขาว¹⁹⁰ อีกทั้งประสงค์ให้เป็นที่ที่ศาสนิกชนจะได้มาเรียนรู้เกี่ยวกับวัตรปฏิบัติของหลวงปู่ขาว ภิญญโธ สุวรรณคีรี สถาปนิกจึงออกแบบโดยละทิ้งแบบแผนและสร้างสรรค์รูปทรงให้สื่อถึงหลวงปู่ขาวและช่างมากที่สุดคือ ใช้ยอดทรงหะนทานเพื่อสื่อถึงภูมิลำเนาหลวงปู่ขาวที่เป็นคนอีสาน ส่วนอาคารเป็นรูปทรงของช่างที่ลดรูปสี่เหลี่ยมกำลังเทินยอดดังกล่าว เมื่อมีผู้นำกราบบังคมทูล ก็ทรงมีรับสั่งให้แก้ไขเฉพาะส่วนลานให้กว้างขึ้นเท่านั้น¹⁹¹ ในภาพรวม เจดีย์มีรูปแบบเรียบง่าย มีรูปทรงชัดเจน ไม่ประดับตกแต่ง ซึ่งแนวคิดและรูปแบบดังกล่าวมีอิทธิพลต่อมายังเจดีย์ที่ระลึกของพระสายอรัญวาสีรูปอื่น เช่น เจดีย์พิพิธภัณฑสถานอัฐบริวารพระอาจารย์วัน อุตตโม วัดถ้ำอภัยดำรงธรรมหรือวัดถ้ำพวง จ.สกลนคร (2531) แต่เจดีย์นี้เกิดจากความประสงค์ของเจ้าอาวาส ซึ่งภิญญโธ สถาปนิกคนเดียวกันนี้ได้ออกแบบให้มียอดเจดีย์ทรงหะนทาน ส่วนตัวอาคารนั้นเป็นทรงกู่ช่างมีผังรูปแบบกากบาท จากการนำรูปแบบสถาปัตยกรรมปราสาทหินแบบเขมรมาปรับใช้ ซึ่งไม่เคยปรากฏในสถาปัตยกรรมไทยประเภทเจดีย์มาก่อน ผนังภายนอกประดับดินเผาปั้นลายเกี่ยวกับชีวประวัติพระอาจารย์วัน ลตทอนองค์ประกอบเจดีย์ทรงระฆังแบบประเพณีนิยมให้เป็นรูปทรงที่เรียบง่าย ดังตัวอย่าง จันทสารเจดีย์อนุสรณ์ วัดป่าสุทธาวาส¹⁹² จ.สกลนคร (2539) ออกแบบโดย ไชศรี ต้นศิริ

¹⁸⁹ ผาสุก พงษ์ไพจิตร และ คริส เบเคอร์, *เศรษฐกิจการเมืองไทยสมัยกรุงเทพฯ*. (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ โอ. เอส. พรินต์ติ้งเฮาส์ กรุงเทพฯ, 2546), หน้า 398.

¹⁹⁰ สัมภาษณ์ ภิญญโธ สุวรรณคีรี, 26 มีนาคม 2561.

¹⁹¹ เรื่องเดียวกัน,

¹⁹² เจดีย์แห่งนี้มีข้อมูลเรื่องที่มาของรูปแบบขัดแย้งกันอยู่ ข้อมูลจากป้ายจารึกด้านหน้าเจดีย์ระบุว่า รูปแบบเจดีย์ได้มาจากแนวพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 9 ส่วนข้อมูลจากการสัมภาษณ์คุณสันติ ชยสมบัติ สถาปนิกที่ทำงานร่วมกับคุณไชศรี ได้กล่าวว่า เป็นแบบที่เกิดจากแนวคิดของคุณไชศรีเอง

ภาพที่ 58 เจดีย์พิพิธภัณฑสถานอุบลราชธานี อานาลโย วัดถ้ำกลองเพล และ
จันทสารเจดียนุสรณ์ วัดป่าสุทธาวาส

การสร้างสรรคเจดีย์ที่มีรูปทรงใหม่โดยเฉพาะอย่างยิ่งเจดีย์พิพิธภัณฑสถานอุบลราชธานี อานาลโย วัดถ้ำกลองเพล แสดงให้เห็นว่าสถาปนิกออกแบบโดยละทิ้งรูปแบบอย่างประเพณีนิยม ได้แก่ การไม่ยึดในระเบียบองค์ประกอบ 3 ส่วน เนื่องจากเจดีย์ไม่มีส่วนฐาน แสดงการตัดความหมายเรื่อง ฐานานุศักดิ์คือออก ส่วนอาคารที่เหมือนกับเป็นส่วนองค์เจดีย์นั้นก็ออกแบบเป็นรูปทรงโปร่ง ผิดจากรูปแบบเจดีย์ในอดีตที่เคยมีมาทั้งหมด และทางเข้าอาคารแม้จะอยู่ในแนวแกนแต่ก็จะพบกับมุมอาคารก่อนไม่สามารถเดินเข้าได้โดยตรง ลักษณะที่กล่าวมาแสดงถึงการละแบบแผนที่เคยมี สอดคล้องกับแนวทางของพระสายอริยวาสีที่ละซึ่งเรื่องต่าง ๆ ทางโลกแต่มุ่งสู่แก่นของพุทธศาสนาคือการละกิเลสเพื่อความพ้นทุกข์

การใช้สอยที่ต้องการเชิดชูคุณความดีของพระสายอริยวาสียังปรากฏในเจดีย์อื่น ๆ ที่ไม่ได้เจาะจงสร้างเพื่ออุทิศแก่พระปารูปใดรูปหนึ่ง เนื่องจากพระที่เป็นลูกศิษย์พระอาจารย์มั่นได้มรณภาพไปเป็นจำนวนมากแล้ว แต่เป็นการรวมรูปเหมือนและอัฐิของพระป่าสำคัญหลายรูปไว้ในที่เดียวกัน เช่น พระธุดงค์เจดีย์ วัดโศการามเมื่อปฏิสังขรณ์ในปีพ.ศ. 2548 และพระมหาเจดีย์ชัยมงคล วัดเจดีย์ชัยมงคล จ.ร้อยเอ็ด (2541-2548) แสดงให้เห็นว่าความศรัทธาในพระสายอริยวาสีและความเชื่อเรื่องอัฐิธาตุยังคงมีอยู่

5.2.3.3 แนวคิดใหม่ทางศาสนา

ในรัชกาลที่ 9 เกิดสำนักที่มีแนวคิดใหม่ทางศาสนามากมาย สำนักที่มีอิทธิพลต่อสังคมและมีผู้เลื่อมใสศรัทธามากที่สุดแห่งหนึ่งคือ วัดพระธรรมกาย “...มีภาพลักษณ์เป็นสถานที่สะอาด ทันสมัย และมีประสิทธิภาพ การสอนสมาธิเป็นหลักสูตรระยะสั้นที่ใคร ๆ ก็มาร่วมได้ มีจุดขายอยู่ตรงที่จะทำ

ให้ผู้ทำสมาธิได้ประโยชน์ทั้งทางโลกและทางธรรม”¹⁹³ มีวัฒนธรรมของสำนักที่สร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันด้วยการสวมชุดยูนิฟอร์มสีขาว มีพิธีกรรมหลักคือเน้นการเรียนและปฏิบัติสมาธิโดยการเพ่งให้เห็นดวงแก้ว ชักชวนให้ร่วมกันทำบุญด้วยการบริจาคเงิน โดยมีแนวคิดที่ว่าผู้ใดบริจาคมากก็จะได้บุญมาก ส่งผลให้ผู้นั้นมีความร่ำรวยขึ้นด้วย อุโบสถซึ่งเป็นอาคารสำคัญหลังแรกของวัด จึงแสดงถึงแนวคิดที่แตกต่างจากแนวทางพุทธศาสนาในวัดทั่วไป แม้จะยังมีเค้าของสถาปัตยกรรมไทยอยู่ แต่มีความเรียบง่ายดูทันสมัย ตั้งแต่บรรยากาศของที่ตั้ง รูปแบบอาคารและองค์ประกอบ ไปจนถึงพุทธลักษณะของพระพุทธรูปประธาน

วัดบางแห่งนำเสนอให้ศาสนิกชนรู้จักพึ่งพาสติปัญญาและกำลังของตนเอง¹⁹⁴ ซึ่งเป็นแนวคิดหลักของพุทธศาสนาที่มีอยู่แล้วในพระไตรปิฎกแต่ด้วยสภาพสังคมที่ไหลไปตามกระแสต่าง ๆ อย่างง่ายดายทำให้เราหลงลืมแก่นของพุทธศาสนาไป ในพ.ศ. 2537 ท่านประยุทธ์ ปยุตโต หรือพระธรรมปิฎก สมณศักดิ์ในช่วงนั้นจึงตั้งวัดญาณเวศกวัน ที่นครปฐมขึ้น ด้วยความตั้งใจที่จะให้เป็น “...ป่าที่เหมาะสมแก่การเข้ามาแสวงหาความรู้ เจริญธรรม เจริญปัญญา...”¹⁹⁵ แนวคิดดังกล่าวสะท้อนทางฝั่งบริเวณที่ออกแบบให้เป็นพื้นที่ป่า และอุโบสถที่เน้นการใช้สอยมากกว่ารูปแบบ เพื่อกระตุ้นความคิดของศาสนิกชนให้หันมาสนใจสิ่งที่แก่นมากกว่ารูปลักษณ์ภายนอก

แนวคิดในการออกแบบนี้ แสดงให้เห็นถึงการเน้นความสำคัญของการใช้สอยที่ปรับเปลี่ยนให้สอดคล้องตามความต้องการในปัจจุบันมากกว่าการเน้นรูปแบบสถาปัตยกรรม ทุกวันนี้มีศาสนิกชนไปประกอบพิธีกรรมในวัดสำคัญทางศาสนาเป็นจำนวนมาก แสดงถึงความโหยหาแนวคิดทางศาสนาที่ต่างจากวัดทั่วไป

¹⁹³ ผาสุก พงษ์ไพจิตร และ คริส เบเคอร์, เศรษฐกิจการเมืองไทยสมัยกรุงเทพฯ, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ โอ. เอส. พริ้นติ้งเฮ้าส์ กรุงเทพฯ, 2546), หน้า 470.

¹⁹⁴ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), คติจตุคามรามเทพ, (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์วิไลดา, 2550), หน้า 14-17., 2550).

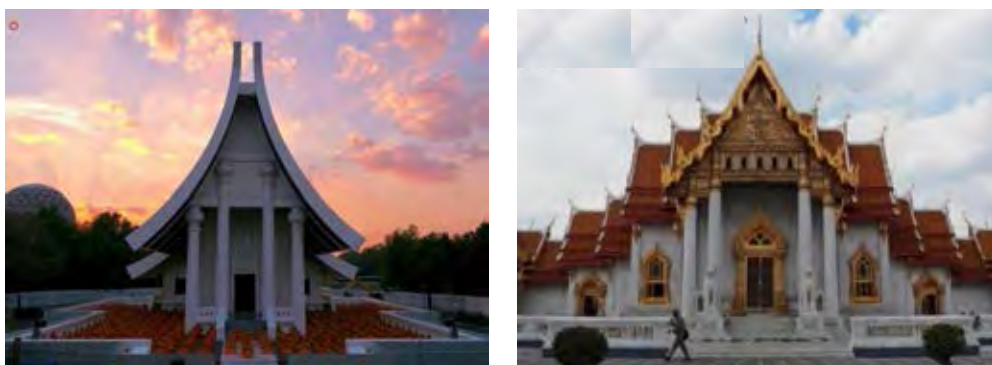
¹⁹⁵ วัดญาณเวศกวัน, ข้อมูลทั่วไป [ออนไลน์], 20 กันยายน 2561. แหล่งที่มา http://www.watnyanaves.net/th/web_page/WatInfo

ภาพที่ 59 อุโบสถ และพื้นที่ใช้สอยชั้นล่าง วัดญาณเวศกวัน

5.2.3.4 สายสำนัก

สายสำนักหรือความเชื่อมโยงทางแนวคิดหรือกลุ่มพระสงฆ์เป็นสิ่งที่แสดงความน่าเชื่อถือของวัดที่เป็นสำนักใหม่และเพิ่งก่อตั้งขึ้น โดยพระเจ้าสำนักมักจะเป็นผู้ให้แนวคิดเรื่องรูปแบบสถาปัตยกรรมเบื้องต้นเพื่อให้สถาปนิกออกแบบต่อ พระไพฑูริย์ ธรรมชโย เจ้าสำนักของวัดพระธรรมกายารามได้มอบหมายให้ พระครูปลัดภูเบศ ฌานาภิญโญ และคณะควบคุมการก่อสร้างอุโบสถ โดยมีศิริ สุขะวัลลิ อติตสถาปนิกกรมโยธาธิการเป็นผู้ออกแบบ มีแนวคิดที่ว่า “...มีวัดเบญจมบพิตรดุสิตวนารามราชวรวิหารเป็นต้นแบบ...[และ]ยึดหลักความแข็งแรง คงทน เรียบง่าย แต่สง่างาม...”¹⁹⁶ เห็นได้จากรูปแบบของเสาคู่ที่ मुखหน้าของพระอุโบสถ เพื่อเชื่อมโยงถึงความสัมพันธ์ระหว่างพระสงฆ์ที่วัดพระธรรมกายรุ่นแรก ๆ ที่ได้ประกอบพิธีอุปสมบทที่วัดเบญจมบพิตรฯ เกือบทั้งสิ้น¹⁹⁷

ภาพที่ 60 อุโบสถ วัดพระธรรมกายที่ได้รับแรงบันดาลใจจากพระอุโบสถ วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม (ที่มาภาพอุโบสถ วัดพระธรรมกาย: <https://www.dhammadkaya.net/อุโบสถวัดพระธรรมกาย>)

¹⁹⁶ อุโบสถ วัดพระธรรมกาย [ออนไลน์], 17 สิงหาคม 2561. แหล่งที่มา

https://kalyanamitra.org/th/article_detail.php?i=8506

¹⁹⁷ สัมภาษณ์ ประชา แสงสายัณห์, 7 มิถุนายน 2561.

5.2.3.5 ความเชื่อเกี่ยวกับสังเวชนียสถาน-พระมหาเจดีย์พุทธคยา

“...ดูกรอานนท์ สังเวชนียสถาน ๔ แห่งเหล่านี้ เป็นที่ควรเห็นของกุลบุตรผู้มีศรัทธา... สังเวชนียสถาน ๔ แห่ง พระตถาคตประสูติในที่นี้ก็ดี พระตถาคตตรัสรู้พระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ ในที่นี้ก็ดี พระตถาคตทรงยังอนุตรธรรมจักรให้เป็นไปในที่นี้ก็ดี พระตถาคตเสด็จปรินิพพานแล้วด้วย อนุปาทิเสสนิพพานธาตุในที่นี้ก็ดี ก็ชนเหล่าใดเหล่าหนึ่ง เทียวจาริกไปยังเจดีย์ มีจิตเลื่อมใสแล้ว จัก ทำการละลง ชนเหล่านั้นทั้งหมดเบื้องหน้าแต่ตายเพราะกายแตก จักเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ ฯ”¹⁹⁸

ข้อความดังกล่าวปรากฏในพระไตรปิฎกและมีอิทธิพลต่อความเชื่อของพุทธศาสนิกชน ซึ่งคน จำนวนหนึ่งมีปณิธานที่จะจาริกแสวงบุญไปสักการะสังเวชนียสถานเหล่านี้ด้วยตนเองเพื่อให้ได้บุญ และเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ดังที่ได้ระบุไว้ ดังนั้น สังเวชนียสถานทั้ง 4 จึงมีความสำคัญทั้งด้าน ประวัติศาสตร์ ความหมาย รูปแบบ ที่เชื่อมโยงกับพระพุทธเจ้า ทำให้มีการนำรูปแบบสถาปัตยกรรม มาปรับใช้กับสถาปัตยกรรมวัดไทย ด้วยเหตุผลว่าเป็นอาคารที่สื่อความหมายที่ดีเกี่ยวกับพุทธศาสนา เช่น พระวิริยมงคลมหาเจดีย์ฯ วัดธรรมมงคลฯ กรุงเทพฯ หรือสร้างขึ้นเป็นเป็นที่ระลึกถึงสถานที่จริง เพื่อให้พุทธศาสนิกชนในประเทศไทยสามารถมาสักการะได้ง่ายอย่าง พระเจดีย์พุทธคยา วัดญาณสังวราราม จ.ชลบุรี (2539)

5.2.4 ปัจจัยทางสถาปัตยกรรม

5.2.4.1 ที่ตั้ง

(1) สันฐานของที่ตั้ง

ที่ตั้งที่มีภูเขา เนินเขา หรือมีระดับพื้นที่ต่างกัน จะกำหนดให้อาคารสำคัญในเขตพุทธาวาส ระดับที่อยู่สูงกว่า พบว่าเกือบทั้งหมดเป็นอาคารประเภทเจดีย์ เนื่องจากส่วนใหญ่ประดิษฐาน พระบรมสารีริกธาตุหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์สำคัญของวัด นิยมสร้างขึ้นเพื่อเฉลิมพระเกียรติพระมหากษัตริย์ และพระบรมวงศานุวงศ์ซึ่งจะประดับตราสัญลักษณ์ประจำพระองค์อยู่ และการตั้งให้อยู่ในที่สูงยัง ส่งเสริมมุมมองให้โดดเด่นมองเห็นได้จากระยะไกล เช่น วัดสันติคีรีญาณสังวราราม จ.เชียงราย สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก “...ทรงเลือกที่ตั้งด้วยพระองค์เอง โดย กำหนดให้สร้างอุโบสถในพื้นที่ที่เคยเป็นสำนักสงฆ์มาก่อน ซึ่งตั้งอยู่หลั่นล่าง และสร้างเจดีย์...อยู่บน ยอดเขาในแนวแกนเดียวกัน...”¹⁹⁹ เพื่อเป็นการเผยแผ่พุทธศาสนาและเป็นที่ยึดเหนี่ยวจิตใจของ หมู่บ้านสันติคีรีที่ตั้งอยู่ด้านล่าง หรือวัดพุทธาธิวาส จ.ยะลา ซึ่ง สวัสดิ์ โชติพานิชย์ อดีตประธานศาล

¹⁹⁸ พระไตรปิฎกเล่มที่ ๑๐ พระสุตตันตปิฎกเล่มที่ ๒ ทีฆนิกาย มหาวรรค

¹⁹⁹ แม่น้อย ศักดิ์ศรี และ วทัญญู เทพหัสดิ, ช่างหลวง ผลงานสถาปัตยกรรมไทยของหม่อมราชวงศ์ มิตรารุณ เกษมศรี, (กรุงเทพฯ: สมาคมสถาปนิกสยามในพระบรมราชูปถัมภ์, 2539), หน้า 57.

ฎีกาและคณะผู้จัดสร้างได้เลือกที่ตั้งพระเจดีย์ ที่เป็นควนหรือเนินที่อยู่ด้านหลังของวัด “...เพื่อเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ และให้เป็นศูนย์รวมความศรัทธาของพุทธศาสนาทองใต้และชาวมลายูเชื้อสายจีนที่นับถือพระพุทธศาสนา อีกทั้งให้เป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ของบ้านเมือง และสถานที่ท่องเที่ยวให้กับชาวไทยและชาวมลายูที่ผ่านไปมา”²⁰⁰ ส่วนวัดทางสายจ.ประจวบคีรีขันธ์ คหบดีแห่งตำบลบ้านกรูด มีความประสงค์จะสร้างเจดีย์ที่ปลายแหลมที่ยื่นลงไปทะเล “...เพื่อให้เป็นจุดเด่นที่สามารถมองเห็นได้ในระยะไกลจากทะเล และเป็นสัญลักษณ์ของตำบลบ้านกรูด...”²⁰¹

(2) ขนาดที่ดิน

ในการสร้างสถาปัตยกรรมวัดบางกรณี มีเงื่อนไขด้านขนาดที่ดินจำกัดที่จะส่งผลต่อความสวยงามของอาคาร ทำให้มีการจัดองค์ประกอบรูปทรงสถาปัตยกรรมและการใช้สอยขึ้นใหม่ อย่างกรณีการออกแบบ พระอุโบสถ-พระวิหาร วัดโสธรวาราม จ.ฉะเชิงเทรา ประเวศ ลิมปิ่งซี สถาปนิกต้องการยึดพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เรื่องสร้างพระอุโบสถใหม่ให้สวยงาม สมเกียรติหลวงพ่อโสธร ถ้าหากหรือสร้างใหม่เฉพาะพระอุโบสถบนที่ตั้งเดิมซึ่งมีอาคารอื่น ๆ อยู่ก็จะไม่สามารถออกแบบให้เป็นอาคารที่สง่างามได้เพราะมีพื้นที่จำกัด ดังนั้น จึงแก้ไขโดยการรื้ออาคารในเขตพุทธาวาสทั้งหมดแล้วรวมการใช้สอยไว้ในอาคารเดียว และสร้างสรรค์รูปแบบสถาปัตยกรรมขึ้นใหม่ภายใต้หลักความงามตามแบบประเพณีนิยม

รูปแบบพระอุโบสถที่เปลี่ยนแปลงไปนี้ ทำให้เกิดการเน้นความศักดิ์สิทธิ์ในแนวแกนตั้ง และให้ความสำคัญแก่พระพุทธรูปในตำแหน่งศูนย์กลางในแนวระนาบและแนวดิ่ง ส่วนภายนอกบรรยากาศในเขตพุทธาวาสที่เคยเป็นอาคารขนาดเล็ก กลายเป็นอาคารเดี่ยวขนาดใหญ่บนลานกว้าง มีลักษณะเป็นจุดหมายตาที่ยิ่งใหญ่และสง่างาม การสร้างอาคารขนาดใหญ่เพื่อรองรับศาสนิกชนและนักท่องเที่ยวจำนวนมาก ส่งผลให้วัดมีรายได้จากการทำบุญสะเดาะเคราะห์เพิ่มมากขึ้น ดึงดูดให้คนเข้ามาขายของรอบวัด ก่อให้เกิดความไม่เป็นระเบียบ นอกจากนี้ การสร้างพระอุโบสถใหม่ของวัดโสธร ยังส่งเสริมการท่องเที่ยวในภาพรวมของจังหวัดฉะเชิงเทราให้คึกคักขึ้น ส่งผลให้วัดอื่น ๆ ดำเนินการสร้างสิ่งก่อสร้างใหญ่โต ทั้งที่เป็นอาคารและเทวรูปในศาสนาอื่น เพื่อดึงดูดนักท่องเที่ยวที่มาจังหวัดนี้ด้วย

²⁰⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 277.

²⁰¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 290.

5.2.4.2 ความต้องการของผู้อุปถัมภ์

การสร้างวัดหรือสถาปัตยกรรมวัดแต่ละแห่ง จะมีบุคคลหรือกลุ่มบุคคลที่มีบทบาทเป็นผู้อุปถัมภ์การก่อสร้าง ในลักษณะเป็นประธานการก่อสร้าง เจ้าของโครงการ หรือผู้สนับสนุนค่าก่อสร้าง ซึ่งมีอิทธิพลต่อแนวคิดในการออกแบบของสถาปนิก²⁰² โดยมุมมองและรูปแบบการทำงานของสถาปนิกจะแตกต่างกันไปตามความสำคัญของผู้อุปถัมภ์ หรือตามความคิดเห็นส่วนตัวของสถาปนิกเอง

(1) พระมหากษัตริย์

ผู้อุปถัมภ์ที่มีอิทธิพลต่อสถาปนิกสูงสุดคือ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช สถาปนิกที่ทำงานออกแบบสถาปัตยกรรมไทยเกือบทั้งหมดมีมุมมองต่อพระองค์เช่นเดียวกับช่างหลวงที่มีต่อพระเจ้าแผ่นดินในอดีต เนื่องจากพระองค์สนพระทัย ทรงติดตามและมีพระราชวินิจฉัยแก้แบบร่างในงานออกแบบสถาปัตยกรรมวัดต่าง ๆ ด้วยพระองค์เอง ทำให้สถาปนิกมีความศรัทธาและจงรักภักดี ถวายงานออกแบบอย่างสุดกำลังความสามารถตามแนวพระราชดำริของพระองค์

ในการออกแบบพระอุโบสถ-พระวิหาร วัดโสธร พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 9 ได้พระราชทานแนวพระราชดำริหลายเรื่องด้วยกัน ได้แก่ ผังบริเวณเขตพุทธาวาส “...ได้โปรดเกล้าฯ ให้ปรับปรุงภูมิทัศน์โดยรอบ ซึ่งรวมถึงภูมิทัศน์ของโรงเรียนวัดโสธรฯ และอาคารหน้าพระอุโบสถให้มีสภาพเรียบร้อย”²⁰³ การประดับตกแต่งภายในพระอุโบสถ “ทรงมีรับสั่งให้ทำแผนผังของดวงดาวในวันที่ได้เสด็จพระราชดำเนินยกยอดฉัตร เพื่อใช้เป็นแบบเพดานกลางของห้องดังกล่าว และไม่โปรดให้ทำเป็นรูปคนหรือรูปสัตว์”²⁰⁴ การใช้สอยในพระวิหารมุขโถงด้านทิศตะวันตก ซึ่งเจ้าอาวาสได้แจ้งความประสงค์ให้สถาปนิกออกแบบเป็นห้องภูมิพล แต่เมื่อได้ทอดพระเนตรแล้วก็มีรับสั่งว่า “...ห้องภูมิพลนะ...จะทำให้เราศักดิ์สิทธิ์หรือ...ไม่เอาอันนี้...”²⁰⁵ สถาปนิกจึงแก้ไขเป็นวิหารหอพระอุทิศซึ่งเป็นการใช้สอยอื่นตามพระราชประสงค์

ส่วนแนวพระราชดำริเกี่ยวกับเรื่องผังบริเวณ และรูปแบบสถาปัตยกรรม ได้กล่าวไปแล้วในหัวข้อบทบาทของพระมหากษัตริย์ และความศรัทธาในพระสายธัญวาลี โดยมีตัวอย่างคือ การรักษาสภาพแวดล้อมที่ตั้งของพระมหามณฑปพระพุทธบาท ภูปร สก วัดญาณสังวราราม รูปแบบ

²⁰² หากกล่าวในเชิงการทำงานออกแบบก่อสร้างในปัจจุบันจะใช้คำว่า เจ้าของโครงการ

²⁰³ วิมลสิทธิ์ ทรายางกูร, บทบาทและแนวคิดในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในการพัฒนาเมือง ชุมชน และสถาปัตยกรรมตามแนวพระราชดำริ, (กรุงเทพฯ: คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์และการผังเมือง มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2551), หน้า 169.

²⁰⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 169.

²⁰⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 169.

พระอุโบสถ วัดพระราม 9 กาญจนาภิเษก และรูปแบบเจดีย์พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติอรัญประเทศ หลวงปู่ขาว อนาลโย ตามลำดับ

(2) สมเด็จพระสังฆราช

ผู้อุปถัมภ์ที่มีอิทธิพลทางความคิดต่อสถาปนิกทรงลงมาคือ สมเด็จพระสังฆราช ในรัชกาลที่ 9 คือสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก โดยมี.ร.ว.มิตรารุณ เกษมศรี เป็นสถาปนิกที่ทำงานถวายท่านเป็นจำนวนมาก²⁰⁶ ส่วนใหญ่สมเด็จพระสังฆราชทรงให้แนวคิดเรื่อง การกำหนดตำแหน่งที่ตั้งวัดและอาคาร และรูปแบบสถาปัตยกรรม ดังเช่น วัดสันติคีรีญาณสังวราราม จ.เชียงราย ได้กำหนดที่ตั้งบนยอดดอยแม่สะลอง และกำหนดที่ตั้งของแต่ละอาคารในเขตพุทธาวาส ด้วยพระองค์เอง รวมไปถึงให้สถาปนิกออกแบบโดยประยุกต์รูปแบบจากพระเจดีย์วัดป่าสัก

(3) เจ้าอาวาส หรือพระเกจิสายปฏิบัติ

เจ้าอาวาส หรือพระเจ้าสำนัก เป็นผู้กำหนดรูปแบบอย่างละเอียดหรือรูปแบบที่เห็นจากนิมิต ให้สถาปนิก เช่น การสร้างพระธาตุเจดีย์ วัดโคศคาราม จ.สมุทรปราการ “...หลวงพ่อลี แห่ง วัดโคศคาราม...ได้มาหาหม่อมราชวงศ์มิตรารุณ ได้ออกแบบเจดีย์แบบธาตุคงควัตรขึ้นหมู่หนึ่ง โดยที่ท่านไม่เคยรู้จักหม่อมราชวงศ์มิตรารุณมาก่อนเลย ท่านอาจารย์ลีได้กำหนดไว้ว่า ให้มีเจดีย์จำนวน 13 องค์ องค์กลางเป็นประธาน มีเจดีย์บริวารอยู่ 4 มุม มุมละ 4 องค์ นอกจากนั้นยังบอกสัดส่วนของพระเจดีย์ ประธานและพระเจดีย์บริวารไว้อย่างละเอียด...เมื่อหม่อมราชวงศ์มิตรารุณเขียนตามสัดส่วนที่ท่าน กำหนดให้แล้ว พบว่าเป็นสัดส่วนที่ “ลงตัว” อย่างงดงามโดยไม่ต้องแก้ไขเลย เป็นที่น่าอัศจรรย์ยิ่ง”²⁰⁷ หรือกรณีวัดเจดีย์ วัดป่าภูริทัตตปฏิปทาราม จ.ปทุมธานี ออกแบบโดย ญาณโณ สุวรรณคีรี “...ที่มาของ รูปแบบพระเจดีย์นั้น มาจากนิมิตของพระอาจารย์เจื้อยะ[เจ้าอาวาสขณะนั้น] ซึ่งหลังจากนั้นพระ อาจารย์เจื้อยะ ก็ได้แปลความหมายของนิมิตว่าจะต้องสร้างพระเจดีย์ทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ขึ้นเพื่อเป็นการ บูชาพระพุทธเจ้าและบูชาคุณของพระอาจารย์ สถาปนิกผู้ออกแบบจึงได้นำเอารูปแบบเจดีย์ทรงพุ่ม ข้าวบิณฑ์มาพัฒนาปรับปรุงให้มีรูปแบบที่งดงามตลอดจนสามารถใช้ประโยชน์ภายในได้อย่าง เต็มที่”²⁰⁸

²⁰⁶ เนื่องจากสมเด็จพระสังฆราชได้ทูลขอพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ให้มี.ร.ว.มิตรารุณไปช่วยงานด้านพระ ศาสนา ออกจาก แนน้อย ศักดิ์ศรี และ วทัญญู เทพหัสดิ, ช่างหลวง ผลงานสถาปัตยกรรมไทยของหม่อมราชวงศ์ มิตรารุณ เกษมศรี, (กรุงเทพฯ: สมาคมสถาปนิกสยามในพระบรมราชูปถัมภ์, 2539), หน้า 396

²⁰⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 388.

²⁰⁸ ปิยนุช สุวรรณคีรี, ชีวิตและผลงาน รศ.ดร. ญาณโณ สุวรรณคีรี, เล่ม 2 (กรุงเทพฯ: บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์ พับลิชชิ่ง จำกัด(มหาชน), 2561), หน้า 105.

สำหรับกรณีอุโบสถ วัดพระธรรมกาย จ.ปทุมธานี ที่เจ้าอาวาสได้ให้แนวคิดกว้าง ๆ เกี่ยวกับรูปแบบอุโบสถว่าให้ยึดหลักความแข็งแรง คงทน เรียบง่าย แต่สง่างาม ส่วนกรณีพระมหาธาตุเจดีย์ศรีจันเสน วัดจันเสน จ.นครสวรรค์ เจ้าอาวาสมีความประสงค์เรื่องการใช้สอยที่จำเพาะกับสถาปนิก หลังจากที่ได้นำเสนอรูปแบบเจดีย์ว่า “...ทำพิพิธภัณฑด้วยได้มียะ [วนิดา พึ่งสุนทร สถาปนิก]ก็เลยเขียนสเก็ตซ์ต่อหน้าท่านว่าต้องมีฐานอย่างนี้ หลวงพ่อก็บอก เออ เอาอย่างนี้”²⁰⁹ และยังมีอุโบสถวัดญาณเวศกวัน จ.นครปฐม ซึ่งท่านประยูทธ์ ปยุตโต เจ้าอาวาสได้แจ้งความประสงค์ว่า “...ต้องการให้อุโบสถหลังนี้มีควมเรียบง่าย โปร่ง เบา ลอย เน้นประโยชน์ใช้สอย...” สถาปนิกจึงทำแบบร่างไปนำเสนอ 2 แบบคือ “...แบบที่มีช่อฟ้าใบระกา และแบบที่ปรากฏอยู่ทุกวันนี้ ท่านก็เลือกแบบหลังเลย...”²¹⁰

(4) คหบดี

ส่วนผู้อุปถัมภ์ที่เป็นฆราวาสทั่วไปอย่างคหบดี มักเสนอความต้องการเรื่องตำแหน่งที่ตั้งและรูปแบบสถาปัตยกรรม เช่น พระมหาธาตุเจดีย์ภักดีประกาศ วัดทางสาย จ.ประจวบคีรีขันธ์ คหบดีผู้อุปถัมภ์การก่อสร้าง “...มีความประทับใจในพระมหาธาตุเจดีย์พุทธธรรมประกาศ วัดพุทธาธิวาส[ที่ม.ร.ว.มิตรารุณ เกษมศรีออกแบบ]...เป็นอันมาก จึงได้ขอแบบ...จากม.ร.ว.มิตรารุณเพื่อมาสร้างขึ้นบ้าง แต่ท่านได้แนะนำว่า ไม่ควรจะสร้างให้เหมือนหรือซ้ำกัน ท่านจึงได้ออกแบบให้ใหม่และแปลกออกไปจากเดิมทั้งหมด...”²¹¹

5.2.4.3 ขอบเขตการทำงานของสถาปนิก

ขอบเขตการทำงานออกแบบสถาปัตยกรรมวัดของสถาปนิก ส่วนใหญ่เป็นการออกแบบอาคารและผังบริเวณเฉพาะหลังที่อาจประกอบด้วยอาคารบริวารหรือองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมเพื่อแสดงขอบเขตของอาคารนั้น ประกอบการการที่วัดไม่มีผังแม่บทและแนวคิดในการควบคุมภาพรวมของวัด ทำให้อาคารที่สร้างมีความเป็นเอกเทศจากอาคารอื่น ทั้งเรื่องขอบเขต รูปแบบและการประดับตกแต่ง ขนาดอาคาร ตลอดจนวัสดุพื้นผิว ส่วนวัดที่สถาปนิกมีโอกาสออกแบบเขตพุทธาวาสทั้งหมด ไม่ว่าจะเป็นวัดสร้างใหม่ หรือรี้อาคารเดิมในเขตพุทธาวาสออก ก็จะมีภาพรวมที่กลมกลืน เช่น วัดญาณสังวราราม ที่ม.ร.ว.มิตรารุณ เกษมศรี ได้ออกแบบอาคารเกือบทุกหลัง หรือ

²⁰⁹ สัมภาษณ์ วนิดา พึ่งสุนทร, 1 พฤศจิกายน 2560.

²¹⁰ สัมภาษณ์ ฤทัย ใจจงรัก, 4 ตุลาคม 2561.

²¹¹ แม่งน้อย ศักดิ์ศรี และ วศัญญา เทพหัสดิน, ช่างหลวง ผลงานสถาปัตยกรรมไทยของหม่อมราชวงศ์ มิตรารุณ เกษมศรี, (กรุงเทพฯ: สมาคมสถาปนิกสยามในพระบรมราชูปถัมภ์, 2539), หน้า 290.

วัดวังฟูไทร จ.เพชรบุรี ที่เป็นวัดขนาดเล็ก เขตพุทธาวาสมีเพียงเจดีย์และอุโบสถ วนิดา พึ่งสุนทร สถาปนิกจึงออกแบบทั้งเขตพุทธาวาส

5.2.4.4 วิธีการทำงานของสถาปนิก

(1) แนวคิดในการออกแบบ

เริ่มจากการมีแนวคิด มีทั้งแนวคิดที่เป็นของสถาปนิกเอง และแนวคิดที่ได้รับอิทธิพลจากปัจจัยต่าง ๆ โดยแนวคิดแบบหลังจะกล่าวอีกครั้งในบทที่ 6

แนวคิดของสถาปนิกในการออกแบบรูปแบบสถาปัตยกรรมวัด มักมีประเด็นที่สื่อถึงมูลเหตุการสร้างสถาปัตยกรรมวัด โดยเชื่อมโยงถึงผู้อุปถัมภ์ด้วยวิธีการต่าง ๆ เช่น เจดีย์และอุโบสถ วัดวังฟูไทร จ.เพชรบุรี วนิดา พึ่งสุนทร สถาปนิกได้ใช้รูปแบบอาคาร ตราสัญลักษณ์ สี และประติมากรรมตกแต่งที่สื่อความหมายถึงสมเด็จพระสังฆราช เนื่องจาก “วัดวังฟูไทรเป็นวัดในพระสังฆราชูปถัมภ์ของสมเด็จพระญาณสังวร...ซึ่งครองวัดบวรนิเวศวิหาร...พระอุโบสถและพระเจดีย์วัดวังฟูไทร จึงได้ถือเอาศิลปะสถาปัตยกรรมสมัยรัชกาลที่ 4 เป็นแม่แบบด้วย...ส่วนการประดับตกแต่ง...ได้ออกแบบลวดลายใหม่ที่เน้นการสื่อความหมายทางสัญลักษณ์แทนองค์สมเด็จพระสังฆราช เช่น การใช้สีฟ้าอันเป็นสีประจำวันประสูติ การบรรจุรูปช้างที่สื่อความหมายถึงนามสกุลเดิม “คชลักษณ์” ...มุ่งที่จะให้รูปแบบสะท้อนถึงการเป็นวัดประจำพระองค์...”²¹² ซึ่งวัดญาณสังวราราม ที่สมเด็จพระสังฆราชทรงเป็นองค์ประธานในการสร้างก็เช่นกัน ปรียา ฉิมโฉม สถาปนิกออกแบบพระอุโบสถ โดยมีต้นแบบมาจากพระอุโบสถ วัดบวรนิเวศวิหาร และประดับตกแต่งหน้าบันด้วยภาพปริศนาธรรมตอนที่มีการจัดองค์ประกอบโดดเด่นจากภาพจิตรกรรมฝาผนังภายในพระอุโบสถ วัดบรมนิวาส ซึ่งภาพดังกล่าวเป็นการเปลี่ยนแปลงรูปแบบภาพจิตรกรรมฝาผนังที่เกิดจากแนวคิดธรรมยุตที่เกิดขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 4 ซึ่งสัมพันธ์กับวัดบวรนิเวศและสมเด็จพระสังฆราช เกิดแนวคิดในการออกแบบที่สื่อถึงบุคคลคือพระสงฆ์ โดยใช้รูปแบบสถาปัตยกรรมวัดที่ฟ้านักเป็นสัญลักษณ์สื่อความหมาย นอกเหนือไปจากการใช้ตราสัญลักษณ์ประจำตัว

(2) การออกแบบงานสถาปัตยกรรมไทย

สถาปัตยกรรมวัดเป็นส่วนหนึ่งของงานสถาปัตยกรรมไทย ซึ่งให้ความสำคัญกับประเด็นด้านความงามเป็นหลักไม่ว่าจะเป็นรูปทรง สัดส่วนอาคารและองค์ประกอบหลักคือฐาน เรือน ยอดหรือหลังคา สัดส่วนสัมพันธ์ระหว่างองค์ประกอบต่าง ๆ ลวดลายประดับตกแต่งต้องมีความกลมกลืนกันถือเป็นหลักสำคัญของงานสถาปัตยกรรมไทยแบบประเพณีนิยม ซึ่งสามารถออกแบบขึ้นใหม่ได้แต่ต้อง

²¹² อรศิริ ปาณินท์ และคณะ, *สรรค์สร้างอย่างไร : ผลงานสร้างสรรค์สถาปัตยกรรมไทยฝีมือ วนิดา พึ่งสุนทร*, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2541), หน้า 22.

มีรูปแบบที่ถูกต้องตามฉันทลักษณ์หรือระเบียบดังกล่าว อย่างไรก็ตามไม่มีการกำหนดสัดส่วนไว้ตายตัว ต้องใช้ประสบการณ์จากการสังเกตและฝึกเขียนจนชำนาญ เมื่อมีการเรียนการสอนตามหลักสูตรสากลที่สอนให้คำนึงถึงประเด็นอื่น ๆ โดยเฉพาะการใช้สอยที่ตอบสนองความต้องการของผู้ใช้ สถาปนิกที่ทำงานออกแบบสถาปัตยกรรมวัดเกือบทั้งหมดจึงออกแบบโดยคิดรูปแบบและรูปทรง (รูปด้าน) ไปพร้อมกับการใช้สอย(ผังพื้น) รวมไปถึงความเป็นไปได้ของโครงสร้าง

(3) การทำงานร่วมกับผู้ประกอบการวิชาชีพอื่น

การศึกษาในปัจจุบันเป็นการเรียนการสอนที่จำแนกเป็นศาสตร์เฉพาะ เช่น สถาปัตยกรรมศาสตร์ วิศวกรรมศาสตร์ ศิลปกรรมศาสตร์ เป็นต้น เกิดผู้ประกอบการวิชาชีพที่มีความชำนาญแตกต่างกัน ในการออกแบบที่ต้องการความเชี่ยวชาญเฉพาะทาง อาจเกิดการร่วมงานระหว่างสถาปนิกกับผู้ประกอบการวิชาชีพอื่น เช่น พระวิริยมงคลมหาเจดีย์ฯ วัดธรรมมงคลฯ กรุงเทพฯ ออกแบบโดย ภิญโญ สุวรรณศิริ และมีช่วง มูลพินิจ จิตรกรและประติมากรมาร่วมทำงานออกแบบตกแต่งปูนปั้นผนังด้านทิศตะวันออก-ตะวันตกของเจดีย์ และเขียนภาพจิตรกรรมในกรอบประดับภายในวิหารด้านหน้าเจดีย์ เกิดการนำเสนอผลงานในรูปแบบใหม่ขึ้น หรือวิหารพระพุทธชินราช วัดสันติสังฆาราม จ.สกลนคร ออกแบบโดย วนิดา พึ่งสุนทร จากความต้องการสร้างอาคารที่มีขนาดใหญ่เหมาะสมแก่พระพุทธชินราชจำลองซึ่งมีขนาดเท่าจริง สถาปนิกจึงปรึกษา บัญชา ชุ่มเกษร วิศวกรที่ทำงานร่วมกันมาหลายงาน ในการเลือกระบบโครงสร้างและออกแบบให้มีรูปปลั๊กซ์ที่เหมาะสมกับงานสถาปัตยกรรมไทย เกิดเป็นวิหารที่ใช้โครงสร้างแบบโครงแข็งแห่งแรกและยังคงลักษณะทางสถาปัตยกรรมไทยไว้ได้

5.2.4.5 แนวคิด อุปนิสัย ความประทับใจเกี่ยวกับสถาปนิก หรือประสบการณ์ส่วนตัว

สถาปนิกแต่ละท่านมีประสบการณ์ชีวิตส่วนตัวที่แตกต่างกัน ซึ่งเหตุการณ์ในชีวิตแต่ละช่วงได้ส่งผลต่อการทำงานออกแบบสถาปัตยกรรมวัดแตกต่างกันไป

ม.ร.ว.มิตราภรณ์ เกษมศรี ได้เข้าศึกษาในคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ในสมัยที่ยังเป็นแผนกสถาปัตยกรรมศาสตร์ หลักสูตรอนุปริญญาในคณะวิศวกรรมศาสตร์ เมื่อ พ.ศ. 2478 ท่านมีความประทับใจในอาจารย์ ศิววงศ์ กุญชร ณ อยุธยา ผู้สอนวิชาพื้นฐานในปี 1 และวิชาออกแบบตกแต่งภายในปี 3 ม.ร.ว.มิตราภรณ์ได้เรียนวิชา sketch ทฤษฎีสี ตลอดจนการตกแต่งภายในอาคารที่มีความพิเศษและการใช้สอยที่ซับซ้อนอย่างโรงภาพยนตร์ และยังได้ทำงานจริงร่วมกับอาจารย์ ทำให้ท่านมีความสามารถด้านการออกแบบตกแต่งภายในสถาปัตยกรรมวัดหลายแห่งซึ่งมีความโดดเด่นเรื่องการใช้สี ลวดลาย และวัสดุที่สร้างมิติใหม่เช่น พระมหามณฑปพระพุทธบาท ภูปร สก วัดญาณสังวราราม จ.ชลบุรี นอกจากนี้ ท่านยังได้เรียนวิชาด้านวิศวกรรมเช่น วิชา construction วิชาคำนวณอาคาร ทำให้เกิดความเข้าใจในด้านโครงสร้าง ดึงเห็นได้ชัดจากการออกแบบผังโครงสร้างของพระมหาธาตุเจดีย์ภักดีประกาศ วัดทางสาย จ.ประจวบคีรีขันธ์ แม้จะเป็น

อาคารที่มีรูปทรงซับซ้อนและมีพื้นที่ขนาดใหญ่ แต่ท่านได้ใช้ระบบโมดูลาร์จัดการแนวเสาให้เป็นระเบียบเหมาะสมแก่การใช้สอยประกอบพิธีกรรมทางศาสนา ส่วนด้านสถาปัตยกรรมไทย ท่านได้เรียนรู้กับพระพรหมพิจิตรทั้งในชั้นเรียนและการทำงานร่วมกันในกรมศิลปากร ม.ร.ว.มิตราภรณ์ ได้มีโอกาสออกแบบงานสถาปัตยกรรมไทยจำนวนมากและหลากหลายประเภท ทั้งที่ทำงานร่วมกับพระพรหมพิจิตรและทำงานเพียงผู้เดียว²¹³

ประเวศ ลิ้มปรีงชัย เข้าศึกษาในคณะสถาปัตยกรรมไทย มหาวิทยาลัยศิลปากรเป็นรุ่นที่ 1 ได้เรียนทั้งปรัชญาและการออกแบบในแนวทางของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์จากพระพรหมพิจิตร และยึดหลักการทำงานศิลปะของพระองค์ว่า “...ศิลปะต้องเดินข้างหน้า ไม่มีถอยหลัง...”²¹⁴ เน้นการปฏิบัติ ฝึกฝน หมั่นสังเกต ซึ่งจะนำไปสู่ความคิดสร้างสรรค์ นอกจากนี้ ความศรัทธาในพุทธศาสนาอย่างแรงกล้าของประเวศ จากการปลูกฝังโดยมารดาของท่าน ทำให้ท่าน “...พิถีพิถันทุกขั้นตอน ตั้งแต่แนวความคิดไปจนถึงส่วนละเอียดของลวดลาย...และแบบขยาย 1:1 ทุกงานด้วยตัวท่านเอง” ดังตัวอย่าง พระอุโบสถ-พระวิหาร วัดโสธร จ.ฉะเชิงเทรา ที่ประเวศออกแบบตั้งแต่อาคาร องค์ประกอบสถาปัตยกรรม ลวดลายประดับตกแต่ง ไปจนถึงรั้วและโคมไฟ โดยใช้เวลาออกแบบและเขียนแบบเท่าจริงเป็นเวลาถึง 6 ปี นอกจากนี้ท่านยังเป็นผู้ที่มีใจฝักใฝ่ในการสร้างสรรค์งานสถาปัตยกรรมไทยอยู่ตลอด ในเวลาว่างประเวศจะ “...เขียนแบบเล่น สเก็ตซ์งานต่าง ๆ เก็บไว้เป็นร้อย ๆ แบบ เช่น โบสถ์ พลับพลาแบบต่าง ๆ ถึงแม้จะไม่ได้นำไปสร้างจริงก็ตาม...”

อนึ่ง ม.ร.ว.มิตราภรณ์ เกษมศรี และประเวศ ลิ้มปรีงชัย ได้มอบตัวเป็นศิษย์ในสำนักของพระพรหมพิจิตรอย่างเต็มตัว กล่าวคือเป็นศิษย์อาจารย์อย่างสำนักช่างหลวงในอดีต ทุ่มเทชีวิตทั้งหมดให้กับงานสถาปัตยกรรมไทย²¹⁵

ภิญโญ สุวรรณคีรี มีชีวิตที่คลุกคลีกับการเขียนลายไทยมาแต่วัยเยาว์ จึงรักในการเขียนลายไทยเป็นอย่างมาก ท่านเข้าศึกษาในคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาฯ และได้เรียนกับพระพรหมพิจิตรในวันที่ไม่มีเรียนที่จุฬาฯ ท่านเดินทางไปขอนแก่นเรียนในคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากรในชั้นเรียนที่หลวงวิศาลศิลปกรรมสอน เมื่อสำเร็จการศึกษาแล้ว ภิญโญหารายได้พิเศษด้วยการออกแบบป้ายทองแดงซึ่งทำให้ท่านเข้าใจถึงคุณสมบัติของวัสดุที่นอกเหนือจากวัสดุที่ใช้ก่อสร้าง

²¹³ แนน้อย ศักดิ์ศรี และ วทันย เทพหัตถ์, *ช่างหลวง ผลงานสถาปัตยกรรมไทยของหม่อมราชวงศ์ มิตราภรณ์ เกษมศรี*, (กรุงเทพฯ: สมาคมสถาปนิกสยามในพระบรมราชูปถัมภ์, 2539), หน้า 381-389.

²¹⁴ *สุจิตร์นิทรรศการสถาปัตยกรรมไทยเฉลิมพระเกียรติ ณ หอศิลป์ มหาวิทยาลัยศิลปากร 3-17 มิถุนายน 2548*, (กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, 2548), หน้า 143.

²¹⁵ สัมภาษณ์ ประชา แสงสายัณห์, 7 มิถุนายน 2561.

ทั่วไป ทั้งยังมีช่างที่ฝึกหัดด้วยตัวท่านเองทำให้รู้ท่วงท่าในการทำงานกันเป็นอย่างดี ด้วยเหตุนี้ ภิญโญจึงเห็นแนวทางในการประยุกต์ใช้วัสดุและกรรมวิธีการสร้างสรรค์ใหม่กับงานสถาปัตยกรรมไทย เช่น การใช้แผ่นสแตนเลสแทนการประดับกระจก การหล่อปูนซีเมนต์เสริมเส้นสแตนเลสถอดพิมพ์ การบุฉนวนทองแดงเป็นบานประตูหน้าต่าง ซึ่งถือเป็นนวัตกรรมใหม่ในการสร้างสถาปัตยกรรมวัด สร้างลวดลายประดับตกแต่งที่มีมิติ มีความคมชัด และคงทนถาวร เป็นลักษณะที่งานแกะสลักไม้ หรือปูนปั้นไม่สามารถทำได้

ฤทัย ใจจงรัก เข้าศึกษาในคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร ในช่วงที่พระพรหมพิจิตรยังสอนอยู่แต่มีการเปลี่ยนหลักสูตรให้มีความเป็นสากลมากขึ้น ทำให้ฤทัยได้รู้จักสถาปนิกต่างชาติ และเกิดความประทับใจในแนวทางการออกแบบของ Frank Lloyd Wright เป็นพิเศษ จึงนำแนวคิดอย่างสากลมาผสมผสานกับแนวคิดของสถาปัตยกรรมไทยเกิดวิสัยทัศน์ในการออกแบบที่กว้างขวางขึ้นมาก²¹⁶

วนิดา พึ่งสุนทร เข้าศึกษาในรุ่นเดียวกันกับฤทัย นอกจากท่านจะยึดถือแนวทางการออกแบบสถาปัตยกรรมเครื่องคอนกรีตของพระพรหมพิจิตรเป็นแม่บทแล้ว วนิดายังมีความประทับใจในแนวทางการออกแบบของ Mies van der Rohe ซึ่งวนิดาชอบในความ “...เก๋...ดูแล้วมีความสุข มีความสง่างามในตัว แต่ไม่รก...ที่รก ๆ นี่มันก็ได้เฉย ๆ เฉพาะแป๊บเดียว แต่ถ้าเผื่ออะไรที่เก๋ ๆ ดูแล้วมันมีสง่า ดูได้นาน ดูไม่เบื่อ...”²¹⁷ งานส่วนใหญ่ของท่านจึงเน้นภาพรวมของรูปทรง มีการประดับตกแต่งเฉพาะส่วนและมีปริมาณน้อย มักออกแบบเป็นอาคารเครื่องคอนกรีตที่ลดทอนองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมลง

อาวุธ เงินชูกลิ่น เข้าศึกษาในคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากรเป็นรุ่นท้ายของพระพรหมพิจิตร ด้วยความชื่นชอบทางศิลปะไทยเป็นทุนเดิมจึงสามารถทำคะแนนในกลุ่มวิชาด้านสถาปัตยกรรมไทยได้ดี จนได้รับรางวัลตำรา พุทธศิลป์สถาปัตยกรรม ภาคต้น จากพระพรหมพิจิตร แต่อาวุธก็ยังคงความขยันหมั่นเพียรและเข้าไปขอคำปรึกษาเรื่องงานออกแบบกับพระพรหมพิจิตรที่กรมศิลปากรด้วยตัวเองเสมอ เมื่อได้ทำงานในกรมศิลปากร ซึ่งเป็นองค์กรที่มีหน้าที่หลักอย่างหนึ่งคือการบูรณะปฏิสังขรณ์โบราณสถานของประเทศ อาวุธมีโอกาสทำงานในโครงการสำคัญคือ งานกำหนดรูปแบบและรายการบูรณะปฏิสังขรณ์วัดพระศรีรัตนศาสดารามและพระบรมมหาราชวัง ทำให้มีความรู้ความชำนาญในการอนุรักษ์สถาปัตยกรรมไทยอย่างลึกซึ้งทั้งรูปแบบ ระบบโครงสร้าง องค์ความรู้ในการก่อสร้าง โดยประยุกต์ให้สอดคล้องกับวัสดุและเทคนิคการ

²¹⁶ สุจิตต์วินิตพรศการสถาปัตยกรรมไทยเฉลิมพระเกียรติ ณ หอศิลป์ มหาวิทยาลัยศิลปากร 3-17 มิถุนายน 2548. (กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, 2548), หน้า 254.

²¹⁷ สัมภาษณ์ วนิดา พึ่งสุนทร, 1 พฤศจิกายน 2560.

ก่อสร้างในปัจจุบัน ดังเห็นได้จากงานออกแบบสถาปัตยกรรมวัดของท่านที่หาโอกาสออกแบบอาคารทรงมณฑป เช่น พระมณฑป วัดไตรมิตรวิทยาราม กรุงเทพฯ มณฑป วัดเขาตีสลัก จ.สุพรรณบุรี เป็นต้น เนื่องจากเป็นรูปแบบที่มีการสร้างน้อย เกรงว่าความรู้ในการสร้างอาคารประเภทนี้จะหายไป

5.2.4.6 แนวคิดจากการเรียนวิชาในหลักสูตรสถาปัตยกรรม

(1) วิชาสถาปัตยกรรมไทย

องค์ความรู้ทางสถาปัตยกรรมไทยที่มีหลักฐานชัดเจนคือ ตำราพุทธศิลป์สถาปัตยกรรม ภาคต้น ของ พระพรหมพิจิตร มีเนื้อหาเกี่ยวกับองค์ความรู้ที่ถ่ายทอดมาจากสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ซึ่งมีแนวคิดสำคัญดังนี้

แนวคิดเรื่องรูปทรง ลักษณะ และจังหวะของงานสถาปัตยกรรมไทย

ที่เน้นเรื่องรูปทรง ลักษณะ และจังหวะ ซึ่งล้วนเป็นมิติทางกายภาพทั้งสิ้น แนวคิดนี้ได้ส่งผลต่อขั้นตอนการออกแบบที่เริ่มจากการร่างแบบรูปด้านหน้าและด้านข้างขึ้นให้สวยงามตามหลักการ แล้วจึงปรับรายละเอียดเช่น การใช้สอย องค์ประกอบ การประดับตกแต่ง ต่อไป สถาปนิกที่ได้เรียนกับพระพรหมพิจิตรได้ใช้แนวคิดเหล่านี้เป็นหลักการเบื้องต้นในการออกแบบและพัฒนาตามแนวทางของตนเองต่อ

แนวคิดเรื่องวัสดุก่อสร้าง

ในตำรา พุทธศิลป์สถาปัตยกรรม ภาคต้น มีการเปรียบเทียบรูปแบบสร้างสรรค์ที่ยกเป็นตัวอย่างให้กับนิสิตนักศึกษาได้เรียนรู้ในวิชาสถาปัตยกรรมไทย ล้วนแล้วแต่เป็นรูปแบบสถาปัตยกรรมที่ปรับรูปทรง องค์ประกอบ และลวดลายให้สอดคล้องกับวัสดุคอนกรีตเสริมเหล็ก ซึ่งบ่งบอกถึงแนวคิดของนายช่างที่เป็นอาจารย์ในการเปิดรับวัสดุสมัยใหม่และสามารถประยุกต์ใช้ให้เข้ากับงานสถาปัตยกรรมไทยที่มีแบบแผนของรูปทรงองค์ประกอบที่มาจากการใช้ไม้และการก่ออิฐถือปูนเป็นหลักได้

“...เมื่อต้องออกแบบอาคารรูปแบบไทย ที่ใช้คอนกรีตเสริมเหล็กเป็นวัสดุก่อสร้าง ซึ่งเป็นของใหม่ ข้าพเจ้า[พระพรหมพิจิตร] จะลอกเลียนบัว และเครื่องตกแต่ง[หน้าบัน เครื่องประดับหลังคา หั่วเสาศันทวย ฯลฯ] ให้เหมือนแบบไทยประเพณีดั้งเดิมนั้นไม่ได้ ข้าพเจ้าจำต้องคิดใหม่ให้เหมาะสมกับวัสดุและวิธีการก่อสร้าง”²¹⁸ แสดงถึงแนวคิดที่เป็นหลักการออกแบบรูปแบบสถาปัตยกรรมและการประดับตกแต่งที่สัมพันธ์กับคุณสมบัติของวัสดุก่อสร้าง

²¹⁸ ผุสดี ทิพทัส. สถาปนิกสยาม : พื้นฐาน บทบาท ผลงานและแนวคิด (พ.ศ.2475-2537). เล่ม 1 (กรุงเทพฯ: สมาคมสถาปนิกสยาม, 2539), หน้า 257.

น่าสังเกตว่า ตำราพุทธศิลป์สถาปัตยกรรม ภาคต้น มีเนื้อหาเกี่ยวกับลักษณะทางกายภาพของอาคาร องค์ประกอบ และลวดลายเท่านั้น ไม่มีการกล่าวถึงความหมายหรือคติความเชื่อที่เกี่ยวข้องเลย อาจเป็นเหตุหนึ่งที่ทำให้งานสถาปัตยกรรมวัดในรัชกาลที่ 9 เน้นเรื่องความงดงามของสถาปัตยกรรมมากกว่าการสื่อถึงคติความเชื่อทางศาสนาดังกรณีต่าง ๆ ที่กล่าวมาเช่น พระอุโบสถ-พระวิหาร วัดโสธรวราราม พระอุโบสถ วัดพระราม 9 กาญจนภิเษก อุโบสถ วัดญาณเวศกวัน เป็นต้น

นอกจากนี้ยังมีรายวิชาที่รับมาจากหลักสูตรสากลซึ่งมีแนวคิดดังต่อไปนี้

(2) วิชาประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม

แนวคิดเรื่องรูปแบบสถาปัตยกรรมในประวัติศาสตร์

อาจารย์ นารถ โภธิประสาธได้แต่งตำรา สถาปัตยกรรมในประเทศไทย ซึ่งเป็นตำราประกอบการเรียนวิชาประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมเล่มแรกของประเทศ อธิบายถึงอิทธิพลของศาสนาที่ส่งผลต่อรูปแบบสถาปัตยกรรม โดยเรียบเรียงรูปแบบสถาปัตยกรรมตามยุคสมัยศิลปะที่สัมพันธ์กับภูมิภาคต่าง ๆ ในประเทศไทยประกอบกับการยกตัวอย่างโบราณสถานที่โดดเด่น เช่น สถาปัตยกรรมสมัยศรีวิชัย มีอาณาบริเวณอยู่ทางภาคใต้ของประเทศไทย โดยมีโบราณสถานสำคัญคือ พระบรมธาตุไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี²¹⁹ ส่วนสถาปัตยกรรมสมัยเชียงแสน มีอาณาบริเวณอยู่ทางภาคเหนือ ในจังหวัดต่าง ๆ มีโบราณสถานสำคัญของแต่ละจังหวัดเช่น พระเจดีย์วัดป่าสัก จังหวัดเชียงราย พระเจดีย์วัดเจ็ดยอด จังหวัดเชียงใหม่²²⁰ เป็นต้น แนวคิดนี้ทำให้ผู้เรียนมีความตระหนักถึงการออกแบบสถาปัตยกรรมที่มีรูปแบบกลมกลืนกับบริบทของท้องถิ่นและส่งผลต่อการเลือกใช้รูปแบบสถาปัตยกรรมในอนาคต ตัวอย่างเช่น อุโบสถที่ วัดอรุณยูวาสิ จ.หนองคาย ออกแบบโดย ประเวศ ลิ้มปรีงษ์ ใช้รูปแบบลิมอีสานของ หรือพระมหาธาตุเจดีย์พุทธธรรมประกาศ วัดพุทธาธิวาส จ.ยะลา ออกแบบโดย ม.ร.ว.มิตรารุณ เกษมศรี ที่มีต้นแบบจากพระบรมธาตุไชยา หรือมณฑป วัดเลียบ จ.นครราชสีมา ออกแบบโดย วนิดา พิงสุนทร ที่ใช้วัสดุและองค์ประกอบสถาปัตยกรรมที่เชื่อมโยงไปถึงปราสาทหินแบบเขมรซึ่งเป็นสถาปัตยกรรมอันโดดเด่นของจังหวัด

แนวคิดเรื่องการใช้สอย

งานสถาปัตยกรรมไทยโดยเฉพาะสถาปัตยกรรมวัดที่ผ่านมาในอดีต ไม่เน้นความสำคัญของการใช้สอย แต่สถาปัตยกรรมแบบสากลนั้นต้องคำนึงถึงประโยชน์ใช้สอยของอาคารเป็นเบื้องต้น ซึ่งเป็นแนวคิดที่บรรจุอยู่ในรายวิชาการออกแบบสถาปัตยกรรมที่ก่อตั้งขึ้นในสถาบันทั้งสอง โดยหลักการสำคัญที่ต้องคำนึงถึงในการออกแบบได้แก่ ความมั่นคง ความสะดวกสบายในการใช้สอย และความ

²¹⁹ นารถ โภธิประสาธ, *สถาปัตยกรรมในประเทศไทย*, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์กรุงเทพ (1984), 2556), หน้า 85-86.

²²⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 126.

งาม²²¹ หรืออาจกล่าวโดยรวมว่าเป็นการคำนึงถึง โครงสร้าง การใช้สอย และรูปทรงสัดส่วนตลอดจน การประดับตกแต่ง แนวคิดดังกล่าวจึงกลายเป็นพื้นฐานในการออกแบบของสถาปนิก นอกจากนี้ การใช้สอยภายในอาคารยังมาพร้อมกับแนวคิดเรื่องแสงและการถ่ายเทอากาศ เนื่องจากหลักสูตรการเรียนการสอนได้ปลูกฝังให้สถาปนิกออกแบบโดยคำนึงถึงความสอดคล้องกับภูมิอากาศ การใช้พลังงานธรรมชาติเช่น แสง ลม ดัวย ดั่งตัวอย่าง การเจาะช่องเปิดของพระวิริยมงคลมหาเจดีย์ฯ วัดธรรมมงคลฯ ซึ่งเป็นอาคารที่มีผนังสีเหลี่ยมจัตุรัส ผนังอาคารหันไปสู่ทิศทั้งสี่คือทิศเหนือ ได้ ตะวันออก และตะวันตก สถาปนิกเลือกที่จะเจาะช่องเปิดเฉพาะด้านทิศเหนือและใต้ ให้ด้านทิศ ตะวันออกและตะวันตกเป็นผนังทึบเพื่อที่จะได้กันแดดและความร้อนที่จะเข้าสู่อาคาร โดยเปิดให้รับ แสงธรรมชาติและลมจากช่องเปิดด้านเหนือใต้แทน เพื่อช่วยประหยัดพลังงาน

การออกแบบการใช้สอยในอาคารสถาปัตยกรรมไทยแบบประเพณีนิยม มีแนวคิดที่พยายาม รักษาลักษณะสำคัญตามหลักไว้แต่สามารถตอบสนองการใช้สอยใหม่ได้ด้วย ดังแนวคิดของวนิดา พึ่งสุนทรเกี่ยวกับการต่อยอดองค์ความรู้ของพระพรหมพิจิตร เรื่องสัดส่วนและองค์ประกอบของฐาน “...เมื่อนำมาใช้ในปัจจุบันคงมีทั้งการสื่อความหมายเดิมและที่สำคัญคือ จะต้องเรียนรู้ทั้งการใช้ฐานแต่ ละชนิด รวมทั้งขนาดและสัดส่วนขององค์ประกอบบนฐานและสัดส่วนของมนุษย์ เหตุที่เป็นเช่นนี้ เพราะการออกแบบในปัจจุบัน ประโยชน์ใช้สอยที่เกิดขึ้นกับอาคารอาจจะมีความต้องการมากกว่า การใช้ประโยชน์ทางพระพุทธศาสนา ทั้งที่สามารถเข้าไปใช้ประโยชน์ในตัวอาคารได้และไม่สามารถ เข้าไปใช้ประโยชน์ในตัวอาคาร ฐานฐานในปัจจุบันจึงมีความสำคัญในด้านการใช้ประโยชน์อย่าง อเนกประสงค์ หรือมากกว่ากิจกรรมทางพระพุทธศาสนาที่มีมาแต่เดิม”²²² ดังตัวอย่าง การใช้สอยที่ หลากหลายในชั้นฐานของพระมหาธาตุเจดีย์ศรีจันเสน วัดจันเสน ที่มีทั้งส่วนพิพิธภัณฑสถานซึ่งเป็นการใช้ สอยหลัก ส่วนสักการะสิ่งศักดิ์สิทธิ์และประกอบพิธีกรรมทางศาสนาเช่น ถวายสังฆทาน ทำบุญ เป็น ต้น โดยสถาปนิกออกแบบพื้นที่ให้เกิดสัดส่วนที่ชัดเจนด้วยการใช้ระดับพื้นและแนวเสาโครงสร้างเป็น องค์ประกอบที่กำหนดขอบเขต และด้วยพิพิธภัณฑสถานซึ่งเป็นการใช้สอยที่มีเกณฑ์ในการออกแบบที่จำเพาะ ที่ต้องควบคุมเรื่องแสง อุณหภูมิ และความปลอดภัยของวัตถุจัดแสดง จึงได้ออกแบบผนังเป็น 2 ชั้น เพื่อควบคุมอุณหภูมิ ส่วนช่องเปิดก็เป็นช่องลูกกรงติดตายที่มีบานเปิดขึ้นในเพื่อระบายอากาศได้ มี ช่องแสงเหนือตู้จัดแสดง เป็น indirect light เพื่อให้ความสว่างและลดการใช้พลังงานไฟฟ้า มีการใช้ ประตู 3 ชั้นคือบานเฟี้ยมและบานเหล็กม้วนเพื่อความสวยงามและป้องกันการโจรกรรม

²²¹ หลักสำคัญ 3 ประการของวิทูรเวียส firmness, commodity, delight

²²² วนิดา พึ่งสุนทร, “ระเบียบวิธีและการออกแบบสถาปัตยกรรมไทยประเพณีในปัจจุบัน,” วารสารหน้าจั่ว ว่าด้วย ประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมและสถาปัตยกรรมไทย 1 (กรกฎาคม 2547): 43-44.

ภาพที่ 61 การแบ่งสัดส่วนพื้นที่ภายใน ตำแหน่งและลักษณะช่องเปิด และประตูของพระมหาธาตุเจดีย์ศรีจันเสน วัดจันเสน

การเปลี่ยนแปลงรูปแบบสถาปัตยกรรมวัด ข้างต้นสามารถสรุปความสัมพันธ์ระหว่างการเปลี่ยนแปลงและปัจจัยต่าง ๆ ดังนี้

การเปลี่ยนแปลงของการใช้พื้นที่วัดและผังบริเวณวัด

การเปลี่ยนแปลงการใช้พื้นที่วัดและผังบริเวณวัด ส่วนใหญ่เริ่มจากปัจจัยทางศาสนาที่พระเกิดแนวคิดแนวปฏิบัติใหม่ในรูปสำนักปฏิบัติธรรม จากเดิมที่มีพระ 2 ประเภทคือ พระอรัญวาสีที่ปลีกวิเวกธุดงค์สู่ป่าเพื่อปฏิบัติธรรม และพระคามวาสีที่มุ่งศึกษาพระไตรปิฎกและเกื้อกูลชุมชน ได้มีพระที่สอนการปฏิบัติธรรมซึ่งส่วนใหญ่เป็นพระอรัญวาสีที่เคยปฏิบัติและต้องการสอนวิธีปฏิบัติของตนให้กับคนจำนวนมาก จึงหาที่ตั้งวัดที่มีขนาดใหญ่ไม่ไกลจากเมือง มีพื้นที่ที่ยังมีสภาพธรรมชาติ และสร้างอาคารขนาดใหญ่ขึ้นหลายหลังเพื่อรองรับกิจกรรมดังกล่าว ทำให้จำเป็นต้องมีการแบ่งพื้นที่เขตพุทธาวาสและสังฆาวาสที่เป็นสัดส่วนกว่าวัดอรัญวาสี และวางผังบริเวณเขตพุทธาวาสโดยการใช้แนวแกน กลายเป็นวัดประเภทใหม่ที่มีจุดประสงค์ในการสร้างจากพระอรัญวาสี และรูปแบบผังบริเวณอย่างวัดคามวาสี

การเปลี่ยนแปลงของรูปแบบสถาปัตยกรรม

สถาปัตยกรรมวัดมีการเปลี่ยนแปลงรูปแบบในหลายระดับ ได้แก่ รูปแบบประเพณีนิยม รูปแบบประยุกต์ลดทอนองค์ประกอบ รูปแบบใหม่

รูปแบบแบบประเพณีนิยมของสถาปัตยกรรมวัดในรัชกาลที่ 9 ไม่ได้สร้างขึ้นจากแนวคิดในการออกแบบที่ทำตามแบบแผนเดิมเพียงอย่างเดียว บางส่วนเกิดจากปัจจัยด้านบุคคล เช่น พระสงฆ์เจ้าสำนักมีนิมิตเป็นภาพอาคารที่มีขนาดและสัดส่วนชัดเจนเพื่อให้สถาปนิกเขียนแบบตามคำบอก เช่น พระธุดงค์เจดีย์ วัดโศการาม ที่สร้างในพ.ศ. 2499-2509

รูปแบบประยุกต์ลดทอนองค์ประกอบ เป็นผลจากปัจจัยหลายประการ ในพ.ศ. 2520 การลดทอนองค์ประกอบที่เกิดจากปัจจัยทางศาสนา ซึ่งเกิดจากแนวคิดใหม่ทางศาสนาของพระเจ้าสำนัก และต้องการแสดงความแตกต่างจากวัดทั่วไปที่มีการประดับตกแต่ง จึงไม่มีการประดับตกแต่งและสร้างสรรค์รูปทรงที่ไม่อยู่ในแบบแผน อย่างเช่น อุโบสถ วัดพระธรรมกาย รูปแบบที่ลดทอนองค์ประกอบยังเกิดจากปัจจัยทางเศรษฐกิจมหภาคแบบทุนนิยม ทำให้เกิดความคิดเห็นในทางตรงข้าม ในพ.ศ. 2534 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระราชดำริให้สร้างวัดพระราม 9 กาญจนาภิเษก ให้ออกแบบพระอุโบสถขนาดเล็กที่มีความเรียบง่าย ตกแต่งเฉพาะที่จำเป็น นอกจากนี้ การลดทอนองค์ประกอบยังเป็นผลมาจากสถานภาพทางการเงินของวัด ที่มีค่าก่อสร้างจำกัด ตัวอย่างเช่น อุโบสถ วัดคลองธรรม พระเจ้าอาวาสได้แจ้งความต้องการแก่สถาปนิกว่าให้ออกแบบให้อยู่ในงบประมาณ 2 ล้านบาท สถาปนิกจึงออกแบบให้มีรูปทรงเรียบง่าย ประดับตกแต่งเพียงเล็กน้อยเท่านั้น

นอกจากนี้ยังมีรูปแบบที่สร้างตามสถาปัตยกรรมวัดในอดีตหรือนำเอกลักษณ์ของอาคารนั้นมาใช้ ซึ่งเป็นผลจากปัจจัยด้านความเชื่อทางศาสนา เช่น ความเชื่อเกี่ยวกับสังเวชนียสถานทั้ง 4 ทำให้มีการนำรูปแบบพระมหาเจดีย์พุทธคยา ซึ่งเป็นสัญลักษณ์ของสถานที่ตรัสรู้ของพระพุทธเจ้ามาสร้าง ตัวอย่างเช่น พระวิริยมงคลมหาเจดีย์ศรีรัตนโกสินทร์ วัดธรรมมงคลเกาตุญญนนท์วิหาร พระเจดีย์พุทธคยา วัดญาณสังวราราม และบางกรณีเป็นผลจากปัจจัยด้านสายสำนักของพระ ที่เคารพนับถือกันจากการอุปสมบท อย่างเช่น อุโบสถ วัดพระธรรมกาย ได้นำลักษณะเสาคู่หน้าและผังกากบาทของพระอุโบสถ วัดเบญจมบพิตรมาใช้

ในเรื่องรูปแบบสถาปัตยกรรมยังมีประเด็นเรื่องการสร้างอาคารให้เป็นจุดหมายตาของพื้นที่ (landmark) ซึ่งเป็นผลจากปัจจัยหลายอย่างด้วยกันได้แก่

ปัจจัยด้านความต้องการของบุคคล เช่น พระอุโบสถ-พระวิหาร วัดโสธรวราราม พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 9 ทรงให้แนวพระราชดำริเบื้องต้นแก่สถาปนิกว่าให้ออกแบบอาคารที่มีความสง่างามสมเกียรติแก่พระพุทธโสธรซึ่งเป็นพระพุทธรูปคู่บ้านคู่เมือง สถาปนิกจึงยึดแนวคิดนี้ ประกอบกับในช่วงที่ออกแบบในพ.ศ. 2530 มีปัจจัยเรื่องการท่องเที่ยวที่ได้รับการสนับสนุน

จากรัฐ สถาปนิกจึงออกแบบพระอุโบสถ-พระวิหารที่มีขนาดใหญ่ มองเห็นได้จากระยะไกล เพื่อให้สมกับเป็นวัดคู่บ้านคู่เมือง ดึงดูดศาสนิกชนและนักท่องเที่ยว

ปัจจัยด้านการเมืองเรื่องแนวคิดเกี่ยวกับกลุ่มคอมมิวนิสต์ ทำให้รัฐต้องการรักษาความมั่นคงในพื้นที่ที่มีความเสี่ยง โดยการเผยแพร่พุทธศาสนาในชุมชนบริเวณนั้น พ.ศ. 2532 จึงได้สร้างพระบรมธาตุเจดีย์ศรีนครินทราชมหาสันติคีรี วัดสันติคีรีญาณสังวราราม บนนยอดดอยแม่สะลอง เป็นเจดีย์ขนาดใหญ่ ชุมชนเป้าหมายที่อยู่ด้านล่างสามารถมองเห็นได้จากระยะไกล

ปัจจัยทางสถาปัตยกรรมเรื่องสัณฐานของที่ตั้ง ลักษณะพิเศษของที่ตั้งส่งผลต่อแนวคิดของผู้อุปถัมภ์และสถาปนิกให้สร้างอาคารที่เป็นจุดหมายตา อย่างพระมหาธาตุเจดีย์ภักดีประกาศ วัดทางสาย หรือกรณีพระมหาเจดีย์ชัยมงคล วัดเจดีย์ชัยมงคล เกิดจากความต้องการของพระและศาสนิกชนชาวอีสานที่ต้องการให้เจดีย์นี้เป็นศูนย์กลางทางพุทธศาสนาอีกแห่งหนึ่งของอีสาน ล้วนเป็นอาคารที่สูงใหญ่ทั้งสิ้น

การเปลี่ยนแปลงของการใช้สอยและที่ว่างภายใน

การเปลี่ยนแปลงของการใช้สอย มักจะส่งผลถึงลำดับการเข้าถึงและลักษณะที่แสดงมิติของความศักดิ์สิทธิ์ ลักษณะของพื้นที่ประกอบพิธีกรรม ทั้งนี้อาจส่งผลต่อเนื่องถึงรูปทรงของอาคารด้วย โดยมีปัจจัยที่เป็นเหตุในการเปลี่ยนแปลงได้แก่

ปัจจัยทางเศรษฐกิจเรื่องการขยายตัวของเมือง เมื่อเมืองขยายตัว เริ่มมีความแออัด มีความต้องการที่ดินมากขึ้นและส่งผลให้ที่ดินราคาสูงขึ้น เกิดแนวคิดการใช้ที่ดินอย่างคุ้มค่า ตัวอย่างเช่น พระวิริยมงคลมหาเจดีย์ศรีรัตนโกสินทร์ วัดธรรมมงคลเถาบุญญนนท์วิหาร สร้างในพ.ศ. 2519-2528 โดยสร้างจากความต้องการของพระเจ้าอาวาสที่ประสงค์ให้เป็นเจดีย์ที่สูงที่สุดในประเทศไทย สถาปนิกจึงเลือกใช้รูปแบบเจดีย์พุทธคยาและออกแบบให้มีพื้นที่ใช้สอยภายในซ้อนทางตั้งแบบอาคารสูงมีทั้งหมด 14 ชั้น เพื่อความคุ้มค่าในการก่อสร้างและการใช้ที่ดิน ทำให้เกิดการบรรจุการใช้สอยอื่น ๆ ที่ไม่เคยปรากฏในเจดีย์มาก่อน เช่น ห้องสมุด ห้องคอมพิวเตอร์ นิทรรศการ เป็นต้น โดยมีที่ประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุอยู่บนยอด ใช้ลิฟต์เป็นการสัญจรหลัก ซึ่งเปลี่ยนแปลงการเข้าถึงจากเดิมที่เป็นทางราบและมีลำดับเป็นการเข้าถึงที่ไม่สามารถรับรู้ถึงสภาพแวดล้อมรอบข้าง ทำให้ความหมายในมิติความศักดิ์สิทธิ์หายไป นอกจากนี้ การขยายตัวของเมืองยังส่งผลทางอ้อมต่อการเปลี่ยนแปลงการใช้สอยภายใน ตัวอย่างเช่น วัดอรุณญิกาวาส จ.ชลบุรี ที่เขตเมืองได้ขยายไปประชิดรอบบริเวณวัด ทำให้วัดที่เคยเป็นวัดอรุณวาสีต้องเปลี่ยนเป็นวัดคามวาสีตามความต้องการของชุมชนโดยรอบ มีการสร้างอาคารเพื่อรองรับกิจกรรมทางศาสนาของฆราวาสและพระสงฆ์ พื้นที่ของวัดจึงแออัดและมีจำกัด เมื่อมีการสร้างอุโบสถใหม่ขึ้น ในพ.ศ. 2519 เจ้าอาวาสมีความต้องการให้มีการใช้สอยมากกว่าการประกอบสังฆกรรม สถาปนิกจึงออกแบบให้ใช้ที่ว่างในชั้นฐานเพื่อเป็นห้องดาราศาสตร์ และห้องสมุดตามความต้องการของพระ เป็นการใชพื้นที่ซ้อนกันทางตั้งเช่นกัน

ปัจจัยทางเศรษฐกิจเรื่องการท่องเที่ยว เป็นอีกเหตุหนึ่งที่ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงการใช้สอยและที่ว่างภายในของสถาปัตยกรรมวัด ตัวอย่างเช่น พระอุโบสถ-พระวิหาร วัดโสธรวราราม ที่มีวัตถุประสงค์ในการสร้างซอหนึ่งที่ระบุไว้ว่าเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยว ประกอบกับแนวคิดจากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวที่ให้สร้างอาคารที่มีความสง่างาม สถาปนิกจึงออกแบบโดยไม่ยึดแนวคิดในการวางผังแบบเดิมซึ่งเป็นข้อจำกัดในการสร้างอาคารที่มีขนาดใหญ่ได้ ทำให้เกิดการรวมหน้าที่ใช้สอยของอาคารในเขตพุทธาวาสทั้งหมดได้แก่ อุโบสถ วิหาร เจดีย์ ไว้ในอาคารเดียวกัน ทำให้ผังพื้นพระอุโบสถเปลี่ยนไปเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส ประดิษฐานพระพุทธรูปตรงกลาง ส่งผลให้เปลี่ยนรูปแบบการประกอบสังฆกรรมเป็นนั่งล้อมพระพุทธรูป และเกิดแกนศักดิ์สิทธิ์ใหม่ในทางตั้ง

ปัจจัยทางการเมือง เรื่องพระราชบัญญัติคณะสงฆ์พ.ศ. 2505 ตัวอย่างเช่น พระมหาธาตุเจดีย์ภักดีประกาศ วัดทางสาย ที่สถาปนิกคำนึงถึงเรื่องการตั้งวัดในอนาคตที่จะต้องมียุโบสถเพื่อประกอบพิธีกรรม ร่วมกับแนวคิดของคหบดีผู้อุปถัมภ์ที่ต้องการให้เจดีย์เป็นจุดหมายตาของพื้นที่ ซึ่งจำเป็นต้องสร้างให้มีความสูงใหญ่ สถาปนิกจึงรวมหน้าที่ใช้สอยของอาคารในพุทธาวาสได้แก่ เจดีย์ อุโบสถ วิหาร ระเบียงคด มาซ้อนกันทางตั้ง เกิดเป็นพุทธาวาสที่รวมอยู่ในอาคารเดียว โดยออกแบบให้พระพุทธรูปของวิหาร อุโบสถ และพระบรมสารีริกธาตุตรงกันแนวแกนทางตั้ง เกิดแกนศักดิ์สิทธิ์ในทิศทางใหม่ เช่นเดียวกันกรณีพระอุโบสถ-พระวิหาร วัดโสธรวราราม

เห็นได้ว่าการเปลี่ยนแปลงส่วนใหญ่เป็นเรื่องรูปแบบสถาปัตยกรรมและการใช้สอย โดยทั้งสองเรื่องนี้จะส่งผลต่อเนื่องถึงกัน การเปลี่ยนแปลงในแต่ละกรณีมักเกี่ยวพันกับปัจจัยหลายประการ โดยมีปัจจัยบุคคลมาเกี่ยวข้องเสมอ สถาปนิกจึงต้องออกแบบโดยคำนึงถึงปัจจัยต่าง ๆ ให้ครอบคลุม

บทที่ 6 บทสรุปและข้อเสนอแนะ

พัฒนาการรูปแบบสถาปัตยกรรมและองค์ประกอบในเขตพุทธาวาส

จากการศึกษาพัฒนาการแนวคิดและรูปแบบสถาปัตยกรรมและองค์ประกอบในเขตพุทธาวาส ผลงานออกแบบของสถาปนิกในยุคบุกเบิก มีความหลากหลายของรูปแบบและการใช้สอย และมีลักษณะเฉพาะอยู่เป็นจำนวนมาก จึงไม่สามารถจำแนกเป็นกลุ่มรูปแบบตามลำดับช่วงเวลา อย่างพัฒนาการประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมทั่วไปได้ เนื่องจากการเปลี่ยนแปลงของสถาปัตยกรรมวัดที่ปรากฏไม่ได้เกิดขึ้นแล้วจบไปเป็นช่วง ๆ อย่างรูปแบบสถาปัตยกรรมในอดีตที่แบ่งตามยุคสมัยได้ แต่การเปลี่ยนแปลงที่ปรากฏขึ้นนั้น เกิดขึ้นแล้วพัฒนาต่อไปกลายเป็นแนวทางเฉพาะ และมีการเปลี่ยนแปลงในแนวทางอื่นปรากฏขึ้นขนานกันไปและยังพัฒนาอยู่อย่างต่อเนื่อง ดังนั้น จึงขออธิบายพัฒนาการในการสร้างสถาปัตยกรรม และความสัมพันธ์ของปัจจัยต่าง ๆ ที่มีต่อสถาปัตยกรรมวัดตามลำดับเวลา

เมื่อพิจารณาจำนวนการสร้างสถาปัตยกรรมวัดจากปีที่สร้างแล้วเสร็จในช่วงเวลาที่ศึกษา ตั้งแต่พ.ศ. 2509-2553 พบว่าสามารถแบ่งช่วงที่มีการสร้างสถาปัตยกรรมวัดมากน้อยได้ดังนี้

- พ.ศ. 2509-2512 (ระยะเวลา 3 ปี) ช่วงแรกที่ปรากฏผลงานเป็นช่วงที่มีการสร้างน้อยที่สุดเพียง 1 หลัง
- พ.ศ. 2513-2530 (ระยะเวลา 17 ปี) เริ่มมีการสร้างเป็นระยะ และมีการสร้างทั้งหมด 17 หลัง (เฉลี่ย 1 หลังต่อปี)
- พ.ศ. 2531-2543 (ระยะเวลา 12 ปี) มีการสร้างอย่างต่อเนื่องและสร้างจำนวนมากที่สุดรวมทั้งหมด 28 หลัง (เฉลี่ย 2.3 หลังต่อปี)
- พ.ศ. 2544-2553 (ระยะเวลา 9 ปี) เริ่มมีการสร้างลดลง มีการสร้างทั้งหมด 9 หลัง (เฉลี่ย 1 หลังต่อปี)

การสร้างสถาปัตยกรรมวัด กรณีศึกษาแรก แล้วเสร็จในพ.ศ. 2509 ซึ่งมีการสร้างตั้งแต่พ.ศ. 2499 เป็นผลงานสถาปัตยกรรมวัดชิ้นแรกของสถาปนิกยุคบุกเบิก แม้จะมีผู้สำเร็จการศึกษาจากคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยไปก่อนหน้านี้ แต่ส่วนใหญ่เข้าทำงานในหน่วยงานของรัฐและได้รับมอบหมายให้ออกแบบอาคารประเภทอื่น

หลังจากนั้น การสร้างวัดเริ่มมีขึ้นเป็นระยะตั้งแต่พ.ศ. 2513 ถึงพ.ศ. 2530 อยู่ในกรุงเทพมหานคร 1 แห่ง ส่วนที่เหลืออยู่ในปริมณฑล ได้แก่ สมุทรปราการ สมุทรสาคร ปทุมธานี และกระจายในจังหวัดตามภาคต่าง ๆ ได้แก่ นครราชสีมา ราชบุรี เชียงราย ชลบุรี ส่วนใหญ่เป็นเจดีย์และอุโบสถของวัดที่สร้างขึ้นใหม่ทั้งวัด และมีอาคารประเภทมณฑป 1 แห่ง แต่ไม่มีการสร้างวิหารเลย

ตลอดระยะเวลา 17 ปี แสดงให้เห็นแนวคิดของวัดส่วนใหญ่ที่เห็นว่าเจดีย์และอุโบสถเป็นอาคารสำคัญที่จำเป็นสำหรับวัด

ต่อมาตั้งแต่พ.ศ. 2531-2543 การสร้างวัดมีมากขึ้นเรื่อย ๆ อย่างต่อเนื่อง ช่วงนี้เป็นช่วงที่มีการก่อสร้างวัดมากที่สุด โดยปีที่มีการสร้างสถาปัตยกรรมวัดแล้วเสร็จมากที่สุดคือปีพ.ศ. 2536 และ 2539 ซึ่งมีจำนวนถึงปีละ 5 หลัง โดยพ.ศ. 2536 มีการสร้างอาคารครบทุกประเภท นอกจากนี้ยังเป็นช่วงที่มีกรณีศึกษาที่เป็นจุดเปลี่ยนทางสถาปัตยกรรมมากที่สุดด้วย สถาปัตยกรรมวัดจำนวน 6 หลังจากวัด 3 แห่ง ได้แก่ วัดญาณสังวราราม จ.ชลบุรี (2523) วัดสันติคีรีญาณสังวราราม จ.เชียงราย (2532) วัดวังพู่ไทร จ.เพชรบุรี (2536) สร้างขึ้นโดยพระดำริของสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ซึ่งทรงดำรงตำแหน่งเมื่อปีพ.ศ. 2532 แต่พระองค์มีบทบาทในมหาเถรสมาคมตั้งแต่พ.ศ. 2506 นอกจากนี้ยังมีการสร้างมณฑปประดิษฐานพระไพรีพินาศจำลองในเวลาใกล้เคียงกันถึง 4 แห่งระหว่างพ.ศ. 2536-2543 ซึ่งพระไพรีพินาศองค์จริงนั้นเป็นพระพุทธรูปศักดิ์สิทธิ์ในวัดบวรนิเวศวิหาร ที่สเถิตของสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราชฯ สันนิษฐานว่าน่าจะเกิดจากความศรัทธาของศาสนิกชนที่มีต่อสมเด็จพระสังฆราชและเชื่อมโยงไปสู่วัดที่ประทับ

จากการศึกษาพบว่า การสร้างสถาปัตยกรรมวัดเป็นการสร้างอาคารใหม่ขึ้นในวัดที่มีอยู่เดิม และเป็นความประสงค์ของพระเจ้าอาวาสเป็นส่วนใหญ่ แสดงให้เห็นบทบาทของเจ้าอาวาสที่ต้องจัดการเกี่ยวกับโครงการก่อสร้างอาคารต่าง ๆ ภายในวัด สำหรับการสร้างวัดขึ้นใหม่นั้นพบว่าเป็นความประสงค์ของพระเจ้าอาวาสและฆราวาสที่เป็นคหบดีในจำนวนใกล้เคียงกัน ความประสงค์ของพระในการสร้างวัดใหม่เพื่อให้เป็นวัดที่แสดงแนวคิดแนวปฏิบัติที่แตกต่าง ส่วนฆราวาสนั้นสร้างวัดเพื่อเป็นการทำบุญ

สถาปัตยกรรมวัดทั้งหมดที่ศึกษาสร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 9 หลังจากพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดชขึ้นครองสิริราชสมบัติในพ.ศ. 2489 ประมาณ 20 ปี โดยความสัมพันธ์ระหว่างปัจจัยที่เกิดขึ้นในสังคมกับการสร้างสถาปัตยกรรมวัดจะเกิดเหลื่อมกันประมาณ 5-10 ปี โดยมีเหตุการณ์สำคัญเกิดขึ้นก่อนแล้วส่งผลต่อการสร้างสถาปัตยกรรมวัดในเวลาต่อมา เห็นได้ว่าสถาปัตยกรรมวัดแห่งแรกที่สร้างขึ้นในช่วงเวลาที่ศึกษาคือ พระธุดงค์เจดีย์ วัดโศการาม (2499-2509) นั้น ส่วนหนึ่งได้รับอิทธิพลจากปัจจัยเรื่องความศรัทธาในพระภิกษุสายพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ซึ่งเป็นกระแสที่นิยมมากตั้งแต่พ.ศ. 2499 เป็นต้นมา

สถาปัตยกรรมวัดหลังแรกที่เป็นกรณีศึกษาคือ พระธุดงค์เจดีย์ วัดโศการาม จ.สมุทรปราการ เริ่มสร้างขึ้นพร้อม ๆ กับการขึ้นดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ซึ่งเกิดปัจจัยด้านต่าง ๆ ที่เกี่ยวเนื่องต่อการสร้างสถาปัตยกรรมวัดมากมายในรัฐบาลนี้ ได้แก่ พระมหากษัตริย์เริ่มมีบทบาทในการประกอบพระราชกรณียกิจด้านต่าง ๆ มากขึ้นกว่าในช่วงรัฐบาล

ก่อนตั้งแต่ประมาณพ.ศ. 2500 การประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ ฉบับที่ 1 พ.ศ. 2504-2509 การประกาศใช้พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2505 การเคลื่อนไหวและการปราบปราม ขบวนการคอมมิวนิสต์ เป็นช่วงที่เกิดปัจจัยทางการเมืองและเศรษฐกิจซึ่งจะมีผลสืบเนื่องต่อไปจากรัฐบาลนี้

การปฏิบัติพระราชกรณียกิจของพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดชและพระบรมวงศานุวงศ์อย่างต่อเนื่องตั้งแต่พ.ศ. 2500 ทำให้ความสำคัญของสถาบันกษัตริย์เพิ่มมากขึ้น จนถึงวาระกรุงรัตนโกสินทร์ครบ 200 ปีในพ.ศ. 2525 มีการเตรียมการล่วงหน้าตั้งแต่พ.ศ. 2520 จากนี้เป็นต้นไปสถาบันกษัตริย์ก็ทวีความสำคัญในสังคมอย่างต่อเนื่อง มีการจัดงานเฉลิมฉลองวาระสำคัญต่าง ๆ เช่น งานเฉลิมพระชนมพรรษาครบรอบสำคัญ งานเฉลิมฉลองครองสิริราชสมบัติครบรอบสำคัญ เป็นต้น ทำให้ประชาชนผู้มีจิตศรัทธาใช้โอกาสอันเป็นมงคลเหล่านี้ร่วมมือกันสร้างสร้างวัดและสถาปัตยกรรมวัดเพื่อเฉลิมพระเกียรติแก่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และพระบรมวงศานุวงศ์ที่สำคัญในจังหวัดต่าง ๆ อย่างต่อเนื่องตั้งแต่พ.ศ. 2523 เป็นต้นมา และมีการนำตราสัญลักษณ์ในวารสารเหล่านี้มาประดิษฐานไว้ที่หน้าบันของอาคารด้วย เช่น พระอุโบสถ วัดตรีทศเทพวรวิหาร กรุงเทพฯ (2531) พระมหาธาตุเจดีย์พุทธธรรมประกาศ วัดพุทธาธิวาส จ.ยะลา (2536) เป็นต้น

พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดชทรงประกอบพระราชกรณียกิจต่าง ๆ เพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชาชนไปพร้อมกับการทำนุบำรุงศาสนาและศิลปวัฒนธรรม พระองค์มีพระราชดำริในการสร้างวัดและสถาปัตยกรรมวัดหลายแห่งตามแต่บริบทและปัจจัยของวัดนั้น ๆ ไม่ได้มีรูปแบบสถาปัตยกรรมที่ตายตัวอย่างวัดที่พระมหากษัตริย์ทรงสร้างในอดีต ทำให้สถาปัตยกรรมวัดที่พระองค์พระราชทานแนวคิดในการก่อสร้างมีรูปแบบที่หลากหลายตั้งแต่แบบประเพณีนิยม ดังตัวอย่าง พระอุโบสถ วัดพระราม 9 กาญจนาภิเษก กรุงเทพฯ (2539) ไปจนถึงรูปแบบใหม่ ดังตัวอย่าง เจดีย์พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติอัญมณีหลวงปู่ขาว อนาลโย วัดถ้ำกลองเพล จ.หนองบัวลำภู (2531)

จากการเฉลิมฉลองกรุงรัตนโกสินทร์ครบรอบ 200 ปีในพ.ศ. 2525 เป็นต้นมา และวิกฤติการณ์ชาติเอกลักษณ์ไทยในงานสถาปัตยกรรมทั่วไปในพ.ศ. 2530 ทำให้วงการสถาปัตยกรรมเกิดความตื่นตัวเรื่องเอกลักษณ์ความเป็นไทยและการอนุรักษ์สถาปัตยกรรมขึ้น สำหรับกระแสความตื่นตัวเรื่องเอกลักษณ์ความเป็นไทย ไม่ได้เกิดขึ้นเฉพาะสถาปัตยกรรมไทยภาคกลางเท่านั้น แต่ยังเกิดความตระหนักในสำคัญของเอกลักษณ์สถาปัตยกรรมในท้องถิ่นภาคต่าง ๆ เห็นได้จากการตั้งสมาคมสถาปนิกภูมิภาค และการจัดสัมมนาเพื่อหาแนวทางดำเนินการอย่างการจัดสัมมนาเรื่องเอกลักษณ์สถาปัตยกรรมอีสานในพ.ศ. 2528 หลังจากนั้น สังเกตได้ว่าการสร้างสถาปัตยกรรมวัดตามภาคต่าง ๆ มีการใช้รูปแบบสถาปัตยกรรมท้องถิ่นอย่างกว้างขวาง โดยเฉพาะภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และภาคเหนือ เช่น อุโบสถ วัดอรุญญาวาสี จ.หนองคาย (2529) ส่วนหนึ่งนั้นเป็นผลจากการเรียนการสอนสถาปัตยกรรมที่เน้นเรื่องความสำคัญของบริบทที่ตั้ง และประวัติศาสตร์

สถาปัตยกรรมของแต่ละท้องถิ่นด้วย ส่วนกระแสที่เห็นความสำคัญในการอนุรักษ์สถาปัตยกรรมที่เกิดขึ้นจากการบูรณะปฏิสังขรณ์พระบรมมหาราชวังและพระอารามในเกาะรัตนโกสินทร์ ทำให้ผู้ปฏิบัติงานในหน่วยงานที่เกี่ยวข้องโดยตรงอย่างกรมศิลปากรเห็นความสำคัญของการรักษาองค์ความรู้ทางสถาปัตยกรรมไทย จึงเกิดการสร้างสถาปัตยกรรมวัดประเภทมณฑลรูปแบบไทยประเพณีอีกครั้ง หลังจากการสร้างหลังสุดท้ายในสมัยรัชกาลที่ 1 โดยมีการปรับเปลี่ยนวัสดุก่อสร้างที่หาง่ายตามยุคสมัยและมีคงทนถาวรยิ่งขึ้น เช่น มณฑล วัดเขาดิสลัก จ.สุพรรณบุรี (2543) พระมณฑล วัดไตรมิตรวิทยาราม กรุงเทพฯ (2553)

การประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติตั้งแต่พ.ศ. 2504 ดูจะเป็นปัจจัยที่ส่งผลต่อการสร้างสถาปัตยกรรมวัดอย่างชัดเจนและรวดเร็วกว่าปัจจัยอื่น เพราะผลจากการส่งเสริมการผลิตระบบอุตสาหกรรมให้เมืองขยายตัวอย่างรวดเร็ว ความต้องการที่ดินสูงขึ้น ซึ่งส่งผลต่อการใช้ที่ดินของวัดตลอดจนแนวคิดในการออกแบบการใช้สอยและที่ว่างภายในแบบซ้อนกันทางตั้งเพื่อความคุ้มค่าในการก่อสร้าง โดยแนวคิดเรื่องการสร้างพื้นที่สำหรับใช้สอยภายในเพื่อความคุ้มค่าได้ปรากฏในการสร้างสถาปัตยกรรมวัดอย่างต่อเนื่องแม้ไม่ใช้วัดที่อยู่ในเขตเมืองก็ตาม เช่น พระวิริยมงคลมหาเจดีย์ฯ วัดธรรมมงคลญาณนันทวิหาร กรุงเทพฯ (2519) อุโบสถ วัดมหาสวัสดิ์นาคพุดาราม จ.นครปฐม (2527)

การพัฒนาทางเศรษฐกิจไม่ได้ส่งผลเฉพาะแนวคิดในการใช้ที่ดินเท่านั้น แต่ยังส่งผลต่อแนวคิดของคนในสังคมให้กลายเป็นสังคมบริโภคนิยมและมีความเป็นปัจเจกมากขึ้น คนให้ความสำคัญกับเงินและสินค้าทั้งในรูปแบบวัตถุและประสบการณ์ ใช้ความพยายามในการแสวงสิ่งที่จะตอบสนองความต้องการที่จำเพาะเจาะจงของตัวเองได้ ทำให้ตั้งแต่พ.ศ. 2520 เป็นต้นไปมีการสร้างวัดที่แสดงออกซึ่งแนวทางของวัดชัดเจนว่าเป็นวัดสำหรับปฏิบัติในสายพระอาจารย์ท่านใดหรือสร้างขึ้นด้วยแนวคิดทางพุทธศาสนาแบบใด พุทธศาสนิกชนสามารถเลือกไปวัดต่าง ๆ ตามที่ตัวเองศรัทธาได้ โดยวัดเหล่านี้จะมีรูปแบบสถาปัตยกรรมวัดที่โดดเด่นและต่างจากวัดทั่วไป เพื่อแสดงความต่างทางแนวคิดและเพื่อให้จดจำได้ง่าย ซึ่งมีตัวอย่างที่ชัดเจน อาทิ อุโบสถ วัดพระธรรมกาย จ.ปทุมธานี (2520)

หลังจากรัฐบาลสมัยนี้การเมืองก็ยังคงมีความวุ่นวายและขาดเสถียรภาพอย่างต่อเนื่อง อย่างไรก็ตาม รัฐบาลส่วนใหญ่ยังคงให้ความสำคัญกับการพัฒนาเศรษฐกิจเรื่อยมา ซึ่งทำให้เกิดปัจจัยสืบเนื่องสำคัญที่ส่งผลต่อการสร้างสถาปัตยกรรมวัดคือ การส่งเสริมการท่องเที่ยวโดยชูวัดขึ้นเป็นจุดหมายของนักท่องเที่ยว โดยรัฐเริ่มสนับสนุนการท่องเที่ยวตามวัดที่มีชื่อเสียงตั้งแต่พ.ศ. 2519 และจัดโครงการรณรงค์เพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยววัดออกมาทุก ๆ ระยะ 10 ปี หลังจากระบุประกาศให้ปีพ.ศ. 2530 เป็นปีแห่งการท่องเที่ยว สังเกตว่าในวัดหลายแห่ง มีการสร้างเจดีย์ หรืออาคารที่รุ่มหนาที่ใช้สอยของอาคารสำคัญในเขตพุทธาวาส โดยออกแบบให้เป็นอาคารที่มียอด เป็นอาคารขนาดใหญ่และเป็นจุดหมายตาของพื้นที่ มีพื้นที่ใช้สอยภายในที่สามารถรองรับศาสนิกชนได้จำนวนมาก

และมีพระบรมสารีริกธาตุหรือพระพุทธรูปสำคัญที่ดึงดูดผู้คนให้เดินทางไปสักการบูชา เช่น พระมหาธาตุเจดีย์พุทธธรรมประกาศ วัดพุทธาธิวาส จ.ยะลา (2536) พระมหาธาตุเจดีย์ภัททิประกาศ วัดทางสาย จ.ประจวบคีรีขันธ์ (2542) พระอุโบสถ-พระวิหาร วัดโสธรวราราม (2549)

ความศรัทธาในพระภิกษุสายพระอาจารย์มั่น กลับมาอีกครั้งในช่วงที่พระภิกษุที่เป็นลูกศิษย์ของพระอาจารย์มั่นทั้งหลายมรณภาพลงประมาณพ.ศ. 2530 พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดชซึ่งมีพระราชศรัทธาในพระเหล่านี้ได้มีพระราชดำริให้สร้างเจดีย์พิพิธภัณฑสถานอัฐบริวารในที่พระราชทานเพลิงศพ โดยใช้รูปแบบที่ไม่เป็นแบบไทยประเพณี เกิดเป็นเจดีย์รูปแบบใหม่และมีอิทธิพลต่อแนวคิดในการออกแบบเจดีย์ที่สร้างขึ้นด้วยมูลเหตุเดียวกันนี้ต่อมา เช่น เจดีย์พิพิธภัณฑสถานอัฐบริวารหลวงปู่ขาว อนาลโย วัดถ้ำกลองเพล จ.หนองบัวลำภู (2531) เจดีย์พิพิธภัณฑสถานอัฐบริวารพระอาจารย์วัน อุตตโม วัดถ้ำอภัยดำรงธรรม(วัดถ้ำพวง) จ.สกลนคร (2531)

เศรษฐกิจของประเทศตั้งแต่พ.ศ. 2530 เติบโตขึ้นเรื่อย ๆ จนเติบโตอย่างก้าวกระโดดในพ.ศ. 2534 หลังจากนั้นภายในเวลาประมาณ 5 ปีก็เกิดวิกฤตเศรษฐกิจที่รุนแรงที่สุดเมื่อปีพ.ศ. 2539 วงการสถาปัตยกรรมโดยเฉพาะโครงการอสังหาริมทรัพย์ได้รับผลกระทบอย่างมาก อย่างไรก็ตามสภาพเศรษฐกิจจะดีหรือตกต่ำก็ไม่ส่งผลต่อการสร้างวัดเท่าไรนัก สังเกตได้ว่าการสร้างวัดอย่างต่อเนื่องตั้งแต่พ.ศ. 2539-2543 แต่วิกฤตเศรษฐกิจคราวนั้นได้ส่งผลต่อแนวคิดในการสร้างวัดที่มีความพอเพียงต่อการใช้สอย และคำนึงถึงค่าก่อสร้างที่สมเหตุสมผลมากขึ้น เพื่อลดความฟุ่มเฟือยและการสิ้นเปลืองทรัพยากร ดังเห็นได้จากวัดพระราม 9 กาญจนาภิเษกซึ่งเป็นวัดตัวอย่างในพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช

มิติของเศรษฐกิจที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการสร้างวัด คือเรื่องสังคมบริโภคนิยมที่เกิดจากการพัฒนาเศรษฐกิจแบบทุนนิยม ซึ่งส่งผลกับนิยามเรื่องวัดพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2505 ที่นิยามว่าวัดมีสถานะเป็นนิติบุคคลหรือพูดอย่างทั่วไปคือบริษัท และเจ้าอาวาสเป็นผู้จัดการกิจการทางการเงินในบริษัทนี้ ประกอบกับการเลื่อนสมณศักดิ์ของพระส่วนหนึ่งพิจารณาจากผลงานการสร้างอาคารและการพัฒนากายภาพของวัด พระในวัดหลายแห่งจึงสร้างความศรัทธาด้วยวิธีต่าง ๆ เพื่อเรียกศรัทธาและการบริจาคเพื่อนำเงินนั้นมาใช้ในการสร้างวัด สำหรับวัดที่มีผู้ศรัทธาจำนวนมาก จะเห็นได้ว่าการสร้างสิ่งปลูกสร้างจำนวนมากตาม ในทางกลับกัน วัดขนาดเล็กที่ไม่มีสิ่งดึงดูด เงินบริจាកก็จะมีน้อยลง การก่อสร้างอาคารจึงต้องทำเฉพาะที่จำเป็น ใช้รูปแบบที่เรียบง่าย ลดการประดับตกแต่งลง เช่น อุโบสถ วัดคลองธรรม จ.นครสวรรค์ (2543) นอกจากนี้การที่เจ้าอาวาสมีส่วนอย่างมากในการบริหารกิจการวัด การสร้างอาคารใหม่ในวัดหลายแห่งเจ้าอาวาสจึงเป็นผู้ให้แนวคิดและความต้องการเรื่องรูปแบบสถาปัตยกรรมและการใช้สอย

เห็นได้ว่าการเปลี่ยนแปลงของสถาปัตยกรรมวัดเกิดจากปัจจัยและความต้องการของบุคคลที่เกี่ยวข้องต่าง ๆ จุดประสงค์ในการสร้างวัดที่เปลี่ยนแปลงได้ส่งผลต่อการออกแบบ และทำให้บทบาท

วัดเปลี่ยนไปจากเดิม โดยทำยที่สูคติอิพลของปัจจยและแนวคิดของบุคคลที่เกี่ยวข้องได้เป็นข้อมูล และวัตถุบของสถาปนิกที่จะแปลไปสู่นแนวคิดในการออกแบบต่อไป

แนวคิดในการออกแบบสถาปัตยกรรมวัดของสถาปนิก

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ผู้ออกแบบวัดคนสำคัญที่สร้างจุดเปลี่ยนทางสถาปัตยกรรมไทยและมีอิทธิพลต่อแนวคิดในการออกแบบวัดในสมัยต่อมาจนถึงปัจจุบัน ไม่อาจปฏิเสธได้ว่านอกจากอุปนิสัยและพระอัจฉริยภาพส่วนพระองค์ที่ทรงรวบรวม ศึกษา และสังเคราะห์องค์ความรู้ทางศิลปะสถาปัตยกรรมจนกลายเป็นแนวทางของพระองค์เองแล้ว ปัจจัยสำคัญอีกประการหนึ่งที่ส่งผลให้พระองค์สร้างสรรค์งานสถาปัตยกรรมได้อย่างอิสระและหลากหลาย นั่นคือการเปลี่ยนแปลงแนวคิดทางพุทธศาสนาในสมัยรัชกาลที่ 4 ซึ่งหันไปนับถือพุทธศาสนาด้วยความเข้าใจอย่างเป็นเหตุเป็นผลมากขึ้น ทำให้คติความเชื่อต่าง ๆ โดยเฉพาะคติไตรภูมิลดความสำคัญลง ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดของโชติ ภัลยาณมิตรที่ว่า “การที่รูปแบบหลักของพุทธสถาปัตยกรรมในประเทศไทยไม่มีใครจะมีการเปลี่ยนแปลงในรูปแบบมากนักนั้น...เป็นเพราะการยึดถือปรัชญาในพุทธศาสนา โดยเฉพาะคติไตรภูมิ เป็นตำราที่กำหนดแบบทางสถาปัตยกรรม ตราบใดที่ไม่มีการเปลี่ยนแปลงทางพุทธปรัชญา การเปลี่ยนแปลงทางรูปแบบสถาปัตยกรรมทางศาสนาย่อมจะเกิดได้ยาก”²²³ ดังนั้น เมื่อมีการเปลี่ยนแปลงแนวคิดทางศาสนาดังกล่าว จึงส่งผลต่อการจัดองค์ประกอบผังบริเวณ รูปแบบสถาปัตยกรรม และการใช้สอยของอาคารในเขตพุทธาวาส ความซับซ้อนของผังบริเวณลดลง เน้นความสำคัญของมุมมองสู่อาคารประธานมากขึ้น รวมไปถึงผนวกการใช้สอยใหม่เข้าไปในอาคาร อย่างไรก็ตาม ความงามทางรูปทรงและสัดส่วนของอาคารยังคงเป็นสิ่งสำคัญที่คำนึงถึงในการออกแบบอยู่เสมอ แนวคิดในการออกแบบนี้ได้สืบทอดต่อมายังสถาปนิกยุคบุกเบิกผ่านอาจารย์คนสำคัญได้แก่ พระพรหมพิจิตร และหลวงวิศาลศิลปกรรม ในช่วงที่ท่านทั้งสองมีผลงานออกแบบสถาปัตยกรรมวัดคือช่วงรัชกาลที่ 8 ถึงต้นรัชกาลที่ 9 นั้น เริ่มมีการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและวัสดุจากไม้และปูนมาสู่การใช้ระบบโครงสร้างเสาคานคอนกรีตเสริมเหล็กอย่างกว้างขวาง จุดร่วมของงานสถาปัตยกรรมวัดของทั้งสองท่านคือให้ความสำคัญกับรูปทรงและสัดส่วนที่สะท้อนแนวคิดเรื่องมิติความงามเป็นหลัก ส่วนเรื่องคติความเชื่อนั้นแทบจะไม่มีใครกล่าวถึง พระพรหมพิจิตรได้นำเสนอแนวทางสถาปัตยกรรมไทยแบบเครื่องคอนกรีตที่เน้นรูปทรงและลดทอนรายละเอียด ส่วนหลวงวิศาลศิลปกรรมได้ออกแบบผลงานทั้งแนวทางที่ลดทอนรายละเอียด และแสดงความเรียบง่ายเช่นกัน และยังมีอีกแนวทางหนึ่งที่คงองค์ประกอบและลดทอนอย่างสถาปัตยกรรมไทยที่ใช้ไม้เป็นหลักไว้ รวมถึงการสร้างสรรค์องค์ประกอบที่มีรูปแบบใหม่ขึ้น

²²³ โชติ ภัลยาณมิตร, สถาปัตยกรรมแบบไทยเดิม, กรุงเทพฯ: สมาคมสถาปนิกสยาม, 2539. หน้า 73.

เมื่อมีการก่อตั้งหลักสูตรการเรียนการสอนสถาปัตยกรรมแบบสากลขึ้นในคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย พ.ศ.2476 และคณะสถาปัตยกรรมไทย มหาวิทยาลัยศิลปากร พ.ศ. 2498 ทำให้เกิดการถ่ายทอดองค์ความรู้ทางสถาปัตยกรรมไทยควบคู่ไปกับแนวคิดในการออกแบบสถาปัตยกรรมอย่างสากล ซึ่งทั้งสองแห่งมีความแตกต่างของหลักสูตรที่ค่อนข้างชัดเจน

คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ซึ่งมีหลักสูตรที่ให้ความสำคัญกับแนวคิดในการออกแบบสถาปัตยกรรมอย่างตะวันตกทำให้เกิดสถาปนิกที่ทำงาน 2 แนวทาง ได้แก่

- สถาปนิกที่ทำงานสถาปัตยกรรมไทยร่วมสมัยเป็นหลัก
- สถาปนิกที่ทำงานสถาปัตยกรรมไทยเป็นหลัก

สถาปนิกที่ทำงานสถาปัตยกรรมไทยร่วมสมัยเป็นหลัก ได้แก่ ปรียา ฉิมโฉม ไชศรี ตันศิริ ศิริสุขะวัลลิ ทำงานออกแบบสถาปัตยกรรมในแนวทางสมัยใหม่ เน้นการปรับเปลี่ยนรูปทรงอาคารและรูปทรงที่วางภายใน การสร้างสรรค์รูปแบบและลดทอนรายละเอียดขององค์ประกอบ การใช้โครงสร้างและกรรมวิธีก่อสร้างใหม่ ตลอดจนการประดับตกแต่งด้วยวัสดุใหม่ ๆ

สถาปนิกที่ทำงานสถาปัตยกรรมไทยเป็นหลัก ได้แก่ หม่อมราชวงศ์ มิตรรารุณ เกษมศรี ภิญโญ สุวรรณศิริ

โดย หม่อมราชวงศ์ มิตรรารุณ เกษมศรี เมื่อสำเร็จการศึกษาระดับอนุปริญญาจากคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ได้มาฝากตัวเป็นศิษย์ของพระพรหมพิจิตร และได้ทำงานร่วมกันในกรมศิลปากร ได้สร้างแบบแผนของตัวเองและนำรูปแบบสถาปัตยกรรมและองค์ประกอบสถาปัตยกรรมวัดสมัยรัชกาลที่ 4 กลับมาใช้ งานออกแบบมีรายละเอียดมาก ใช้วัสดุสมัยใหม่ในการก่อสร้างและประดับตกแต่ง แต่ยังคงลักษณะตามแบบแผนและอยู่ในกรอบของครูบาอาจารย์ งานออกแบบในช่วงทำย่นั้นมีการสร้างสรรค์รูปทรงและการใช้งานที่สร้างจุดเปลี่ยนสำคัญให้กับสถาปัตยกรรมวัด แต่ยังคงอยู่ในข้อจำกัดของสถาปัตยกรรมที่ก่อสร้างด้วยคอนกรีต

ส่วนภิญโญ สุวรรณศิริ มีแนวคิดเรื่องกาลเทศะเป็นปรัชญาในการออกแบบ เน้นสร้างสรรค์งานสถาปัตยกรรมไทยที่เปลี่ยนวัสดุก่อสร้างและกรรมวิธีการประดับตกแต่งใหม่ที่มีมิติชัดเจนและมีความคงทนถาวร สร้างบทบาทตัวเองเสมือนแม่กองในอดีต คือสร้างช่างฝีมือแขนงต่าง ๆ ของตัวเองขึ้นมา ทำให้สามารถควบคุมมาตรฐานของงานที่สร้างในภูมิภาคต่าง ๆ ได้ มีงานออกแบบจำนวนมาก

ทั้งหม่อมราชวงศ์ มิตรรารุณ เกษมศรี และภิญโญ สุวรรณศิริ ต่างก็มีงานออกแบบหลากหลายประเภทตั้งแต่สถาปัตยกรรมวัด สถาปัตยกรรมเนื่องในสถาบันพระมหากษัตริย์ สถาปัตยกรรมที่พักอาศัย และสถาปัตยกรรมประเภทอื่น ๆ อีกหลายประการ ตลอดจนงานศิลปกรรมไทยอื่น ๆ ที่เกี่ยวเนื่อง เรียกได้ว่าเป็นสถาปนิกที่มีความสามารถครบเครื่องและเชี่ยวชาญในศิลปะสถาปัตยกรรมไทย

สำหรับคณะสถาปัตยกรรมไทย มหาวิทยาลัยศิลปากร ซึ่งการเรียนการสอนในช่วงแรกเน้นผลิตสถาปนิกที่มีความเป็นช่างที่ชำนาญการในศิลปะแขนงต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับงานสถาปัตยกรรมไทย โดยมีพระพรหมพิจิตรเป็นผู้ก่อตั้งสำนัก มีแนวทางที่โดดเด่นคือการออกแบบสถาปัตยกรรมเครื่องคอนกรีต ที่เน้นการเปลี่ยนแปลงลักษณะองค์ประกอบและลวดลาย การใช้สอยและที่ว่างภายในสถาปนิกที่สำเร็จการศึกษาในมหาวิทยาลัยนี้ได้แก่ ประเวศ ลิมปริงซี ประเสริฐ สุทธโรวาท วนิตา พิงสุทธ ฤทัย ใจจงรัก อาวุธ เงินชูกลิ่น

ประเวศ ลิมปริงซี ได้ฝากตัวเป็นศิษย์ในสำนักของพระพรหมพิจิตรเช่นกัน มีแนวทางการทำงานที่ออกแบบเองคนเดียวทั้งหมด ให้ความสนใจกับรูปทรง และการใช้วัสดุใหม่ ๆ งานสถาปัตยกรรมมีรายละเอียดมากแต่มีภาพลักษณ์ที่ดูสมัยใหม่และทันสมัย ประเวศ ลิมปริงซี มีแนวคิดว่าความงามและความรู้สึกปลอดภัยในการใช้งานอาคารสำคัญเป็นอันดับต้นสำหรับงานสถาปัตยกรรม ส่วนเรื่องคติความเชื่อนั้นแทบไม่มีอิทธิพลต่อแนวคิดในการออกแบบของท่าน²²⁴

วนิตา พิงสุทธ มีเอกลักษณ์ของงานที่ใช้การผสมผสานฉันทลักษณ์เดิมกับการก่อสร้างสมัยใหม่ เน้นความประหยัดและหาช่างที่สามารถทำงานได้ ลดทอนความซับซ้อนของรูปทรง โดยนำรูปแบบสถาปัตยกรรมวัดสมัยรัชกาลที่ 3-4 ที่ผสมผสานอิทธิพลจีนซึ่งไม่มีฝ้าไขรามาใช้ เนื่องจากสอดคล้องกับการใช้โครงสร้างและวัสดุก่อสร้างใหม่ ทำงานออกแบบโดยมีวิศวกรคู่ใจร่วมออกแบบโครงสร้างระบบใหม่หรือรูปแบบใหม่ที่ตอบสนองการใช้สอยและที่ว่างภายในที่เหมาะสมกับกิจกรรม

อาวุธ เงินชูกลิ่น เป็นสถาปนิกที่ทำงานอนุรักษ์ในกรมศิลปากรเกือบตลอดช่วงชีวิตของท่าน ทำให้มองเห็นความสำคัญของการรักษามรดกทางสถาปัตยกรรมไทยในมิติต่าง ๆ และเล็งเห็นความสำคัญของการพัฒนาช่างฝีมือที่สนับสนุนการสร้างงานสถาปัตยกรรมไทย ท่านจึงทำงานในลักษณะของแม่กองที่ออกแบบและมอบหมายงานให้ช่างฝ่ายต่าง ๆ เพื่อบำรุงช่างฝีมือที่มีในกรมศิลปากร

จากการศึกษารูปแบบสถาปัตยกรรมวัดพบว่า งานของสถาปนิกที่ทำงานออกแบบสถาปัตยกรรมไทยเป็นหลักจะมีแนวทางที่เป็นแบบฉบับของตนชัดเจน เนื่องจากทำงานจำนวนมากทำให้สามารถพัฒนาเป็นแนวทางเฉพาะของตนได้ ส่วนสถาปนิกที่ออกแบบสถาปัตยกรรมไทยร่วมสมัยจะออกแบบสถาปัตยกรรมวัดในแนวไทยประยุกต์ที่ลดทอนองค์ประกอบ และไม่ได้เคร่งครัดในแบบแผนเรื่องรูปทรง สัดส่วนมากนัก ซึ่งก็แสดงออกมาให้เห็นเป็นสถาปัตยกรรมวัดอีกรูปแบบหนึ่ง

จากแนวทางของสถาปนิกที่กล่าวมาทั้งหมด ซึ่งได้รับแนวคิดการออกแบบสถาปัตยกรรมแบบสากลที่ส่งเสริมความคิดสร้างสรรค์และลักษณะเฉพาะของตัวตนที่สะท้อนผ่านงานออกแบบ ส่งผลให้สถาปนิกแต่ละท่านมีความพยายามที่จะแสวงหาแนวทางเฉพาะตนและแสดงความเป็นตัวของตัวเอง

²²⁴ ประชา แสงสายัณห์ สัมภาษณ์ประเวศ ลิมปริงซี ที่บ้านภิญโญ สุวรรณคีรี

อย่างมาก ให้ความสำคัญกับการใช้สอยไปพร้อมกับความงามของรูปแบบภายนอก รวมทั้งให้ความสำคัญกับความเป็นไปได้ของโครงสร้าง นอกจากนี้ยังมีแนวคิดที่เน้นความเป็นท้องถิ่นที่กลมกลืนกับบริบทที่ตั้งตามแนวทางที่ได้เรียนมาซึ่งเห็นได้จากการออกแบบรูปทรง องค์ประกอบ ลวดลาย ตลอดจนการเลือกใช้วัสดุ ในภาพรวมอาจเห็นว่าสถาปนิกมีแนวทางการทำงานไม่ต่างจากนายช่างในอดีตที่มีการทดลองและสร้างสรรค์สิ่งใหม่ในการออกแบบงานสถาปัตยกรรม แต่ผลจากการก่อตั้งหลักสูตรการเรียนการสอน ทำให้สถาปนิกมีฐานความรู้สำหรับการออกแบบ มีมุมมองหลากหลายต่องานสถาปัตยกรรมวัดในอดีต รวมถึงงานสถาปัตยกรรมประเภทอื่นเป็นวัตถุดิบในการออกแบบ มีอิสระทางความคิดที่ไม่จำกัดเพียงแค่กรอบของหลักการหรือครูคนใดคนหนึ่ง

ลักษณะของสถาปัตยกรรมวัดที่เป็นผลงานออกแบบของสถาปนิกยุคบุกเบิก

จากการศึกษาพบว่าสถาปนิกมีความพยายามที่จะอธิบายองค์ความรู้เดิมด้วยศาสตร์สถาปัตยกรรมแบบสากล แล้วนำองค์ความรู้ที่ได้เป็นหลักปรัชญาหรือแนวทางในการออกแบบ และพบว่า การออกแบบสถาปัตยกรรมวัดกรณีศึกษามีแนวคิดเรื่องคติความเชื่ออย่างมาก

รูปแบบสถาปัตยกรรม มีการแสวงหารูปทรงใหม่ ๆ และรูปทรงหลังคาที่ซับซ้อนขึ้น ไปพร้อมกับการรักษารูปแบบประเพณีนิยม และขณะเดียวกันก็มีรูปแบบที่เน้นความเรียบง่าย ลดทอนความซับซ้อนของรูปทรงและรายละเอียดลง ซึ่งการออกแบบรูปทรงใหม่ ๆ นี้ส่งผลให้เกิดที่ว่างภายในแบบใหม่ตามมา สำหรับรูปแบบขององค์ประกอบ มีความพยายามทดลองและสร้างรูปแบบหรือฉันทลักษณ์ใหม่ที่อยู่ในรูปทรงอาคารสถาปัตยกรรมไทย มีการใช้แนวความคิดใหม่ ๆ และนำความรู้ทางวิทยาการการก่อสร้างมาใช้ออกแบบ และคำนึงถึงเรื่องการบำรุงรักษาระยะยาว งานสถาปัตยกรรมวัดแต่ละแห่งจะพบความเป็นเอกลักษณ์เฉพาะตัวของงานออกแบบสถาปัตยกรรม มีการปรับเปลี่ยนระเบียบองค์ประกอบโดยมีแนวโน้มลดทอนรายละเอียดลง ความงามของสถาปัตยกรรมมีความสัมพันธ์กับคำอธิบายทางโครงสร้างและแรงกระทำ

การใช้สอยและที่ว่างภายใน สถาปนิกมีความต้องการออกแบบให้ใช้พื้นที่ได้มากขึ้น คำนึงถึงการใช้สอยและเพิ่มการใช้สอยมากขึ้น มีความพยายามใช้พื้นที่ให้เกิดประโยชน์ มีการรวมการใช้สอยที่หลากหลายเข้ามาอยู่ในอาคารเดียว นิยมจัดความสัมพันธ์ของพื้นที่ใช้สอยในแนวตั้ง คำนึงถึงคุณภาพของที่ว่างที่เหมาะสมแก่การใช้งานและแผนงานระบบที่จำเป็น รูปทรงของที่ว่างเป็นไปตามโครงสร้าง การตกแต่งที่ว่างภายในมีตั้งแต่ไม่ตกแต่งเลยจนถึงตกแต่งมาก

โครงสร้างและวัสดุก่อสร้าง ใช้โครงสร้างร่วมสมัย และเอาโครงสร้างร่วมสมัยมาทำเป็นรูปแบบประเพณี เช่น ใช้โครงสร้างคอนกรีตเสริมเหล็กทำเลียนแบบโครงสร้างไม้ หรือใช้รูปแบบใหม่เลย และเลือกใช้รูปแบบโครงสร้างโดยนึกถึงความเป็นไปได้ในการก่อสร้างเป็นหลัก วัสดุที่ใช้ในการประดับตกแต่ง คำนึงถึงความคงทนถาวรและมีแนวคิดเรื่องสัจจะของวัสดุ นิยมกรุผิวด้วยกระเบื้อง

เซรามิกและทำผิวกรวดล้าง รวมไปถึงการค้นหาวัสตุทดแทนที่คงทนถาวร สถาปนิกส่วนใหญ่วางบทบาทของตนเป็นผู้ประสานงานช่างก่อสร้างฝ่ายต่าง ๆ เนื่องจากส่วนใหญ่เมื่อสำเร็จการศึกษาจากมัธยมศึกษาสู่ระดับอุดมศึกษาจะมีอายุน้อยและไม่มีประสบการณ์การทำงาน ช่างในปัจจุบันเป็นช่างก่อสร้างไม่ใช่ช่างฝีมือที่ทำงานก่อสร้างไปพร้อมกับประดับตกแต่งอย่างในอดีต สถาปนิกบางท่านจึงเลือกที่จะลดทอนรายละเอียดลงเพราะข้อจำกัดนี้ แต่บางท่านก็ได้สร้างและพัฒนาช่างที่เข้าใจแนวทางการทำงานของตนจนกลายเป็นช่างฝีมือที่สามารถสร้างงานที่เป็นแนวทางของตนได้สำเร็จ

อาจกล่าวได้ว่า วัดเป็นสถาปัตยกรรมที่สร้างสรรค์ได้อย่างอิสระเหมือนกับสถาปัตยกรรมประเภทอื่น ๆ จากรูปแบบที่หลากหลายตั้งแต่แบบประเพณีนิยมไปจนถึงรูปแบบใหม่ แสดงให้เห็นว่ารูปแบบแบบประเพณีนิยมเป็นแนวคิดในการออกแบบอีกอย่างหนึ่งในหลาย ๆ แนวคิดที่สถาปนิกนำมาใช้ในการออกแบบ ทำให้เห็นว่าสถาปัตยกรรมวัดซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของสถาปัตยกรรมไทยไม่ได้ย่ำอยู่กับที่ แต่มีการเปลี่ยนแปลงและพัฒนาต่อยอดขึ้นไปเรื่อย ๆ ตามแนวความคิดในการออกแบบซึ่งได้รับอิทธิพลจากมีปัจจัยแวดล้อม ทำให้เห็นความสำคัญของงานสถาปัตยกรรมวัดในอดีตที่ถือเป็นครูและเป็นฐานความคิดที่ต้องรักษาไว้และพัฒนาให้ก้าวหน้าต่อไป

ข้อจำกัดในการศึกษาและข้อเสนอแนะ

จากการเลือกกรณีศึกษาโดยมีขอบเขตเป็นผลงานออกแบบสถาปัตยกรรมวัดของสถาปนิกยุคบุกเบิกซึ่งสถาปนิกส่วนใหญ่ทำงานออกแบบด้านสถาปัตยกรรมไทยเป็นหลัก ทำให้เกิดข้อจำกัดในการศึกษา ที่มีผลการศึกษาเฉพาะสถาปัตยกรรมวัดที่อยู่ในกลุ่มสถาปัตยกรรมไทยเป็นส่วนมาก ที่มีเรื่องแบบแผนของรูปแบบสถาปัตยกรรมกำกับแนวคิดในการออกแบบไว้ ซึ่งวัดและสถาปัตยกรรมวัดที่เป็นผลงานของสถาปนิกในกลุ่มอื่นยังมีปรากฏอีกเป็นจำนวนมาก นอกจากนี้ ยังมีสถาปัตยกรรมที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนา อาจใช้ประกอบกิจกรรมทางศาสนา หรือเป็นสัญลักษณ์ทางศาสนา แต่ไม่ได้อยู่ในประเภทวัดที่เกิดขึ้นมากมายในปัจจุบัน รวมไปถึงสถาปัตยกรรมวัดที่สร้างโดยช่างฝีมือของท้องถิ่นต่าง ๆ ทำให้เห็นว่ายังมีแนวทางการศึกษาต่อเนื่องในประเด็นเรื่องพัฒนาการของสถาปัตยกรรมวัดที่เกิดจากการสร้างสรรค์ของสถาปนิกหรือช่างฝีมือในกลุ่มอื่น หรือศึกษาสถาปัตยกรรมพุทธศาสนาประเภทอื่นที่ไม่ใช่วัดซึ่งจะทำให้เห็นการเปลี่ยนแปลงแนวคิดของคนในสังคมและแนวคิดในการออกแบบของสถาปนิกที่แตกต่างไปจากการศึกษาสถาปัตยกรรมวัดด้วย

บรรณานุกรม

บรรณานุกรม

- Ching, Francis D.K. *Architecture : Form Space and Order*. 3rd.Hoboken, NJ.: John Wiley & Sons, 2007.
- Conway, Hazel, and Rowan Roenisch. *Understanding Architecture : An Introduction to Architecture and Architectural History*. London: Routledge, 1994.
- Eliade, M. *The Sacred and the Profane: The Nature of Religion*. Translated by W.R. Trask. San Diego: Harcourt Brace & Company, 1987.
- Fletcher, B., Sir,. *History of Architecture*. 19th.London: Butterworths, 1987.
- . *History of Architecture on the Comparative Method: For Student*. 17th.London: The Athlone Press, 1963.
- Fletcher, Banister. *A History of Architecture on the Comparative Method*. Рипол Классик, 1931.
- "[Http://www.Watnyanaves.Net/Th/Web_Page/Watinfo](http://www.watnyanaves.net/th/web_page/watinfo) ".
- Somboon Suksamran. *A Buddhist Approach to Development : The Case of Development Monks in Thailand*. Bangkok: The Social Science Association of Thailand, 1987.
- . "The Role of the Sangha in Relation to Political Modernization in Thailand since 1965." University of Manchester, 1973.
- เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (ข้า บุนนาค). พระราชพงศาวดารฉบับกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1-4. เล่ม1, กรุงเทพฯ: ศรีปัญญา, 2555.
- เฉลิม รัตนทัศนีย์. วิจารณ์งานศิลปสถาปัตยกรรมไทยพุทธศาสนา. กรุงเทพฯ: สมาคมสถาปนิกสยามในพระบรมราชูปถัมภ์, 2539.
- เฉลิมพระเกียรติในด้านการพระศาสนาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4. พิมพ์ครั้งที่ 1. กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2544.
- เนตรนภิศ นาควัชระ, ปิยนาด บุนนาค และ จุลทัศน์ พยาฆรานนท์. วัตในกรุงเทพฯ : การเปลี่ยนแปลงในรอบ 200 ปี (พ.ศ. 2325-2525). กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2525.
- เอ.บี. กริสโวลด์. พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้ากรุงสยาม. Translated by หม่อมเจ้า สุภัทราดิศ ดิศกุล. 2508.
- "เอกสารวิชาการและสรุปผลการสัมมนา "เอกลักษณ์สถาปัตยกรรมในประเทศไทย" พ.ศ. 2527 ช่วงต้นตัวในการฟื้นฟู หาเอกลักษณ์ความเป็นไทย หลัง สมโภชกรุง 200 ปี." Paper presented at the "เอกลักษณ์สถาปัตยกรรมในประเทศไทย" พ.ศ. 2527 ช่วงต้นตัวในการฟื้นฟู หาเอกลักษณ์ความเป็นไทย หลังสมโภชกรุง 200 ปี, 2527.
- เม่งน้อย ศักดิ์ศรี. มรดกสถาปัตยกรรมกรุงรัตนโกสินทร์. เล่ม 1, กรุงเทพฯ: สำนักราชเลขาธิการ, 2537.
- . มรดกสถาปัตยกรรมกรุงรัตนโกสินทร์. เล่ม 2, กรุงเทพฯ: สำนักราชเลขาธิการ, 2537.
- เม่งน้อย ศักดิ์ศรี และ วทีญญ เทพหัสดิ. ช่างหลวง ผลงานสถาปัตยกรรมไทยของหม่อมราชวงศ์ มืดราชน เกษมศรี. กรุงเทพฯ: สมาคมสถาปนิกสยามในพระบรมราชูปถัมภ์, 2539.
- เม่งน้อย ศักดิ์ศรี และคณะ. องค์ประกอบทางกายภาพกรุงรัตนโกสินทร์. พิมพ์ครั้งที่ 1. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2534.
- และคณะ, พลตรีหญิงสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี. อีสานใต้. วัตถุประสงค์ นพบุหลง ศรีกันก. นครนายก: กองประวัติศาสตร์ โรงเรียน นายร้อยพระจุลจอมเกล้า, 2533.
- โชติ กัลยาณมิตร. ผลงาน 6 ศตวรรษของช่างไทย. กรุงเทพฯ: สมาคมสถาปนิกสยาม, 2520.
- . พจนานุกรมสถาปัตยกรรมและศิลปะเกี่ยวเนื่อง. กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ, 2548.

———. สถาปัตยกรรมแบบไทยเดิม. กรุงเทพฯ: สมาคมสถาปนิกสยามในพระบรมราชูปถัมภ์, 2539.

โศภนารามวรวิหาร นิมิตแห่งบุญ กรุงเทพฯ: ทีซีจี พรินต์ติ้ง, 2549.

ไชแสง สุขะวัฒน์. "การศึกษาอิทธิพลของสถาปัตยกรรมตะวันตก ที่มีต่อแบบอย่างของงานสถาปัตยกรรมในประเทศไทย ระหว่าง พ.ศ. 2208-2475." จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2520.

กรมศิลปากร. ประวัติวัดราชสิทธิาราม. พระนคร: กรมศิลปากร, 2509.

คริส เบเกอร์ และ ผาสุก พงษ์ไพจิตร. ประวัติศาสตร์ไทยร่วมสมัย. พิมพ์ครั้งที่ 1. กรุงเทพฯ: มติชน, 2557.

คู่มือพระสังฆาธิการ. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ บริษัท สหธรรมิก จำกัด, 2546.

ชาติร์ ประภิตนทการ. "จากสยามเก่า สูไทยใหม่ : ความหมายทางสังคมและการเมืองในงานสถาปัตยกรรม พ.ศ. 2394-2500". จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2546.

———. "สถาปนิก ความรู้ โงเรียนสถาปัตยกรรม." หน้าจั่ว ว่าด้วยประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมและสถาปัตยกรรมไทย ฉบับที่ 13, no. มกราคม 2559- ธันวาคม 2559 (2559).

———. "องค์ความรู้ทางประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมไทย : การสร้างความรู้ในมิติของการสถาปนารัฐชาติสมัยใหม่." In ยกเครื่องเรื่องวัฒนธรรมศึกษา การประชุมประจำปีทางมานุษยวิทยา ครั้งที่ 7. ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร, 2551.

ชาติร์ ประภิตนทการ, พีระพัฒน์ สำราญ และ ศานติ ภัคดีคำ. สถาปัตยกรรมวัดโพธิ์. กรุงเทพฯ: อมรินทร์พรินต์ติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, 2552.

ทิพย์สุดา ปทุมานนท์. จิตวิทยาสถาปัตยกรรมมนุษย์ปฏิสัมพันธ์ กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2533.

ธรรมะและพระดี ที่ชาวพุทธควรศึกษา. กรุงเทพฯ: เปรียญธรรมสมาคมแห่งประเทศไทย, 2544.

น. ณ ปากน้ำ. สี่ภาค สุมุดช้อยวัดสุทัศน์เทพวราราม. กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ, 2540.

นภนาท อนุพงศ์พิณ. "ผลกระทบของพระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. 121 ต่อการปกครองคณะสงฆ์ไทย." จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2546.

นภัส ขวัญเมือง. "การศึกษาพระเจดีย์ซึ่งมีพื้นที่ให้สอยภายในสมัยรัตนโกสินทร์เพื่อการออกแบบพระมหาธาตุเจดีย์ป่าสักสถลธิ์ จังหวัดลพบุรี". จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2547.

นารถ โพธิประสาท. สถาปัตยกรรมในประเทศไทย. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์กรุงเทพ (1984), 2556.

ปฐม นิคมานนท์. พระครูวิเวกพุทธกิจหลวงปู่ใหญ่เสาร์ กนดสีโล พระปรมาจารย์ใหญ่ฝ่ายพระกรรมฐาน. พิมพ์ครั้งที่ 1. กรุงเทพฯ: พี.เอ.สีพริ้ง, 2546.

ประเวศ วะสี. สวนโมกข์ ธรรมกาย สันติอโศก. กรุงเทพฯ: เอช. เอน. สเตชันนารีและการพิมพ์, 2530.

ประชา แสงสายัณห์. สัมภาษณ์. 7 มิถุนายน 2561.

ประวัติพระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (จันทร์ สิริจันโท). กรุงเทพฯ: บริษัทอมรินทร์พรินต์ติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), 2557.

ปาฐกถาและคำบรรยาย เล่ม 1 โดย พลตรี หลวงวิจิตรวาทการ. เล่ม 1, กรุงเทพฯ: อูษาการพิมพ์, 2546.

"ปาฐกถาของหลวงวิจิตรวาทการ เรื่อง "การอบรมในวัด" แสดงที่วัดมหาธาตุฯ ในวันประชุมใหญ่ของสมาคม 8 พฤศจิกายน 2480". In รำลึก 100 ปี พลตรี หลวงวิจิตรวาทการ: บทคัดสรรว่าด้วยชีวิตประวัติและผลงาน. กรุงเทพฯ: อีระการพิมพ์.

ปิยนุช สุวรรณศิริ. ชีวิตและผลงาน รศ.ดร. ภิญโญ สุวรรณศิริ. เล่ม 2, กรุงเทพฯ: บริษัทอมรินทร์พรินต์ติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด(มหาชน), 2561.

ผาสุก พงษ์ไพจิตร และ คริส เบเกอร์. เศรษฐกิจการเมืองไทยสมัยกรุงเก่า. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ โอ. เอส. พรินต์ติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง กรุงเทพฯ, 2546.

ผุสดี ทิพทัส. เกณฑ์ในการออกแบบสถาปัตยกรรม. พิมพ์ครั้งที่ 1. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2536.

———. สถาปนิกสยาม : พื้นฐาน บทบาท ผลงานและแนวคิด (พ.ศ.2475-2537). เล่ม 2, กรุงเทพฯ: สมาคมสถาปนิกสยาม, 2539.

———. สถาปนิกสยาม : พื้นฐาน บทบาท ผลงานและแนวคิด (พ.ศ.2475-2537). เล่ม 1, กรุงเทพฯ: สมาคมสถาปนิกสยาม, 2539.

———. หลักเบื้องต้นในการจัดองค์ประกอบในงานสถาปัตยกรรม. พิมพ์ครั้งที่ 1. กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช, 2530.

ผุสดี ทิพทัส, ชัยบุรณ์ ศิริชนะวัฒน์ และ วิมลรัตน์ อิศระธรรมบุญ. "รายงานผลการวิจัยฉบับสมบูรณ์ : สถาปัตยกรรมพ.ศ. 2540 : วิฤตการณ์และทางเลือกของสถาปนิกไทย." กรุงเทพฯ, 2549.

ผุสดี ทิพทัส และ มานพ พงศ์ศักดิ์. บ้านในกรุงเทพฯ : รูปแบบและการเปลี่ยนแปลงในรอบ 200 ปี (พ.ศ. 2325- 2525). กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2525.

- พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน. กรุงเทพฯ: บริษัท อักษรเจริญทัศน์ อจท. จำกัด, 2538.
- พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์. "ประดิษฐานพระสงฆ์คณะธรรมยุติกนิกาย. และ, นิยายเรื่อง ตาม่องล่าย." พระนคร: สหประชาพานิชย์, 2508.
- พระไพศาล วิสาโล. พุทธศาสนาไทยในอนาคต แนวโน้มและทางออกจากวิกฤต. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโกมลคีมทอง, 2558.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต). พระพุทธศาสนาในเอเชีย. พิมพ์ครั้งที่ 4 สิงหาคม 2531. กรุงเทพฯ: ธรรมสภา, 2540.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต). กรณีธรรมกาย (ฉบับขยาย-เพิ่มเติม) บทเรียนเพื่อศึกษาพระพุทธศาสนาและสร้างสรรค์สังคมไทย. กรุงเทพฯ: บริษัท สหธรรมิก จำกัด, 2542.
- . ลักษณะแห่งพระพุทธศาสนา. พิมพ์ครั้งที่ 5. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์สหธรรมิก, 2539.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตโต). ฝั่งลูกนิมิต-ผูกสีมา : ปุจฉา-วิสัชนา. 2555.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต). แก่นแท้ของพระพุทธศาสนา (ทบทวนสำหรับเห็น - สุขสำหรับเป็น). 2555.
- . กาลานุกรม. กรุงเทพฯ: ผลิติมม์, 2552.
- . คติความงามเทพ. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์วิไลดา, 2550.
- . จาริกบุญ-จาริกธรรม. พิมพ์ครั้งที่ 18 เมษายน 2553.2553.
- . พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์. 2559.
- . พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย. พิมพ์ครั้งที่ 32 2555.
- พระพรหมพิจิตร. พุทธศิลป์สถาปัตยกรรมภาคต้น. พระนคร: โรงพิมพ์พระจันทร์, 2495.
- พระมหาธีรราช อคฺคธโร. ท่านพ่อลี ธมฺมธโร พระอริยเจ้าผู้มีพลังจิตแก่กล้า. พิมพ์ครั้งที่ 1. กรุงเทพฯ: พีเพรส, 2550.
- . พระอุทิศเจดีย์ เจดีย์แห่งพระอรหันต์. สมุทรปราการ: วัดอโศการาม, 2551.
- พระมหาสมทรง, and สุลักษณ์ ศิวรักษ์. "บทความนำเสนอ." In บทความของวัดและพระสงฆ์ไทยในอนาคต, 9-52. กรุงเทพฯ: บริษัทเคสดีไทย จำกัด, 2525.
- พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2505 กฎกระทรวง กฎกระทรวง พร้อมด้วยระเบียบและคำสั่งมหาเถรสมาคมเกี่ยวกับการคณะสงฆ์และการพระศาสนา. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์การศาสนา, 2522.
- พลตรี หลวงวิจิตรวาทการ. ปาฐกถาและคำบรรยาย พิมพ์ครั้งแรก. เล่ม 2, กรุงเทพฯ: อุษากการพิมพ์, 2546.
- พุทธทาสภิกขุ. สวนโมกข์-ไชยา. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สุวิธานัน, 2496.
- ภิญโญ สุวรรณคีรี. "สถาปัตยกรรมไทยร่วมสมัย " Paper presented at the กิจกรรมทางวิชาการในการอบรม สืบสายสาณมรดกไทย, 2542.
- . สัมภาษณ์, 26 มีนาคม 2561.
- ภวมินทร์ วาดเขียน. "การสถาปนารธรรมยุติกนิกายของวชิรญาณภิกษุ : ปัญหาเรื่องสังฆเภท." จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2553.
- มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิร. ประวัติการปกครองคณะสงฆ์ไทยและลักษณะการปกครองคณะสงฆ์ไทยโดยสังเขป. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิร, 2521.
- รวมเทศนาของ พระอาจารย์ลี ธมฺมธโร วัดอโศการาม อนุสรณ์ฯ พลเอกพงษ์ ปุณณกันต์ ณ เมรุวัดเทพศิรินทราวาส วันที่ 26 ธันวาคม 2535. 2535.
- รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง. พุทธศิลป์ลังกา งานช่างแห่งสิงหลทวีป และแรงบันดาลใจสู่สยามประเทศ นนทบุรี: โรงพิมพ์มติชนปากเกร็ด, 2556.
- ฤทัย ใจจรงค์. สัมภาษณ์, 4 ตุลาคม 2561.
- วนิดา พึ่งสุนทร. "ระเบียบวิธีและการออกแบบสถาปัตยกรรมไทยประเพณีในปัจจุบัน." วารสารหน้าจั่ว ว่าด้วยประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมและสถาปัตยกรรมไทย 1 (กรกฎาคม 2547 กรกฎาคม 2547).
- . สัมภาษณ์, 1 พฤศจิกายน 2560.
- วรชัย กลิ่งโพธิ์. "การปกครองคณะสงฆ์ไทยตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พุทธศักราช 2484." จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2539.
- วัดพระราม 9 กาญจนาภิเษก. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: กองประชาสัมพันธ์ สำนักงานคณะกรรมการพิเศษเพื่อประสานงานโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ, 2546.

- วิมลสิทธิ์ หรยางกูร. บทบาทและแนวคิดในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในการพัฒนาเมือง ชุมชน และสถาปัตยกรรมตามแนวพระราชดำริ. พิมพ์ครั้งที่ 1. กรุงเทพฯ: คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์และการผังเมือง มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2551.
- วิมลสิทธิ์ หรยางกูร และคณะ. พัฒนาการ แนวความคิดและรูปแบบของงานสถาปัตยกรรม : อดีต ปัจจุบัน และอนาคต. กรุงเทพฯ: สมาคมสถาปนิกสยามในพระบรมราชูปถัมภ์, 2536.
- ศรีสุพร ช่วงสกุล. "ความเปลี่ยนแปลงของคณะสงฆ์ : ศึกษากรณีธรรมยุติกนิกาย (พ.ศ. 2368 - พ.ศ. 2464)." จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2530.
- ศาสนวงศ์. พิมพ์ครั้งที่ 1. กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2531.
- ศุขะวัฒน์, ไชแสง. "การศึกษาอิทธิพลของสถาปัตยกรรมจีนที่มีต่อสถาปัตยกรรมในประเทศไทย ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว." กรุงเทพฯ: คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2521.
- ศุภวัฒน์ นีรัญธนวิวัฒน์. การศึกษาแนวทางการออกแบบพุทธศิลป์สถาปัตยกรรมไทย รัชกาลที่ 9. กรุงเทพฯ: ภาควิชาสถาปัตยกรรมศาสตร์ คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2549.
- สน สีมาตรีง. คติความเชื่อไตรภูมิและจักรวาลวิทยาในจิตรกรรมฝาผนังไทย. กรุงเทพฯ: บริษัท แปลน พรินท์ติ้ง จำกัด, 2556.
- สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส. วินัยมุข เล่ม 3 หลักสูตตบถกรรมชั้นเอก. พิมพ์ครั้งที่ 16. เล่ม 3, พระนคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2501.
- สมใจ นิ่มเล็ก. เครื่องประดับและกระเบื้องกาบ. พิมพ์ครั้งที่ 1. กรุงเทพฯ: ภาควิชาสถาปัตยกรรมศาสตร์ คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2546.
- . "สถาปัตยกรรมแบบพระราชนิยมในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว." มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2516.
- . อุโบสถ สถาปัตยกรรมไทย. กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ, 2547.
- สมคิด จิระทัศน์กุล. คติ สัญลักษณ์ และความหมายของ ชูมประตู่ - หน้าต่างไทย. กรุงเทพฯ: คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2546.
- . งานออกแบบสถาปัตยกรรมไทยผีพระหัตถ์สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์. ภาคต้น, กรุงเทพฯ: บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด(มหาชน), 2556.
- . งานออกแบบสถาปัตยกรรมไทยผีพระหัตถ์สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์. ภาคปลาย, กรุงเทพฯ: บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด(มหาชน), 2556.
- . "พระอุโบสถและพระวิหารในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว." มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2533.
- . รูปแบบพระอุโบสถและพระวิหาร ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ, 2547.
- . วัด : พุทธศาสนสถาปัตยกรรมไทย. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2544.
- สมบัติ ประจวบสานต์. "การกำหนดขนาดพื้นที่สังฆกรรมตามพุทธบัญญัติ
Area Requirement for Religious Rites Performed by Buddhist Monks Follow the Buddhist Canon." In การประชุมวิชาการระดับชาติ "โสมภูมิ ครั้งที่ 3 : Wisdom to the Future : ภูมิปัญญาสู่อนาคต". คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น, 2560.
- สมภพ ภิรมย์. กฎการ. กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน, 2545.
- สมุดพระรูปในการเสด็จพระราชดำเนินเยี่ยมราษฎรภาคกลาง พุทธศักราช 2498. ม.ป.ท. : ม.ป.ท., 2498.
- สันติ เดชอัศวกุล. ตามรอยบาทพระพุทธรองค์ : ตามรอยคำสอนขององค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า. นครปฐม: ศาละ, 2553.
- สันติ ฉันทวิลาสวงศ์. "เอกสารประกอบการสอนวิชา 2501241 ประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม ๑ History of Architecture 1." คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สันติ ชยสมบัติ. สัมภาษณ์. 23 สิงหาคม 2560.
- สายชล สัตยานุรักษ์. พุทธศาสนากับแนวคิดทางการเมืองใน รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก (พ.ศ. 2325-2352). กรุงเทพฯ: มติชน, 2546.
- สารโยธาเทศบาล ฉบับแสดงผลงาน เล่ม 1, พระนคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัดคิวพร, 2509.

- ลีปะ ตั้งผึ่ง. "การศึกษาสถาปัตยกรรมโครงสร้างคอนกรีตของพระพรหมพิจิตร." มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2548.
- สุชีพ ปุญญานุภาพ. "พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับการศาสนา." In พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับการพระศาสนา: พระราชประวัติ นานานิพนธ์. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2547.
- สุภัทรดิศ ดิศกุล, ม.จ. ศิลปะสุโขทัย. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร, 2542.
- สุจิตร์นิทรศการสถาปัตยกรรมไทยเฉลิมพระเกียรติ ณ หอศิลป์ มหาวิทยาลัยศิลปากร 3-17 มิถุนายน 2548. กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, 2548.
- หม่อมหลวง วลัยวิภา บุญรัตนพันธุ์. แนวพระราชดำริ ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2547.
- อดิศักดิ์ ทองบุญ. "วัดในพระพุทธศาสนาครั้งพุทธกาล 100 ปี พระพรหมพิจิตร สมาคมสถาปนิกสยามสมพระบรมราชูปถัมภ์ โดยความร่วมมือของมูลนิธิ หม่อมเจ้า ไฉมยากกร วรวรรณ." Chap. 72-77 In 100 ปี พระพรหมพิจิตร สมาคมสถาปนิกสยามสมพระบรมราชูปถัมภ์ โดยความร่วมมือของ มูลนิธิ หม่อมเจ้า ไฉมยากกร วรวรรณ. กรุงเทพฯ: เมฆาเพรส, 2534.
- อุยธยา : Discovering Ayutthaya กรุงเทพฯ: มูลนิธิโดยต่างประเทศไทย ; มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2546.
- อรศิริ ปาณินท์ และคณะ. สรรค์สร้างอย่างไรไทย : ผลงานสร้างสรรค์สถาปัตยกรรมไทยฝีมือ วนิดา พึ่งสุนทร. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2541.
- อาดิศร์ อิศริส รักษาณณ์. "แนวคิดที่เกี่ยวข้องกับสถาปัตยกรรมสมัยใหม่ในกรุงเทพฯ." จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2552.
- อาวูร เงินชุกกลิ่น. "พระอุโบสถ วัดพระราม ๙ กาญจนาภิเษก กรุงเทพมหานคร." In สืบสานสถาปัตยกรรมไทย, 31-38. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2547.
- อุทิศ จี้นิพนธ์สกุล. "เศรษฐกิจวัดในกรุงเทพมหานคร (พ.ศ. 2325-2453)", จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2525.
- . วิวัฒนาการเศรษฐกิจวัดไทย. พิมพ์ครั้งที่ 1.นนทบุรี: บริษัทสำนักพิมพ์สร้างสรรค์ จำกัด, 2528.

ภาคผนวก ก สถาปัตยกรรมวัดประเพณี เจดีย์

เจดีย์ 1

ชื่อ	พระธาตุตั้งเจดีย์ วัดโคกการาม
ที่ตั้ง	อ.เมือง จ.สมุทรปราการ
นิกาย	ธรรมยุต
ชั้น	วัดราษฎร์
ประเภท	วัดสำหรับปฏิบัติธรรม
ปีที่ขุดตั้งวัด	2499
ปีที่ขอพระราชทานวิสุงคามสีมา	2500
ปีที่สร้างสถาปัตยกรรม	2499-2509
ผู้ที่ให้แนวคิดในการออกแบบ	หลวงพ่อลี ฉัมมโร (เจ้าอาวาส) มีนิมิตเรื่องรูปแบบ ขนาด และสัดส่วน ม.ร.ว. มิตราภรณ์ เกษมศรี (สถาปนิก)

เจดีย์ 2

ชื่อ	เจดีย์ วัดเทพพิทักษ์ปุณณาราม
ที่ตั้ง	อ.ปากช่อง จ.นครราชสีมา
นิกาย	ธรรมยุต
ชั้น	วัดราษฎร์
ประเภท	วัดคามวาสี
ปีที่ขุดตั้งวัด	2514
ปีที่ขอพระราชทานวิสุงคามสีมา	2515
ปีที่สร้างสถาปตยกรรม	2515
ผู้ให้แนวคิดในการออกแบบ	ประเวศ ลิมปประดิษฐ์ (สถาปนิก)

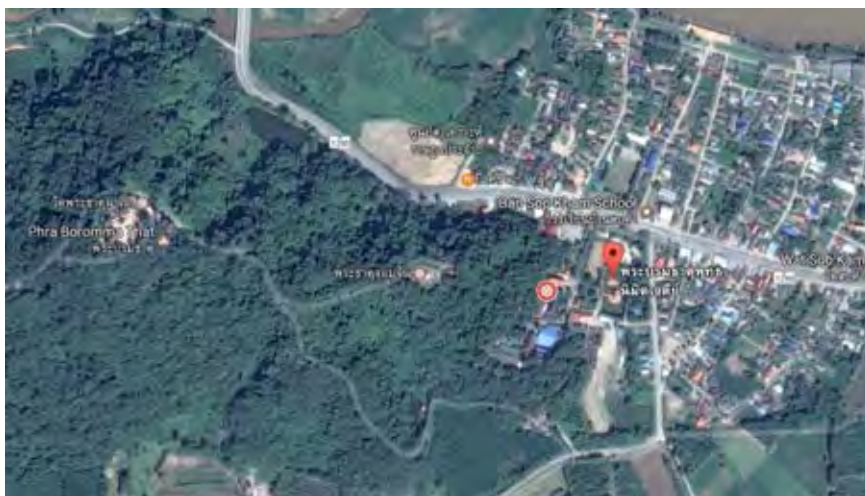
เจดีย์ 3

ชื่อ	พระบรมธาตุเจดุมวดีย์ วัดเจดุมวดีศรีวนาราม
ที่ตั้ง	อ.เมือง จ.สมุทรสาคร
นิกาย	มหานิกาย
ชั้น	วัดราษฎร์
ประเภท	วัดคามวาสี
ปีที่ขุดตั้งวัด	2506
ปีที่ขอพระราชทานวิสุงคามสีมา	2543
ปีที่สร้างสถาปตยกรรม	2519
ผู้ให้แนวคิดในการออกแบบ	ภิญโญ สุวรรณศิริ (สถาปนิก)

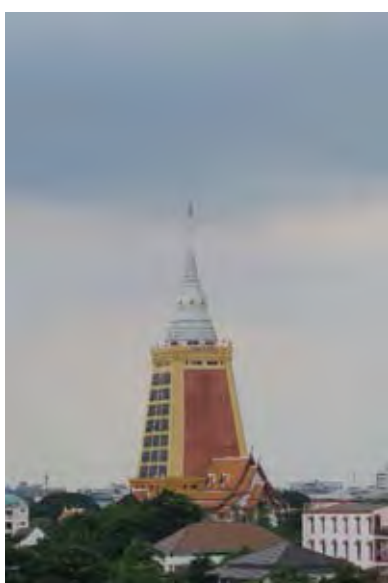
เจดีย์ 4

ชื่อ	พระบรมธาตุพุทธนิมิตเจดีย์ วัดพระธาตุผาเงา
ที่ตั้ง	อ.เชียงแสน จ.เชียงราย
นิกาย	มหานิกาย
ชั้น	วัดราษฎร์
ประเภท	วัดคามวาสี
ปีที่ขุดตั้งวัด	2522
ปีที่ขอพระราชทานวิสุงคามสีมา	2542
ปีที่สร้างสถาปตยกรรม	2525
ผู้ให้แนวคิดในการออกแบบ	ภิญโญ สุวรรณคีรี (สถาปนิก)

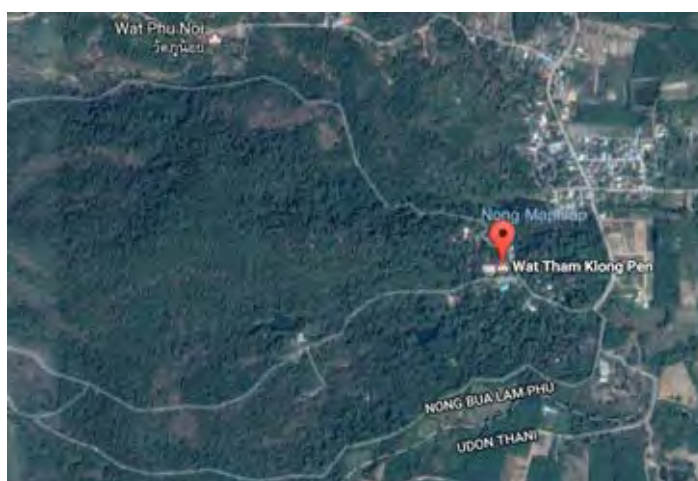
เจดีย์ 5

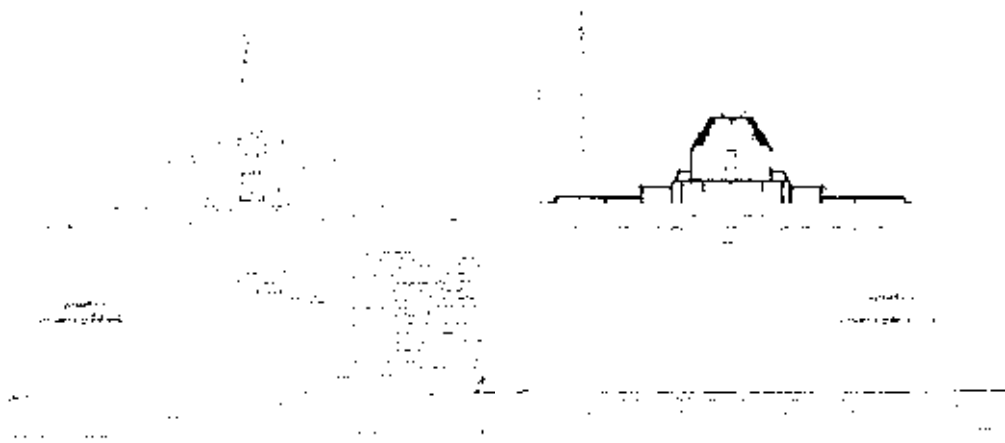
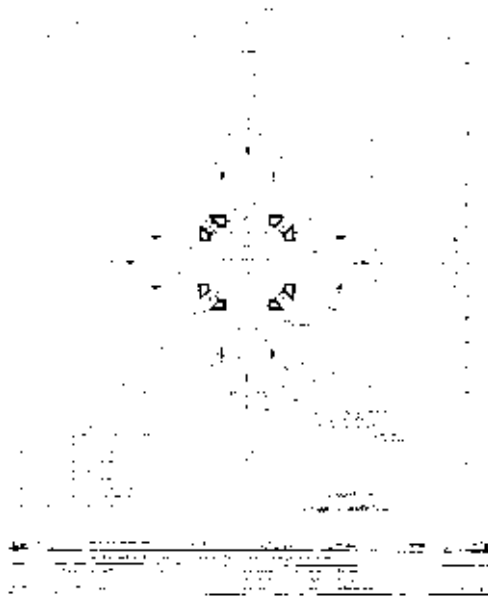
ชื่อ	พระวิริยมงคลมหาเจดีย์ศรีรัตนโกสินทร์ วัดธรรมมงคลเกาบุญญนนทวิหาร
ที่ตั้ง	พระโขนง กรุงเทพมหานคร
นิกาย	ธรรมยุต
ชั้น	วัดราษฎร์
ประเภท	วัดสำหรับปฏิบัติธรรม
ปีที่ก่อตั้งวัด	2508
ปีที่ขอพระราชทานวิสุงคามสีมา	2509
ปีที่สร้างสถาปัตยกรรม	2519-28
ผู้ที่ให้แนวคิดในการออกแบบ	หลวงพ่อวิริยงค์ สิริธโร เจ้าอาวาส ต้องการให้เป็นเจดีย์ที่สูงที่สุดในประเทศไทย ภิญโญ สุวรรณคีรี (สถาปนิก)ใช้รูปแบบพระมหาเจดีย์พุทธคยา

เจดีย์ 6

ชื่อ	เจดีย์พิพิธภัณฑสถานอุบลราชธานี หลวงปู่ขาว อนาลโย วัดถ้ำกลองเพล
ที่ตั้ง	จ.หนองบัวลำภู
นิกาย	ธรรมยุต
ชั้น	วัดราษฎร์
ประเภท	วัดอรุณวาสี
ปีที่ขุดตั้งวัด	2470
ปีที่ขอพระราชทานวิสุงคามสีมา	2513
ปีที่สร้างสถาปัตยกรรม	2528-31
ผู้ที่ให้แนวคิดในการออกแบบ	พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 9 ทรงมีพระราชดำริให้สร้างสถาปัตยกรรมที่ไมใช่แบบ ประเพณีนิยม ภิญโญ สุวรรณคีรี (สถาปนิก)

เจดีย์ 7

ชื่อ	เจดีย์พิพิธภัณฑสถานอัฐบริวาร พระอาจารย์วัน อุตตโม วัดถ้ำอภัยดำรงธรรม(ถ้ำพวง)
ที่ตั้ง	จ.สกลนคร
นิกาย	ธรรมยุต
ชั้น	วัดราษฎร์
ประเภท	วัดอรุณวาสี
ปีที่ขุดตั้งวัด	2528
ปีที่ขอพระราชทานวิสุงคามสีมา	2534
ปีที่สร้างสถาปตยกรรม	2530-31
ผู้ให้แนวคิดในการออกแบบ	ภิญโญ สุวรรณคีรี (สถาปนิก)

เจดีย์ 8

ชื่อ	พระธาตเจดีย์ วัดศรีทศเทพ
ที่ตั้ง	พระนคร กรุงเทพมหานคร
นิกาย	ธรรมยุต
ชั้น	พระอารามหลวง
ประเภท	วัดคามวาสี
ปีที่ขุดตั้งวัด	2403
ปีที่ขอพระราชทานวิสุงคามสีมา	2430
ปีที่สร้างสถาปัตยกรรม	2531
ผู้ให้แนวคิดในการออกแบบ	ม.ร.ว.มิตรารุณ เกษมศรี (สถาปนิก)

เจดีย์ 9

ชื่อ	พระบรมธาตุเจดีย์ศรีนครินทรมหาสันติคีรี วัดสันติคีรีญาณสังวราราม
ที่ตั้ง	อ.แม่ฟ้าหลวง จ.เชียงราย
นิกาย	มหานิกาย
ชั้น	วัดราษฎร์
ประเภท	วัดคามวาสี
ปีที่ขุดตั้งวัด	2544
ปีที่ขอพระราชทานวิสุงคามสีมา	2545
ปีที่สร้างสถาปตยกรรม	2532
ผู้ที่ให้แนวคิดในการออกแบบ	สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆ ปริณายก ทรงกำหนดที่ตั้งและรูปแบบสถาปตยกรรม ม.ร.ว.มิตรารุณ เกษมศรี (สถาปนิก)

เจดีย์ 10

ชื่อ	พระมหาธาตุเจดีย์ศรีจันเสน วัดจันเสน
ที่ตั้ง	อ.ตาดกู่ จ.นครสวรรค์
นิกาย	มหานิกาย
ชั้น	วัดราษฎร์
ประเภท	วัดคามวาสี
ปีที่ขุดตั้งวัด	2446
ปีที่ขอพระราชทานวิสุงคามสีมา	2479
ปีที่สร้างสถาปัตยกรรม	2532-36
ผู้ให้แนวคิดในการออกแบบ	วนิดา พึ่งสุนทร (สถาปนิก)

เจดีย์ 11

ชื่อ	พระมหาธาตุเจดีย์พุทธธรรมประกาศ วัดพุทธาธิวาส
ที่ตั้ง	อ.เบตง จ.ยะลา
นิกาย	มหานิกาย
ชั้น	พระอารามหลวง
ประเภท	วัดคามวาสี
ปีที่ขุดตั้งวัด	2460
ปีที่ขอพระราชทานวิสุงคามสีมา	2496
ปีที่สร้างสถาปตยกรรม	2535-36
ผู้ให้แนวคิดในการออกแบบ	ม.ร.ว.มิตรารุณ เกษมศรี (สถาปนิก)

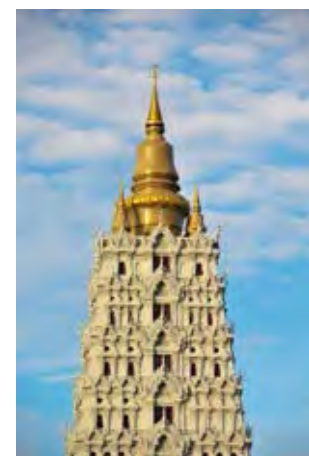
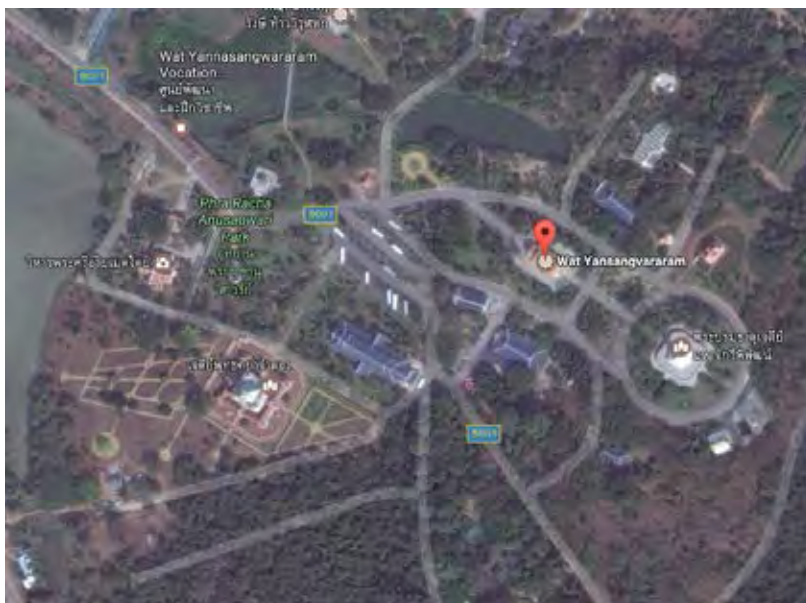
เจดีย์ 12

ชื่อ	มณฑป (พระโพธิ์พินาศ) วัดเพชรวาราม
ที่ตั้ง	อ.หนองหญ้าปล้อง จ.เพชรบุรี
นิกาย	ธรรมยุต
ชั้น	วัดราชบุรี
ประเภท	วัดคามวาสี
ปีที่ขุดตั้งวัด	2536
ปีที่ขอพระราชทานวิสุงคามสีมา	2537
ปีที่สร้างสถาปัตยกรรม	2535-36
ผู้ให้แนวคิดในการออกแบบ	วนิดา พึ่งสุนทร (สถาปนิก)

เจดีย์ 13

ชื่อ	พระเจดีย์พุทธคยา วัดญาณสังวราราม
ที่ตั้ง	อ.บางละมุง จ.ชลบุรี
นิกาย	ธรรมยุต
ชั้น	พระอารามหลวง
ประเภท	วัดสำหรับปฏิบัติธรรม
ปีที่ก่อตั้งวัด	2523
ปีที่ขอพระราชทานวิสุงคามสีมา	2525
ปีที่สร้างสถาปัตยกรรม	2539
ผู้ที่ให้แนวคิดในการออกแบบ	สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ทรงให้นำรูปแบบพระมหาเจดีย์พุทธคยา ประเทศอินเดียมาสร้างเพื่อเป็นที่ระลึกถึงสังเวชนียสถาน ม.ร.ว.มิตรารุณ เกษมศรี (สถาปนิก)

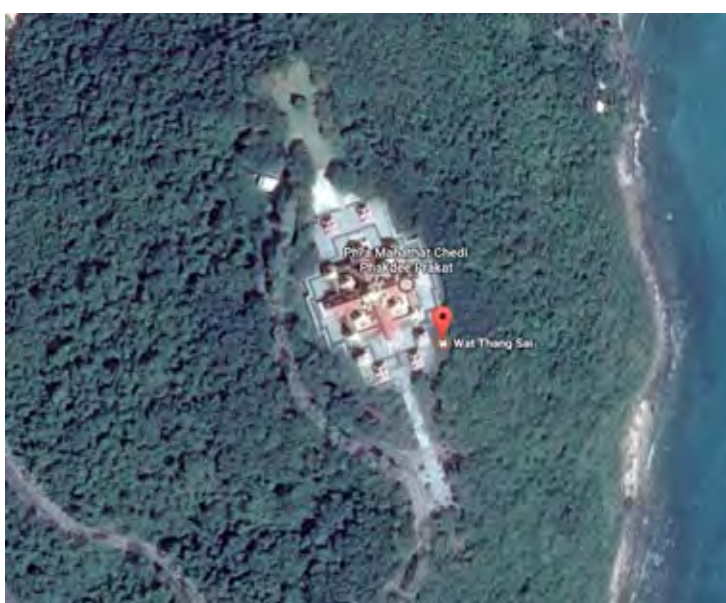
เจดีย์ 14

ชื่อ	ปฏิพัทธเจดีย์ วัดป่าภูริทัตตปฏิบัติพาราม
ที่ตั้ง	อ.สามโคก จ.ปทุมธานี
นิกาย	ธรรมยุต
ชั้น	วัดราษฎร์
ประเภท	วัดอรัญวาสี
ปีที่ขุดตั้งวัด	2528
ปีที่ขอพระราชทานวิสุงคามสีมา	2533
ปีที่สร้างสถาปตยกรรม	2541
ผู้ที่ให้แนวคิดในการออกแบบ	หลวงปู่เจี๊ยะ จันทโธ มีนิมิตเป็นเจดีย์ทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ ภิญโญ สุวรรณคีรี (สถาปนิก)

เจดีย์ 15

ชื่อ	พระมหาธาตุเจดีย์ภักดีประกาศ วัดทางสาย
ที่ตั้ง	อ.บางสะพาน จ.ประจวบคีรีขันธ์
นิกาย	มหานิกาย
ชั้น	วัดราษฎร์
ประเภท	วัดคามวาสี
ปีที่ขุดตั้งวัด	2532
ปีที่ขอพระราชทานวิสุงคามสีมา	2542
ปีที่สร้างสถาปตยกรรม	2542
ผู้ให้แนวคิดในการออกแบบ	ม.ร.ว.มิตรารุณ เกษมศรี (สถาปนิก)

เจดีย์ 16

ชื่อ	พระอุรังคเจดีย์ วัดโศการาม
ที่ตั้ง	อ.เมือง จ.สมุทรปราการ
นิกาย	ธรรมยุต
ชั้น	วัดราษฎร์
ประเภท	วัดสำหรับปฏิบัติธรรม
ปีที่ขุดตั้งวัด	2499
ปีที่ขอพระราชทานวิสุงคามสีมา	2500
ปีที่สร้างสถาปัตยกรรม	2545-51
ผู้ให้แนวคิดในการออกแบบ	ฤทัย ใจจงรัก (สถาปนิกออกแบบปฏิสังขรณ์)

ภาคผนวก ข สถาปัตยกรรมวัดประเพณี อุโบสถ

อุโบสถ 1

ชื่อ	อุโบสถ วัดเขาช่องพราน
ที่ตั้ง	อ.โพธาราม จ.ราชบุรี
นิกาย	มหานิกาย
ชั้น	วัดราษฎร์
ประเภท	วัดคามวาสี
ปีที่ขุดตั้งวัด	2415
ปีที่ขอพระราชทานวิสุงคามสีมา	2515
ปีที่สร้างสถาปัตยกรรม	2513
ผู้ให้แนวคิดในการออกแบบ	ภิญโญ สุวรรณคีรี (สถาปนิก)

อุโบสถ 2

ชื่อ	อุโบสถ วัดเทพพิทักษ์ปุณณาราม
ที่ตั้ง	อ.ปากช่อง จ.นครราชสีมา
นิกาย	ธรรมยุต
ชั้น	วัดราษฎร์
ประเภท	วัดคามวาสี
ปีที่ขุดตั้งวัด	2514
ปีที่ขอพระราชทานวิสุงคามสีมา	2515
ปีที่สร้างสถาปัตยกรรม	2515
ผู้ให้แนวคิดในการออกแบบ	ประเวศ ลิ้มปรีงษ์ (สถาปนิก) ใช้แบบพระอุโบสถมตรฐาน แบบ ก

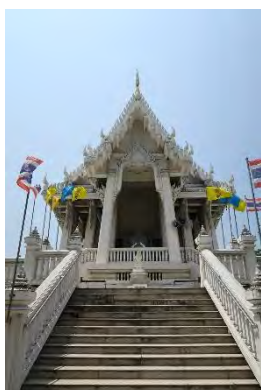
อุโบสถ 3

ชื่อ	อุโบสถ วัดอรุณวาสี
ที่ตั้ง	ต.ท่าบ่อ อ.เมือง จ.หนองคาย
นิกาย	ธรรมยุต
ชั้น	วัดราษฎร์
ประเภท	วัดอรุณวาสี
ปีที่ขุดตั้งวัด	2514
ปีที่ขอพระราชทานวิสุงคามสีมา	2515
ปีที่สร้างสถาปัตยกรรม	2515
ผู้ที่ให้แนวคิดในการออกแบบ	ประเวศ ลิมปประณี (สถาปนิก)

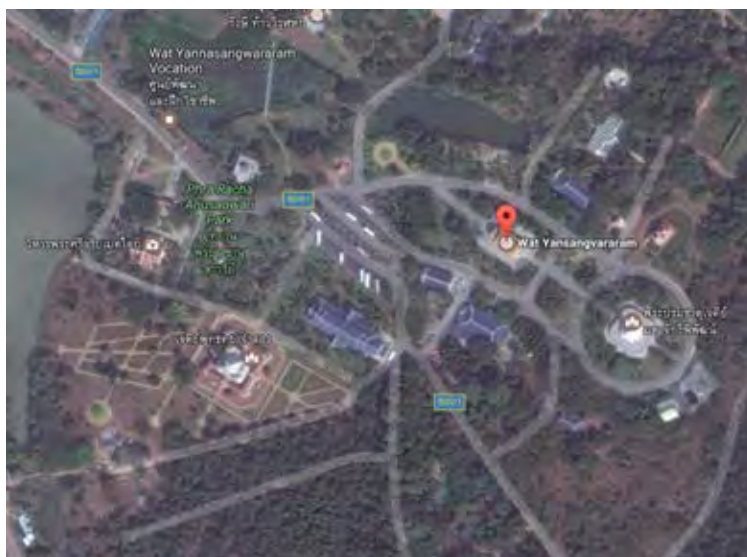
อุโบสถ 4

ชื่อ	อุโบสถ วัดรัษฎาภิเษกาวาส
ที่ตั้ง	อ.เมือง จ.ชลบุรี
นิกาย	ธรรมยุต
ชั้น	วัดราษฎร์
ประเภท	วัดคามวาสี
ปีที่ขุดตั้งวัด	2394
ปีที่ขอพระราชทานวิสุงคามสีมา	2518
ปีที่สร้างสถาปัตยกรรม	2517
ผู้ที่ให้แนวคิดในการออกแบบ	ภิญโญ สุวรรณศิริ (สถาปนิก)

อุโบสถ 5

ชื่อ	พระอุโบสถ วัดญาณสังวราราม
ที่ตั้ง	อ.บางละมุง จ.ชลบุรี
นิกาย	ธรรมยุต
ชั้น	พระอารามหลวง
ประเภท	วัดสำหรับปฏิบัติธรรม
ปีที่ขุดตั้งวัด	2523
ปีที่ขอพระราชทานวิสุงคามสีมา	2525
ปีที่สร้างสถาปัตยกรรม	2523
ผู้ที่ให้แนวคิดในการออกแบบ	ปรีชา ฉิมโฉม (สถาปนิก)

อุโบสถ 6

ชื่อ	อุโบสถ วัดมหาสวัสดิ์นาคพุ่มาราม
ที่ตั้ง	อ.สามพราน จ.นครปฐม
นิกาย	มหานิกาย
ชั้น	วัดราษฎร์
ประเภท	วัดคามวาสี
ปีที่ขุดตั้งวัด	2540
ปีที่ขอพระราชทานวิสุงคามสีมา	2542
ปีที่สร้างสถาปัตยกรรม	2527
ผู้ให้แนวคิดในการออกแบบ	ภิญโญ สุวรรณคีรี (สถาปนิก)

อุโบสถ 7

ชื่อ	พระอุโบสถ วัดตรีทศเทพ
ที่ตั้ง	พระนคร กรุงเทพมหานคร
นิกาย	ธรรมยุต
ชั้น	วัดหลวง
ประเภท	วัดคามวาสี
ปีที่ก่อตั้งวัด	2403
ปีที่ขอพระราชทานวิสุงคามสีมา	2430
ปีที่สร้างสถาปัตยกรรม	2531
ผู้ให้แนวคิดในการออกแบบ	ม.ร.ว.มิตรารุณ เกษมศรี (สถาปนิกบูรณะปฏิสังขรณ์)

อุโบสถ 8

ชื่อ	อุโบสถ วัดสันติคีรีญาณสังวราราม
ที่ตั้ง	อ.แม่ฟ้าหลวง จ.เชียงราย
นิกาย	มหานิกาย
ชั้น	วัดราษฎร์
ประเภท	วัดคามวาสี
ปีที่ขุดตั้งวัด	2544
ปีที่ขอพระราชทานวิสุงคามสีมา	2545
ปีที่สร้างสถาปัตยกรรม	2532
ผู้ให้แนวคิดในการออกแบบ	ม.ร.ว.มิตรารุณ เกษมศรี (สถาปนิก)

อุโบสถ 9

ชื่อ	อุโบสถ วัดวังฟูไทร
ที่ตั้ง	อ.หนองหญ้าปล้อง จ.เพชรบุรี
นิกาย	ธรรมยุต
ชั้น	วัดราษฎร์
ประเภท	วัดคามวาสี
ปีที่ขุดตั้งวัด	2536
ปีที่ขอพระราชทานวิสุงคามสีมา	2537
ปีที่สร้างสถาปัตยกรรม	2535-36
ผู้ให้แนวคิดในการออกแบบ	วนิดา พึ่งสุนทร (สถาปนิก)

อุโบสถ 10

ชื่อ	อุโบสถ วัดพระราม 9 กาญจนาภิเษก
ที่ตั้ง	ห้วยขวาง กรุงเทพมหานคร
นิกาย	ธรรมยุต
ชั้น	พระอารามหลวง
ประเภท	วัดคามวาสี
ปีที่ขุดตั้งวัด	2540
ปีที่ขอพระราชทานวิสุงคามสีมา	2541
ปีที่สร้างสถาปตยกรรม	2534-39
ผู้ที่ให้แนวคิดในการออกแบบ	พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 9 ทรงให้แนวพระราชดำริเรื่องจำกัดงบประมาณค่าก่อสร้าง อาวุธ เงินชุกลิน (สถาปนิก)

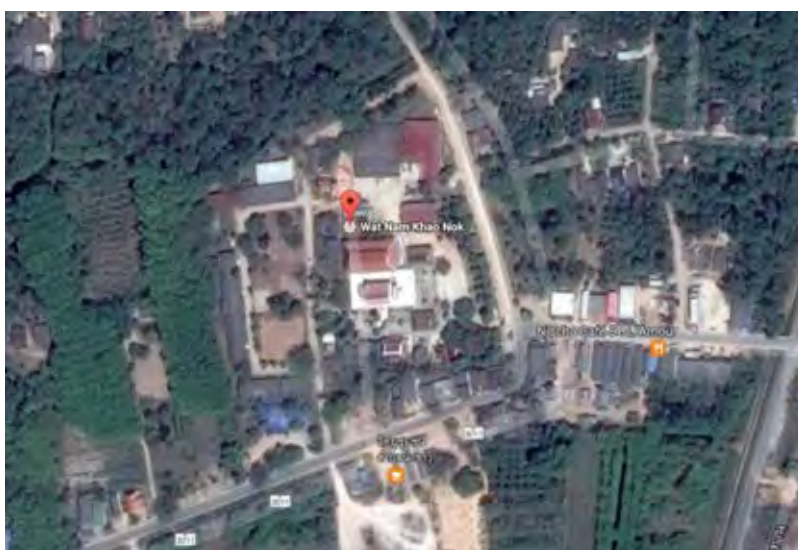
อุโบสถ 11

ชื่อ	อุโบสถ วัดหลวงพ่อดธรรมกายาราม
ที่ตั้ง	อ.ดำเนินสะดวก จ.ราชบุรี
นิกาย	มหานิกาย
ชั้น	วัดราษฎร์
ประเภท	วัดสำหรับปฏิบัติธรรม
ปีที่ก่อตั้งวัด	2534
ปีที่ขอพระราชทานวิสุงคามสีมา	2534
ปีที่สร้างสถาปัตยกรรม	2539
ผู้ให้แนวคิดในการออกแบบ	ภิญโญ สุวรรณคีรี (สถาปนิก)

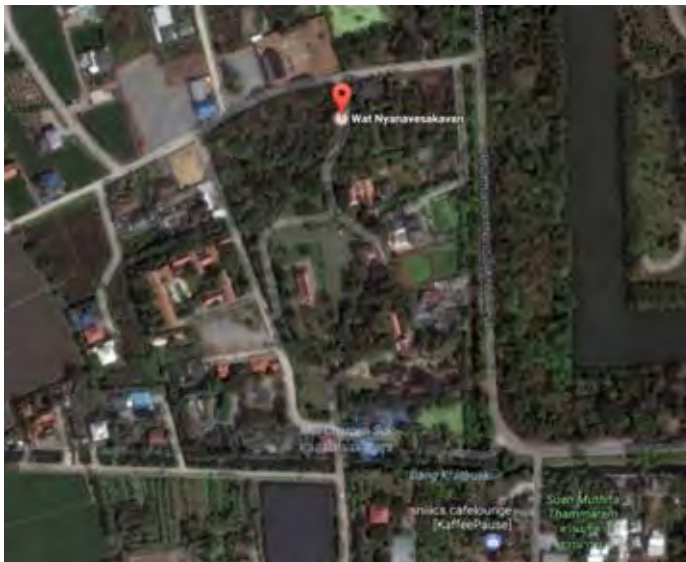
อุโบสถ 12

ชื่อ	อุโบสถ วัดน้ำขานนอก
ที่ตั้ง	อ.จะนะ จ.สงขลา
นิกาย	ธรรมยุต
ชั้น	วัดราษฎร์
ประเภท	วัดคามวาสี
ปีที่ขุดตั้งวัด	2430
ปีที่ขอพระราชทานวิสุงคามสีมา	2540
ปีที่สร้างสถาปัตยกรรม	2539-41
ผู้ที่ให้แนวคิดในการออกแบบ	วนิดา พึ่งสุนทร (สถาปนิก) วัดน้ำแบบอุโบสถ วัดวังไทรของสถาปนิกไปสร้าง

อุโบสถ 13

ชื่อ	อุโบสถ วัดญาณเวศกวัน
ที่ตั้ง	อ.ศาลายา จ.นครปฐม
นิกาย	มหานิกาย
ชั้น	วัดราษฎร์
ประเภท	วัดสำหรับปฏิบัติธรรม
ปีที่ขุดตั้งวัด	2537
ปีที่ขอพระราชทานวิสุงคามสีมา	2542
ปีที่สร้างสถาปัตยกรรม	2542
ผู้ที่ให้แนวคิดในการออกแบบ	พระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตโต) ให้แนวความคิดว่าเป็นอุโบสถที่เน้นการใช้สอย และไม่ประดับตกแต่ง ฤทัย ใจจงรัก (สถาปนิก)

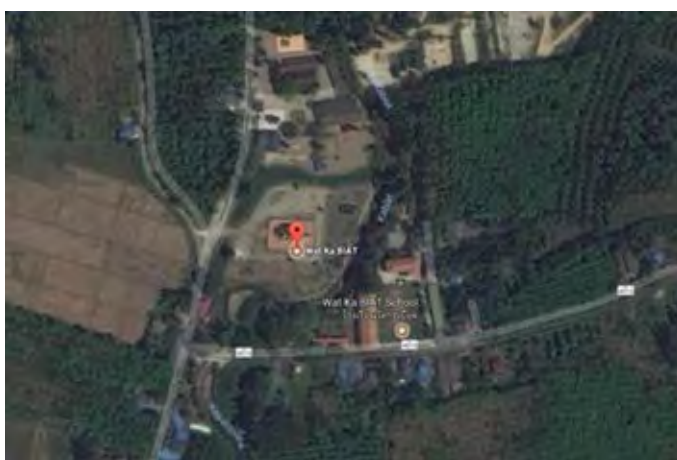
อุโบสถ 14

ชื่อ	อุโบสถ วัดคลองธรรม
ที่ตั้ง	อ.บรรพตพิสัย จ.นครสวรรค์
นิกาย	มหานิกาย
ชั้น	วัดราษฎร์
ประเภท	วัดคามวาสี
ปีที่ขุดตั้งวัด	2465
ปีที่ขอพระราชทานวิสุงคามสีมา	2543
ปีที่สร้างสถาปัตยกรรม	2542-43
ผู้ที่ให้แนวคิดในการออกแบบ	เจ้าอาวาสขอให้จำกัดค่าก่อสร้างภายใน 2 ล้านบาท วนิดา พึ่งสุนทร (สถาปนิก)

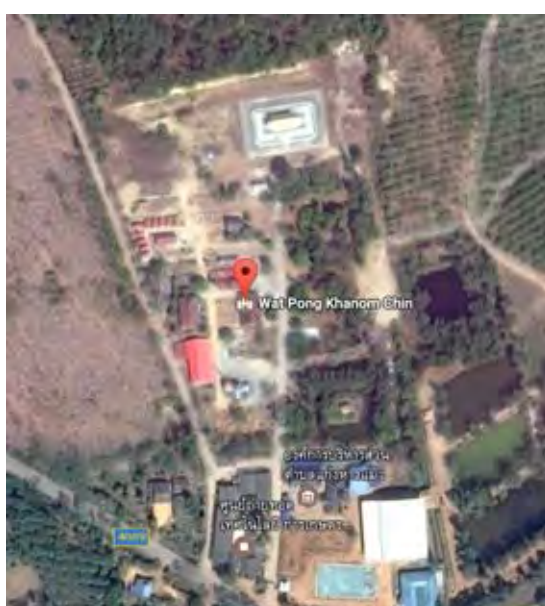
อุโบสถ 15

ชื่อ	อุโบสถ วัดกะเปียด
ที่ตั้ง	อ.ฉวาง จ.นครศรีธรรมราช
นิกาย	มหานิกาย
ชั้น	วัดราษฎร์
ประเภท	วัดคามวาสี
ปีที่ขุดตั้งวัด	2109
ปีที่ขอพระราชทานวิสุงคามสีมา	2484
ปีที่สร้างสถาปัตยกรรม	2548
ผู้ให้แนวคิดในการออกแบบ	ภิญโญ สุวรรณคีรี (สถาปนิก)

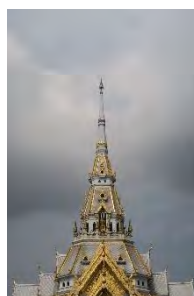
อุโบสถ 16

ชื่อ	อุโบสถ วัดโป่งขนมเงิน
ที่ตั้ง	อ.แก่งหางแมว จ.จันทบุรี
นิกาย	มหานิกาย
ชั้น	วัดราษฎร์
ประเภท	วัดคามวาสี
ปีที่ขุดตั้งวัด	2544
ปีที่ขอพระราชทานวิสุงคามสีมา	2555
ปีที่สร้างสถาปัตยกรรม	2548
ผู้ให้แนวคิดในการออกแบบ	ภิญโญ สุวรรณคีรี (สถาปนิก)

อุโบสถ 17

ชื่อ	พระอุโบสถ-พระวิหาร วัดโสธรวราราม
ที่ตั้ง	อ.เมือง จ.ฉะเชิงเทรา
นิกาย	มหานิกาย
ชั้น	พระอารามหลวง
ประเภท	วัดคามวาสี
ปีที่ขุดตั้งวัด	2300
ปีที่ขอพระราชทานวิสุงคามสีมา	2548
ปีที่สร้างสถาปัตยกรรม	2536-49
ผู้ที่ให้แนวคิดในการออกแบบ	พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 9 ทรงให้แนวพระราชดำริว่าให้ออกแบบอาคารที่สมเกียรติพระพุทธรูป พระพุทธรูป ประเวศ ลิมปปรังษี (สถาปนิก)

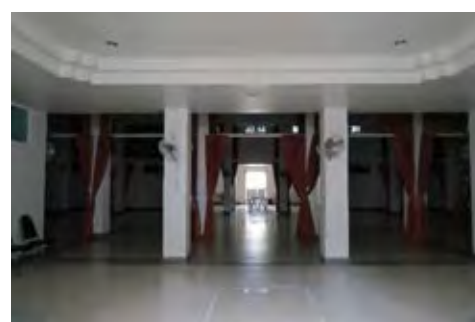
อุโบสถ 18

ชื่อ	อุโบสถ วัดพระพุทธราย
ที่ตั้ง	อ.เมือง จ.สระบุรี
นิกาย	มหานิกาย
ชั้น	วัดราษฎร์
ประเภท	วัดคามวาสี
ปีที่ขุดตั้งวัด	2310
ปีที่ขอพระราชทานวิสุงคามสีมา	2496
ปีที่สร้างสถาปัตยกรรม	2550
ผู้ให้แนวคิดในการออกแบบ	อาวุธ เงินชุกกลิ่น (สถาปนิก)

อุโบสถ 19

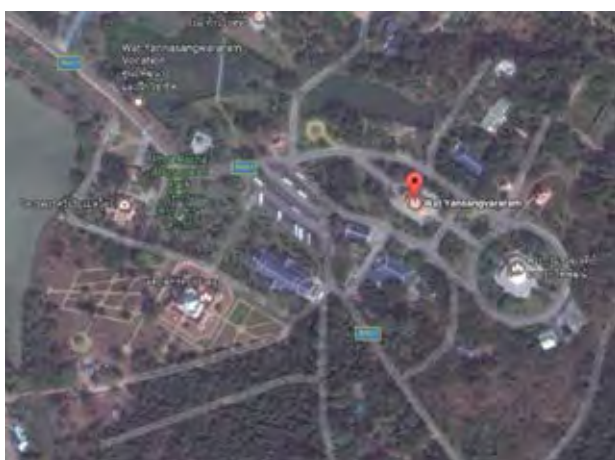
ชื่อ	พระอุโบสถ วัดแก้วโกกรวาราม
ที่ตั้ง	อ.เมือง จ.กระบี่
นิกาย	มหานิกาย
ชั้น	พระอารามหลวง
ประเภท	วัดคามวาสี
ปีที่ขุดตั้งวัด	2458
ปีที่ขอพระราชทานวิสุงคามสีมา	2528
ปีที่สร้างสถาปัตยกรรม	2550
ผู้ให้แนวคิดในการออกแบบ	ภิญโญ สุวรรณคีรี (สถาปนิก)

ภาคผนวก ค สถาปัตยกรรมวัดประเพณี วิหาร

วิหาร 1

ชื่อ	พระวิหารพระศรีอาริย์เมตไตรย วัดญาณสังวราราม
ที่ตั้ง	อ.บางละมุง จ.ชลบุรี
นิกาย	ธรรมยุต
ชั้น	พระอารามหลวง
ประเภท	วัดสำหรับปฏิบัติธรรม
ปีที่ก่อตั้งวัด	2523
ปีที่ขอพระราชทานวิสุงคามสีมา	2525
ปีที่สร้างสถาปัตยกรรม	2533
ผู้ที่ให้แนวคิดในการออกแบบ	ม.ร.ว.มิตรารุณ เกษมศรี (สถาปนิก)

วิหาร 2

ชื่อ	วิหารหลวงพ่อด พะมงคลเทพเมณี วัดหลวงพ่อดธรรมกายาราม
ที่ตั้ง	อ.บางละมุง จ.ชลบุรี
นิกาย	มหานิกาย
ชั้น	วัดราษฎร์
ประเภท	วัดสำหรับปฏิบัติธรรม
ปีที่ก่อตั้งวัด	2534
ปีที่ขอพระราชทานวิสุงคามสีมา	2534
ปีที่สร้างสถาปัตยกรรม	2533
ผู้ให้แนวคิดในการออกแบบ	ภิญโญ สุวรรณคีรี (สถาปนิก)

วิหาร 3

ชื่อ	วิหารพระพุทธชินราช วัดสันติสังฆาราม
ที่ตั้ง	อ.พรหมณีคม จ.สกลนคร
นิกาย	ธรรมยุต
ชั้น	วัดราษฎร์
ประเภท	วัดราษฎร์
ปีที่ขุดตั้งวัด	2477
ปีที่ขอพระราชทานวิสุงคามสีมา	2506
ปีที่สร้างสถาปัตยกรรม	2534-36
ผู้ให้แนวคิดในการออกแบบ	วนิดา พึ่งสุนทร (สถาปนิก)

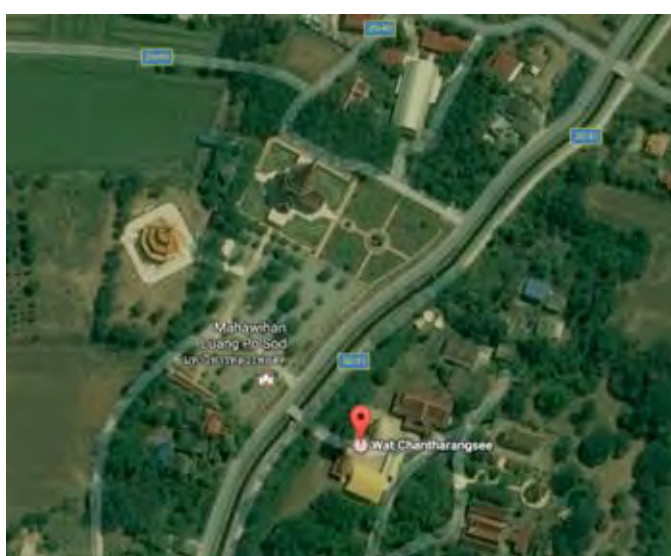
วิหาร 4

ชื่อ	วิหารพระเทวประชาณาถบพิตร วัดทรงธรรม
ที่ตั้ง	อ.ทับคล้อ จ.พิจิตร
นิกาย	มหานิกาย
ชั้น	วัดราษฎร์
ประเภท	วัดคามวาสี
ปีที่ขุดตั้งวัด	2477
ปีที่ขอพระราชทานวิสุงคามสีมา	2487
ปีที่สร้างสถาปัตยกรรม	2537
ผู้ที่ให้แนวคิดในการออกแบบ	ภิญโญ สุวรรณคีรี (สถาปนิก)

วิหาร 5

ชื่อ	มหาวิหารจตุรมุข วัดจันทรังษี
ที่ตั้ง	อ.เมือง จ.อ่างทอง
นิกาย	มหานิกาย
ชั้น	วัดราษฎร์
ประเภท	วัดคามวาสี
ปีที่ขุดตั้งวัด	2446
ปีที่ขอพระราชทานวิสุงคามสีมา	2494
ปีที่สร้างสถาปตยกรรม	2539
ผู้ที่ให้แนวคิดในการออกแบบ	อาวุธ เงินชูกลิ่น (สถาปนิก)

ภาคผนวก ง สถาปัตยกรรมวัดประเพณี มณฑล

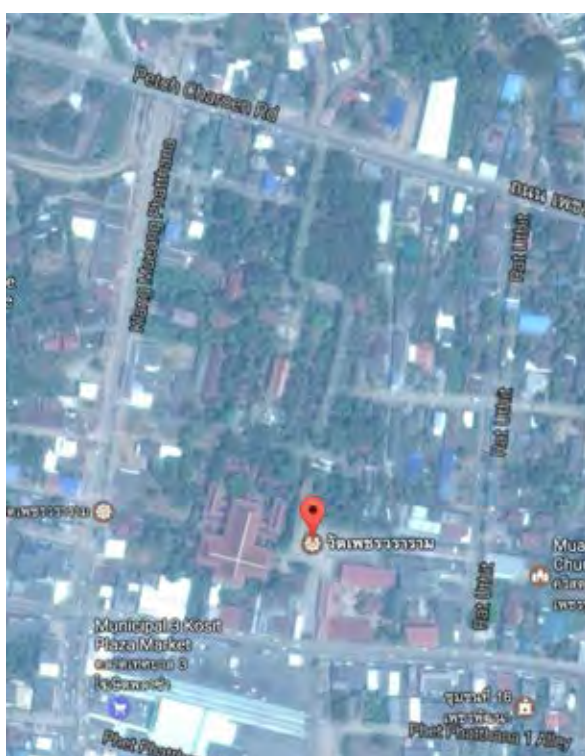
มณฑป 1

ชื่อ	พระมหามณฑปพระพุทธบาท ภาปร สก วัดญาณสังวราราม
ที่ตั้ง	อ.บางละมุง จ.ชลบุรี
นิกาย	ธรรมยุต
ชั้น	วัดหลวง
ประเภท	วัดสำหรับปฏิบัติธรรม
ปีที่ก่อตั้งวัด	2523
ปีที่ขอพระราชทานวิสุงคามสีมา	2525
ปีที่สร้างสถาปัตยกรรม	2527
ผู้ที่ให้แนวคิดในการออกแบบ	พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 9 ทรงให้แนวทางการออกแบบเรื่องขนาดอาคาร และการเก็บรักษาสภาพแวดล้อมของที่ตั้ง ม.ร.ว.มิตรารุณ เกษมศรี (สถาปนิก)

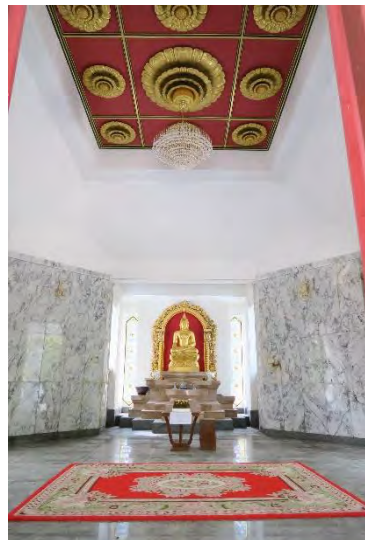
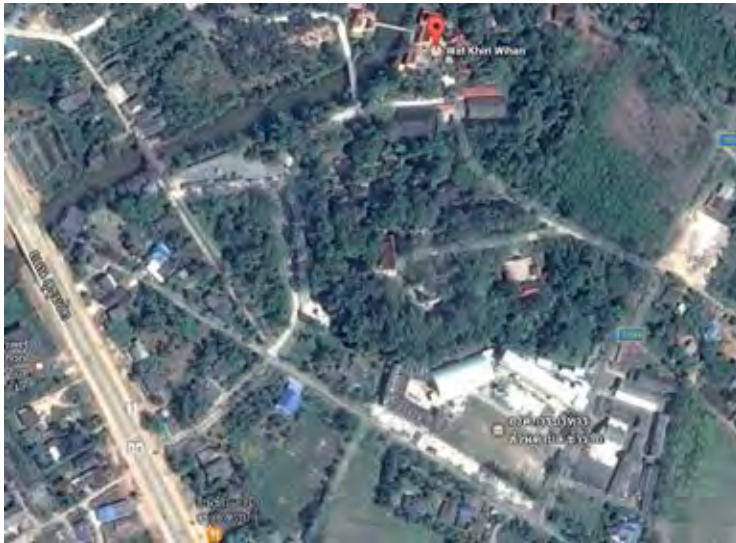
มณฑป 2

ชื่อ	มณฑป (พระโพธิ์พินาศ) วัดเพชรวาราม
ที่ตั้ง	อ.เมือง จ.เพชรบูรณ์
นิกาย	ธรรมยุต
ชั้น	พระอารามหลวง
ประเภท	วัดคามวาสี
ปีที่ขุดตั้งวัด	2501
ปีที่ขอพระราชทานวิสุงคามสีมา	2502
ปีที่สร้างสถาปัตยกรรม	2535-36
ผู้ให้แนวคิดในการออกแบบ	วนิดา พึ่งสุนทร (สถาปนิก)

มณฑป 3

ชื่อ	เจดีย์ (พระโพธิญาณ) วัดคีรีวิหาร
ที่ตั้ง	อ.เมือง จ.ตราด
นิกาย	ธรรมยุต
ชั้น	พระอารามหลวง
ประเภท	วัดคามวาสี
ปีที่ขุดตั้งวัด	2429
ปีที่ขอพระราชทานวิสุงคามสีมา	2523
ปีที่สร้างสถาปัตยกรรม	2537-38
ผู้ให้แนวคิดในการออกแบบ	วนิดา พึ่งสุนทร (สถาปนิก)

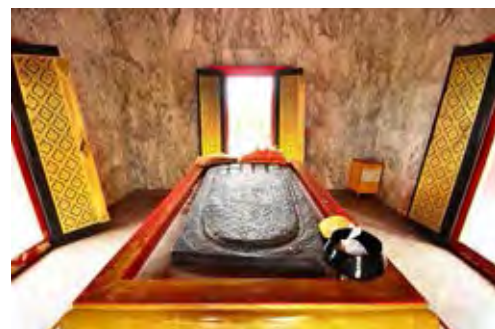
มณฑป 4

ชื่อ	มณฑป (พระไพริพินาศ) วัดเลียบ
ที่ตั้ง	อ.เมือง จ.นครราชสีมา
นิกาย	มหานิกาย
ชั้น	วัดราชฎีร์
ประเภท	วัดคามวาสี
ปีที่ขุดตั้งวัด	2460
ปีที่ขอพระราชทานวิสุงคามสีมา	2528
ปีที่สร้างสถาปัตยกรรม	2540-43
ผู้ให้แนวคิดในการออกแบบ	วนิดา พึ่งสุนทร (สถาปนิก)

มณฑป 5

ชื่อ	มณฑป วัดเขาดีสลัก
ที่ตั้ง	อ.อุทอง จ.สุพรรณบุรี
นิกาย	มหานิกาย
ชั้น	วัดราษฎร์
ประเภท	วัดคามวาสี
ปีที่ขุดค้น	2470
ปีที่ขอพระราชทานวิสุงคามสีมา	2532
ปีที่สร้างสถาปัตยกรรม	2543
ผู้ที่ให้แนวคิดในการออกแบบ	อาวุธ เงินชูกลิ่น (สถาปนิก)

มณฑป 6

ชื่อ	พระมหามณฑป วัดไตรมิตรวิทยาราม
ที่ตั้ง	สี่มพันธวงศ์ กรุงเทพมหานคร
นิกาย	มหานิกาย
ชั้น	วัดหลวง
ประเภท	วัดคามวาสี
ปีที่ก่อตั้งวัด	2375
ปีที่ขอพระราชทานวิสุงคามสีมา	2490
ปีที่สร้างสถาปัตยกรรม	2551-53
ผู้ให้แนวคิดในการออกแบบ	อาวุธ เงินชูกลิ่น (สถาปนิก)

ประวัติผู้เขียน

ชื่อ-สกุล	พิมพ์พร ไชยพร
วัน เดือน ปี เกิด	13 มีนาคม 2527
สถานที่เกิด	กรุงเทพมหานคร สหราชอาณาจักร
วุฒิการศึกษา	พ.ศ. 2549 สถาปัตยกรรมศาสตรบัณฑิต สาขาวิชาสถาปัตยกรรมไทย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย (เกียรตินิยมอันดับ 2) พ.ศ. 2553 สถาปัตยกรรมศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาสถาปัตยกรรม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
ที่อยู่ปัจจุบัน	45 ซ.จัดสรรเอื้อวัฒนสกุล แขวงสวนหลวง เขตสวนหลวง กทม. 10250

